Poštarina plaćena u gotovu

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA
GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ, PROF. UNIV. U SKOPLJU
GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA, UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA
GLASILO ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU, UREDNIK: VL. TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA
GLASILO GRAFIČKE ZBIRKE U ZAGREBU, UREDNIK: DR. A. SCHNEIDER, SVEUČILIŠNI PROFESOR

24

Doštampano 1932.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri sveska. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6, pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 50·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 38·—. Pretplata se plaća unapred! — Plativo i utuživo u Zagrebu.

SADRŽAJ 24. SVESKA:

	Str.
Gjuro Szabó: Knjiga o starom Zagrebu II. (sa 44 slike)	341
Dr. F. Ilešić: Iz slovačkih časopisa i knjiga	403
Dr. Josip Matasović: Prilog genealogiji Patačića (sa 21 slikom)	409
Dr. Josip Matasović: III. bizantološki kongres u Ateni g. 1930.	449
Dr. N. Z. Bjelovučić: Knezovi Bjeladinovići u Risnu	454
Dr. Petar Kolendić: Jedna pesma Ivana Vidovića o španjolskom naslednom ratu	461
Dr. A. Schneider: Sitna građa za kulturnu povijest grada Zagreba 4. (sa 2 slike)	462
Janko Barlè: Iz povijesti glavnih žrtvenika u zagrebačkoj prvostolnoj crkvi (sa 2 slike)	465
* * * Nekrolozi 1930.	469
Publikacije	471
Bilješke	485

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12., 13. i 15. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

Gospodin ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije, uvažio je i preporučio je svojom odlukom od 12. IX. 1930. Pbr. 32472 naš časopis „Narodnu Starinu" svima školama i prosvjetnim ustanovama u zemlji.

U svakom svesku nalazi se na 2. strani omota naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Zbog znatnog proširenja opsega ovom je broju povišena cijena za 6 dotično u knjižarama za 10 Dinara.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika. Dosadašnji broj i više je nego premalen za uredno izlaženje.

Naši primaoci neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

Za napredak i raširenje „Narodne Starine" zauzeli su se u posljednje vrijeme gg.:

S. Berger, direktor Etnografskog muzeja, Zagreb — Prof. dr. Toma Smiljanić, narodni poslanik, Beograd. — Dr. A. Gahs, sveuč. prof., Zagreb. — Nikola Bošnjak, priv. čin., Samobor. — Mr. pharm. Častek, Ljekarnik, Otočac. — Pavao Horvat, ravnatelj Prve hrvatske štedionice, Zagreb. — Ante Kovač, nar. poslanik i sekretar Narodne Skupštine, Beograd. — Gdja Anka Hanicka, Petrinja. — Prof. dr. A. Jelačić, Skoplje. — D. Njegovan, inž. tehn. pukovnik, Zemun. — Anatolije Krasovski, profesor, Vranje. — Dr. Lujo Thaller, prof. univ., Zagreb.

* Maja mjeseca 1932. razaslali smo pozive na pretplatu da bismo otštampali toliko zaostali 9. sv. „Narodne Starine". Odazvalo se svega 159 naših predbrojnika, a s tim brojem, dakako, nijesu se usuđivali štampati knjige ni Marko Marulić, a nema sumnje ni poduzetni ilirci, čiju se stogodišnjicu počelo slaviti ove godine. Stvar je u tome što „Narodna Starina" nema prinove sadašnjem premalenom broju pretplatnika, što mnogi kritikuju zastoj časopisa a ne pribave ni jednoga (ni jednoga) novog abonenta i napokon, jer je premnogo dužnika, a potom i u nas previše dugovine, ko a ne dopušta kredit za dalje izlaženje. Važno je, osim toga, naglasiti, da naše pozive za pretplatu odreda gotovo odbijaju domaće, i hrvatske i srpske, čitaonice i knjižnice. Ovo je napose interesantna stvar ne samo za našu upravu, nego i za naše sociologe kao i za orijentaciju tih domaćih institucija, kulturnih, kažu, institucija. S tim u vezi piše nam jedan prijatelj lista: „ . . . Pokušao sam tako i ovaj puta nagovarati nekolicinu naših inteligenata, da se pretplate na „Narodnu Starinu", no bez uspjeha. Činovnici, istina, danas i teško mogu, tako se bar kaže, za knjigu bar ne mogu dati, a imućni tobožnji intelektualci, gospoda, građani, oni nemaju smisla za knjigu uopće, a kako im je knjiga mrska, žao im je dakako da je i podupru kojim dinarom, kad je sigurno da je ne će ni pogledati. Tako je kod nas i ovo Vam javljam kao odgovor na Vaš cirkular. . ."

GJURO SZABO: KNJIGA O STAROM ZAGREBU

III. Zagreb od g. 1880. do g. 1903.

Razdoblje od dvadeset i tri godine ne znači mnogo ni u životu pojedinca čovjeka, a još je manje znatno u životu pojedinih naroda. No ipak može i tako razmjerno neznatni broj godina sa svojim događajima biti od presudnoga utjecaja na razvitak naroda, pa i cijeloga svijeta, a dakako i pojedinih gradova. Među takove važne pripravne epohe valja ubrojiti ovo razdoblje, koje ne čini ni četvrt stoljeća, a svijet se s temelja izmijenio. Svatko će znati, zašto završujem »Knjigu o starom Zagrebu« baš godinom 1903., t. j. onom godinom, kad je slomljena najteža navala na egzistenciju narodnu, kad su nove sile došle iz redova mladosti na bojište, i kada je jasno postalo, da će nasilna vladavina obnevidjelih vlastodržaca i još kratkovidnijih njihovih slugana, političara, doživjeti nevidjeni, posvemašnji slom. Dok je diplomacija, navikla na svoje zastarjele šablonske metode i bezvrijedne kodekse, radila i dalje po tim za njih sakrosanktnim formulama, previrući suvereno narodnosne pokrete, umišljena, da ona može i mora biti vodilja narodnih masa, koje su stale i svojom glavom misliti i nove puteve tražiti, ta je diplomacija baš ono stvorila, što je htjela zapriječiti: strahovitu konflagraciju svijetova i propast svojih država, pa je konačno dovela cijeli svijet do onoga bijednoga stanja, u kojem se danas nalazi. I baš je zato morala propasti Austro-ugarska monarhija, koja se zvana redovno i »habsburška monarhija«. Ona je jedina nosila u tom nazivu države kao familijarne svojine signaturu potpune zastarjelosti najfeudalnijega minuloga doba, a sav je njezin napor bio taj, da svoje građane zadrži i dalje kao »podanike«, vulgo robove i kmetove, pa da novim osvajanjem steče nove »podanike«. Zato je i mogao baš g. 1880. javno zapitati Gladstone, neka mu se pokaže ma i jedna točka na kugli zemaljskoj, gdje je ta familijarna habsburška monarhija ma i najmanje dobro učinila. Ta posve omatorjela država nije kroz šezdesetak godina mogla razumjeti, da je došlo doba, kad se Balkan iz nutrinje svoje na novo formira; nije osjetila, da njena

Gornja slika izrezak fotografije E. Kastiane iz god. 1888. Stolna se crkva pregrađuje, iza akademije sagrađen kemički laboratorij, na lijevo palača Vranicanijeva (danas Hrv. Seljački Dom). Ostalo polja prama jugu, gdje je od 1892. kolodvor državnih željeznica.

mrtvačka koščata ruka te formacije ne može zaustaviti, ali je ipak slutila, da odande dolazi njena propast. To najbolje dokazuju nevjerovatno plitki i drzoviti memorandumi i ekspozeji Conrada von Hötzendorfa, koji apodiktički traži posvemašnje uništenje i Srbije i Crne Gore, — g. 1915. — u času, kad se bojna sreća prividno trenutačno nasmijala. Ta je stara avet poslala svoje hrvatske regimente, hrvatske i srpske generale, da joj osvoje Bosnu. A kako je sebi ona tu okupaciju zamišljala, pokazuje izjava Andrassyjeva, da će on Bosnu zauzeti sa dvije bande vojne muzike; baš tako nekako, kao kad je drugi »veliki državnik« Tisza na početku prošloga rata izjavljivao, da pohod austro-ugarske vojske u Srbiju ne znači drugo no pohod patrole u krčmu gdje ima pijane čeljadi. Dakako, da se par dana kasnije — malo prekasno — ta izjava demantovala. Ali je već bila naštampana! Pa zar je čudo, da ta Austrija nije mogla u Bosni učiniti drugo van posagraditi strateške ceste i željeznice, paradne hotele i kolodvore, a nije mogla ukloniti, ma ni ublažiti kmetstvo. Odmah iza obavljena posla otjerala je i Filipovića i Jovanovića, da ustupe mjesta Nijemcima. Ona Austrija, koja nije imala snage, da riješi pitanje pripojenja Dalmacije, koje se kroz decenije najsvečanije obećavalo, ona, tobožnja čuvarica historijskih tradicija, dala je štampati (ubrzo zabašureno) djelo, u kojem njen činovnik predlaže, da se Dioklecijanova palača pretvori u kamenolom! S mržnjom je došla, mržnju je i prezir sijala, i propala je od mržnje. I po nadljudskoj je logici morala doći propast iz Bosne. Tu je morao prvi hitac pasti, a na to je »veliki državnik« Tisza smogao glasovitu izjavu: »Dragi je Bog tako odredio, mi moramo za svaku odredbu biti zahvalni«!

I nad ovim dijelom mojega rada, koji obuhvaća te dvadeset i tri godine stoji naslov: »Knjiga o starom Zagrebu«. Znadem, da to nije sasvim opravdano, jer stari Zagreb može taj naslov nositi tamo do devedesetih godina prošloga stoljeća, kad još postoje ostaci onoga nekako patrijarhalnoga doba, recimo dotle, dok još stoji stari zvonik stare katedrale. A od onda se svijet počima sav mijenjati, pa tad niče već novi Zagreb. No priklopit ću tu i onih daljih trinajst godina XX. stoljeća, da se nekako prikaz zaokruži s onim časom, kad Khuen ostavlja Hrvatsku nakon dvadeset godina banovanja, zapravo »pacifikovanja«. Ostavio ju je u buri, goroj no je bila u onaj čas, kad mu je na svoju nesreću kralj povjerio zadaću »umirenja« ili bolje umrtvenja Hrvatske.

Valja sada zagledati u doba, koje je stvorilo u osnovci sve, što je kasnijoj epohi, u kojoj mi živimo danas omogućilo opstanak, kad se pučanstvo razmnožilo neočekivanom progresijom, kad su se stvorili novi milijunski gradovi od gradova srednje veličine, tako, da je Evropa svojom prenapučenošću stigla, gotovo i prestigla drevnu Kinu sa njenom legendarnom prenapučenošću. Pa da se omogući egzistencija bezbrojnih milijuna potražile su napredne zemlje spas u napuštanju pretežite agrikulture, prepuštajući tu formu privrede manjim »nižim« državama i državicama. Gvožđe, stroj je pozvan, da u najsavršenijim formama omogući rad i zaradu milijunima, da stvori i izgradi nov stalež, sa novim zadacima, radnički stalež, koji će se prividjati gospodarem stroja, a možda će zapravo postati njegovim helotom, koji će svojom gvozdenom nemilosrdnošću davati rada i zarade dotle, dok se ne razvije do gigantske veličine, pa će izvrći ruglu vjeru ljudi, da je u radu spas, stvorit će milijunske vojske nezaposlenih, stvorit će nerješive probleme i donijeti očaj nebrojenim milijunima. Tako je konačno radio i radi svaki rob, kad

je postao gospodarom. I kao simbol tog novoga gvozdenoga doba diže se 1889. Eiffelov toranj u Parizu, baš te godine, kad je naš mali Zagreb podigao svoj željezni tornjić na Sljemenu. I još bi se sve nevolje nekako ublažile, da je Evropa ostala jedini tako organizovani kontinent svijeta, ona Evropa, koja je uvijek podavala osnovne zasade za unapređenje svega ljudskoga rada i napretka, a podavat će ih i dalje unatoč sviju jadikovki o propasti njene kulture. Tek ih ona više sama ne izrađuje i ne izgrađuje: neumornim pionirskim radom njenih najboljih istraživača prikučuje se i Azija i Afrika i Australija, da o Americi i ne govorim, koja sve evropske tečevine u osnovici preuzima i odmah u gigantskim razmjerima izvodi. Ta u to doba se dižu prvi neboderi Amerike, da postanu u slijedećim decenijima uzorom Evropi. A što smo mi znali o Japanu, sve je to bila zbrka zastarjelih vijesti, sve nekakvi kurijoziteti, dok se na kraj stoljeća ne pokaza, da je mali Japan potpuno preuzeo sve, što je Evropa stvarala i stvorila. Uz svoj stari Japan našla je Evropa sebe, pa tada svemoćni car njemački vikne svijetu na svoj teaterski način bolno bolno i zabrinuto: »Voelker Europas, wahret euere heiligsten Güter!«, dok nam drugi, kojem se kruna spremala, a nije bila suđena, Franjo Ferdinand javlja prvi o potpunoj spremi i posve modernom uređenju japanske vojske, kako je to spoznao na svom bolesničkom putovanju oko svijeta. I za kratak čas mrvi mali Japan silnu Rusiju, zadavajući slavenstvu neprebolnu ranu, stupa u red svjetskih velevlasti... Istok je pobijedio Evropu njenim vlastitim oružjem, pa se tada počima formirati tješnja veza država cijele zemaljske kugle.

Bezbrojni izumi i otkrića na svim poljima spremaju se u tom razdoblju, da s temelja izmijene način života u skoroj budućnosti, da izmijene što više i osjećaj prostora i vremena. Tu se stvara auto, koji će smanjiti udaljenosti prostora: od prvih uspjelih pokusa tamo u sedamdesetim godinama dolaze prvi Benzovi i Daimlerovi strojevi u g. 1883. Već se g. 1894. sprema prva izložba automobila u Parizu, 1894. prva trka u Francuskoj, a tamo oko g. 1900. sav je rad dovršen, te ostaje samo zadatak usavršenja, koji je ispunjen u daljih tridesetak godina tako, da je to prevozno sredstvo preobrazilo i ljudski rad i ljudski život. A uporedo se ostvaruje i pradavni san ljudstva: lijet zrakom postaje nakon pokusa Lilienthalovih i Maximovih u g. 1890.—1894. sve više realnost, tako da će nakon braće Wright, Santos Dumonta, Farmana i Delagrangea Bleriot moći 25. VII. 1909. već preletjeti Kanal. Uporedo se usavršuje upravljivi zrakoplov: još se g. 1904. diže nad Zagrebom »Turul«, da nam ostavi dragocjene snimke grada, pa da poleti kud ga zračna struja ponese, a četvrt stoljeća kasnije leti upravljivi zrakoplov oko svijeta gotovo precizijom brzovlaka. Sa par desetaka pretplatnika počima u osamdesetim godinama u Zagrebu djelovati telefon, da u sadašnjosti segne do preko osam tisuća brojeva. Edisonov fonograf 1877., a deset godina kasnije stvara se Berlinerov gramofon, 1895. eto već prvoga kinematografa. Sve to djeluje neizmjerno na dušu i tijelo nove generacije, unosi nemir u svijet, goni sve patrijarhalno mrtvilo. A čarobna će sila elektrike doskora izgubiti svoj čar, pa će prodrijeti i u gradove i u sela, da donese novo svjetlo i nove pokretne snage. Već je 1879. konstruirana prva upotrebljiva žarulja, već na Berlinskoj izložbi g. 1879. vozi mala električka željeznica, pa će tu električnu lokomotivu Amerika usavršiti i poslati natrag u Evropu, gdje će ne samo promet u gradovima, preuzeti, već će istiskivati pomalo obične parne strojeve i omogućiti postanak nebrojenih novih strojeva, daleko od svake

centrale. No kakogod su ti izumi, koje današnjica upotrebljava kao nešto skroz obično, djelovali na početku, daleko su potresnije djelovala na dušu čovjeka dva otkrića one epohe, koja su otvorila pogled u nenaslućeni svijet, pa su odmah ostavila uvjerenje, da je tu početak nečega velikoga i silnoga, što će još stoljeća ljudima duh zaokupljati. Današnja generacija ne može ni osjetiti, što smo mi, čeda onoga minuloga patrijarhalnoga doba ćutili, kad su osvanule prve Roentgenove snimke 1895. ili kad je nakon Becquerelova otkrića čudnih svojstava urana uspjelo supruzima Curie, da otkriju u g. 1898. radij. Sve, što je dalje urađeno samo je posljedica onih otkrića, koje su elementarnom snagom poljuljala i onakve temeljne zasade znanosti, koje su do tada bile sakrosanktne. I tu se stvara nemir i uzbuna, i taj je nemir i ta je uzbuna bivala na svim područjima sve jača i jača, tako da se je potreba nove orijentacije počela pri kraju stoljeća sve silnije osjećati, pogotovo, kad je istodobno težak ekonomski položaj u svijetu tražio elementarnom snagom, da ekonomska pitanja dođu u prvi red, a sve drugo stupi u pozadinu kao sekundarne važnosti. I nekako je posve prirodno, da se je baš u to rastrgano i dezorijentirano doba pojavio čovjek, koji je u svojim djelima pokušao odrediti bit i položaj čovjeka ne mareći za prividno ustaljene dogme dotadašnjega poretka. Kao malo tko potresao je Nijemac Friedrih Nietzsche svojim ispretrganim djelima, od kojih je najvažnije »Also sprach Zarathustra« (1883.—1891.) cijelim bivstvom ljudi onoga doba. On je sa svojim napuštanjem dobra i zla, istine i varke, sa tezom volje za vlašću kao temeljem svega ljudskoga rada i nastojanja, sa određenjem dvostrukoga morala, gospodara i roba, s otklonom svake samilosti, sa uzvišenjem »nadčovjeka« i svim svojim drugim zasadama formulirao saglasno mišljenje velike većine svijeta svoga vremena. Pa ma da je sam u ludilu umro g. 1900, njegove su zamisli provađane. Pa i danas ne samo da nije domro, već se opet javlja nakon sloma svoga naroda u tek nebitno izmijenjenom obliku. A što to znači napose za odnošaj nijemstva prema slavenstvu, koje je nekada onako svijetli um kao što je bio Theodor Mommsen najoporije pogrdio, kad i danas najozbiljniji njemački učenjaci u godini 1930. javljaju i svojem narodu i svijetu, da je naziv Slaven identičan sa Sklaven, robovi. Uzaludna su bila sva, pa i najodrješitija odbijanja Nietzsche-ovih zasada, jer praksa pokazuje uza sve prividne uspjehe protivnih smjerova, da se ni ljudi ni takozvani vođe naroda, imali oni kakov mu drago naziv, nikako nisu promijenili. Pa nije čudo, da je za misaona čovjeka postao život teretom, koji se snosi, jer se mora snositi — dok se može. I što je taj moral gospodara, koji dakako Nijemci za sebe u prvom redu svojataju, značio za život države kao Austrije, gdje je dvije trećine Slavena moralo živjeti u zajednici s Nijemcima i Magjarima, kojima je nijemstvo privremeno povjerilo dio zadatka skučavanja slovenstva prema svom »Herrenmoralu«, to pokazuje najočitije ovo razdoblje od g. 1880., pa dalje preko silnoga rata, koji je još donekle počeo kao rat, kao junačka borba naroda, a svršio pukim ciklioniziranjem vojska i ljudi poput stjenica. A da se opravda priroda čovječja kao priroda grabežljive zvijeri bez ikakove maske, osvanuše tada i silni vlakovi sa napisima: »Kais. Deutsche Beutezüge«. Tako je dušu čovjeka pod kraj XIX. stoljeća zaokupila kao mora težina i beznadnost Nietzscheovih misli, a niti je tada ruska književnost sa svojom dubinom i nemilosrdnim cijepanjem i donošenjem tajna iz dubina ljudske biti, niti je mrka nordijska knjiga, a niti Zolin realizam donio vedrine u duševni život na prekretnici novoga stoljeća.

Pregledamo li letimično događaje onih decenija, koji su se ticale Austro-Ugarske, pa po tom i Hrvatske i Zagreba, vidi se, da je glavna briga, da se pošto poto sačuva dualistička forma ove države, kao jedina moguća i spasonosna, a to znači dalju borbu protiv Slavenstva u državi i izvan nje. Takova se država nije smjela da uplete u novo formiranje Balkana, ne da pomogne već da to spriječi ili barem otešča, pa da barem nešto sebi prigrabi. To je bilo jasno i bistrijim ljudima onoga doba, a historija im je misli odobrila, te pokazala, da je Austrougarska bila kud i kamo teži bolesnik od onoga na Bosporu, kog su šaljivi listovi tako često u slikama donosili. Pa i ispravno je bilo, što su obje despotije zajedno propale; tek je bolesnik sa Bospora pokazao daleko više vitaliteta od države apostolskog jerusolimskoga kralja u Beču. Strah pred Rusijom i utakmica s njome na Balkanu upravlja djelovanjem Austrije: g. 1879. sklapa ona s Njemačkom savez protiv Rusije, što dakako Njemačku ništa ne priječi, da g. 1887. sklopi s Rusijom t. zv. »Rückversicherungsvertrag«, o kojem Austrija dakako nije smjela ništa znati! Sastanak u Skierniewicama g. 1884. zbližava na čas te susjedne države, ali već je g. 1888. rat s Rusijom bio tako blizu, da su svi listovi onih dana donosili slike presumptivnih vojskovođa, pa je tek u posljednji čas rat zapriječen. Na Balkanu Austrija napadno traži sklonost novih država: bez oklijevanja priznaje g. 1882. kraljevinu Srbiju, g. 1885. »spašava« je nakon poraza kod Slivnice i Pirota, da bi je uzmogla učiniti vazalnom državom. Prividno joj to i uspijeva za kralja Milana, koji u Beču umire, a u ranu zoru prati njegov lijes na kolodvor Franjo Josip, da tek poslije toga primi odaslanika novoga kralja, koji ga moli, da ocu ne iskaže vladarske počasti. Kad se g. 1887. doturao na bugarski prijestol austro-ugarski husarski oberlajtnant knez Ferdinand Koburški, car ga je austrijski prvi primio i priznao. Te godine stvoren — već g. 1882. pripravljeni — trojni savez Njemačke, Italije i Austrougarske, koji je onda u g. 1891. 1902. pa 1907. do 1914. produljen, a koliko je škodio baš hrvatskim krajevima i koliko je vrijedio konačno za samu Austriju, to je pokazala historija. U Dalmaciji bila je ta jadna Austroungarija talijanskija od same Italije!

U god. 1888. zbio se i onaj događaj, koji je za nas napose bio od velike važnosti, ali radi glasa i položaja aktera dobio svjetsko značenje. 27. VII. 1888. slavio je ruski narod u Kijevu 900 godišnjicu pokrštenja, a Strossmayer, taj najveći tadašnji pobornik združenja kršćanskih crkvi, njie htio propustiti zgode, da barem brzojavno ne čestita ruskom narodu na toj slavi, ma da su odnošaji tada između Austrije i Rusije bili silno zategnuti. 12. rujna već je Franjo Josip u Bjelovaru kod zaključaka velikih manevara i kod primanja svećenstva okosio se na Strossmayera: ».... Sie waren nicht bei Sinnen« a biskup odgovori: »Majestät, mein Gewissen ist rein!«. Kako je to u svijetu odjeknulo, pokazalo se u komentarima svjetske štampe, a da se nije uspjelo s daljnim represalijama protiv biskupa — (tek je došlo do sekvestrovanje biskupskih šuma u Djakovu), to se mora pripisati moćnim utjecajima onih, koji su znali cijeniti rad biskupa, što je pred tadašnjih deset godina onako sjajno govorio na vatikanskom koncilu.

U lipnju 1888. (10. VI.) prije citiranog događaja boravio je nasljednik prestolja Rudolf u Zagrebu, gdje se našao tobože zato, da položi temeljni kamen — kasarni, koja je do 1918. nosila njegovo ime. Svakako je svrha puta bila skroz druga, — biskup se Strossmayer na polasku u

Zagreb razbolio... — Još sada slušam, kako Rudolf stojeći do svoje žene Stefanije i nadvojvode Otona, muca ono par hrvatskih riječi u počast svoga oca, udarajući po temeljnom kamenu kasarne čekićem, koji se čuva danas u muzeju grada Zagreba kao spomen na jedinoga eventualnoga vladara Habsburgovca, koji je barem pokušao govoriti jezikom svoga naroda. Par mjeseci kasnije snađe Austrougarsku težak udes: 30. januara svrši Rudolf život u Mayerlingu, a do dana današnjega nitko ne zna istine o toj tragediji. A možda je i bolje tako, da se ne sazna istina u svoj svojoj strahoti. Svi su narodi monarkije iskreno žalili za nesretnim kraljevićem, jer su svi očekivali od njega spas od staračke vladavine, a nesreća je htjela, da se to zbilo baš u ono doba, kad su počele nicati ideje novoga vremena, tražeći ostvarenje onoga, što se nije dalo izvesti senilnim mozgovima, koji su se kretali još u vremenu od prije četrdesetosme.

Događaji u svijetu slabo su našli odjeka u tadašnjoj Austriji, koja je bila neprestano zabavljena svojim domaćim brigama, napose vječitim nasrtajima na dualističko uređenje države. Magjari nisu dakako ni trena prestajali svojim radom: baš je g. 1889. uspjelo, da je nestalo onoga »ces. kralj.«, pa je zamijenjeno sa »ces. i kralj.«, a g. 1889. otkriven je u Aradu spomenik onim magjarskim generalima revolucijonarne vojske, koje je — njih trinaestoricu — dao smaknuti taj isti Franjo Josip. A eto, još za njegove vladavine postadoše oni »narodni mučenici«, pa će svatko, tko ima osjećaj pravičnosti priznati, da je tu ispunjen zahtjev vječne pravde.

Zapravo je sva briga monarhije bila od uvijek Rusija i balkansko pitanje. Značajno je, da je uza sve perturbacije imala monarhija od 1881. do početka svjetskoga rata samo četiri ministra vanjskih poslova: 1881. do 1895. baruna Gustava Kalnokya 1895.—1906. grofa Agenora Goluchowskoga, 1906.—1912. grofa Lexu Aehrenthala, i od 1912. grofa Leopolda Berchtolda. Potajni pakt s kraljem Milanom od 16. VI. 1881. olakšao je Austriji rad na Balkanu, a s Rusijom se našao uvijek nekakov modus vivendi, da, i nakon 1891., kad je došlo do sudbonosnoga saveza s Francuskom. 1897. uzvratio je Franjo Josip ruskom caru posjet u Petrogradu baš u vrijeme, kad su nemiri na Kreti doveli do tursko-grčkog rata, koji je svršio kobno za Grke. Od god. 1895. nikako se ne može više Balkan smiriti. Tada počimaju četovanja u Makedoniji, koja se ne mogu nikako utišati ni sultanskim fermanima, ni ikakovim prividnim reformama, pa se još jednom 2. IX. 1903. (devetstotreće!) sastali vladari Rusije i Austrije u Mürzstegu, gdje je izrađen potanki plan za umirenje Makedonije, kako bi se zapriječilo to stalno ratovanje. Ali sve je to slabo koristilo: Balkan je pošao svojim putem, da sebi nađe nove mogućnosti egzistencije. Ta cijeli je svijet zahvatio nemir: Velika Britanija se obara na Bure, da ih g. 1900. svlada, a tek je svršio američko-španjolski rat, u kojem je Amerika dobila Filipine i stekla »samostalnost« za Kubu mirom u Parizu 15. II. 1898. Čak je i Kini opet jednom dodijala premoć bijele rase ,pa se podigla, da u t. zv. bokserskom ustanku ubije njemačkoga poslanika Kettelera i razori među ostalima i austrijsku ambasadu, na što je do u srce povrijeđena Evropa, bolje reći Kaiser Wilhelm, poslao u Kinu čete, sastavljene od četa sviju velevlasti pod vodstvom feldmaršala von Waldersee-a. Austrija je išla nekako nerado, i nije se baš previše isticala. Velika Britanija se znala odmah izvući ispod njemačke komande, a cijeli je svijet stajao zaprepašten, kad je car Nijemaca pri odlasku svojim četama držao glasoviti govor, u kojem je bilo jasno rečeno: »Gefangene werden nicht gemacht, Pardon wird nicht gegeben«! Kasnije se to dakako htjelo zabašuriti, dapače se s gramofonskih ploča ta izreka ispuštala. Ako još dodamo ovamo one teške probleme, što ih je rodila nagla industrijalizacija cijeloga svijeta s gotovo nerješivim radničkim problemima, ako se sjetimo, da se je preteča današnjeg finansijskog loma javljao već u god. 1898., ako se sjetimo, da se u Rusiji već tada rješavao problem apsolutizma ublaživanjem s atentatima, pa je prasak bombe od 13. III. 1881., kad je zaglavio Aleksandar II., te lom vlaka kod sela Borki 29. X. 1888., u kojem se vozio car Aleksandar III. zatutnjio po svem svijetu, najavljujući dolazak novoga, teškoga vremena. Da, konac XIX. stoljeća, pokazao je bjelodano dolazak novoga, doba, kako ga je književnost i umjetnost toga doba već jasno predskazala.

Podsjećajući na ove najmarkantnije događaje onih dvaju decenija, valja napose upozoriti na zadnju godinu, u kojoj ovaj prikaz ima da govori. To je ona najosudnija godina biljadu devetsto i treća! Vatra se na Balkanu razgorila, carevi se austrijanski i ruski sastaju u Mürzstegu, da traže mogućnost lokalizovanja požara. U Beogradu pada 11. juna 1903. dvadesetsedam godišnji kralj Aleksandar Obrenović s kraljicom od ruke zavjerenika oficira, a dan kasnije održala se ona tijelovska procesija u Zagrebu, gdje je samo masa dopremljene vojske zapriječila, da ban Khuen jednako ne svrši. U borbi za ugroženo jedinstvo svoje vojske izdaje Franjo Josip onu poznatu vojnu zapovijed u Chlopy-ju u Galiciji, koja je pokazala svu žestinu te borbe. Eduard VII. polazi na svoj osudni put u Pariz, da stvori onu vezu, koja će se u času nevolje za 11 godina kasnije pokazati spasonosnom za cijeli svijet. A što se u nas događalo, to je još suviše jasno u pamćenju sviju, koji su te godine proživjeli.

Tako se u tih dvadesetak godina mijenjao svijet i sve u njemu, a kakove su prilike u nas vladale u tom razdoblju, pa kako se naš Zagreb dalje razvijao pokazat će slijedeće stranice.

Kako se do g. 1880. razvijao Zagreb, kako je teško izlazio iz one sićušnosti, na koju je bio osuđen pod austrijanskom, a kasnije pod austro-ugarskom vladavinom, kako je unatoč svega baš u prijašnja tri decenija položio temelj svem svom i materijalnom i duhovnom životu, tako da taj razvoj nije ni neopisivo kratkovidna nasilna magjarska politika — jer Magjarska je sada dominantna u bivšoj državi — mogla zaustaviti, to će svakom biti jasno, tko pročita prijašnje izvode. Ja mislim, da se dalji razvoj ne može bolje predočiti nego prispodobom slike Zagreba iz god. 1880. i slike snimljene s istoga mjesta dvadeset godina kasnije. Broj je stanovnika iznosio 1880.: 29.218, g. 1890.: 38.742, a g. 1900.: 57.690 stanovnika, to jest, za dvadeset se godina broj žitelja gotovo podvostručio. Najjače je porasao broj stanovnika 1890.—1900. za 46.08%, a ne će glavni uzrok tomu porastu biti tek u preuređenju uprave i potrebi velikoga broja činovnika.

Okupacija je Bosne bila provedena, ona se je duboko usjekla u cijeli život Hrvatske-Slavonije, a Austrija, koja se tu ćutila nekako barem privremeno pobjednicom, nije trebala više da pogoduje Hrvatima i ban Mažuranić morao je otići, jer je ovoga posljednjega narodnoga čovjeka Beč postavio samo u očekivanju zapletaja na Balkanu. Sabor je hrvatski htio podati smjernicu za uređenje odnošaja Bosne i Hercegovine prema cijeloj državi, pa je i protiv volje Mažuranića u adresi na krunu spomenuo, da bi se »zadatak, koji je monarhija preuzela okupacijom Bosne i Hercegovine, mogao trajno samo onda osigurati, ako se ustroj zadobivene pokrajine malo po malo tako udesi, kako bi se s vremenom mogao pripojiti na ustroj kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u njihovom državopravnom odnošaju naprama kraljevini Ugarskoj«. To je dakako bilo veoma neugodno

Grof Ladislav Pejacsevich Našički god. 1861. u krugu zastupnika magjarona, koji su s njim ostavili hrvatski sabor zbog 42. čl. 1861. (osnovka za nagodbu na hrvatskom temelju). Od god. 1880.—1888. ban hrvatski. Iz albuma, darovanog na uspomenu onog dana 13. VII. 1861. vođi unionista grofu Juliju Jankoviću.

čuti i Beču i Pešti, koji su Bosnu smatrali prostim plijenom, prolaznom štacijom za Solun, pa je hrvatski sabor dobio iz Beča i odgovor: »da je prekoračio svoju nadležnost, govoreći o Bosni i Hercegovini«. A kad je Mažuranić u siječnju 1880. zatražio sjedinjenje Krajine, koja je sada bila apsolutno suvišna, s materom zemljom, bude 21. veljače 1880. riješen banske časti i Ladislav grof Pejačević zasjede stolicu hrvatskih banova.

Ladislavu Pejačeviću (1824.—1901.) bilo je tada 56 godina, a sudjelovao je već odavna u javnom životu Hrvatske-Slavonije, a najviše za vrijeme sabora od g. 1861., u kojem je pripadao, dakako, staromagjaronskoj stranci, koja je otklonila zak. čl. 42., pa tražila realnu uniju s Ugarskom. Među onim zastupnicima, koji su 13. VII. 1861. ostavili s protestom sabornicu (da se ipak uskoro povrate) bio je i on, pa ga fotografija onoga doba pokazuje u krugu drugova disidenata: ta fotografija govori više od nekoliko ispisanih tabaka! Još je 13. VI. 1881. napisao Rački, da misli, »da Pejačević neće zadovoljiti ni najčednijim nadama . . . U politici pako, s kojom se ban sada isključivo bavi, uspjet će samo toliko, koliko budu Magjari dozvolili . . .« A tako je nekako i bilo. Njemu je dakako uspjelo, da je 27. II. 1880. uglavio s Magjarskom financijalnu nagodbu, za njega je izdao Franjo Josip manifest, s kojim se konačno združuje Krajina s Hrvatkom, tako da je od 18. III. 1880. prešla upravna vlast od Generalkomande na bana. Nu naziv bana »kavalira« vrlo je slabo zaslužio, dapače nikako, ako se pregleda njegov rad kroz tri godine banovanja. Za njega počimaju progoni političkih protivnika na samom sveučilištu: Kosta Vojnović i Fran Vrbanić bile su prve žrtve! Magjar Anton David, finansijalni ravnatelj u Zagrebu, otvorio je za njegova banovanja famoznu školu za financijalne činovnike 1. VI. 1880., tražeći znanje magjarskoga jezika i obećavajući promaknuće onima, koji taj jezik nauče. Ban nije baš ništa uradio protiv te drzovite i očite povrede nagodbe, već je dapače izjavio, »da on ne vidi

u tome nikakove povrede zakona«. Zato je vođa narodne stranke Mate Mrazović tu stranku napustio i sa dvadesetak drugova osnovao »neodvisnu narodnu stranku«, te joj dao 16. IX. 1880. program. To su bili takozvani »obzoraši«, uz koje je pristajala većina inteligencije, a naročito svećenstvo.

Izbori su za bana Pejačevića provedeni u rujnu 1880., pa nisu bili no preludij kasnijih khuenovskih izbora, ništa drugo do sretstvo za maskiranje posvemašnjega apsolutizma plaštem parlamentarizma. Od 74 zastupnika (Krajina još nije slala svoje zastupnike) dobije narodna stranka 48; neodvisna 14, pravaši 9, samostalna srpska stranka dobi 2, a jedan je izabran kao divljak-opozicijanalac. Nekako se čudno snosi s kavalirštinom stav banov u izbornoj borbi protiv Mate Mrazovića, koji je dakako morao u Zagrebu podleći. Nu kod gradskih izbora u rujnu 1880. pobijedilo je građanstvo, što se neugodno dojmilo bana (istom je Khuenu uspjelo, da i u gradskom zastupstvu zavlada apsolustistički). Nego najmanje je Ladislav Pejačević zavrijedio pridjev kavalira u poznatoj aferi sa grbovima s magjarskim napisima u Zagrebu, a baš mu je taj pridjev i donijela. Ministar finansija Szapary dao je nalog direktoru Davidu, da se dosadašnji zajednički grbovi s hrvatskim napisima zamijene s napisima u oba jezika, što se evidentno protivilo ne samo duhu već i samom slovu § 57. hrvatsko-ugarske nagodbe iz g. 1868. Da, ministar je javno u saboru izjavio, da je tu odredbu dao u sporazumu s banom Pejačevićem, a sam je ban tu tvrdnju tek mlako otklonio. Noviji dokumenti nisu govorili protiv izjave Szaparyjeve.

Antun je David dao još g. 1880. načiniti te grbove sa magjarskim i hrvatskim napisima, ali poradi odrješitoga držanja tadašnjega načelnika Mrazovića nije ih onda izvjesio. Ali 7. VIII. 1883. dao je na samu zgradu br. 7. u Gundulićevoj ulici, gdje je bio u kući Sachsovoj porezni ured i drugi finansijski uredi, pribiti šest protuzakonitih grbova, od kojih je onaj poreznoga ureda nosio napis: Kir. Adó Hivatal — Kr. porezni ured. Rezultat je bio, da je cijelo Zagorje, Karlovac, Senj i Novagradiška planula. Napose je u Zagorju zavladala prava buna, koju je tek vojska prigušila. 14. kolovoza 1883. bio pokušaj demonstracije, ali tek slijedećega dana 15. VIII. 1883. budu povodom nekog izleta vatrogasaca u okolicu Zagreba, u po bijela dana grbovi i u Gundulićevoj ulici i u Opatičkoj ulici strgnuti i pobacani. Uslijedile su poznate mjere: vojska pravi red, izdaju se policijski nalozi za održanje reda, vijeća se i u Zagrebu i u Beču i u Pešti. U Zagrebu su se sve stranke bez iznimke izjavile protiv ovakovoga surovoga izazivanja. Pejačević preda 23. VIII. 1883 demisiju, kad je bilo očito, da ni Beč ni Pešta neće da opozovu te povrede. Svi su tada bili uvjereni, da je i sam Franjo Josip uvidio svu drskost te provokacije, ali po želji kraljice Jelisave da su pobijedili i tu Magjari. I onda 4 .rujna 1883. bude general Herman Ramberg imenovan komesarom, nakon što je Tisza izradio obustavu ustava. Prvu obustavu! 31. VIII. 1883. odmaglio je krišom noću Antun David iz Zagreba, našavši utočište pod klupom u vagonu, na kojem je kamenje porazbilo sve prozore. 7. IX. 1883. budu grbovi vojničkom silom uspostavljeni, da se tako sačuva prestige Magjara pri kršenju zakona. U Zagrebu je pri tim izgredima, koje je izvelo samo građanstvo uz pristanak sviju stranaka a za očuvanje zakona, nastradao životom jedini Luka Stiplošek, dvadesetgodišnji stolarski pomoćnik, kojem je u počast općina zagrebačka nazvala jednu ulicu njegovim imenom. A dvadeset se

Potres 1880. Misa na Jelačićevom Trgu 14. XII. 1880.

godina kasnije sve to gotovo sasvim jednako opetovalo, jer su isti uzroci donijeli iste posljedice.

Herman Ramberg (1820.—1899.) bio je sin podmaršala Gjure Ramberga, rođenoga Hanoveranca, čovjek velike kulture, u svakom slučaju na svom mjestu. On je svoj zadatak shvatio i ispunio tako, da je svak vidio, da tu nema nikakove osvetljivosti, što više: u ona tri mjeseca učinio je više dobra, no što bi drugi za cijeloga života. Podbana Živkovića, koji je navodno također pristao uz protuustavne grbove, tražeći samo, da se ta stvar izvrši u oportuno vrijeme, dao je umiroviti, a zadržao Ivana Vončinu, za kojeg je izjavio, da je jedini inteligentan činovnik kod vlade. Sam Rački veli 11. X. 1883. »Ako bi nas Magjari opet usrećili predjašnjom ustavnom slobodom, neka radije vlada inteligentan i nepristran carski gjeneral«. No vlada je Rambergova bila kratka, jer su i u Beču i u Pešti dobro znali, da država nije kasarna, pa i najbolji general ne može no sasvim prolazno zamijeniti civilne upravljače, što dakako ne znači, da ovi u svakom slučaju moraju biti bolji. Nakon dugoga natezanja našao se tobožnji izlaz iz sasvim suvišno zapletene situacije tako, da su 16. X. 1883. uklonjeni oni protuzakoniti grbovi, pa nadomješteni grbovima bez ikakova napisa, što doduše također nije bilo ni ustavno ni pravično ,ali: Justitia, regnorum fundamentum! Pa nikako se nije smjelo pogaziti geslo austrijanske vladavine: »Mann soll die Voelker in woltemperierter Unzufriedenheit erhalten!«. 1. XII. 1883. riješen je Ramberg dužnosti komesara, a banom bude imenovan grof Karlo Khuen Héderváry. Danas nema više one kuće br. 7 u Gundulićevoj ulici; ta je srušena 1927. i podignuta na njenom mjestu lijepa palača Vasić.

Od sviju događaja, koji su u to vrijeme djelovali na dalji razvoj Zagreba, najvažniji je svakako potres, od 9. X. 1880. u 7 s. 33 min. 50 sek.

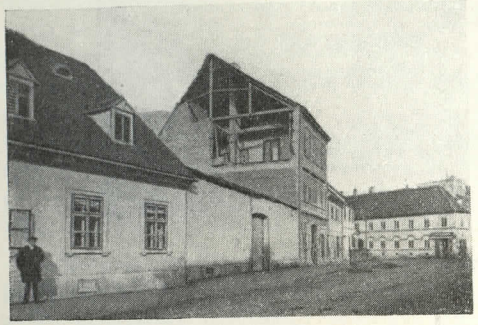

1880. Marovska ulica za doba potresa. Danas nema više ni jedne od ovih kuća osim one, kojoj je zid ispao!

Pogled na isti dio Marovske (sada Masarykove) ulice u god. 1929.

Danas, kad je već prošlo više od pedeset godina od toga dana, pa su već odavno sve štete popravljene, a mi smo već i na daleko jače nevolje priučeni, možemo mirno kazati, da je taj potres barem toliko Zagrebu koristio, koliko mu je škodio. Započeo je podzemnom tutnjavom, uslijedila dva okomita udarca, nastalo undulatorno gibanje, koje je završilo nakon 10 sekunada vibriranjem. Pravac je potresa išao od sjevero-sjevero-istoka prema jugo-jugo-zapadu. Rezultati dvogodišnjega ispitivanja priopćeni su u »Izvješću o zagrebačkom potresu«, što ga je napisao Josip Torbar, a izdala 1882. Jugoslavenska Akademija. Nepotrebno je navesti sve velike štete, koje su za onaj mali Zagreb bile dakako teške, tek spominjem, da je veoma oštećena bila Markova crkva, koja se baš tada restaurirala, no za čudo, na zvoniku se nisu nikakovi znakovi potresa opažali. Znatno je stradala i crkva sv. Katarine, pa zgrada vojnoga zapovjedništva, nekadašnji jezuitski samostan, gdje se je odmah jedan dio morao do kraja porušiti, a tornjić prema Jezuitskom trgu odstraniti. Realka, konvikt, sveučilišna zgrada (gornjogradska gimnazija), znatno su oštećene. Popov turen sav se raspuknuo, spomenici se na grobljima pomicali, neki dijelovi iskrivili, a na nekadašnjem portalu, kojim se ulazilo do crkve sv. Žavera okrenuo se kip Kristov na vršku za 45%, dok je lijeva figura zbačena, a desna ostala na svom mjestu. Kadetska škola u Novoj Vesi (danas vojni sud i zatvor) tako je bila oštećena, te se škola morala premjestiti u Karlovac, gdje je i ostala.Na Kaptolu oštećeno je sila kurija; kurija kanonika Ivana Mikovića morala se porušiti: tamo je sazidao Bollè svoju crvenu kuriju. Teško je stradala franjevačka crkva, kojoj su kasnije srušili zvo-

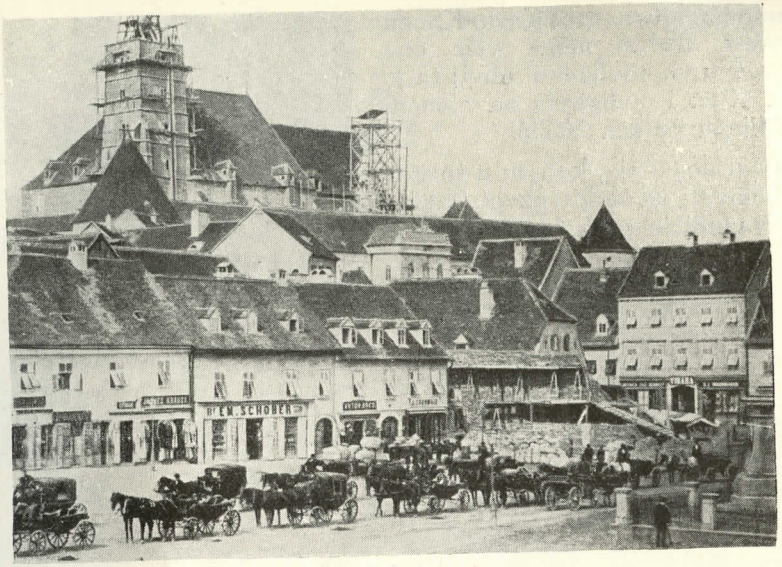

Zagreb, Jelačićev Trg 1882. Skida se kula s tornja katedrale, da se smjesti tamo osmerostrana zgradica. Sprijeda još stare kuće, dok se na uglu gradi nova Wasserthalova kuća, koja se pomiče od tadašnje građevne linije naprijed.

nik, a veoma je jako bilo sjemenište skrhano. Kako je izgledalo u katedrali već sam prije spomenuo: srušio se loše građeni drugotni svod nad sanktuarom, spao je komad bolte u lađi i probio grob, a kako se je već prije s restauracijom započelo, izašli su iz osi gornji nadograđeni dijelovi tornjića za stubište do sanktuara, dok su donji ostali netaknuti. U to je doba baš Franjo Rački čitao na pokrajnom oltaru misu, a kasniji kipar Rudolf Valdec mu je ministrirao. U »Obzoru« od 15. X. 1880. opisao je Rački izvrstno taj potres i svoje dojmove od onoga časa, kad započe strahotan žviždanj, pa lom svodova i mrak, povećan prašinom, tako, da se vidjelo gibanje crkvenih zidova i stupova posve sablasno. Na uglu Bakačeve i Vlaške ulica stajala je prastara ubožnica sa kapelom sv. Florijana uz lijepu kuću Pogorelčevu, pa su obje morali porušiti pioniri, koj su došli iz Ptuja. Vrlo je teško ruinirana Priesterova kuća na uglu nekadašnje ulice Marije Valerije (sada Praške) i Jelačićeva trga (tamo gdje je bila prije Hrvatska Eskomptna banka), tako da se i ona morala zamijeniti novogradnjom. Teško je stradala Keglevićeva kuća na uglu Frankapanske ulice (kamo se poslije preselila tiskara »Narodnih Novina« i gdje je ostala dok nije dovršena nova palača g. 1893.). Izvrsno su se održale najstarije kuće u Gornjem Gradu, građene većim dijelom na starim gradskim zidovima: u stanu u Visokoj ulici, gdje je pisac ovih redaka boravio, nije bilo ma ni najmanje pukotine u zidovima i svodovima. I novogradnje su razmjerno vrlo dobro pretrpjele potres; naročito one zgrade na Zrinjskom trgu, koje su tek pred kratko vrijeme bile dovršene: sa Vranicanijeve palače i sudbene zgrade popadale su atike i oštećeni su jače gornji spratovi, a jednako i novogradnja Prve Hrvatske Štedionice u Dugoj ulici, dok je zgrada

Jugoslavenske Akademije, koja je baš dograđivana pretrpjela dosta štete. Nesreća je htjela, da se i dimnjak plinare srušio, pa je podavanje plina zapelo. Razumljiva je velika panika žitelja, pogotovo, kad se znade, da se je zemlja teško smirivala, ta do 24. IV. 1881 nabrojeno je u svem 185 potresa, od kojih je osmi dne 11. X. 1880. trajao 3 sekunde. Dvadesettreći 16. X. o ponoći zaljuljao je ponovno tlo Zagreba žestoko, a 10. XII. 1880. oko 3 h 24' u jutro zatreslo se onom žestinom, kao i 11. X. Kasniji su udarci i trešnje bile sve slabije. Kao centar potresa bio je kraj između Kraljeva Vrha, Zeline i Kašine, gdje se potres najkatastrofalnije primijetio. Ubijen je samo jedan čovjek odmah: litograf Stanić, ubio ga je dimnjak, kad se zarušio u Kačićevoj ulici, a dijete, koje je nosio ostade nepovrijeđeno. Nekoliko je ljudi u Zagrebu i okolici teško ranjeno, od ovih je bankovni činovnik Lavoslav Smetana doskora i umro. Građevna je šteta procijenjena u sva tri dijela grada sa dva milijuna, stopedeset i tri hiljade forinta, za ono doba veoma velika svota. Gradsko zastupstvo sa načelnikom Matijom Mrazivićem na čelu, učinilo je sve, da se što prije štete oprave i prezimljenje omogući. Najveći je gubitak pretrpjela Hrvatska poradi potresa time, što se August Šenoa, tada gradski senator, zadobavio pri pomaganju u onim teškim časovima bolesti, kojoj je 13. XII. 1881. u tek četrdesetitrećoj godini podlegao.

Sve u svemu: Zagreb je ipak imao razloga, da se pri misi na Jelačićevom trgu 13. X. 1880., koju je kardinal Mihalović u prisustvu bana i sviju odličnika odslužio, zahvali, da je i tako prošao! Što je trulo bilo, to je najviše stradalo, a već se slijedeće godine najveći dio šteta opravio i započela je nova era napretka i izgradnje, kako je prije Zagreb sigurno nije doživio. U to se doba snimilo mnogo fotografskih snimaka, od kojih su negativi do danas intaktno sačuvani, dok je vanjsko novinstvo donosilo sijaset krivih vijesti i još jadnijih slika, narisanih većinom samo po krivim vijestima, tako, da nemaju nikakove vrijednosti. A Mirko Bogović napisa 10. X. 1880. pjesmu o potresu: »... Rod bo ljudski kojno poput mrava — amo tamo trči, nemiruje, — I svedj nešto snuje i mudruje, — Misleć, za sve vijeke da uradi — Kad što lijepa, dobra gdje sagradi, — Pače sanja i o vječnoj slavi, — Koju mora rad da mu pribavi..., a potres to sve to uništava, To čovječe tašti ded' prosudi, — I ponešto bar čedniji ti budi!« Nu Zagrepčani su manje marili za čednost, već su uprli ruke, da uklone štete.... Zagreb je imao tada 1500 kuća za stanovanje) sa svim drugim zgradama, gdje se moglo stanovati bio je svega 1736 objekta za prebivanje.....

Hoću da podsjetim na jednu proslavu iz god. 1882., koja dostaje, da pokaže, kako su već tada g. 1882 štete bile opravljene, a blagodat zaboravi učinila je svoje. Predamnom leže fotografije onih dana, izvrsno sačuvane, kao da tome nije prošlo gotovo pol stoljeća, kad je »Kolo« proslavilo svoju dvadesetgodišnjicu. Ta Zagreb voli slaviti, mnogo je toga proslavio, ali malo će biti proslava, koje su tako iskreno proslavljene kao ova proslava našega i sada još najpopularnijega pjevačkoga društva, kad je i tu već velik broj novih društava snizio i umanjio čar za onda jedinoga društva. Ta je proslava značila u one dane daleko više od uobičajenih parada. 27 društava pod 25 barjaka skupilo se tada iz cijele Hrvatske i Slovenije u Zagrebu, gdje je na tadašnjem Sajmištu, za pravo već Sveučilištnom Trgu podignut bio Pjevački Hram, malo podalje od mjesta, gdje se 13 godina kasnije diglo novo kazalište. Na same duhove

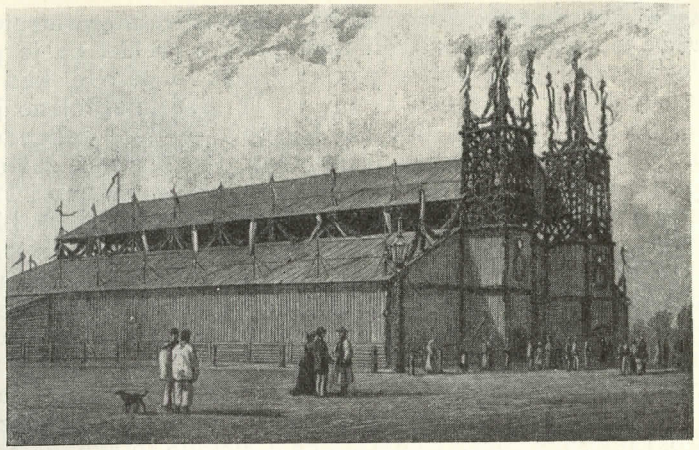

Sveučilišni trg, Sajmište. Pjevački dom, sagrađen gotovo na mjestu sadašnjeg kazališta, nešto prema zgradi Gospodarskoga društva. Za proslavu dvadesetgodišnjice »Kola«, na kojoj je sudjelovalo 20 pjevačkih društava. Kasnije jašiona!

1882. 28. i 29. svibnja slavi se slava: Rački čita misu na Jelačićevom trgu skupljenim hrvatskim i slovenačkim pjevačima, pučka se svečanost održaje u Maksimiru, a slijedeći se dan ori iz grla od preko 500 pjevača u Hramu Zajčeva kantata: »Dolazak Hrvata«. Dr. Milan Makanec pozdravlja Slovence kao suborce, nudeći im ime hrvatsko, a dr.I. Tavčar, vodja slovenskoga Sokola, prihvaća, osjećajući, da je u borbi protiv otudjenja pjesma oružje, moćno kao nekad Orfejov pijev: «...pesem mogočno sredstvo, s katerim se omajajo potujčena in ponemčena srca da se odpro narodnemu mišljenju in narodni ljubezni!« Tu se spremalo na otpor protiv otuđivačke vladavine, tek nategnute prilike onih dana nisu omogućile pristup Srbima u to kolo. A sve se to zbiva ne pune dvije godine iza potresa, u onom ljetu, kad je izašla Smičiklasova Povijest Hrvatska, kad je Strossmayer 1. X. 1882 posvetio svoju katedralu u Djakovu, nastojeći da poda svom rodu spomenik za sva vremena....

Carski komesar Herman barun Ramberg upravljao je zemljom ono tri mjeseca, ne mareći puno, da li je tko član opozicije ili nije: njegovo se pravično djelovanje najmanje sviđalo Madžarima, a pogotovo se nije sviđelo gospodinu ministru predsjedniku Tiszi Kálmanu, pa je odmah potražio ličnost zgodnu za »pacifikaciju« Hrvatske prema magjarskom shvatanju. Spominjali se svakojaki kandidati, među njima i barun Inkey iz Rasinje, ali na kobni dan 1. prosinca 1883. bude banom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije imenovan kobni Karlo grof Khuen-Héderváry, da tu banuje i »pacificira« zemlju ravno dvadeset godina, pa da je ostavi u jednakoj, ako ne u gorjoj vatri. Dok ga je pri dolasku pozdravljala praznina ,na kojoj su prije stajale riječi: »Kir. ado hivatal«, na polasku mu svijetli napis: »Magy. kir. Államvasutak«. Od toga se vremena svijet s temelja promijenio. Kako je eto uskoro blizu trideset godina od njegova odlaska prošlo, možemo sada mirnije o svem suditi, ma da priznajemo, da je sve to tako u duše naše generacije usječeno, da se prividja kao da je to sve juče bilo. Za onih daljih 11 godina poslije njega do

Gundulićeva ulica sa (porušenom) zgradom poreznog ureda (četvrta od lijeva), gdje se odigralo skidanje magjarskih grbova 1883.

početka svjetskoga rata bio je cio niz banova, koji su više manje također sudjelovali na potkapanju monarkije, nu svakako je grof Khuen-Hedervary bio jedan od najvećih njenih grobara i kao ban hrvatski i kao kasniji magjarski ministar predsjednik. Treba se samo sjetiti, kako on 15. VII. 1885. šalje arhivara Miškatovića u Karlovac, da uzmogne iz zemaljskog arhiva odpremiti potajno one spise, koje je nekada Kukuljević preuzeo u Pešti, a po Bogu i pravu spadaju u Hrvatsku, jer sadržavaju samo spise hrvatskih loca credibilia. Kad je opozicija u saboru zatražila poradi te izdaje progon banov, ustaje Khuen i daje izjavu, da su spisi doista bili u posjedu Hrvatske, ali, da »on dvoji, dali je to bio pošten posjed«.) Kad je on to 5. X. 1888. izrekao digne se strahovita buka, a na bijegu iz dvorane spopade ga David Starčević, dok ga Josip Gržanić udari nogom u tur. I kad je stvar došla do suda bude svjedok dr. Grga Tuškan osuđen na gubitak doktorata i d v i j e godine tamnice, jer je posvjedočio punu istinu. Nato Franjo Josip, koji je u takovim slučajevima povređenoga autoriteta bio nepopustljiv, šalje Khuenu red željezne krune I. razreda 4. II. 1885. Dne 16. X. 1895. god. za vrijeme boravka Franje Josipa u Zagrebu, koji je došao, da dade svoje priznanje i blagoslov za Potemkinova sela što ih je Khuen u Zagrebu posagradio, kako bi se u svijetu pokazao njegov kulturni rad, djaci sveučilištarci pale magjarsku zastavu: djaci sele u aps, a Khuen, od g. 1891. vitez zlatnoga runa, ostaje! Još tragičnije svršava buna u Sjeničaku g. 1897 buna »in vexillum hungaricum,« gdje se svjetina do zla boga zapuštenoga sela dala na bestijalne čine, kad se samo pročulo, da se vješa magjarski barjak: na vješalima su svršili nekoji »krivci«, tek ne pravi! Sud u Gjuru presudom od 28. III. 1898. br. 1511. rješava zakupnika Khuenovoga imanja, koji je Khuena obijedio s prevare, Franko Potočnjak izdaje brošuru »Kako se drži prosti

lopov na banskoj stolici«, traži audijenciju kod Franje Josipa, ali je — ne dobiva! I tako dalje u beskonačnost: danas se ne zna, zašto se Khuen održao i tko ga je držao, jer sva njegova državnička vještina pokazuje se kao potpuna samovolja, izvađana u uvjerenju, da ga omogućuje najviša sila u državi...« Pa kad je konačno došla godina devetstotreća, pa je sva zemlja planula plamenom, tako da je i vojska (general Čanić) uskratila pomoć pri izvađanju daljih eksperimenata nakon totalnoga sloma dvadesetgodišnje »pacifikacije«, onda pada Khuen, ali pada prema gore: postaje magjarski ministar predsjednik, ma da su Magjari voljeli vidjeti psa u crkvi no Khuena kod sebe. Dakako, da je i kao magjarski ministar predsjednik uvijek po svojim odabranicima uplivisao i te kako na stvari u Hrvatskoj te na njega pada najveći dio odgovornosti za sve, što se kasnije zbivalo.

Grof Karlo Khuen Hédervary nije se ni u Hrvatskoj ni u Ugarskoj rodio, već u Austrijskoj Šleziji, u Freiwaldau-u g. 1849., a odgojen je u Nuštru na imanju svoga oca Antuna Khuen-Belassyja, c. kr. generala i viriliste hrvatskoga sabora. Pravo je učio na pravoslovnoj akademiji u Zagrebu i Gjuru, nakon što je gimnazijske nauke izučio privatno, a tek osmi razred u liceju u Pečuhu. Hédervary je predikat stekao s imanjem, koje je nekada pripadalo prastarom rodu toga imena (i naši knezovi Iločki bili su s njima u svojti!), a kad je taj rod domro g. 1680 pređe imanje i atribut na grofovsku familiju Viczay, pa kad je i ova izumrla pređe 1874. atribut na Khuena po srodstvu. Khuen se preseli u Gjur, oženi g. 1880. s Margitom groficom Teleki, nećakinjom Tisze Kálmana, tadašnjega svemoćnoga ministra, pa je g. 1881. bio veliki župan u Gjuru, a od 1. XII. 1883. ban hrvatski do 27. XI. 1903., kad postaje magjarski ministar predsjednik. Nu već 3. XII. pada prvi puta, a domala i drugi puta, pa vodstvo preuzima Stjepan Tisza, s kojim će g. 1910. »stvoriti« t. zv. narodnu stranku rada, da od 11. I. 1910. do 24. II. 1912. opet zasjedne na stolicu ministra predsjednika, pa je opet onda prepusti Stjepanu Tiszi. Khuen ostaje i dalje predsjednikom »stranke rada«, ali posljednje ga godine zadesi bolest na očima, pa je gotovo oslijepio. Kažu, da se tada najviše skretao sjećanjem na vremena svoga banovanja u Hrvatskoj. Umro je 16. II. 1918. pet dana poslije eks-sultana Abdul Hamida. Nije bilo suđeno, da doživi konačni raspad države, kojemu je i on dobrano pridonesao, što se baš danas i te kako jasno zapaža.

Djelovanje ovoga fatalnoga čovjeka u Hrvatskoj, koji se nije osjećao ni Hrvatom ni Magjarom, prije svega emisarom bečkoga dvora, djelovanje kroz dvadeset, a indirekte i trideset godina, tako je teško i tako osudno za cijeli razvoj Hrvatske, pa opet napose za razvoj Zagreba, da je potrebno, da se u bitnim crtama pregleda, dok možda jednom ne bude o tom vremenu napisana monografija. Današnja generacija jedva i razumije, što su značila ona vremena, kad je Khuen ovdje gotovo apsolutistički gospodario, a mogao je to, jer je znao, da su mu protivnici bez oružja, dok je za njim stajala sva sila i moć i Beča i Pešte. A domaće su mu naše nevolje taj sav njegov posao obilno olakšavale.

Imenovanje Khuenovo primljeno je u Hrvatskoj veoma neugodno, jer se jasno osjećalo, da je taj Tiszin rođak, koji nije imao nikakove veze sa hrvatskim saborom, tek komesar pod drugim imenom. A konačno: tako je i bilo! Događaji od g. 1883. pokazali su, da Magjari i ne smatraju svu nagodbu nego samo krpom papira, a njihov rad na pomagjarenju željeznica, koji je već odavna bio više no očit, samo je to potvrđivao, pa nije ni

kasnije pomogla ona glupa finta magjarskih »državnika« kao da su željeznice neko »privatno poduzeće magjarske države«. Tada je nestalo i posljednjega traga nekadašnjih iskrenih unionista, a stranke su se drukčije grupirale.

Promatrajući razvitak stranaka u Hrvatskoj do onoga vremena, kad Khuen uzima u ruke vladavinu zemlje od vremena, kad se je za Vakanovića g. 1872. unionistička stranka združila s tadašnjom »narodnom opozicijom« u »narodnu stranku« pod vodstvom Matije Mrazovića, a tek je nekolicina uz Milana Makanca povela opoziciju, pa do majskih izbora u g. 1906. kad je te stranke za uvijek nestalo, očito je, da je kroz cijelo to vrijeme ostalo nepromijenjeno ime stranke, dok se ona sama bitno izmijenila, da postala je prava protunarodna, posvuda omražena stranka, za kojom nije baš nitko ni jedne suze prolio. Kad je konačno Tomašić pozvao te narodnjake još jedared, pa su osvanuli u svojim staromodnim »salonrocima« nekako pogrbljeni u Zagrebu, okarakterisao je tadašnji »Agramer Tagblatt« tu čeljad u naslovu uvodnika: »Der Konvent der Gespenster«. A to je bila stranka, s kojom je Khuen kroz sve vrijeme gospodovao. Za najveću njenu masu vrijedilo je tek birokratsko njemačko-austrijsko načelo: »Maul halten und weiterdienen«. Poslije g. 1878. diže se zdvojnom Kvaternikovom bunom u Rakovici onemogućena — stranka prava, ponajviše radom Primoraca, napose Erazma Barčića, te neumornom agitacijom Frana Folnegovića. Kad je pak Matija Mrazović poslije događaja s Davidovom školom istupio, te osnovao »neodvisnu narodnu stranku, kojoj je 16. IX. 1880. dao program, došlo je do izbora pod Pejačevićem g. 1881. U taj je sabor došlo g. 1883. poslije razvojačenja Krajine još 33 zastupnika, od njih 6 pravaša. To se dogodilo 19. XII. 1883., kad je već Khuen banovao.

Takove su bile prilike u tom času, a te se prilike nisu dakako Khuenu nikako povoljnima za izvedbu njegove misije pričinjale. Istina je, da on nije sa sobom donio neki gotovi program za svoje postupanje, jer je premalo poznavao hrvatske prilike, budući da je dosta posla imao u Gjuru. Isprva je marljivo zalazio k Vakanoviću, da se informira i potraži zgodan put, nu domala prestade, kad se uvjerio, da je on taj put našao. Koji je to put bio, to će se kasnije vidjeti.

Tako su došli i prvi Khuenovi izbori od g. 1884. Upro se Khuen, ali uprli se i pravaši, napose David Starčević i dr. Hinković, pa prodriješe u 25 kotareva. Od neodvišnjaka, vulgo »obzoraša« dođe njih 13, među njima Tade Smičiklas i Franjo Marković, pa još i tri opozicijona »divljaka«. Nezaboravan je dan, kad su se prvaci opozicije dovezli u cvijećem opsipanim kočijama u sabor. Ali Khuenu nije trebalo takovoga sabora, već mantiju za prikrivanje svoje apsolutističke vladavine, pa odmah počinje njegov »rad«, po kojem je svaki parlamentarizam postao pukom fikcijom. Tako kao u svako doba bezakonja: na sva se usta govori o radu, redu i zakonu, a gazi se sve, što se zgaziti dade: predsjednik sabora (Mirko Hrvat) tjera pravaške poslanike protuzakonito za 15 sjednica iz sabora, prihvaća se predlog mameluka Lončarića o isključivanju na 60 (!) sjednica, uvodi se klotura, ukida se »privremeno« porota. Kod tih se izbora desilo, da je u Djakovu Slavko Cuvaj odstranio biskupa Strossmayera iz hodnika na biralištu! Slavko Cuvaj postao je kasnije ban i barun. Tada je nekolicina hrvatskih velikaša: tri Draškovića, dva Kulmera, Jelačić i Kosta Rukavina osnovala »centrum« prisloniši se uz

opoziciju, te utemeljila kasnije »Agramer Tagblatt« u cilju, da informira vanjski svijet o prilikama u Hrvatskoj poštenije no što je to činila omatorjela »Agramer Zeitung«, potpuna služavka bana Khuena. Kod drugih Khuenovih izbora radio je on jačom silom, pa je konačno ušlo u sabor 12 pravaša, te 9 obzoraša, koji su s centrumašima stvorili Klub umjerene opozicije.

Kod tih je izbora već Khuen pošao »svojim putem«. Vidio je, da sa Hrvatima ne ide nikako, vidio je našu narodnu nesreću, razdor Hrvata i Srba, pa je dakako taj razdor zdušno upotrebio svega svoga gospodovanja, tako, da je od 103 Srbina, što su za njegove ere bila u saboru ravno sto i jednog brojio među svoje pristaše, a tek su se dvojica (jedan je od ovih bio Bogdan Medaković) otela njegovim pozivima.

Zajednička je nevolja združila g. 1848. Hrvate i Srbe, pa je 10. VIII. 1861. hrvatski sabor zaključio, da se službeni jezik prozove jugoslavenskim. Sabor g. 1867. je na predlog Ivana Vončine stvorio jednoglasni zaključak, da »sabor Trojedne Kraljevine svečano izjavljuje, da Trojedna Kraljevina priznaje narod srpski, koji u njoj stanuje, kao s narodom hrvatskim istovjetan i ravnopravan«, (na čemu se hrvatskomu saboru zahvalio u ime Srba Jovan Živković). Od tada je porasla onda kasnije napetost između Hrvata i Srba za vrijeme bosanskoga ustanka i kasnije nakon austrijanske okupacije Bosne, baš zbog sudbine te zemlje. Našlo se dakako još i sijaset drugih razloga, jer — htjelo se razdora. I tako se upravo za trajanja toga razdora moglo i tako mirno i lagano uraditi ono more gadarija, što ih je Khuenova era počinila. I kad su narodni neprijatelji predvidjeli da je taj razdor počeo jenjavati, kad su oba zavađenika vidjeli, da će to morati obojica platiti svojom kožom, onda je m o r a o izaći 1902. u »Srbobranu« onaj poznati članak, koji je doveo do nemira i izgreda protiv Srba u Zagrebu. Tko je onda promatrao držanje policije za vrijeme tih izgreda, taj je bio na čistu, t k o zapravo sve to rukovodi.

Godine 1888. počeo se Khuen spremati za slijedeće izbore. Najprije se tobože obzirom na g. 1886. na provedenu reorganizaciju uprave snizio broj zastupnika na 88 (jer se 2 riječka nisu nikada birala), pa je provedena izborna »geometrija«, tako da su opasni kotarevi združivani, dok bi sigurni ostajali, ma bili i preneznatni. Kako je i census povišen, imao je pravo izbora tek neznatni procenat, ali zato su zajednički činovnici dobili svi pravo glasa. David Starčević morade radi »pipe« na dvije godine u tamnicu, pa više nije bio opasan, nikada više!

I u srpnju 1892. pade odluka: »obzoraši« se ustegli od biranja, a Khuen dobije 79 »zastupnika«! Pravaši 8, a jedini Pavle Jovanović bude kao Srbin samostalac izabran. Za pet je godina Khuen imao »svoj sabor«. Evo recepta, kako se pravili »parlamentarni izbori«. Onda se to zove: »era rada, reda i zakona«! Kroatische Wahlen!

Ali račun ipak nije bio sasvim točan. Istina, cio je narod vapio za slogom opozicije, ali Khuen je dobro znao, da će njegov pomoćnik znati svaku slogu prepriječiti. Da, 20. VI. 1893. sastaje se sam Strossmayer s Antom Starčevićem kod župnika Rukavine u Krapinskim Toplicama, zaboravljajući na sve, što je bilo, sve što se pisalo. Ta već je koalicija pravaša s obzorašima bila 18. XII. 1892. perfektna, već su izašle litografije prvaka sjedinjene opozicije. Ali znao je Khuen sve to razbiti: u smrtnoj godini Franje Račkoga (1894.) raspada se ta koalicija. Nego sad

je mladost progovorila nada sve jasnim glasom baš u času, kad je kralj Franjo Josip došao, da svom prorexu dade odobrenje za njegov rad. Progovori, pa u tamnicu seli: Vidrić, Živan Bertić, Stipa Radić, Svetimir Korporić, Milan Heimrl, Zvonimir Vukelić, Krešo Fibić, Veljko Tomić, Gedeon Knežević itd. njih 54 katolika, pravoslavna, židova... Erazmo Barčić progovori, progovori onako oštro primorski, Fran Folnegović progovori: silna lomljava! Nepomirljivi starac Ante ostaje kao vođa »čiste« stranke, dok se mladi kupe oko »Hrvatske Domovine«. On se povlači u svoj paradni hladni dom, komu je 1894. onako plaho položio temeljni kamen, da iselivši iz svoje preskromne sobice u Kukovićevoj kući, odanle pođe na vječni mir 25. II. 1896. Khuen sebi tare veselo ruke: još osam godina.....

Dolazi i četvrti izbor Khuenov u svinju 1897. Nove ideje tresu već pomalo svijetom, ali Khuenova metoda ostaje ista. Domovinaši i obzoraši stupaju zajedno u borbu: Khuen dobiva 58 magjarona, sporazumaši 24, pravaši 4. Previše! Ništa zato. Ta to su tobože parlamentarni izbori. Naprosto se nepoćudni uništavaju, da, i jednoglasni se Pasarićev izbor ukida. Pa onda opet pet godina mir. Tako misli barem Khuen. Ali nije ostala borba protiv njega jalova, a starih vremena ponestade! G. 1898. izdaje Franko Potočnjak prijašnji urednik »Hrvatske Domovine« »Narodnu Misao«, list, koji zazove hrvatsko-srpsku mladost na okup, a mladost, koja se poslije 1895. našla u Pragu, gdje je čula misli Masarykove, poče pod redakcijom Stj. Radića i Svetozara Pribićevića izdavati »Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine«, htijući, da se mladost osposobi, da se nađe trajni mir i sloga između Hrvata i Srba, što stara generacija nije mogla postići... A isto je htjela »Narodna Misao« za ujedinjenje hrvatsko-srpske akademske omladine (Zagreb, 1897.), gdje su saradjivali: Jov. Banjanin, Ivan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura, Svetozar Privićević.*

---

* Da se vidi, kako se u ona vremena mislilo o pitanju hrvatsko-srpskom kod stare i mlade generacije srpske, kod onih u »Trojednici« i kod onih u Srbiji, donosimo ovdje mišljenje Svetozara Pribićevića iz članka: »Hrvatska i srpska opozicija prema našim narodnim aspiracijama«, štampanom u srpanjskom broju »Glasa ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine« g. 1899., jer je tu napisan credo Svetozara Pribićevića i mladosti onih dana. A poslije njega neka progovori Stojan Novaković (1842.—1915.), izvrstan književno-historijski pisac, koji je bezbrojnim radovima obogatio srpsku nauku, koji je ne jednom bio ministar, dvaput ministarpredsjednik, poslanik u Carigradu, Petrogradu, Parisu, te sudbonosne g. 1912. izaslanik u Londonu. G. 1902. odrekao se članstva Jugoslavenske Akademije nakon poznatih nemira u Zagrebu.

Svetozar Pribićević se obara u svom članku na hrvatsko državno pravo, jer da nema nikakove važnosti u međunarodnoj politici. Pa sve da je i ima ne bi mnogo mnogo značilo, kad nema u sebi žive snage, kojoj je izvor u ljubavi i svijesti razvitoga naroda. Ni Poljskoj, ni Papinskoj državi, ni Turskoj nije i neće pomoći priznanje u međunarodnom pravu, jer tu nema narodnoga načela, koje nije mrtvo diplomatsko slovo, nego živa riječ, koje se ne obazire na požućele listine i historijske tvorevine, nego računa sa živim ljudima i ljudskim osjećajima, pa je zato u međunarodnoj politici pokazalo snagu i onda, kad mu je stao naput sav autoritet prošlosti.

Hrvatska opozicija pomaže izravno njemački Drang nach Osten, napose u Bosni, jer tako težište naše narodne zajednice prelazi u ruke tuđina, pa se tako postavlja u pitanje i sama budućnost naroda. Srpska politika u Hrvatskoj potražila je u borbi protiv hrvatskog državnog prava savez s magjarskom državnom idejom, srpska inteligencija ostaje pasivna pred magjarskom nasrtljivošću, pa i sama Samostalna stranka prihvatila je nagodbu od g. 1868. u svoj program. Ti tobožnji nosioci srpske nacijonalne misli uzimlju taj osnov za svoj rad, nagodbu, koja dekretira potpunu prevlast Magjara u Hrvatskoj, a protive se svakom pokušaju, da se politička samostalnost Hrvatske što jače i potpunije izrazi. Srpska se samostalna stranka ne može odijeliti sasvim od »Srpskog kluba« u Hrvatskoj, jer programi tih dviju frakcija ne pokazuju

Došao je i konac stoljeća, sav se svijet počet tresti, da odbaci i sve obamrlo od sebe, stotine se novih problema javilo, a kod nas se hoće sve po starom. Još jednom će povesti Khuen »svoje« izbore, povesti ih prije no što se provede ikakov sporazum među opozicijom, za kojom je sve pošteno čeznulo. Rezultat je vladavine bio i preočit: magjarizacija u punom jeku, magjarske škole, nastale po Khuenovom školskom zakonu od g. 1888. počele nicati kao gljive, naše vicinalne željeznice morale su svoja sjedišta imati u Budim-Pešti i magjarski uredovati, podizanje tvornica u Hrvatskoj malone sasvim onemogućeno, tangenta snižena, potrošarina učinjena zajedničkim prihodom, beskrajnim se raspravama među kraljevinskim odborima za obnovu financijalne nagodbe nije ni korak napred učinilo, činovništvo, kojeg je ne sreću bila većina čestita i radina, pa je zapriječila još dublji pad, to je imalo biti posve helotizirano, kako se vidjelo po izjavi jednoga od najviših činovnika i ujedno najjačih umova hrvatskih: »da bi svaki činovnik počinio feloniju, kad nebi glasovao za vladu!« Da, i zakonom se to htjeli provesti, famoznim lex Spevec. Po starom iskušanom receptu veksacija, iskrivljavanja izbornih listina itd.

---

nikakove osnovne razlike. (To su Khuenovi Magjaroni). Što se tiče čisto srpskih pitanja, Srbi se pozivaju na privilegije austrijanskih ćesarova, to je njihovo srpsko državno pravo! S tim privilegijama antišambriraju naši patriote već čitavo stoljeće, te izgledaju upravo žalostivo komično, kao nesretni trubaduri, koji se uzalud trude, da izmame smiješak gospodarice svojeg srca. Tako bijedno shvataju narodnu politiku ti ljudi, koji se ne mogu dosta narugati i nakuditi Hrvata radi njihove servilnosti i lojalnosti, a jedni su ko i drugi, na isto brdo tkani! Mladi osuđuju svaku politiku, koja se osniva na privilegijama, svaku bila ona hrvatska ili srpska, koja računa s posebnom individualnošću hrvatskom ili srpskom, jer polaze sa stanovišta, da je jedna i nerazdjeljiva duša narodna. Pa iz toga shvatanja izlazi kao nužna posljedica, da Hrvatska nije nikakova posebna narodna cjelina, koja bi mogla ili smjela imati svoje posebne poglede i težnje, da ona nije ništa drugo nego jedan nerazdruživi dio u sastavu našega narodnoga organizma hrvatskoga ili srpskoga. (O Slovencima nema nigdje govora.) Kao zadaću mlade generacije postavlja se premoštenje jaza između naroda i inteligencije i riješenje pitanja srpsko-hrvatskoga, jer to stara generacija nije bila u stanju učiniti. »Ali narodno jedinstvo ne smije biti nikada nasilno, kao u Njemačkoj, ili formalno, kao u Italiji. Narodno jedinstvo ne smije se shvatati samo kao jedinstvo političko, teritorijalno, ono mora ujedno preobraziti i sve odnošaje društvene i ekonomičke u smislu nacionalno demokratskom. Italija nam pruža najljepši primjer, kako se treba čuvati jednostranosti. Baš u vrijeme, kad su se Talijani spremali, da proslave pedesetogodišnjicu pokreta za jedinstvo u 1848. godini, buknuo je ustanak milanski. I iskrsle su barikade, a vojnici ujedinjene Italije pucali su u svoje sugrađane, sunarodnjake, kao da pred njima stoje vojnici transalpinskoga imperatora«. Eto to je bitno u tom iskreno napisano u tom članku prije 32 godine. Komentara ne treba.

Stojan Novaković reče u djelu: »Srpska knjiga, njeni prodavci i čitaoci u 19. veku«, izašlom g. 1900. ovo: »Baš u naše dane, evo na kraju 19. veka, možemo očima gledati čudnovat pojav, gde se Srbi i Hrvati ne glože o specijalno srpskom ili specijalno hrvatskom, nego jedinstvo jezika — tvorevina naraštaja širega srca i pogleda — svaki sebi tegli i prisvaja. Izgleda, da Hrvati misle, da iz jedinstva u načelu stvorenog, ali neizvršenog, mogu sasvim istisnuti srpsko ime, ograničivši ga možebiti jedino na Kraljevinu Srbiju. U istini način konačne rasprave morala bi biti propast jednoga imena. Samo se smeće s uma, da se taj posao ne vrši bez političke sile, bez ujedinjenja državnoga. Da Hrvati imaju državu, pa da ona poda se pokori Srbiju, ili da se to dogodilo negdje u istoriji pre sedam osam vekova, od toga bi pokušaja bez sumnje što to ispalo, i ako ne bi uspeh bio potpun. U naše, čovečanstvene dane to je već nemoguće. Jedino, što se da praktički izvršiti, bilo bi da sastavimo u stvari i u istini srpsku i hrvatsku čitalačku publiku. Mi smo još praktičniji, pa mislimo, da je k ovom težem i udaljenijem zadatku pravi put samo u stvarnom i potpunom ujedinjenju srpske čitalačke publike. Čim se ovaj šanac osvoji i na njem pobode zastava potpuna uspeha, hrvatski separatistički opkopi neće se već moći dugo održati. Mi to proročki jemčimo, a videt će, ko živ dočeka«.

uspije Khuen i god. 1901. provedavši izbore nenadano u novembru 1901., mjesto 1902. Opozicija dobije tek tucet zastupnika. Ta samom je magjaronima bio taj rezultat malo nepoćudan, jer je i slijepac mogao vidjeti, kakove su vrste ti i takovi izbori.

Bili su i posljednji Khuenovi izbori. Već se 15. I. 1902. sastaju obzoraši i domovinaši, a uz sudjelovanje hrvatskih realista naprednjaka, stvara se hrvatska opozicija, dapače: 1903. pokuša se spoj sa »čistom« strankom prava; župnik Jemeršić moli klečeći dra Franka, da pristane na fuziju, ali dakako, do te fuzije ne dođe, a nije je tada ni trebalo. U zemlji se skupilo toliko mržnje, toliko eksploziva, da nije trebalo velikoga povoda, da plane požar. Danas, kad je »Austrija«, kad je i »Ugarska« dobila svoje prave nacijonalne granice, danas se vidi sva nemogućnost sastava monarkije, gdje je ta malena masa gospodovala velikom državom netrpeljivo do skrajnosti. Magjarski »Grössenwahn« bivao je sve veći, što su magjarski državnici bivali sve slabiji. Poslije Deaka oni su samo poklonici tomu idolu »Grössenwahna«, za kojim i danas jauču. Ta još će 1907. nesposobni sin velikoga Kossutha, tada ugarski ministar Franje Josipa za trgovinu, tražiti pragmatikom uzakonjenje magjarskoga jezika na željeznicama, a da se posve dopuni eksploziv, koji će državu rastreskati, morao je grof Apponyi donijeti svoj školski zakon, da se škole nemagjarskih naroda Ugarske pomagjare. Pa nije čudo, da su te vlasti za svoju direkciju željeznica u Zagrebu sagradile 1903. onu veliku zgradu, načičkanu svim i svačim, pravi magjarski arhitektonski neukus. I kad je bila dovršena, osvane na njoj napis: »Magyar Kiralyi Allamvasutak«, i — ništa više! To se saznalo 24. III. 1903.

U zemlji je već od početka ožujka svuda kipilo poradi drskih odgovora magjarskog odbora zbog obnove financijalne nagodbe. 11. ožujka 1903. održana je velika protestna skupština pod predsjedanjem dra Derenčina, na kojoj su uz stare parlamentarce govorili oni nove generacije, a napose i socijalisti, a odslije se zemlja ne da više nikako uljuljati u polusan. 27. III. 1903. dođe do velike demonstracije u Zagrebu zbog onoga napisa, koja se i slijedeći dan ponavlja, a nesmirenost ostaje sve kroz mjesece, te se dapače i povećava. Khuen daje gotovo imbecilne intervjue o uzrocima toga pokreta. 11. IV. 1903. izvjesiše Magjari u Zaprešiću magjarski barjak na dan svoga narodnoga blagdana, a kad ga seljaci strgoše i spališe, dođe žandarmerija, metne za 8 dana nov barjak, dok je u metežu i borbi sa uzrujanim seljaštvom pao seljak Ivan Pasarić. Na sve strane pobune, proklamacije prijekog suda, zatvaranje svakoga ko je bio iole nepoćudan, neprestano dozivanje vojske izvana. Dalmacija se na te vijesti zavila u crno. Kralj je odbio zamoljenu audijenciju dalmatinskih zastupnika na bečkom Reichsratu —, čak u Americi odjeknuli snažno događaji u Hrvatskoj. U večer 5. lipnja 1903. planuo je u Zagrebu sajmišni paviljon, koji je tamo bio prenešen nakon izložbe od g. 1891., a kad se htjelo gasiti, sve su cijevi za čas bile prerezane. Htjelo se odkloniti tako pozornost policije od Gornjega grada, pa provaliti do Khuena, te ga za uvijek odstraniti, ali u posljednji je čas stvar izdana, pa je oko Markovoga trga osvanula vojska . . .

U kobnoj noći od 10. na 11. lipnja (po starom 29. maja), na isti dan, kad je u Topčideru poginuo knez Mihajlo — zaglavio je od ruke urotnika (oficira) koji su se prije svečano obvezali, da za taj čin ne će nikada tražiti nikakove naplate 27 godišnji kralj Aleksandar I. Obrenović. Zapao

u mreže omatorjele iskusne žene, koja se zaklela, da će postati kraljica, pa kad je to 1900. postigla, htjela je varkom svoj rod učiniti dinastima. Evropa se zlorado smijuckala kad se je prevara s tobožnjom trudnoćom otkrila, a još je smješniji bio kralj, sin onoga Milana, koji je Srbiji skrivio Slivnicu, da se onda potajno obaveže Austriji, pa se vrati u zemlju kao organizator vojske. Igra kraljeva s ustavom, koji je »na četvrt ure« obustavio ustav, da protura svoje namjere, učini tada, da se čaša prelila. I strašne noći pogine na strašan način, kako ga istorija nije zabilježila i on i žena njegova ... A u jutru se drugoga dana slavila u katoličkim zemljama svetkovina otajstva tijelovskim procesijama. Na taj dan 11. lipnja 1903. morade i Khuen poći za »nebom« u procesiji u Zagrebu; draguni iz Maribora i silne druge trupe uveličale su ovu procesiju. Tamo na Jelačićevom trgu pred zgradom Assicurazioni Generali stajao je jedan odred draguna, na Zrinjskom trgu četiri eskadrona draguna. Tu se odigravale polukomične scene, kad je netko bacio praskavice. Khuen je praćen vojskom obišao procesijom grad a za njim sva tri odjelna predstojnika: Krajcsovics, Klein i Pavić, te Stj. Spevec, predsjednik stola sedmorice. U katedralu nije više ulazio već se naglo povratio u banske dvore: jedan mu je činovnik »nešta« javio: slutio je da mu u katedrali ni sva vojska nebi pomogla ... Za par dana pade u Budim-Pešti ministarstvo Széllovo, kad nije moglo — a možda ni htjelo — svladati opstrukcije, nastale povodom magjarskih vojnih prohtjeva. A onda bude Khuenu povjereno, da sastavi novo ministarstvo, te on jednoga dana nestane iz Zagreba, kamo se nikada više ne vrati.

Tako je nestalo iz Zagreba toga najvećega neprijatelja Hrvata i Srba, makar se s ovima poslužio u svojoj protuhrvatskoj raboti, tako, da je u jednom pismu velikom županu Georgijeviću mogao vlastoručno napisati: »ja, takozvani srpski ban«. Okružio se četom cinika i Hrvata i Srba, i svaki, koji je u to kolo stigao, postao je isto takav. To se najbolje vidjelo kod oproštajnoga objeda na dan 10. XII. 1903. u Pešti, — u Zagrebu nije smio taj dan proslaviti — na dan, kad je on prije dvadeset godina zasjeo na bansku stolicu. Tu je bilo sijaset govorancija starih magjarona najcrnije marke: Vase Gjurgjevića, Hinka Franciscija, Erwina Cseha, Ćire Milekića, Šandora Egersdorfera i drugih, nu najodurnije su bile riječi najvećega cinika, kasnijega bana Tomašića i renegata Josipa Pliverića, koji su slavili Khuena, kao prijatelja sloge Hrvata i Srba, koji je na početku svoje vladavine našao grdnu neslogu, a pri odlasku ostavio klice bratske ljubavi . . ! Otišao je taj fatalni čovjek, ali još će kroz gotovo cijeli decenij uplivisati događaje u Hrvatskoj. Pa još danas, nakon gotovo trideset godina našlo bi se dosta ljudi, koji bi sve to pregledali i ispričali, obzirom na njegovu privlačivu ličnost u privatnom saobraćaju, a što se političke strane njegova rada tiče, »da je bilo i gorih vremena«.

Svakako se danas mnogo pravednije može suditi o njegovim pomagačima, o »magjaronima«, ma da naša pozitivna strana historije pripada opoziciji i velikom dijelu njenih prvaka. Među »magjaronima« bilo je sposobnih i čestitih ljudi, koji su primil na se odij magjaronstva, da uzmognu mnogo zlo zapriječiti i mnogo dobra izvesti. Ta bilo je momenata, kad je opozicija, rastreskana od svojih nazovi-vođa, daleko više Khuenu pomagala, od vlastitih njegovih pristalica. Bilo je među »magjaronima« ljudi željnih rada pod bilo kakovim uvjetima, pa se mora priznati, da su i takovi dosta dobra učinili, ma da se baš nisu vezali o diktat tek jedne

stranke, već znali onako olakše »presaldumiti« i drugamo. Najveći je broj magjarona bila masa ljudi, koje je životna nevolja odagnala u to kolo, koji su zdušnim radom u zavjetrini radili, pa privredili, da u mnogim granama života nije nastao zastoj, dapače se konstatirao napredak. A u četvrtu bi grupu spadali oni delije, koji su sve moguće počinjali, znajući, da za njima stoji autoritet velike vladajuće stranke, oni na žalost brojni Pište Kovačevići, Czernkovichi et tutti quanti sa svojim organima, podžupanima, kotarskim predstojnicima i pristavima. Na žalost se u nas dosta brzo zaboravlja, pa nije čudo, da su i neki predstavnici te grupe smatrani dostojnima, da im se imenom okrsti i ulica u Zagrebu. I tu bi trebalo malo revizije! Danas je već većina ljudi iz onih dana pod ledinom, evo i mladež je onih dana ostarila, te se sprema za njima.

S odlaskom je Khuenovim nestalo definitivno staroga Zagreba, pa se vidjelo, da je pomlađivanje grada živo uznapredovalo, unatoč svega onoga golemoga napora, da se za volju ideje magjarske hegemonije taj napredak uspori ili onemogući. Za uvijek je prošlo vrijeme, kad se je moglo pomišljati, da bi se ikoji narod mogao skučiti pod ičiju hegemoniju, kako je to već dobro zapazio Stojan Novaković g. 1900., kad je napisao braneći se od neke umišljene hrvatske hegemonije, da je »to u naše čovečanstvene dane već nemogućno«.

— —

Obično se čuje, da je Zagreb u ovo vrijeme, koje se u ovim, ma i fragmentarnim prikazima ispoljava, neobično napred pokročio. Kad se pak sve u svemu ispravno progleda, to je istom djelimice istinito, što više u prispodobi s drugim gradovima te važnosti i toga znamenovanja, obzirom na silan napredak tehnike za obnovu gradova, može se kazati, da je razvitak usporen, a ne unapređen. A ono, što je učinjeno može se u dvije vrste porazdijeliti. Jedno su radovi, što ih je sama opozicija, koja se je držala u gradskom zastupstvu još i neko vrijeme za Khuena, spremila dugotrajnim radom i proučavanjem, pa je tek izvedba pripala Khuenovim ljudima. Takav je veliki rad bila za ono doba izvrsna kanalizacija, izvedena za načelnikovanja Adolfa Mošinskog, komu svaka čast, što je omogućio razmjerno veoma brzu i solidnu izvedbu tih osnova. Nitko ne će poricati, da je takovih radova dosta učinjeno. A kao tip radova druge vrste, radova čisto magjaronskih, mora se spomenuti onaj jadni tako zvani umjetnički paviljon na trgu, koji se nekada krstio imenom kralja Franje Josipa, a danas nosi ime kralja Tomislava. Kad su Magjari g. 1896. slavili velikom izložbom hiljadugodišnjicu od svojega dolaska u Panoniju na radost cijeloga Zapada, odupirala se onda nemoćna opozicija u saboru svakom sudjelovanju u toj izložbi. Nego Khuenu je dakako lako pošlo za rukom pomoću svojih mameluka, da je sudjelovanje prihvaćeno, makar da je to bilo baš godinu dana poslije onoga paljenja magjarskoga barjaka na Jelačićevom trgu. I kad je izložba minula — kralj Franjo Josip bio je napose obradovan tim sudjelovanjem —, tad je taj hrvatski paviljon, građen (arhitekti Korb i Giergl iz Pešte) po shemi izložbenoga vremena »poklonjen« gradu Zagrebu, nu tako, da je izvedba stojala 260.875 kruna i 12 filira. Pompozno uređena, do zla boga nepraktična, u suterenu se nije mogla ni kafana održati, a u gornjim se prostorijama morao uvijek sav onaj talmihumbug prekrivati. Tako stoji i danas, kad se mora pomišljati na doista potrebnu novogradnju paviljona za izložbe. Danas stoji taj »dar«, taj nakinđureni i otrcani spomenik proslave magjarske tisućgodišnjice na

najljepšem mjestu Zagreba, a kako tek od nužde služi i dalje za izložbe (i to često sasvim neumjetničke), pa i za paradna izlaganja vrijednih pokojnika, nije nipošto začudno, kad se pomišljalo, da se on sravni sa zemljom. Paradna zgrada apsolutizma, neuspjela bolnica, mogla se barem za sveučilište upotrebiti. Pa trebalo je i svijetu pokazati nečim gromovitim, kako se i za Hrvatsku radi, kako se tu dižu škole, teaatri itd. Tu je neosporiva zasluga Ise Kršnjavoga, što je taj momenat upotrebio i u razmjerno kratko vrijeme sijaset toga posagradio, a onda je mogao doći Franz Josef, da dade svoj placet . . .

— —

Poslije potresa imao je Zagreb stotinu briga, da štete popravi, pa da se započme s modernizovanjem grada. Za dvije se godine velik dio šteta opravio, Markova je crkva posvećena, Akademija dovršena, seoba arheoloških objekata dokrajčena, zgrada nekadašnjega Amadeevoga teatra, kasnijega magjaronskoga kasina pretvorena u prirodopisni muzej, a taj se i danas još tamo nalazi, sveučilište preseljeno u tadašnju fabriku duhana, a za ovu je sagrađena g. 1881. nova tvornička zgrada, prema ukusu onoga doba u oblicima kakovoga francuskoga dvorca. Palača Prve Hrvatske Štedionice u Dugoj ulici bila je dovršena i popravljena. Počelo se izvedbom obnove Jelačićeva trga. Po već prije određenoj osnovi morale su se nove kuće — a pomišljalo se na tri do četiri velike palače na sjevernoj strani tog trga — pomaknuti za nekoliko metara jugu, pa je grad privolio, da se to gradsko zemljište odstupi besplatno interesentima, ako svoje nove kuće sazidaju do godine 1884. Tada se doista započelo s gradnjom novih kuća: trgovci Baumgärtner i Wasserthal sagrade na uglu do Bakačeve ulice svoje dvije kuće na mjestu prijašnjih kućica Arko i Alth, a Pongratz podigne do 1884. po nacrtima Bollèovim palaču na suprotnom uglu do ulaza u Dugu ulicu, na mjestu starih kuća Koller i Weigelhofer (do Splavnice, koju su neko vrijeme zamišljali presvoditi) kasniju palaču Assicurazioni Generali. Sve je to dakako građeno u stilu takozvane renesanse (pseudorenesanse), koja će grasirati u Zagrebu do konca stoljeća, dok je ne zamijeni secesija, blage uspomene. Nu dalja je izgradnja toga nemilo zapinjala; grad je opetovano morao produživati rok za besplatni odstup zemljišta. Istom 1888. sagradi Gavella svoju kuću na mjestu svoje stare i prikupljene nekad Dizdareve kuće. I tako ostade ta strana kroz dugo godina, dok je na suprotnoj strani Priester svoju potresom uništenu kuću na uglu današnje Praške ulice zamijenio odmah novogradnjom. Nu ne gradi se samo u tom centrumu, već na sve strane. U razdoblju do god. 1885. nastavlja se popravak, bolje pregradnja katedrale, koja je te godine iznutra dogotovljena i svečano povraćena bogoslužju. Tom je prilikom izdao Tkalčić svoj spomenspis o katedrali. Vanjština je dakako izgrađivana i daljih poldrug decenija. Isto je obnovljena crkva sv. Katarine i franjevačka crkva, koja je dobila novi neukusni zvonik, a sagrađena je već i nova crvena kurija nasuprot katedrali, te su dovršene kurije u Novoj Vesi u tobožnjem gotičkom stilu, o kojima je već g. 1881. pisao Kršnjavi u »Viencu«. Kao osobito lijepa moderna zgrada smatrala se tada ona na kraju Streljačke ulice, svojina pekara Kratzla, koja je doživjela dapače fototipičku reprodukciju u »Vijestima društva inžinira i arhitekta«! I u Donjem Gradu, koji se počeo vrlo lijepo razvijati gradilo se dosta: protestantska je crkva dovršena sa prizidanom školom (i blagoslovljena 30. III. 1884.) po nacrtima Bolleovim, dakako u stilu, koji bi imao biti gotički, a marno »Kolo« počelo je odmah

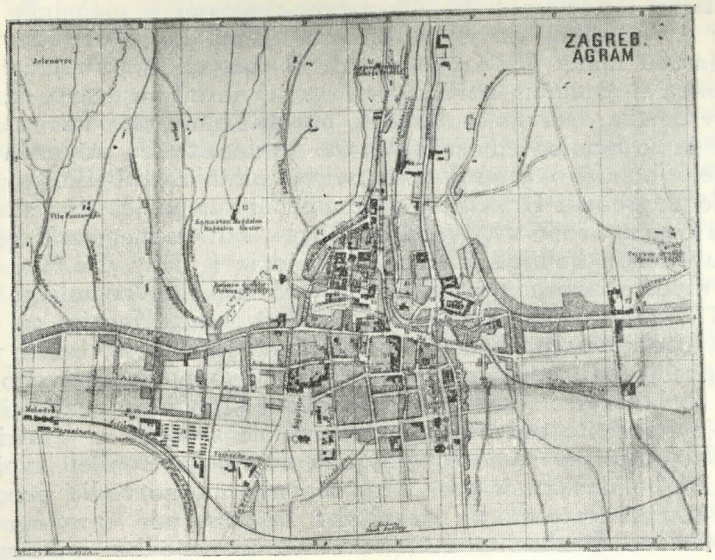

1885. Tlocrt grada Zagreba iz Woerl-ovog vodiča.

nakon svoje proslave u g. 1882. spremati gradnju svojega doma, pa je u savezu sa Hrvatskim Sokolom i doista sagradilo svoj dom na tadašnjem Sajmištu, — Sveučilišnom trgu, kojem je 1895. dograđeno još krilo za kazališne potrebe. Za sveučilište sagrađen je 1884. novi kemički laboratorij — dakako po nacrtima Bolléovim —, jer je stari na početku Nove Vesi br. 1, gdje ga je zatekao potres, bio smješten u iznajmljenoj zgradi. Za obrtnu školu, koja je 1882. utemeljena kao privatna institucija, poklonio je Guido Pongratz gradilište na Sajmištu, gdje je kasnije doista i izgrađena zgrada u njemačkoj renesansi, te je g. 1889. proglašena ta škola zemaljskim zavodom. Dapače se zašlo i u tada tihu okolicu. Kad su se ovamo doselile Magdalenke, sagradiše na Josipovcu 1881. svoj samostan s crkvicom, nu kako su sebi uzele za opata onoga malo neobično čudnoga svećenika Alojzija Borošu, zapadoše u nevolju, te izgubiše sav imetak samostana, koji preuze zemlja. Grad je sagradio 1885. novo vatrogasno spremište na Savskoj cesti, napustivši staro na uglu Gundulićeve ulice (gdje je kasnije sagrađena kuća Kalline), a i toga već nema: tamo je danas zgrada Trgovačko-Obrtničke komore i nekadašnjeg Trgovačkog Muzeja. Već se g. 1882. brine grad za kanalizaciju, pozivajući stručnjake izvana, da učine studije, raspisuje natječaj za tramvaj 1884., na koji stiže osam ponuda, a nije bilo sigurno, hoće li se upotrebiti para ili konjski pogon. Grad se sprema, da pomogne izgradnju novoga kolodvora, obećavajući besplatno svoje zemljište, a za još dalje potrebno izjavljuje se spreman, da nosi polovicu troška. I za spomenike vodi brigu: 1884. preuzima Fernkornov spomenik sv. Jurja, te ga 27. III. 1884. prevozi iz Maksimira, gdje ga je nadbiskup Haulik nekad smjestio, na trg pred novim kemičkim laboratorijem, dok za meteorološki stup, dar liječnika Holzera, određuje mjesto na Zrinjskom trgu. Veliku brigu zadaje gradu pitanje bolnice milosrdne braće. Na upit zastupnika Lorkovića, da li je načelniku poznato

užasno stanje i nečistoća te zdravstvene ustanove, načelnik Hoffmann odgovara 8. VI. 1883. da je nakon pregledbe, koju su obavili najviši liječnici (među njima dr. Kallivoda, dr. Švrljuga i dr. Fon) ustanovljeno, da je bolnica u golemom neredu, tek da taj nered ne datira od sada, već od dugo vremena. Izjavljuje, da će se obratiti banu za pomoć, a Lorković predlaže, da se bolnica milosrdne braće dokine, te što prije nova sagradi. To je cijelo bolničko pitanje bilo uvijek pitanje političkoga prestiža a nanijelo je Zagrebu i Hrvatskoj ogromnih šteta, pa još ih i sada nanosi. Milosrdna braća, »reda sv. Ivana od Boga«, bili su magjarski red, koji je g. 1804. uveden u bolnicu, da upravlja njome i ništa više. Da ta uprava nije bila nipošto uzorna, pokazalo se već dopisom zemaljske vlade od 21. I. 1877., gdje se navodi upravo strašan nalaz. Kasnije se to znatno popravilo, osobito u posljednjim decenijima, kad je zavladao velik red, naročito poslije one epizode u g. 1898., kad je povjerenstveno ustanovljeno: da »palancegeri«, kako su Zagrepčani popularno zvali milosrdnike, liječe svoje pacijente patvorenim vinom, koje se onda u masi ispumpalo u kanal! Nu nije bilo samo to: gospoda su Magjari unijeli svoj konvent kao vlasnike bolnice, pa je grad kroz decenije morao voditi proces, da se taj posjed uknjiži ispravno na Hospital u Zagrebu pod upravom konventa milosrdne braće. Bezbroj pokušaja nekakove nagodbe, pokušaja, da se dođe ipak do nove bolnice ostalo je jalovo: spise o tom izdalo je gradsko poglavarstvo u omašnoj knjizi: »Bolnica Milosrdne Braće na Jelačićevu Trgu« 1918., kad je sudbeni stol u Zagrebu izdao posljednje rješenje od 26. X. 1917. No da nije svjetski rat tako svršio, još bi i danas »milosrdna« braća tu gospodovala. Nije ih nimalo smetalo, što je ban Rauch započeo novogradnjom bolnice na Šalati. Za čas se našlo, »da je tamo tlo puzavo«, pa se već gotove zgrade pomalo pretvorile u srednjoškolske zavode, a uz to je nam preseljen i konvikt. A kad je nakon jedne godine buknuo svjetski rat, uze vojska zgrade, a drugo je već poznato. Konvikta je sasvim nestalo... (Neka mi bude oprošteno, što sam se zadržao malo odulje kod ove rak rane, koja nije ni do danas izliječena, i ako se ozbiljno radi o pronalasku lijeka.). A sada, da se vratim u god. 1885., kad je izašao prvi vodič o Zagrebu, u nakladi Leona Wörla, na njemačkom jeziku, čemu je zastupstvo votiralo 60 for., ako bude izdano i hrvatsko izdanje, što se je i zbilo. Naš je mali Zagreb onih dana na 15 stranica dosta dobro prikazan, pa je dodana i vrlo jasna karta. Uz taj se Zagreb razvio do danas — nema još ni 50 godina — barem četiri puta veći grad.

Znadem, da će mnogoga od starijih Zagrepčana moje razlaganje potsjetiti na sve ono, što je odavno prošlo, a ne mislim podrobnostima dojađivati, tek bi za ovu perijodu spomenuo još dvije građevine. Tamo nasuprot palače Jugoslavenske Akademije vide se na lijevo na fotografiji od g. 1880. potleušice, sakrivene grmljem. Tu je 1882./3. podigao barun Ljudevit Vraniczany palaču, po osnovi bečkoga arhitekta Ottona Hoffera u lijepim jednostavnim renesanskim oblicima — a kako bi se u ono doba i moglo drukčije graditi —, koja je stojala 140.000 forinti. Sudbina je njena poznata, danas je to Hrvatski Seljački Dom, dok je nekada bila sijelo habsburškoga nadvojvode Leopolda Salvatora, koji je tu boravio, dok to nisu omeli Magjari, koiima to nije nikako išlo u račun. (Vidi o toj zgradi potanje u »Vijestima Društva inžiniera i arhitekta« od g. 1885.).

Na spomendan velikoga potresa od prije tri godine, t. j. na 9. X. 1885. imala se svečano otvoriti Galerija slika, koju je Strossmayer

sakupio i odavna već darovao svojoj Akademiji. Prilike nisu bile baš ružičaste: na stolici je banskoj sjedio Khuen, u Zagrebu je Ante Starčević i te kako oštro napadao »biškupa, koji razmersnu kesu«, a Beč i Pešta, koji su biskupa držali — po riječima Račkovim — mrtvim, lecnuli se, kad je narod protivno dokazao. Biskup je svečano dočekan, odsjeo u toj palači kod Lj. Vraniczanyja, pa mu je u veče 8. X. 1885. priređena bakljada. Već će uskoro tome biti i pedeset godina, a predamnom stoji jednako lik svečarev na onom balkonu, gdje su tijekom dugih godina tako preraznoliki ljudi osvanuli. U sjaju bakalja žari biskupovo lice upravo nadčovječanskim sjajem, svijest i zadovoljstvo zbog izvedenoga velikoga djela zrcali se na njem. To je bila posljednja velika proslava njegova u Zagrebu...., pa je mogao pisati Račkom 26. X. »Baš sam bio blažen u Zagrebu!«. Vidio sam više puta biskupa, nikada više onoga biskupa one večeri! Vidio sam ga i zadnjih godina njegova života, naslonjena u svojoj kočiji, pred kojom su bila četiri bijelca upregnuta. Lice starca, što ga je život preskočio... Sijaset je toga postigao, a sam vidi kao u budućnosti, da nešto blijedi u njegovim institucijama, a ostavljaju ga i neki pristalice, za kojima i u svojoj srdžbi iskreno žali . . . On se dubokom učenošću i savršenom rječitošću uzdigao na Vatikanskom koncilu pred cijelim svijetom, protiveći se infallibilitetu, a konačno on: laudabiliter se subjecit. Nema sumnje, da je on poradio mnogo, što je Leo XIII. izdao 30. IX. 1880. glasovitu enciklikU: »Grande Munus«, u kojoj se veli: »... nam se prikladna zgoda daje, da se možemo Slovenom odužiti i pokazati, kako se za opće njihovo dobro brinemo ne manje, nego li su se naši predhodnici brinuli...«. Strossmayer je iskreno mislio, da je to opet korak do ostvarenja onoga najvećega cilja svoga života, do združenja obiju crkva, za koji je cilj on sa svojim sumišljenicima neumorno radio, znajući, da u tom združenju ne može biti ni sjene kakovoga nadjačavanja ili pokatoličivanja, već je jasno napisao, da bi istočna crkva mogla samo dobiti, a ništa ne izgubiti. Ne samo, da su ga pravoslavni episkopi, zadarski Stevan Knežević (koji ga krsti lažnim prorokom), kotorski Gerasim Petranović, a pogotovo plaščanski Teofan Živković, (brat Jovana Živkovića »vrtljavac, duhom nečistim zanešen«), upravo žučno napali, dok im je on mirno odgovarao. Daleko je više bolilo biskupa, kad je vidio, kako Rim tu svoju okružnicu sam vrlo malo cijeni. U svojim pismima ističe Strossmayer, da je ta enciklika tek pusta deklamacija, kad taj isti Rim tako govori, a onamo krati slavenski jezik u crkvi, daje Slavenima biskupe, koji njihovoga jezika i ne poznaju itd. Već 19. XII. 1883. jasno je Račkom: »Ja se za sada ne nadam iz Rima za Slavenstvo ničemu. Ondje se pazi samo na narode, koji vlast imadu«. A 27. IX. 1887. spoznaje biskup: »Iz sto sitnih stvari vidi se, da koji god je duh naprama Slavjanom civilne Italije, taj je isti i crkvene. Među Talijanom i Talijanom u tom obziru nema razlike, nosio on ili frak il prelatsku mantiju«. A tako govori s velikom boli biskup na bezbroj mjesta u svojim pismima. Izgubljeno... Izgubljeno, baš kao i njegovo političko djelovanje. Strossmayerovo je jugoslavenstvo iskreno, on misli, da je jugoslavenstvo saradnja sviju jugoslavenskih plemena, koja ne zna ni za kakovu prevlast jednih nad drugima. Ne smije da bude među nama neprijateljstva ni protimba, — a uokolo stoje protivnici sviju jugoslavenskih plemena, koji sebi taru veselo ruke, videći svu tu mizeriju. Pa i sam je Khuen jednom u razgovoru iskreno priznao, da je njegov rad samo rezultanta ovih prilika, onih beskrajnih svađa. I kad ustreba, zabo-

ravlja biskup sve, pa polazi u Krapinske Toplice, da se izmiri u interesu zemlje s Antom Starčevićem, zaboravljajući na sve, što se zbilo. Ali i taj korak nije ni do čega doveo, tek je možda stvar i pogoršao. A što se kroz godine dalje s jugoslavenskom idejom događalo, znamo svi: najljući neprijatelji svega, što je slavensko izrugavali se biskupovom jugoslavenstvu, prikazivali sve to kao krinku za protudržavni rad, ulijevajući u jugoslavenstvo najljući otrov, da tu ideju obečaste i unište. Ali Franjo Ferdinand, nesuđeni nasljednik omatorjeloga Franje Josipa, vidio je dublje; danas se pozitivno znade, da je on u idejama »des Südslaven-Apostels Strossmayer« vidio jedini spas stare države, pa je neko vrijeme i pomišljao na realizaciju te ideje, dok nisu Magjari zaprijetili otvoreno građanskim ratom. A Franjo Josip nije umio drugo nego pred svijetom izgrditi onoga, koji je zastupao ideje, koje bi omogućile jedino spasenje njegove države. Još bi se dalo sijaset toga spomenuti, kazati, kako je on htio stvoriti velebnu crkvu, a sterilno mu doba nije moglo ideje dolično izvesti. Pa uz sve povećava tragiku i to, da je on morao svoga njavjernijega prijatelja Franju Račkoga, čovjeka silnoga znanja i kamenoga značaja, preživjeti za cio decenij, njega, koga bi tako volio vidjeti svojim nasljednikom . . .

Nu one večeri osmoga studenoga 1888. sjalo je lice biskupovo od sreće!

Zagreb ne zaboravlja ni svojih mrtvih, ili bolje, nije ih zaboravljao. Čim je novo groblje dovršeno, stalo se pomišljati na ukras groblja, pa se po osnovi Bollèovoj odlučilo, da se groblje ogradi arkadama. Već je god. 1883. bilo sagrađeno deset arkada, kad postade jasno, da se tu nešto poduzelo, što nikako ne odgovara svrsi. Već se onda zahtijevalo, da se prestane s tim sistemom i sagrade manje arkade, mjesto onih skupih pompoznih, a to se i prihvatilo, i odlučilo, da se gradi i mrtvačnica. Pa kad se 1885. približilo vrijeme, da se počasti uspomena Iliraca, dade grad s troškom od preko 12.000 for. sagraditi za svoje umrle, ali uvijek sa životom našim tijesno povezane preporoditelje arkadu, da im poda tamo zajedničko vječno počivalište u spomen pedesetgodišnjice izlaženja »Novina Horvatzkih« i »Danice«. I kad se ta slava u listopadu 1885. proslavila — oficijelnih ličnosti nijebilo ni blizu — izdadoše još živući Ilirci (a još je živio Trnski, Mažuranići Ivan i Antun, Mirko Bogović, Ivan Kukuljević, Vukotinović, Utješinović, Ilija Okruglić i drugi iz onoga nezaboravljenoga kola) spomenspis: »Slava Preporoditeljem!« Čedan spis, kako je onom vremenu pristajalo, a svi su živi ilirci, pa njihovi saradnici i pristalice zapisali po koji spomenredak. Reprodukcije umjetničkih radova Ivana Rendića, Mašića, Quiquereza i drugih unešene su u taj spis. A Jugoslavenska Akademija izdade prikaz rada do toga doba u djelu: »U proslavu 50. godišnjice preporoda hrvatske knjige 1885.«

I tako se svrši prvo petogodište života Zagreba i Hrvatske sa proslavom mrtvih, a besmrtnih . . . Pa kad pregledamo to doba, moramo priznati, da nije bilo uzroka veselju, ali niti očajanju. Štete su od potresa bile uklonjene, u svim dijelovima grada nastavilo se gradnjama, nu teško se osjećala nesloga između Hrvata i Srba, pa između stranaka, pogotovo otkako je ban Khuen osvanuo.

— — — — — — — — — — — — — — —

Od vremena, kad je Zagreb ujedinjen u jedan grad biralo je gradsko zastupstvo sebi načelnika po carskom patentu od 7. IX. 1850. Novo uređenje gradskih općina odredi zakon od 18. I. 1881., a kad je Khuen odlučio da skrši premoć opozicije u gradskom zastupstvu, dobije zakonskom dopunom

od 5. II. 1886. grad Zagreb »vrhovnoga gradskoga načelnika«. Dakako, da je to uvijek bila osoba potpunoga povjerenja »visoke vlade«. Apsolutizam je prvih godina pustio načelnika Janka Kamaufa (1851.—1857.), da onda postavi »Amtsleitera«, čuvenoga Jos. Freiherra v. Haerdtl-a, 1858. »Statthaltereisecretär-a« Svetozara Kuševića, 1858.—1861. »Amtsvorstanda« Johanna Lichteneggera, na čelo gradske uprave. Iza pada apsolutizma bio je Vjekoslav Frigan sedam godina načelnik (1861.—1868.), onda Makso Mihalić (1868./9.), a od 17. X. 1869. do 28. II. 1872. vodio je poslove grada po odredbi Levina Raucha sudbeni vijećnik Dragutin pl. Czekus, koji je u to teško vrijeme mnogo za Zagreb učinio. Nezaboravni Pavel Hatz bio je razmjerno kratko vrijeme načelnikom (od veljače 1872. do smrti 5. V. 1873.) a iza njega tek nekoliko mjeseci Stjepan Vrabčević (do 13. XII. 1873.), kad ga je naslijedio do 19. IX. 1876. Ivan Vončina, kad se odreče načelničtva zbog nesporazumka u pitanju vodovoda, što ga je dokrajčio Dr. Stanko Andrijević (1. XII. 1876.—14. I. 1879.). Mrazović Matija (do 11. VIII. 1881.) bio je na čelu grada u teško vrijeme potresa, pa je prepustio načelničku stolicu dr. Josipu Hoffmannu, kojega je naslijedio 1885. Nikola Badovinac (5. IX. 1885.—16. VI. 1887.) preuzevši tu službu, kad se kao financijalni nadsavjetnik u miru vratio u Zagreb iz Bosne. Kad je njegova kandidatura za opozicijonalnoga narodnog zastupnika bila objavljena, suspendova ga Khuen isti dan te dade odsječnog savjetnika Ignjata Siebera imenovati 30. VI. 1887. za privremenog vrhovnoga načelnika, agende uprave povjeri senatoru Hudovskom. Na upit zastupnika Kalabara izjavi podnačelnik Crnadak 12. IX., da ban Khuen nije htio dati nikakove izjave »sbog suspenzije Badovinčeve«. Kad je još 3. X. 1887. zastupstvo podnijelo tužbu kralju protiv Khuenova pašovanja, koju je dakako vrhovni načelnik smjesta proglasio protuzakonitom i ništetnom, kad se je Crnadak 11. II. 1888. usprotivio, da vrhovni načelnik saziva sjednice zastupstva, dakako, da je kod izbora (16.—22. II. 1888.) ispao Crnadak a 28. IX. 1889. konačno je Badovinac riješen načelničtva. Sve vrijeme do 29. I. 1890., kad je dr. Milan Amruš izabran — tada još kao opozicijonalac »obzoraš« za načelnika, ostalo je načelničtvo nepopunjeno, a Ignjat Sieber je držao upravu grada u ruci. Zagreb se izjasnio o Sieberu: »Was das Chinin für das Fieber — das ist für Zagreb der Sieber!«. Nu niti dr. Amruš nije bio Khuenu još dosta »odgojen«, pa kad se u sjednici od 30. V. 1892. uzelo raspravljati o proslavi 25 godišnjice krunisanja Franje Josipa, te se »u raspravu unijeli državopravni odnošaji, uredjeni temeljnim zakonom« bude zastupstvo raspušteno, a novi izbori od 9. do 18. VIII. 1892. donesu načelničiju Adolfu Mošinskom, koga ponovno biraju te ostaje sve do 15. XII. 1904. načelnik grada Zagreba, da ga onda opet zamijeni dr. Milan Amruš, koji je za to vrijeme već posve odgojen za vjernog pristalicu magjarona . . . . . Evo, u ovim kratkim noticama o zagrebačkim načelnicima — još do danas nema o njima posebnoga djela — vidi se zorno katekizam postupka svake protunarodne vlade, koja sebi tako osigurava egzistenciju i sprema barut u bačvu, koja će se jednom razletiti . . . . Od g. 1910. do 1917. načelnikovao je arh. Janko Holjac, naš »ratni« načelnik, a od 1917. do 1919. dr. Stj. Srkulj, koga je naslijedio do 1928. načelnik arh. Vjekoslav Heinzel, da u svom predšasniku dru. Srkulju nađe i nasljednika. Zakon od 21. VI. 1895. o ustroju gradskih općina bio je u glavnom stari zakon, tek je imao zadaću da izbornim redom osigura uvijek vladi poćudnu većinu u zastupstvu. 1908. dobio je Zagreb opet vrhovnoga gradskoga načelnika, Slavka pl. Cuvaja.

— — — — — — — — — — — — — — —

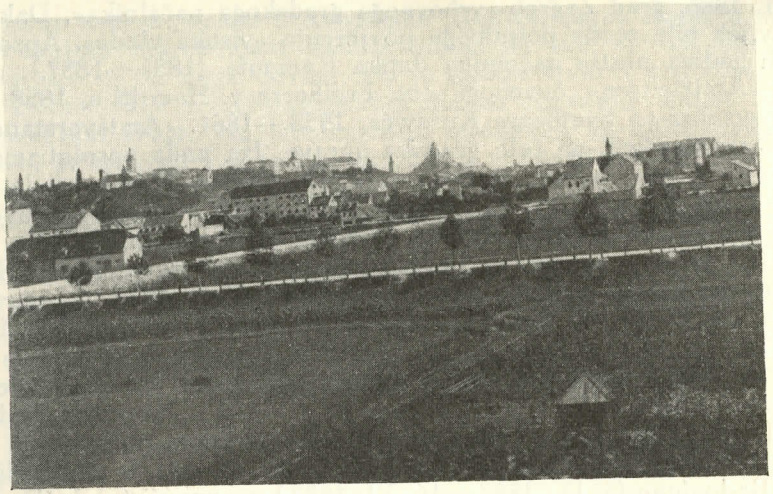

Zagreb 1887., vidjen sa Južnog kolodvora. U sredini stara katedrala u pregradnji, na desno sveučilište, stari se Prilaz tek počinje izgrađivati.

I u slijedećem se razdoblju grad Zagreb razvija polaganim tempom, ali uza sve zapreke jednoliko. Već se broj žitelja g. 1886. popeo na preko 34.000 duša, za koje je te godine bilo 1939 kuća, a sagradilo se još: 1 trokatnica, 4 dvokatnice, 10 jednokatnica i 4 prizemnice. Gradski vodovod, koji je dizao u početku tek 10.000 hektolitara vode treba sada 35.000. Otvoren je Akademski trg, Boškovićeva ulica, pa se spremalo, da se stvori Ilički trg; a da dođe do novoga kazališta pristaje grad 22. IV. 1886., da se za tu gradnju odstupi zemljište na Sajmištu, nu ipak misli još uvijek zastupstvo, »da je za kazalište bolje mjesto unutar grada«. U gornjem je gradu nastala mjesto grkokatoličke kapele sv. Vasilija župna crkve sv. Kirila i Metoda, nastala pregradnjom i proširenjem stare kapele, u stilu, za kog je jedino njen graditelj Bolle tvrdio, da je romansko-bizantinski. Biskup Hranilović posveti tu crkvu 6. XII. 1886. Iste godine dobije Zagreb telefon, koji je tada bio u privatnim rukama (Vilim Schwarz, u svojoj kući na Krvavom mostu), a počeo je funkcijonirati god. 1887. sa nekih 30 pretplatnika. pa kad se pokazao uspjeh, preuzela ga je država g. 1893. u svoju režiju. 1887.—1888. nastavljaju se rasprave o gradnji tramvaya s poduzećem A. Gautier, te se sklapaju i preinačuju ugovori s njime. Poradilo se god. 1888. i o utemeljenju nove župe sv. Blaža. Za crkvu te župe dariva Eduard Suhin, vrijedni nadarbenik sv. Križa kod župe sv. Marka, zemljište na uglu Prilaza i Primorske ulice. Dakako, još će deceniji proći, dok se ta crkva sagradi i župa osnuje, mijenjat će se i osnove i samo mjesto gradnje. Te godine posvećuje nesretni kraljević Rudolf temelj vojarni, koja je do prevrata nosila njegovo ime, a izgradila je magjarska firma A. Schoman i svršila slijedeće godine, kad je općina uzela graditi jašionu i ponudila se, da će prekupiti staru domobransku vojarnu, te novu sagraditi. Te se godine počima raditi o izgradnji Uzpinjače, koju je vlada dozvolila graditi D. W. Kleinu iz Osijeka, pa je ta građevina teškom mukom nekako završena do listopada god. 1889., da nakon 40 godina pređe iz ruku kasnijega vlasnika Ganz et Co. u Budimpešti u svojinu grada. Dapače, već se poja-

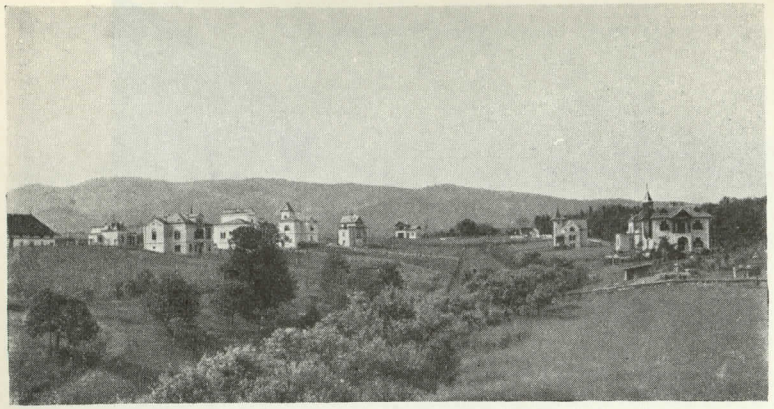

Josipovac se počinje izgrađivati (od 1888.) Prve ville 1890.

vila i prva ponuda za gradnju električke centrale, što ju je kanio podići Bothe, nu do izvedbe te ideje doći će tek 1907. Staro Sajmište postalo je pretijesno, pa se proširuje; tamo do zgrade novogradnje Obrtne škole. I još nešto nova: grad se počima širiti prema gori. Za novu koloniju vila odstupa vlada zemljište na Josipovcu, gradi do tamo cestu i podaje polakšice za gradnju. Već je u to vrijeme izrađena i regulatorna osnova za cijeli grad, od koje se dobar dio i izveo. Za botanički se vrt kupuju zemljišta, te se sve priređuje, da se slijedeće godine botanički vrt i dovrši. Kako se vidi radi se na svim linijama. Ali težak udarac stiže Zagreb odlukom bana Khuena, da se ima ukinuti opera. Odbor gradskog zastupstva predlaže predstavku Khuenu, da se ipak zadrži i opera i opereta, ali da se otpusti intendant. Novo se doba javlja i još jednim znakom: tada se prvi puta upotrebljava za pločnike asfalt (ali se smjelo i klinker domaće proizvodnje upotrebljavati). Uz sve te brige ne skida se nikako s dnevnoga reda ni ono najteže pitanje Zagreba: uklanjanje bolnice sa Jelačićeva trga, no dakako, s malo uspjeha.

U posljednjoj godini drugoga petogodišta nakon potresa, 1890., kad je novi načelnik Amruš nastupio svoje zvanje, pa u nastupnom govoru naglasio, da Zagreb mora postati sanatorium (on je bio prvobitno liječnik), počelo se raditi s pospješenjem, jer stare uredbe nisu nikako više dostajale. Kako se promet povećao (g. 1886. otputovalo je iz Zagreba 164.000 ljudi, a 1890. 297.000), broj stanovnika porasao na 38.000, moralo se pristupiti gradnji novoga kolodvora državnih željeznica, koja je doista 1890. započela, da se nakon dvije godine dovrši. Danas nam se ukazuje taj kolodvor ogromnom zaprekom (gotovo nerješivim problemom) za razvitak grada prema Savi, kako to prirodni razvitak i zahtijeva, ali onda se ta udaljenost činila i suviše velikom, pa su oni dalekovidniji, (među njima i sam Ante Starčević), koji su tražili, da se barem za jedan kilometar dalje k jugu kolodvor sagradi, smatrani fantastima! Započelo se i gradnjom novoga željeznoga mosta preko Save, mjesto dotadašnjega drvenoga, a kako je sajmište usprkos proširenja, postalo sasvim neupotrebivo, dozvolila je vlada, da se na Zavrtnici u roku od dvije godine uredi novo sajmište, te je grad odštetio zakupnika i odredio svotu od 5.000 forinti da se barem

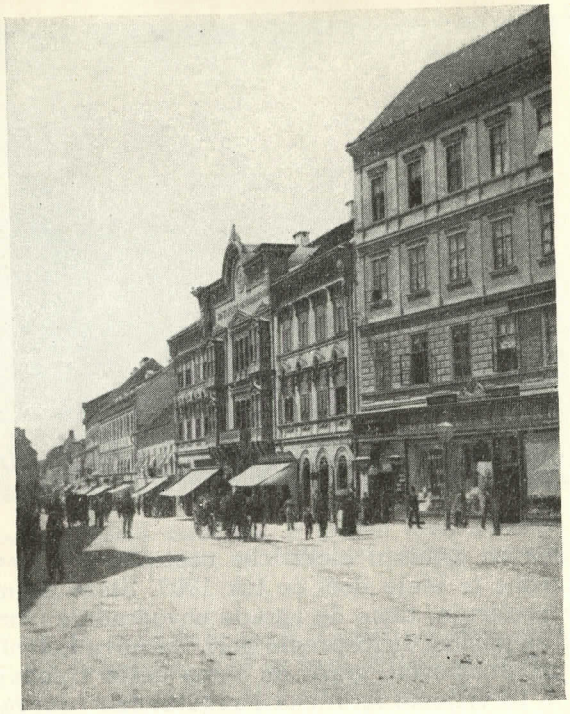

1889. Ilica prije izgradnje tramvaja; do nekadašnjeg hotela »k caru austrijanskom« hotel »k ugarskoj kruni«.

provizorno uredi to sajmište, kako bi se mogao kraljevski sajam već te godine tamo obdržavati. To je sajmište služilo sve do najnovijih dana: danas se tamo nalazi Trg Kralja Petra i digla se velika nova četvrt. Jašiona je tada 1890. dovršena, šumarsko je društvo dobilo gradilište, gdje se odmah počelo s gradnjom palače, koja danas služi za fakultetske svrhe. Nesretno se riješilo tada pitanje Dalmatinske ulice, koja je doduše produljena i pravac joj promijenjen, ali se odustalo od namjeravanoga spoja do Kačićeve ulice na molbu Štokana i uprave zemaljske uzorne pivnice.

Najjasnije će nam pokazati Zagreb u prvom deceniju nakon potresa četiri fotografije: pogled na Zagreb g. 1887., na Ilicu 1889., pogled s katedrale na Jurišićevu ulicu 1890. pa pogled na novi dio Zagreba, na Josipovac u zametku. Vrlo je instruktivna i velika snimka cijelog Zagreba u g. 1888., što ju je izveo E. Kastiana, a zastupstvo mu je votiralo za to 100 f. u g. 1890. Zagreb 1887., gledan sa Južnoga kolodvora (po novom besmislenom nazivu »Kolodvor Sava«), prikazuje se posvema u razvitku. U pozadini vidi se stara katedrala u gradnji, nema već odavna staroga, jedinstvenoga tornja, već je na donjim dijelovima stare konstrukcije sagrađena osmerostrana kućica sa strmim krovištem. Nu još se vidi silna masa stare crkve, kako impozantno prekriljuje grad, dok silhueta nove kasnije građevine ne znači ama baš ništa. Gornji grad je nepromijenjen, da, čini se nepromjenljiv, a nekadašnji je Prilaz (danas lijepa ulica Gjure Deželića) gotovo sasvim neizgrađen. U Donjem su gradu gotovo same oniske kuće, tek se ističe nekadašnje rodilište.

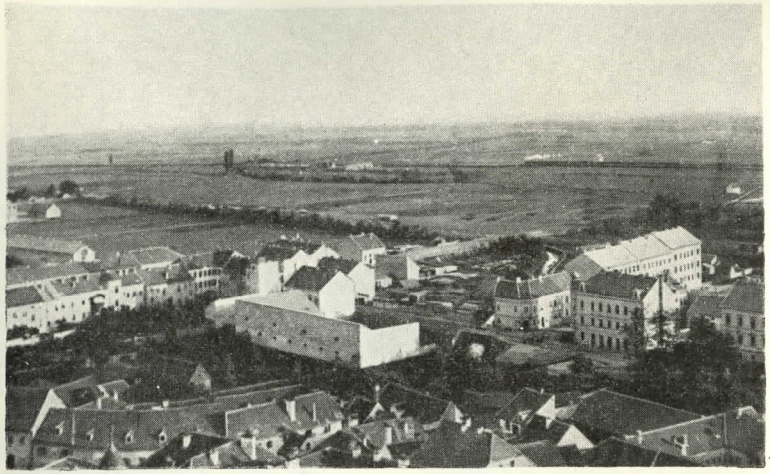

1890. Pogled s katedrale na Jurišićevu ulicu. Sprijeda krovovi kuća, porušenih 1900. za proboj Palmotićeve ulice, u pozadini jašiona, u sredini teče Medveščak, preko njega vodi most nedaleko City-kavane. Donji dio Draškovićeve ulice u zametku.

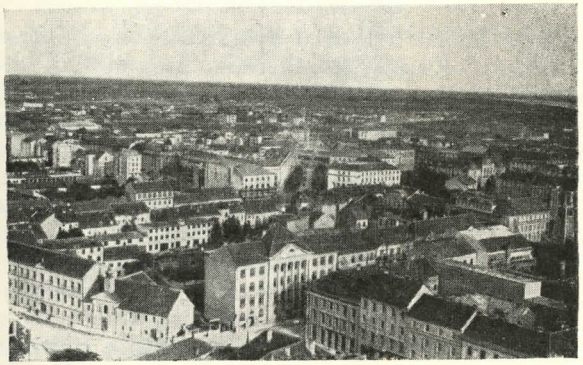

Zagreb prema jugoistoku s tornja katedrale (za prispodobu sa slikom, snimljenom god. 1890. s istog mjesta).

Josipovac se g. 1888. počima izrađivati samim malim, vrlo nesretno zamišljenim vilama, redovno s kojekakovim tornjićima, a taj je tip ono doba držalo potpunim savršenstvom. Na lijevo u pozadini prva je kućica toga kraja: nju je sagradio stari listonoša, ostavio poslije smrti gradu, pa je tu smješten odred policije, koji će doskora odseliti u novu zgradu, a ove će stare nestati.

Ne će biti na odmet zaviriti u Ilicu onih dana. Ne radi se tek o zgradama. Sav je život onoga doba uhvaćen u toj slici iz g. 1889., kad još nije bilo tramwaya, kad je cesta tek bila pošljunčena, a hodnici tek dijelom izvedeni. U Stankovićevoj je kući imao Dane Herman, dugo vremena ugledan zagrebački trgovac, svoj dućan u kojem se vidjale i prve zbirke našega narodnoga rada: on je prvi zapazio ljepotu i vrijednost narodnoga

S gospodarske izložbe u godini 1891. Na desno Bosanski paviljon, u sredini paviljon braće Turkovića. U pozadini katedrala u gradnji.

odijela. Do krasnoga hotela »K caru austrijanskom«, sagrađenog g. 1867., stajao je drugi hotel: »K ugarskoj kruni«, kao simbol dualizma. Taj je hotel, nekad svojina baruna Eduarda Jelačića, hrvatskog potkancelara, pripao nagodbom Magjarima, koji su se zato odrekli zemljišta na suprotnoj strani, gdje se prije htjelo sagraditi kazalište. Svakako je pravo, da se ime toga čovjeka sačuvalo u nazivu ulice, nastale na tom zemljištu. Da, još je od njegova imetka preostalo toliko, da se je moglo uz zgradu nekadašnjega samostana Magdalenki sagraditi sirotište, koje mu također čuva imenom spomen. G. 1890. srušiše Magjari onaj hotel, pa sagradiše novi »Grand Hotel, a kasnije nestade i »cara austrijanskoga«, nestade i tog hotelskog dualizma.

Fotografija, snimljena 1890. s tornja katedrale pokazuje najbolje pobjednički nastup novoga Zagreba i izgibanje staroga. Generacija, koja sad nakon jedva četrdeset godina gleda s istoga mjesta Zagreb, jedva će se snaći. Sprijeda su još one zgrade i zgradice Vlaške ulice, kojih je odavna nestalo, kad je 1900. otvorena Palmotićeva ulica. U Draškovićevoj su ulici same nove jednokatnice, a u Jurišićevoj se ulici već dižu i dvokatnice, ma da tuda još protiče potok Medveščak, preko kojega vodi nedaleko City kavane most, Medveščak, koji će odmala oštrim zavojem skrenuti na zapad, tamo nedaleko, tada dovršene, jašione. Južnom dijelu Draškovićeve ulice nema dakako ni traga, u Palmotićevoj se diže smjelo već par trokatnica, a usred slike vidi se magazin koža firme Deutsch. Nigdje se ne vidi tako golema razlika u životu grada od prije četrdeset godina i onoga današnjega dana kao tu. Tada je Jurišićeva ulica malovaroška ulica, kojom teče potok, neravna i grbava, tako da se je moralo polaziti stubama u dubine do trotoara! A tako se poradilo svuda. Ne mislim nabrajati sve, što je tada učinjeno, ali spominjem kao tipove građevina onoga »tobože renesanskoga« doba: obrtnu školu, (dovršenu g. 1888.), Učiteljski dom iz g. 1889., zgradu Mirka Halpera na Akademskom trgu br. 4. (sagradio je

1893. Zagrebačko sklizalište iza botaničkog vrta. U pozadini desno katedrala u gradnji. Na lijevo zgrade »Kola« i »Sokola«, do nje Hrv. Učiteljski Dom.

L. Hönigsberg 1886/7.), pa na Zrinjskom trgu kuću Kulmerovu (1889. sagradio A. Seć), dok je Gavellina kuća na Jelačićevom trgu već spomenuta. Tako je to bilo tada moda u cijelom svijetu, pa i u nas.

Unatoč sviju jada i nevolja, i domaćih i importiranih, raste Zagreb i razvija se, sprema se na još jači polet, da se opet jednom utvrdi staro pravilo, kako se Zagreb razvija baš onda najjače, kad mu je najgore. I tako dolazi treći kvinkvenij nakon potresa. Nestalo je već mnogo znamenitih ljudi iz prijašnjih dana, Kukuljević (1889.), pa Metel Ožegović, Žigrović-Pretočki, ban Mažuranić (1890.) združili se u ilirskoj arkadi na Mirogoju, a iste godine ode na vječni počinak zlokobni ban Levin Rauch. Imade i u životu naroda grijeha, koji se mogu i razumjeti i oprostiti grješnicima, mogu čak i za života, a pogotovo, kad sve prođe. Ali ima grijeha, koji se nikad ne praštaju, i nikad ne zaboravljaju, pa ni u onim narodima, koji rado zaboravljaju i rado praštaju . . . I malo kasnije poslije Raucha nestaje i nadbiskupa-kardinala Mihalovića, komu se mnogo oprostilo, a malone sve zaboravilo, da, zaboravilo i na njega samoga. Teško, da će ikada više doći vrijeme, kad bi Rim mogao poslati u Zagreb za nadbiskupa feldkurata revolucionarne magjarske vojske. Ali kao na prkos staroj zlobnoj Austriji živi brat bana Jelačića: grof se Juraj Jelačić ne dade s ovoga svijeta. Nakon onoga jasnoga govora u saboru 1861. umirovilo je njega c. i kr. podmaršala, a da se ukloni iz internacije u Celovcu, odreče se i čina i proživi u svojim Novim Dvorima još ravno četrdeset godina, pa umre kao devedesetšest godišnji starac tek 1901. Od 1873. bio je predsjednik Hrvatskog Gospodarskog Društva do svoje smrti. Pa kad je bilo odlučeno, da se pedesetgodišnjica toga društva svečano proslavi izložbom g. 1891., pristade on rado i obeća svaku pomoć. I 15. se kolozova otvorila ta najljepša zagrebačka izložba na tadašnjem Sajmištu, na istom mjestu, gdje se i prva prije dvadesetsedam godina održala. Doživjeli smo još i g. 1906. lijepu izložbu kojom je završio svoj rad Mallin, doživjeli i Zborove i prije rata, ali ove izložbe nije ni jedna kasnija priredba ni u kojem pogledu dostigla.

1893. Litografija u spomen izmirenja Strossmayera i Starčevića, koje nije dovelo do željene fuzije. — Amruš (kasniji magjaron), Š. Mazzura, Strossmayer, Starčević, Folnegović, Boroša, Rački, T. Smičiklas, Bresstyenszky, Kumičić, Dr. J. Frank.

Usred trga veliki bazen od cementa (koji se još i danas nalazi pod vestibulom kazališta), uokolo redali se paviljoni, od kojih bosanski i sada stoji, u Tuškancu, dok je paviljon braće Turković do pred koju godinu stajao nedaleko toga, a i glazbeni se paviljan kasnije prenešen na novo sajmište, te je postao historičan 5. VI. 1903., kad je planuo, da se uzmogne u metežu maknuti Khuen .... Onaj Khuen, koji je svečano 15. VIII. 1891. otvorio tu lijepu izložbu, a »bolesti radi« nije mu mogao odzdraviti predsjednik grof Juraj Jelačić. U debeloj je knjizi Janko Ibler opisao tu izložbu, donio i slike ljudi, koji su poradili upravo mladenačkim žarim na uspjehu te priredbe: Vukotinovića, grofa Kulmera, Andrije Jakčina, F. Gašparića, Fr. Kuralta, Ive Mallina, Milana Lenucija, Edmunda Kolmara itd., sve ljudi, koji su ostavili svijetlu uspomenu, da, još nekoji su i među živima. H. Krapek i Ivan Standl sačuvaše u brojnim slikama tu izložbu, koja je bila tim zanimljivija, što se je Dalmacija spontano onda Zagrebu priključila. Pa kad su Dalmatinci korporativno došli 25. VIII. u Zagreb, dočeka ih Zagreb svečano, a slijedeći dan otkriva se spomenik Kačićev, i ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije drži zanosan govor o značenju Kačićevom: ban grof Karlo Khuen Hedérváry! Pred Andrijevićevom kućom vidim bana u razgovoru s Rendićem, tvorcem spomenika, tada u naponu snage. A nije se pokazalo na izložbi tek sve, što se tiče gospodarstva u svim granama, već je priređena i umjetnička izložba, dakako tek većinom izložba tuđih umjetnika, ali uz njih su bila djela Mašića, Rendića, Quiquereza, pa Celestina Medovića, Cl. Crnčića, O. Ivekovića, M. Murata i Slovenca Ferde Vesela. I tada se 5. IX. 1891. povezli Zagrepčani novim prometalom, s konjskim tramvayem. — Zagrepčani mu odmah dali prišvarak: filoksera — sagrađenim na temelju ugovora s firmom Gautier, koja je prenijela koncesiju na društvo, koje je zastupao dr. Lj Schwarz. I tako ostade to sve do

godine 1910. Da, i s Botheom je ugovor glede električke rasvjete prihvaćen, ali ne izvršen. Senator Hudovski dobio je za svoj izvrstan vodić »Zagreb, putokaz za urodjenike i strance« potporu: bicikliste, koji su onda gotovo jedini reprezentirali javni sport, dobiše trkalište, a cijeli Zagreb dar Eduarda Priestera glazbeni paviljon na Zrinjevcu 22. II. 1891. A slijedeće će godine provesti onaj Khuen »izbore« uz apstinenciju »obzoraša«, gdje će od 88 mandata njegova stranka dobiti 79!

Da, teška je bila ta godina 1892., u saboru par pravaša, gradsko zastupstvo zamijenjeno novim, pod novim načelnikom Adolfom Mošinskim, Khuen je konačno i tu pobijedio. Na sreću je Mošinski bio čovjek, voljan rada, sposoban i u naponu snage. Ne samo da nije ništa omeo, već se svojski zauzeo, da se već prije spremljene velike osnove konačno i izvele. A trebalo je izvesti onaj golemi posao, koji je promijenio sasvim lice Zagreba, pa mu dao mogućnosti velikoga rezvitka: trebalo je izvesti kanalizaciju, te prebaciti Medveščak iz dosadašnjega korita i podati mu novo. Današnja generacija ne može sebi pravo ni zamisliti, kako je nekad izgledalo, kad je Tkalčićevom ulicom — tada se zvala »Potok« — tekao onaj prastari međaš između Kaptola i grada na Gričkim Goricama, da iza kuća na svjevernoj strani Jelačićeva trga pređe Bakačevom ulicom (tu je nekad bio drveni most), pa vijugavo dođe do Jurišićeve, gdje je danas glavna pošta učinio okuku, pa prešao tamo uz Palmotićevu ulicu i skrenuo istoku. Osnove su nakon dugih studija bile spremne, potrebite se svote stavile na raspolaganje, a cijeli je posao povjeren Slovencu Franji Tomšiću (1838.—1916.), koji je zaključkom zastupstva od 19. VI. 1891. primljen u službu za izvedenje toga rada. Kroz više od 35 godina nije se kod te kanalizacije nikakov defekt pokazao, a tek silni porast poratnoga Zagreba, oteščao je redoviti razvitak izvrsnoga djela, pa se sada mora nastaviti dalja izgradnja mreže u velikom opsegu, da se stvori mogućnost egzistencije za nenadano nadošle nove desetke tisuća žitelja.

Sustavna se kanalizacija grada počela izvađati g. 1892., a u glavnom je izvedena do konca g. 1895. sasvim po odobrenoj osnovci, osim izvedbe zbirnoga kanala, koji je napušten, kad su velike poplave od 27. III. i 28. X. 1895. pokazale njegovu nepraktičnost, pa je kasnije uz glavni kanal (dovršen 1895.) izveden u g. 1901. pomoćni kanal. Troškovi su kanalizacije iznosili do 1902. 1,664.570 kruna.

S preloženjem potoka Medveščaka počelo se god. 1896., kad je izveden dio od željezničke pruge preko tadašnjega Sajmišta (danas Račkovom ulicom) do Draškovićeve, pa odavde do križanja te ulice sa Vlaškom ulicom. G. 1897. izvedeno je prelaganje potoka u dolinu Ribnjaka do sadašnje Zvijezde, gdje je iza kuća u Novoj Vesi nestalo vrtova i vinograda, a danas tamo vodi najljepša i najširа cesta. Tamo na brijegu nasuprot nekadašnjega ljetnikovca biskupa Alagovića, kasnije doma obitelji Hagenauer, još su kao posljednji ostaci davno zaboravljenoga, nekad toliko slavljenoga »Franz Josefsgartena« nekolika egzotična drveta i komad kamenoga zaslona iz doba biskupa Alagovića. I to je sve, baš sve .... Pa godine 1898. dovršen je i posljednji dio prelaganja: onaj od Zvijezde do gradske mitnice, koji se sada nakon 34 godine dalje presvođuje. Za taj golemi rad prelaganja staroga Medveščaka potrošena je svota od 1,211.316 kruna. A uz te oveće radnje izvodile se omanje, no važne, tako je potok Kraljevec presvođen i Ilički trg 1892. dovršen. Te se godine uredio »Zeleni brijeg« za epidemijsku bolnicu, a »bogečko groblje« odstupljeno je vladi za gluhonijeme, pa je doskora nestalo one male kapelice sv. Tomaša. U te se godine

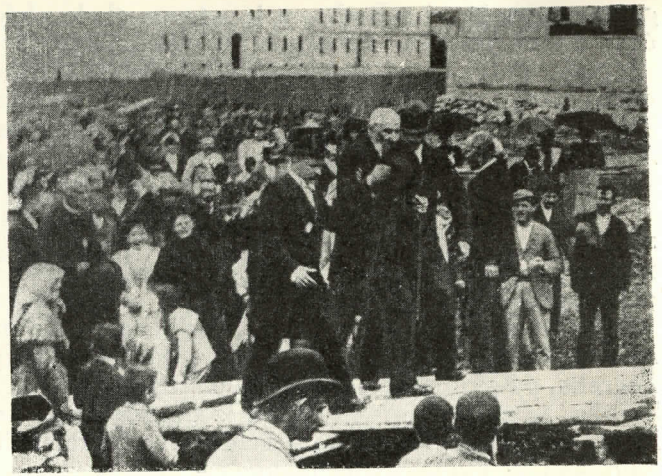

1894. E. Kumičić i Mile Starčević vode dra Antu Starčevića k polaganju temeljnog kamena za njegov Dom. U pozadini tek kuće u Gajevoj ul. 34, 36.

počelo upravo grčevito graditi, a mnogo je doprinijela izgradnja novoga kolodvora, koji je 1892. dovršen, pa je cijeli onaj kraj, koga na fotografiji Eduarda Kastiane iz g. 1888. vidimo još kao sklop polja, postao skupocienim gradilištem, koje se do kraja stoljeća posvema izgradilo. Tada je od 26. X. 1891. bio odjelnim predstojnikom dr. Iso Kršnjavi, a kao da je slutio, da mu nema dugoga boravka na tom mjestu (ostade do 9. VIII. 1896.), poradio je i on grozničavo, da što više u što kraće vrijeme izgradi. On, sam dobar slikar (na žalost je njegova najbolja slika propala kod požara Crnčićeva ateliera), poznavač umjetnosti, nekada prijatelj Strosmayera i uređivač njegove galerije, pobrinuo se za umjetnost i za umjetnike, pa sagradio prve ateliere za njih. U god. 1893. zamišljena je gradnja crkve sv. Blaža na Ciglani, a ne na već prije određenom zemljištu, pa je Vancaš načinio za tu građevinu nacrte, koji nisu dakako nikada izvedeni, jer je tek daleko kasnije izvedena osnova Kovačićeva na prvotno određenom mjestu.

1893. pošli su na počinak drugovima u Ilirsku arkadu Lj. Vukotinović i Mirko Bogović, a obojici je narod zaboravio njihov odmet k magjaronima, sjećajući se zahvalno njihovoga iskrenoga i velikoga rada u ilirsko doba. A 15. VI. 1893. pridružio se svojim drugovima i grof Janko Drašković, koji je 1856. umro u Radgoni, a narod je svečano prenio njegove kosti u Zagreb: u bjelini stupale su djevojke uz bezbrojne vijence za lijesom onoga, koji je njihove bake nekad pozivao u ilirsko kolo s njemački pisanim: »Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter . . .«

Grčevito se radi posvuda, da se dolično dočeka konac trećega petogodišta nakon potresa. U g. 1893. zasjalo je prvi put pedeset Auerovih žarulja u Zagrebu, kad do realizacije ugovora o stvaranju električke centrale nije došlo. Gradi se i dalje mnogo: nova je preparandija dovršena 1893., Društvo sv. Jeronima sagradilo je sebi palaču 1892., zaklada »Narodnih Novina« napustila je staru tijesnu sgradu, nekad dvore grofa Keglevića, gdje se uselila tada kafana Weiss, pa je sebi sagradila veliku palaču 1893. za 174.000 for., nasuprot sveučilištu. A i nasuprot starih »Narodnih Novina«, tom sijelu magjaronskoga kasina, izmijenilo se lice sasvim: mjesto staroga

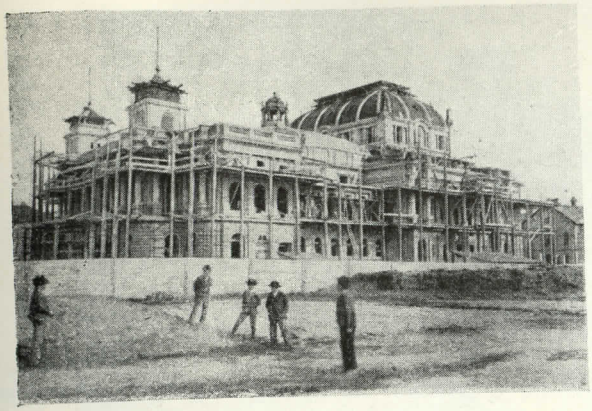

1895. Izgraduje se novo kazalište.

patrijarhalnoga »Mohrenwirtha« nastane tamo velika kuća, u kojoj se namjestila kavana Bauer (»Croatia«). Kršnjavi je odlučio, da sam sagradi zgrade za potrebne nove srednje škole, te utanačio s gradom, koliko će i šta će doprinositi za gradnju i uzdržavanje, kad je definitivno napuštena ideja, da se Petrinjska vojarna upotrebi za škole. Tako je po planovima berlinskih arhitekta Hülsner und Häusler izgrađena velika zgrada za srednjoškolske zavode na onom trgu, koji je dugo vremena nosio ime bana Khuena, a sada Wilsona, a bog zna, kakovo će još nazivlje dobiti. Upravo dramatski prikazuje Kršnjavi, kako je on sa ostalom dvojicom odjelnih predstojnika nagovorio bana Khuena, kad se tamo desio Hellmer na izgradnju novoga kazališta, a ban se nije ni najmanje opirao. 14. V. 1894. počelo se s gradnjom po malo preinačenom dosta šablonskom starom planu Hellmer i Fellnera, kako su ga zamislili i spremili za gradilište u Ilici još g. 1881., a pod nadzorom vlade bude sada ta zgrada dovršena na vrijeme do 15. X. 1895., a do toga se vremena dogradio i pregradio stari Glazbeni Zavod podignut 1875.

14. X. 1895. došao je dakle Franc Josef da novosagrađene zavode otvori, da dade blagoslov radu svoga bana Khuena, i to dakako u pratnji magjarskog ministra predsjednika baruna Banffya. Kralj u magjarskoj generalskoj gali, sve uokolo u magnatskim odijelima i fracima, posvuda slavoluci i zelenilo. Kralj je izjavio svoje zadovoljstvo zbog velikog napretka, načelnik mu je rekao, »kako je nagodbom otvoreno široko polje samoprave, da je tako Hrvatska i Slavonija postala gospodarom svoje sudbine u najvažnijih granah svoga narodnoga života«. I tako dalje, kako je to bivalo i biva kod takovih ispraznih dogodovština. A pravu su riječ iz duše naroda rekli hrvatski djaci, kad su na Jelačićevom trgu »pripalili« malo magjarsku zastavu . . . . Bilo je galame i graje dosta, i u zastupstvu i u saboru, ali ni Magjari, niti već onda omatorjeli Franc Josef nisu razumjeli taj bljesak, kao što nisu razumjeli ni kasnije mukle grmljavine Žerajićeva hitca u god. 1910., niti čuli prasak Jukićeva revolvera od 8. VI. 1912., još manje hitac Dojčićev od 18. VIII. 1913., tek su čuli hitac Gavrila Principa . . . .

Nekoliko slika moglo bi pokazati stepen tadašnjega stanja razvitka grada. Pogled s krova novoga kazališta prema istoku pokazuje još velike praznine. Prednji dio Marovske ulice posve neizgrađen, tamo su još ostaci gradskoga majura, koji je do nedavno davao ime ulici (Marovska). Istom

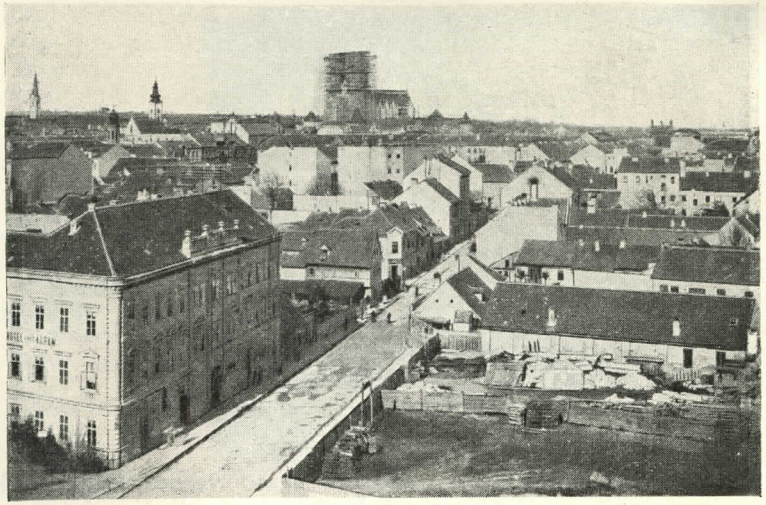

1895. Pogled sa novog kazališta na Marovsku (sada Masarykovu) ulicu. Nema još zgrade »Obzora«, nema kazališne kavane, tu je još gradski majur (maroh), koji je dao ulici ime.

Zagreb 1895. Triumf Khuenov. Franjo Josip I. posvećuje novu zgradu gimnazije i realne gimnazije.

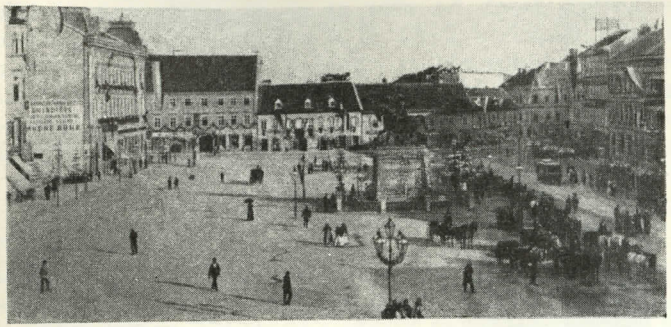

1895. Zagreb, Jelačićev trg, ukrašen za doček Franje Josipa. U pozadini stoje još sve — sada odstranjene — kuće, ulaz u Jurišićevu još je tjesnac kod Mrazovićeve kuće. Rasvjetu pripremio Mlečanin Zentilomo.

1897. Pogled na Donji grad Zagreb s tornja katedrale. Snimio A. Stiasni.

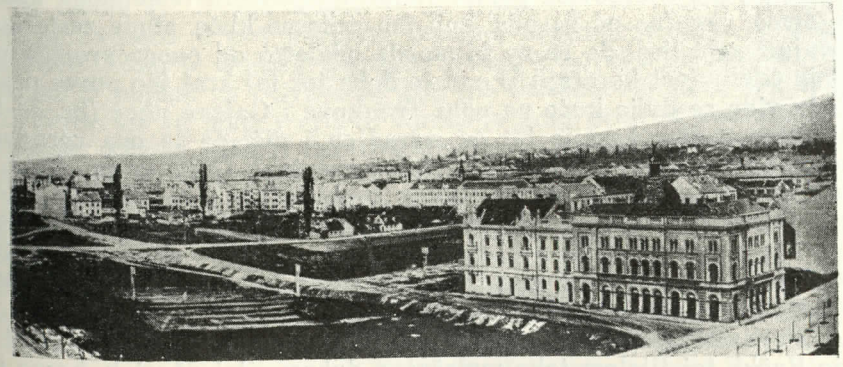

Zagreb 1897. Mihanovićeva ulica u zametku. Do Starčevićeva Doma tek 2 kuće.

Zagreb 1930. Isti predjel grada nakon 33 godine.

1897. sagradit će sebi »Obzor« svoju palaču, a 1898. nastat će kuća, gdje je smještena Kazališna Kavana, dok će još godinama ostati susjedno zemljište prazno, da 1904. tu Viktor Kovačić podigne svoje prve gradske kuće. Iza »Kola« i »Sokola« nema još ništa, tek stara plinara drži stalno svoje mjesto od god. 1862. Na brzu ruku uređen je predjel pred novim kolodvorom, koji je kasnije parkiran dobio ime Trga Franje Josipa, a sada je, kako sam već napomenuo, to Trg kralja Tomislava... A nasuprot novoga kolodvora dovršen je u ono doba Starčevićev dom, što mu ga je narod sagradio, da barem posljednje dane tamo provede. Pa doista, dru. Anti Starčeviću nije toga doma trebalo! On, koji je u žilavoj i neumornoj borbi protiv »Austrie«, »Madjarolaca«, »Slavoserba« proveo sav život, ne mareći, neće li se naći i u tamnici, gdje se i doista znao naći, on, koji je u doba najgore khuenovštine, kad je bio »Verkehrssprache« njemački, kad je bila provokacija priznavati se Hrvatom, on je ostao sam sebi dosljedan. Pa i oni, koji se ne mogu i ne će složiti s njime u načinu kojim je vojevao, morat će mu priznati ,da je svojim gotovo asketskim životom, provedenim u maloj sobici Kukovićeve kućerine, dao posvetu svem svojem životu, i primorao i protivnike, da mu priznadu čistotu ideala za koje se borio, »za da budu verno izveršeni«. Upravo samilosno gledaš sliku, gdje u pratnji Evgenija Kumičića i Mile Starčevića polazi starac na posvetu temeljnoga kamena svoga doma, okružen od naroda, koji mu radosno kliče, stupa zastajkujući i skrivajući sebi lice, da se ne bi možda odalečio od onoga svojega puta, kojim je cijeli život koračao! U ono je doba još taj kraj bio posve prazan: u zaleđu vide se dvije kuće na uglu Trenkove i Gajeve ulice (br. 34 i 34) nu za osam godina kasnije bit će izgradjen i dići će se ona zgradurina na kojoj će osvanuti: Magyar kir. Államvasutak! Tada je on, Ante, već odavna snivao vječni san na šestinskom groblju, kamo se doskora sklonuo i njegov sinovac i sapatnik dr. David Starčević. Nelijepi spomenik Rendićev, možda njegovo najslabije djelo, nikako ne spada za obilježje groba čovjeka, koji je i u svem životu i u svojoj borbi bio jasan i određen jednostavan, pa mrzio svaku suvišnu pompu.

A u arkadu se na Mirogoju, onu veliku sklonuo još 13. III. 1894. dr. Franjo Rački, taj tijelom tako malašni, a duhom silni učenjak, borac i eto do smrti vjeran pomagač biskupu Strossmayeru, koji ga nije svega svoga

daljega vijeka — a preživio ga je za više od deset godina — prežalio. Onaj mali ministrant, koji mu je na 9. X. 1880. kod rane mise ministrirao, kad je zatutnjio potres, Rudolf Valdec, izradio mu je poprsje-spomenik, na grobu, možda najveće svoje djelo. Khuen je ostajao, a ljuti i opasni protivnici popadali u grob, mnogi, kojim je on grobove zbližio. Ali ideje nije ubio, jer su došli i dolaze novi borci, koji se kao i onda bore za iste ciljeve, tek sa različnih fronta. I zbilo se onako, kako je napisao Franjo Rački 2. XII. 1883.: »On (Khuen) dolazi s programom »Pester Lloydovim«, ali ne će opraviti ništa!«.

S vremenom postaje nekako Zagreb »hoffähig«: 1894. odlučeno je, da tu stalno prebiva nadvojvoda Leopold Salvator, što se i zbilo, ma da su Magjari to nerado snosili. Tu su se i nekoji erchercogi rodili, među njima i Rainer, po kojem se dugo vremena zvala današnja Žerjavićeva ulica, a umro je tek nedavno. Pa i kraljica Jelisava blagoizvoljela je 7. IX. 1896. dati previšnju dozvolu, da se jedna ulica okrsti njenim imenom, tek je svih tih »previšnjih« austrijanskih ulica nestalo.... Danas je to Klaićeva ulica.

Grad otkupljuje stare kuće na Margaretskom trgu br. 3, 5, 7, pa znamenitu »političku« krčmu »K bijeloj ruži« u Vlaškoj ulici u g. 1895., da ih dade 1897. porušiti, te tako stvori Preradovićev trg. Otkupljuje staru kazališnu zgradu za 50.000 for., da tamo sagradi novu dvokatnicu za 60.000 for. za uredske svrhe (g. 1897.). Te se godine dovršava i nova cesta na Sljeme, a kad je dovršeno preloženje Medveščaka (silna je poplava Medveščaka još na rastanku s njim zadesila Zagreb 10. i 11. VI. 1898.) kupi grad Streinovu kuću na uglu nekadašnje Jurišićeve ulice, te je dade porušiti, a 1899. bude Jurišićeva ulica, gdje se nekad išlo uzbrdo i nizbrdo poravnata, tako da se je jedva prepoznavala. Zbog kanalizacije srušena je i Huthova kuća uz Splavnicu na Jelačićevom trgu a tijesnu Bakačevu ulicu proširiše tako, da su g. 1899. porušili čitavu desnu stranu gornjega dijela te ulice, napose kuću Fellnerovu i lijepu Roberičiniu, koju je nekada majstor Felbinger za biskupa Alagovića sagradio. Pa do danas nije riješeno pitanje, što će se tamo izvesti. God. 1897. počelo se s gradnjom Umjetničkoga Paviljona, koji je god. 1898. bio dovršen, te 7. VI. 1898. preuzet. Te je godine definitivno ustanovljeno, da će se crkva sv. Blaža graditi na raskršću Prilaza i Primorske ulice, a napuštene su definitivno osnove za gradnju na križanju Prilaza i Krajiške ulice ili na Ciglani.

Sa tornja sv. Kralja snimio je A. Stiasni g. 1897. sliku cijeloga tadašnjega Zagreba u pet dijelova, izvrsne, dragocjene slike, a papirnica Hribarova izdala je snimak Zagreba, gledan s novoga kolodvora. Osobito je zanimljiv pogled na Novoveški kraj (na Stiasnijevoj slici). Od Ribnjaka do Zvijezde još su polja i vrtovi. Gornji je grad prilično nepromijenjen, a u pozadini vidi se početni razvitak Josipovca sa kojih dvanajst vila, gdje ih danas imade i četiri puta više. Najzanimljiviji je pogled na Donji grad. Te je godine sagradio »Obzor« svoju kuću u Marovskoj ulici, ali suprotna je strana ulice još pusta i netaknuta. Iza kazališta, tamo na početku Savske ceste diže se vatrogasni toranj uz spremište, niže se vidi već svršena šumarska akademija, još stoji dakako stara plinara, a stari »teaterski grunt« u Ilici pročišćen je posvema, odstranjene su stare kuće na Preradovićevom trgu (koje su zbog dvojih izlaza bile omiljele kod demonstracija!), pa se sve spremilo za gradnju nove palače Prve Hrvatske Štedionice, koja je svoju palaču u Dugoj ulici od g. 1882. napuštala. To je

Oko god. 1898. Ulaz na Dolac. Sprijeda stoje još stare kuće, mimo kojih prolazi korito Medveščaka iza kuća na Jelačićevom trgu do Bakačeve ulice. Sada 1928. sve je to porušeno. Snimio Antonini.

u predratno vrijeme bila zapravo posljednja građevina, za koju je vladao velik općeniti interes, pa kad je ta dovršena izgrađeno je uskoro i sve uokolo, te su nastale ulice Mirka Bogovića i baruna E. Jelačića. Ilica se polako mijenjala: novi ilički trg već je bio izgrađen, pa ma da je na Prilazu još mnogo toga bilo neizgrađeno, napredak je ipak bio golem. Velikom se energijom radi na izgradnji Akademskoga trga i trga Franje Josipa, koji će do 1900. biti posve dovršeni, a uz Starčevićev dom ničuredom kuće, počeci Mihanovićeve ulice. Za koju se godinu izgrađuje i sadašnji Svačićev trg, pa se i tu primaknuo grad do pruge, koja već nakon dvadesetak godina koči razvoj grada prema jugu, te se već pomišlja na izvedenje prvoga podvožnjaka, pa se za potrebito zemljište prema Mira-

Iz vremena velikih kanalizacijonih radnja u Zagrebu. Gradnja kanala na Jelačićevom trgu godine 1898.

marskoj cesti izdaje 140.000 K (u g. 1901.). Hrvatski Sabor stvorio je 11. IV. 1899. zakon, kojim se gradu Zagrebu priključuje cijela porezna općina Lašćina i dio porezne općine Resnik pa je teritorij grada povećan malne za polovicu, za 11.000 rali. 30. VI. 1900. prešla je plinara nakon dugih sudskih rasprava nagodbom u ruke gradske općine za svotu od 1,100.000 kruna, ali tek za 11 godina nestat će stare plinare sa svog prvobitnoga mjesta, da poda mogućnost brze izgrade cijeloga kompleksa. U proljeću 1901. porušene su kuće br. 24, 26, 28, 30, 32, 34, 34-a u Vlaškoj ulici i otvorena je tako Palmotićeva ulica do Vlaške, korigirana je nekadašnja Ružična, sada Kurelčeva ulica i stvorena mogućnost, da se započne na mjestu, gdje je nekada tekao Medveščak, gdje je stajala stara Kovačnica s gradnjom nove poštanske palače, koju je magjarski erar izveo do g. 1904. u svom tobože »nacijonalnom« stilu. Općina nabavlja te godine

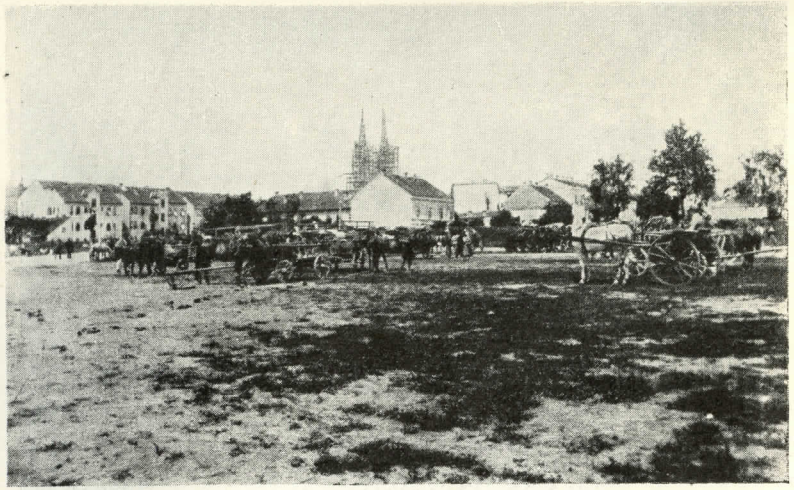

1898. Zagrebačko »novo« Sajmište na Zavrtnici od god. 1890. do 1920.

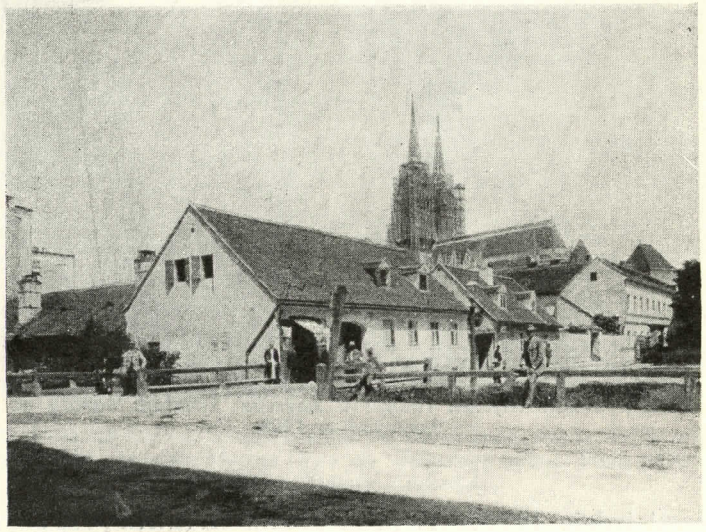

1898. Ružična ulica (danas Kurelčeva); kroz Jurišićevu teče Medveščak, preko njeg vodi most u Ružičnu do Streinove kuće. Sve je porušeno; na uglu stoji sad kuća s apotekom Pecinovski, a nasuprot zgrada pošt. i brzojav. direkcije.

još potrebite nekretnine za otvorenje Svačićeva trga, kupuje kuću Ane Dobranić na Zrinjskom trgu br. 7, pa Gnezdinu u Petrinjskoj ulici br. 16, da se omogući izgradnja Antolkovićeve kuće i tim stvori ulaz u Gjorgjićevu ulicu. Te se godine izvodi kasnije važna Mošinskova cesta, od Radničkoga dola do Josipovca pokraj sirotišta, kojom se uskoro izmijenio sasvim oblik onoga kraja. Te je godine primljena osnova za veliko proširenje vodovoda, koju je izradio Milan Lenuci, tako da će odslije moći i

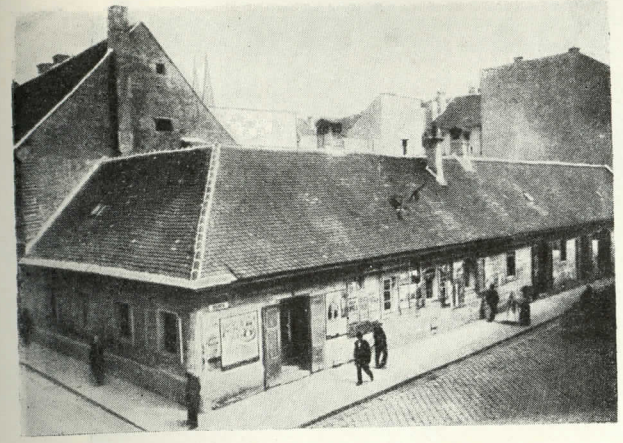

1899. Ugao Nikolićeve i Gajeve ulice. Danas je tu »Marijin dvor« od god. 1900.; sagradio ga Reininghaus. Ovo je ostatak stare gradske pivare, kasnije gostionica Dimlinger.

1930. »Marijin dvor« u Nikolićevoj ulici.

visoko položeni dijelovi grada dobivati vodu. Povećan je zaštitni rajon vodovoda, nabušeni su novi zdenci, a sve je izvedeno — s nekim promjenama — u g. 1903., kad je na Kolmarovom zemljištu u Tuškancu sagrađen novi rezervoar za 5.000 kub. met. vode, a na Prekrižju drugi manji za 1000 kub. met., te su nabavljeni novi strojevi.

To je vrijeme loma i u arhitekturi; dodijalo je ono tobože renesansno građenje, i javila se secesija, koja je u teoriji mnogo više obećavala no što je u praksi provela. Značajna je zamjena nekadašnje stare gradske pivare, kasnije poznate gostione Dimlingeričine, na uglu Nikolićeve ulice, gdje je Reininghaus podigao veliku palaču još u renesanskim oblicima

God. 1900. Život u Ilici onih dana. Kuće na lijevo sad su srušene.

1900. Tu će se uskoro probiti Palmotićeva ulica, pa se sve stare purgarske kuće (»Medičarna«) porušile.

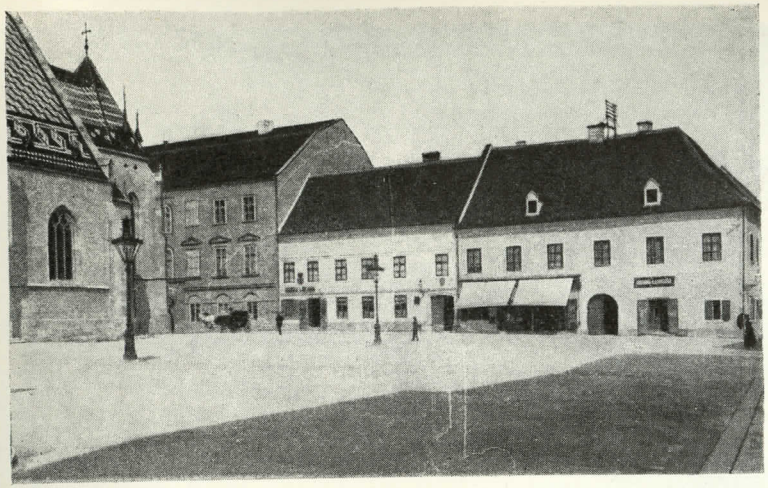

Do god. 1907. Markov trg u Zagrebu sa starom Sabornicom i Gradskom ljekarnom (nekad gostiona »Fortuna«). Tada je tamo sagrađena velika vladina palača.

Zagreb 1902 Mesnička — Frankopanska ulica — Ilica; kordon vojske zatvara ulicu radi nemira, izazvanih od Khuena.

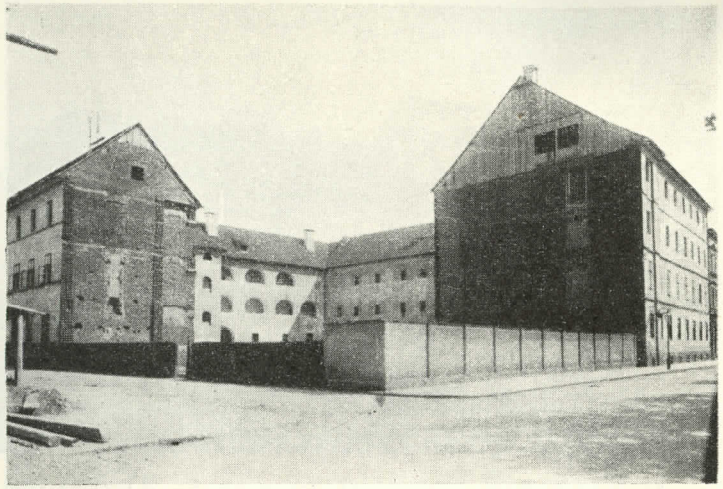

1903. Petrinjska vojarna, dio prema Zrinjskom trgu. Tu je od god. 1904. zgrada Hipotekarne banke (danas Udružene banke).

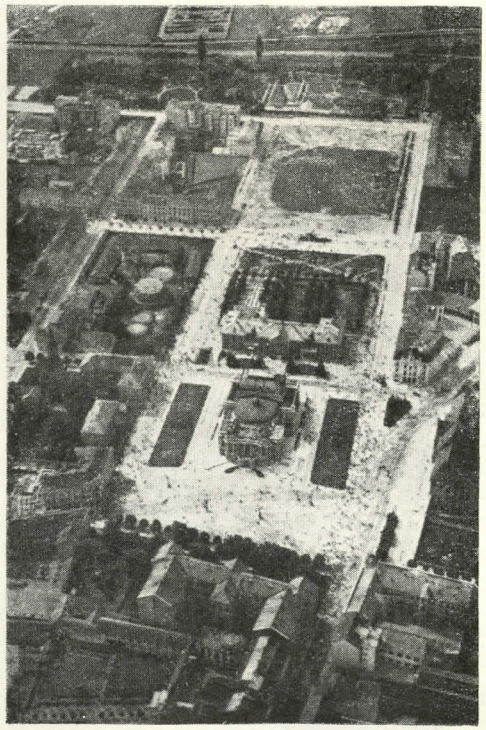

Zagreb, 1904. Snimak iz zrakoplova »Turula«. Kazalište, »Kolo«, »Sokol«, Stara plinara, grade se kuće u Marovskoj ul. Nema dakako još nove sveuč. knjižnice.

God. 1900. Zapadna strana Jelačićeva trga sa Fellerovom kućom na uglu Jurišićeve ul.

11. VI. 1903. Ban Khuen Héderváry posljednji put na tijelovskoj procesiji u Zagrebu. Iza njega: Špevec, predsj. stola sedmorice, podban Krajcsovics, odjel. predstojnici V. Klein i Armin Pavić.

g. 1900., a već 1901. zamjenjuje malu neuglednu purgarsku kućicu u Ilici, apoteka Pečićeva zgradom u formama secesije. U to se doba rađa Fellerova reklamna kuća na Jelačićevom trgu (sada također moderno izfrizirana), zidaju se kuće Kolmarova i Radova na sjevernoj strani Jelačićeva trga, gdje će 1907. kao posljednja pristupiti nova Popovićeva palača s Meštrovićevim relijefima. Trgovačko obrtnička komora dići će 1902./3. svoj novi dom nasuprot »Sokola«, pa će vatrogasni toranj i spremište odseliti na sadašnje mjesto, a tamo će se do zgrade šumarske akademije uskoro sve izgraditi. God. 1903. riješena je sudbina Petrinjske vojarne,

11. VI. 1903. Mariborski c. i kr. draguni za zaštitu Khuenova na tijelovskoj procesiji u Zagrebu. Petrinjska ulica još nije od Sudničke probijena.

koju su htjeli adaptirati sad za gimnaziju, sad za medicinski fakultet, pa je općina dala 190.000 K za adaptaciju njenu u uredske svrhe, dok je onaj na Zrinjskom trgu sa neizgrađenim dijelom kupila Zemaljska hipotekarna banka, te je 1904. tu izgrađena velika palača, pa je tako i Zrinjski trg gotovo sav bio izgrađen. Nestalo je Medvešćaka, nestalo je tornja Svetoga Kralja, mjesto kojeg osvanuše iza upravo monumentalnih skela dva sušičava nova tornja, za koje je jedini g. Bollé držao, da su gotički, nestalo je definitivno staroga Zagreba, a nestalo je i Khuena! Pa kad se je slijedeće godine dignuo zrakoplov »Turul« nad Zagreb vidio je novi Zagreb, koji se unatoč svega pritiska iščahurio iz staroga, pa nam to po-

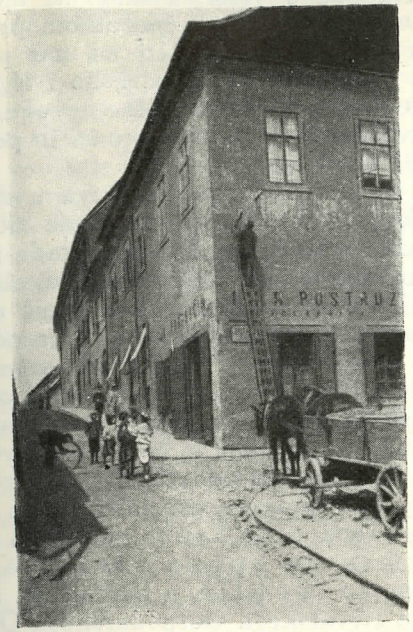

Zagreb 1906. Ovako je izgledala Kamenita ulica, gdje se danas nalazi jednim pročeljem nekadašnja vladina palača.

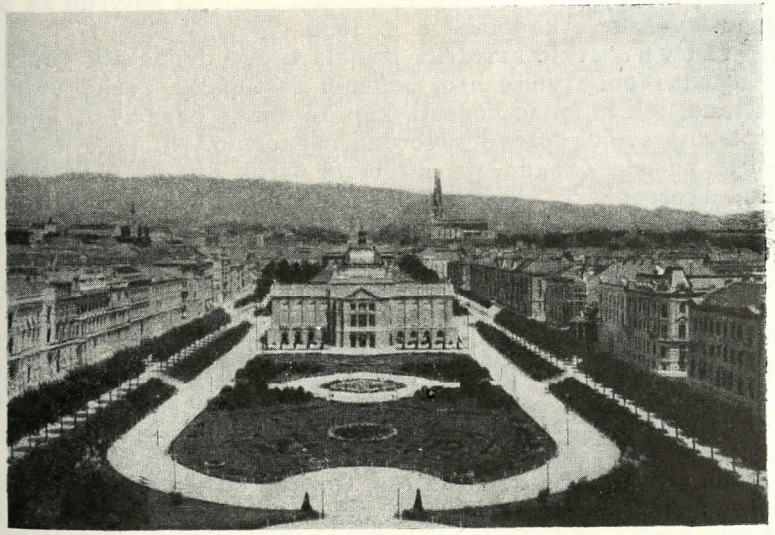

1903. Zagreb sa zgrade drž. kolodvora. Isporedi sliku iz god. 1880. s istog mjesta!

kazuju snimke s »Turula«, snimke Julije Hühna i pregledna snimka Brusine iz toga razdoblja, koje su danas već postale rariteti.Cijelo žiteljstvo grada (uračunavši i vojništvo) iznosilo je

u g. 1880. : 30.830 duša, nastanjenih u 6.686 stanova,
u g. 1890. : 41.481 duša, nastanjenih u 8.864 stana,
u g. 1900. : 61.992 duša, nastanjenih u 13.687 stana.

Porast je u razdoblju 1890.—1900. napadno velik, a samo se djelomice dade protumačiti preinakom upravnih područja, te početkom promjene u sastavu žiteljstva, jer će pomalo Zagreb prestati biti samo politički i upravni centar, već će se lagano promijeniti u industrijsko i trgovačko čvorište, koje će tri decenija kasnije, prebrodivši sve ratne nevolje, podati mogućnost egzistencije i trostruko većem broju ljudi, kako se to pokazalo i sada, kad Zagreb ima već 185.581 stanovnika.

Statistički podaci osvijetljuju život i kretanje žiteljstva u Zagrebu kroz sve decenije, a čini mi se, da je najvažnije posmatranje žiteljstva, koje je doseobom u Zagreb unapredilo materijalni razvitak grada i intenziviralo njegov duševni život. Ovo neprestano dolaženje ljudi iz sviju krajeva Hrvatske-Slavonije, pa iz Dalmacije i Bosne, koji svoje osobine ovamo prenašaju, pa se pomalo stapaju u jedno sa starim zagrepčanima, sve je to dovodilo do toga, da se moze opažati doduše od vremena do vremena neki zastoj, ali nikad mrtvilo. Zagreb je postao i ostao od dana današnjega književni centar hrvatski, s kojim su ostali povezani i oni književnici, koji nisu trajno u Zagrebu boravili. Da, ni oni, koje se redovno smatra kao najjače reprezentante osebina zagrebačkih, nisu redovno rođeni zagrepčani. Moglo bi se dapače s pravom ustvrditi, da se većina tih ljudi ne bi nikada prihvatila svoga rada, da ih Zagreb nije na to priveo. Sve institucije, što ih je minula epoha stvorila, održale su se i u ovom teškom razdoblju, a održale su se i do danas, tek je bez opravdanja nestalo Hrvatskoga Gospodarskoga Društva. A upravo je začudo, da su sve od reda mogle napredovati, kad se sjetimo, da je vlast (Khuen) uskratila jednom Franji Račkom potvrdu za predsjednika Jugoslavenske Akademije u g. 1886.

Književnost je hrvatska iznijela u ovo dvadesetk godina poslije smrti Augusta Senoe velik broj odličnih zastupnika svake vrste stvaralačkoga rada, tek ni jedne ličnosti, koja bi onako označivala cijelu epohu, kako je Senoa svoju, gotovo suvereno označivao. Nu tako je to bivalo i kod drugih naroda Zapada, pa će glavni uzrok biti ne u ličnostima, već u velikoj diferencijaciji, koja se pokazuje u svim granama literature u to dvadeset godina, tako, da literarni historici muku muče, da nekako svrstaju u srodne grupe sve te zastupnike realizma, simbolizma i svega do »Moderne«. Onaj ogorčeni boj Starih i Mladih, koji se vodio poglavito u »Matici Hrvatskoj«, razumljiv je kao oporba svake mladosti u želji za napretkom, a značajno je, da se ponajžešće rasplamsao u godini 1903., koju smo spoznali kao kobnu godinu prvoga reda ne samo za Hrvatsku, već i za svijet. I baš je eto te iste godine prestao izlaziti »Vienac«, časopis od najvećega znamenovanja za hrvatsku knjigu od g. 1869., časopis, koji je bio amanet »starih«, pa kad bi ga i povremeno puštali u ruke mlađih, uzimali bi ga redovno natrag. No kad su vidjeli, da će ga morati sasvim prepustiti mladima, radije ga napustiše. Klaić je napisao iskreno: da više nije mogao zadovoljavati baš ni jednoj struji, pa ga stoga nije ni jedna struja iskreno i odano ni pomagala. Ta je kobna devetsto treća pokopala i sarajevsku »Nadu«. Prazninu pokušavaju ispuniti »Mladi« sa kratkotrajnim »Životom« (g. 1900.) pa kasnije sa »Savremenikom« od g. 1906.

K starim časopisima i listovima pristupaju do g. 1890. politički dnevnici: »Srbobran« od g. 1884., »Hrvatska« i »Agramer Tagblatt« od g. 1886., kao strukovni list nastaju »Vijesti društva inžinira i arhitekata« god. 1881. koje i danas s promijenjenim naslovom postoje, pa »Glasnik naravoslovnog

društva« od g. 1886. Od g. 1888. izdaje knjižara Kugli »Dom i Sviet«, koji se održao sve do g. 1923. Nije tek literarni časopis, već se obraća na šire slojeve, kojim se donosi zanimljivosti daleko više iz svijeta no iz doma. U svem je 1890. izlazilo u Zagrebu 37 časopisa, a pet godina kasnije iznosio je broj listova 51. U tom je razdoblju nastala »Prosvjeta« (1893.) nakladom tiskare Scholz-ove kao list za obitelj, a donijela je dobrih stvari, te se osvrtala mnogo na prošlost i sadašnjost Hrvatske, pa i ostalih južnoslovenskih zemalja. Kad je došlo u stranci prava do preloma, prestade 31. XI. 1895. izlaziti »Hrvatska«, pa se rodi »Hrvatska Domovina« i »Hrvatsko Pravo«, a god. 1900. izlazi »Hrvatska Domovina« pod imenom »Hrvatska« (redaktor Fran Folnegović), koja je prestala 24. III. 1903. nakon fuzije s obzorašima. G. 1903. izlazilo je u Zagrebu 65 listova, »Srbobran« je poslije poznatih demonstracija promijenio ime u »Novi Srbobran«.

Kako je cijelo ono doba tražilo nove puteve, pa se razilazilo različnim stazama stvorila se književnost na oko pocijepana, a opet bujna. Djela Gjalskoga, Kumičića, Ante Kovačića, Vjenceslava Novaka, Kozarca, Kranjčevića, Vojnovića od starijih, pa do Vidrića, Matoša, Domjanića od kasnijih nisu nikako zamrla; eto, baš se sada štampaju ponovno djela V. Novaka nakon 40 godina. I sve je to nastalo u onim teškim danima, što ih je proživio svijet, a napose mi u Hrvatskoj, u doba kad je već počela agonija države, kojoj smo pripadali.

Manje ćemo biti zadovoljni s novinstvom, koje je kao odraz onih teških dana i svađa životarilo, zaboravljajući ili pregledavši, da svijetom počimaju kretati druge sile,, da se nameću nova, veoma važna pitanja. Ali dok je još Fridrih Veliki kazao: »Gazetten sollen nicht geniert werden«, kod nas se sve uradilo da novinstvo tek djelomice uzmogne ispunjati svoju zadaću. Manifest u Beču izdan o Duhovima 1903., a potpisan od dalmatinskih zastupnika na carevinskom vijeću, navodi i veli, da su pod Khuenom 102 novine bile 3702 puta zaplijenjene, a »Narodne Novine« — koje su i same jednom bile zaplijenjene! — donose u broju od 18. V. 1903. 15 (petnajst) zaplijena! Sam »Obzor« bio je u 20 g. 958 puta plijenjen. Kako je Zagreb te zaplijenjene stvari redovno čitao, vidjelo se, da je većina tih zakonski provedenih zaplijena bilo protuzakonito šikaniranje novinstva, koje je tek za bana Cuvaja kasnije još i pojačano. Posljedice nisu izostale.

U ovom se razdoblju razvila umjetnost u Zagrebu. Od naših ranih umjetnika umre Quiquerez 1893., ne dostigavši svoje mete, Nikola Mašić proživi u radu do 1902., stvorivši znatan broj izvrsnih radova, koji su i vrijeme preživjeli. Kao kipar radio je jedini Rendić, nu već onda smalaksao: njegov je spomenik Petru Preradoviću, poklon Miletićev gradu Zagrebu, otkriven 23. V. 1895., slabo djelo, a kasnije su mu radovi još slabiji. U visokoj starosti živi Rendić još i danas. G. 1891. priredi Kršnjavi u prostorijama Obrtne škole međunarodnu izložbu, a čim je postao odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu, poradio je mnogo za razvoj umjetnosti, sagradio ispočetka skromne ateljere, koji su kasnije ponovno povećavani, doveo u Zagreb Bukovca, Medovića, Crnčića, Csikossa, pa kasnije Frangeša i Valdeca, pa dao umjetnički ukrasiti palaču bogoštovlja i nastave, dakako na renesansni način, jer da »smo prožeti duhom toga duševnoga pokreta«. G. 1894. uzmogli su hrvatski umjetnici sami prirediti svoju prvu izložbu s uspjehom. Ma da su oni od reda bili djaci akademika

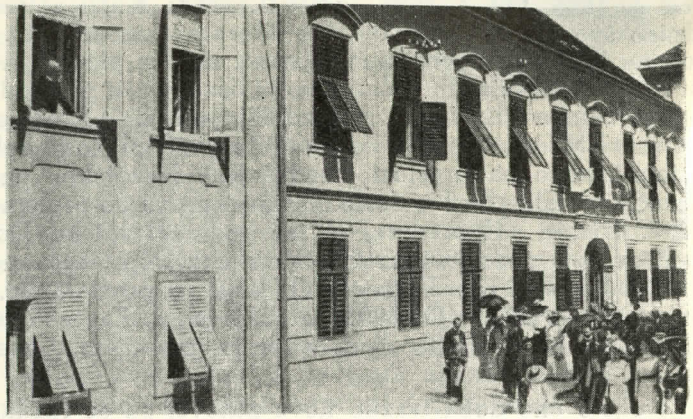

8. VI. 1912. Ban Cuvaj prima poklon učiteljstva na Markovom trgu na dan atentata Luke Jukića.

bečkih i münchenskih, nisu se mogli uživiti u zamisao svemoći renesanse, već su osjećali revolucijonarni duh novoga doba, pa su im djela — barem kod najboljih — uvijek nekako odsjev doba, kad je zamirala privlačiva snaga Münchena, a porasla snaga Francuske, koja je ostala uvijek svježim vrelom umjetnosti dok je to u Italiji odavno presušilo. Dolazilo je i u nas do sporova i do secesije: u svojem »Pogledu na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba« (»Hrvatsko Kolo« I. 1905.), prikazuje to Kršnjavi dosta objektivno sa svoga stajališta. I kad su mu tada mladi utekli i složili novo »Društvo hrvatskih umjetnika«, priređuje oni u novom umjetničkom paviljonu prvu izložbu u veljači i ožujku 1898. U lijepo opremljenom »Hrvatskom Salonu 1898.« skupili su u reprodukcijama sve svoje najbolje radove: Bukovac, Csikoss, Frangeš, Valdec, Kovačević, Robert Auer, Crnčić, a uz to su se svi literati tadašnjice našli, da kažu svoju budi programatski, budi kakovim drugim prilogom: Gjalski, Ivanov (dr Dežman), Begović, (koji se onda zvao Xeres de la Maraja), Artur Grado (Benko), Vidrić, Alaupović, Nazor, Livadić, pa Dragutin Zelinski, t. j. dr. D. Domjanić i drugi. Kršnjavi se malo ljutio, ali priznao je, da se tu radilo s oduševljenjem mladosti i s uvjerenjem, da je doista nađen ekvivalent antiki. . . . Danas, kad je od starijih jedini Oton Iveković na životu, a secesija već gotovo zaboravljena, nakon što je svoju zadaću ispunila, kad se nekadašnja čedna škola Crnčić-Csikosseva razvila do akademije, danas se može sa zadovoljstvom pogledati na onaj lijepi početak u g. 1898. Od 22. XII. 1900. do 25. I. 1901. priređuje se druga izložba u paviljonu, ali tu sudjeluje uz Slovence i Alfonza Muhe samo Crnčić sa 39 slika s mora. 1902. izlažu umjetnici — ima i novih: Tomislav Krizman i Slava Raškaj — opet spokojno u Društvu Umjetnosti. Kršnjavi je mogao 1905. s pravom napisati, da je zadovoljan, kad pomišlja na doba prvih početaka.

Pa kad je govor o umjetnosti ne može se preći preko našega k a z a l i š t a. U ovoj epohi od 1880. do novoga doba proživjelo je ono cijelu skalu razvoja, pretrpilo i dobra i zla. Već je 1878. uvidjela vlada posvemašnju trošnost stare kazališne zgrade, a na preskupi se opravak nije

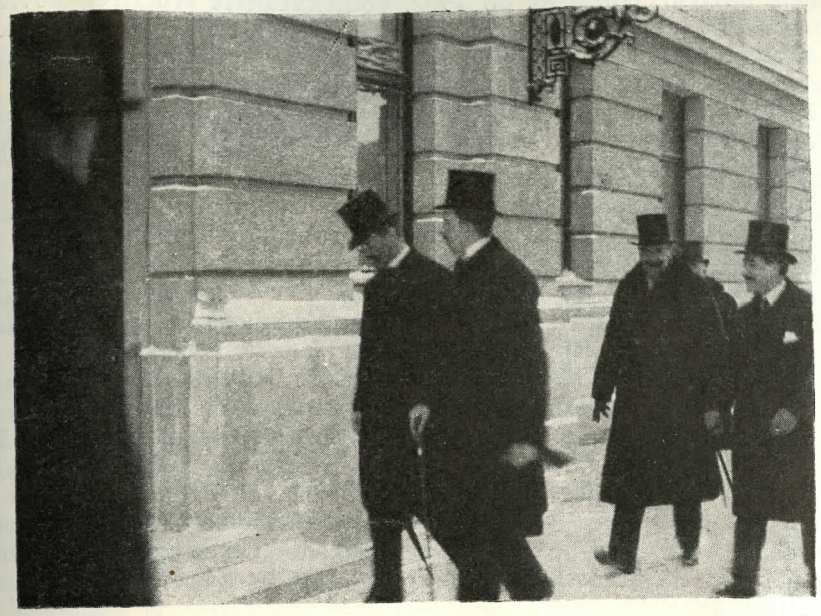

1914. Stj. Tisza s banom Iv. Skerleczom, iza njih bivši ban Theodor Pejacsevich s Tiszinim tajnikom Latinovicsem ulaze u hrvatsku sabornicu. U siječnju 1914.

ni moglo ni htjelo pomišljati. 1880.-1881. vodio je kazalište kao intendant dr. Derenčin, pa je sve poduzeo, da se što prije zamijeni, potresom posve oronula zgrada novom sgradom. Kasniji intendant po imenu, zapravo vladin povjerenik Kneisel, pa iza njega do 1894. Milorad Cuculić nisu mogli zapriječiti starenja našega kazališta; opera, koja je pod upravom Zajčevom postojala od god. 1870., ukinuta je 1889., — prvi puta za Khuena, pa se tek stagionama 1891.—1893. nastavljala (Hreljanović 2, Faller 1), tako, da se je za izložbe 1891. moglo dati nekoliko opernih predstava. Za izvođenje drame bio je već tada cio niz umjetnika prvoga reda: već se Fijan dovinuo do savršenstva. Ali kako birokratizam konačno ubija sve, a pogotovo ovakov organizam kao što je teatar, moralo se pričekati, dok se nađe čovjek, koji će biti daleko više no dekretom imenovani intendant. Od g. 1894. do 1898. dođe za intendanta nezaboravni dr. Stjepan pl. Miletić, iz stare zagrebačke, porijeklom grčke porodice, brižno odgojen, sam pjesnik. Započe u starom, a nastavi u novom kazalištu i za ovo četiri godine preuredi sve, stvori zapravo moderno kazalište, obnovi operu, podigne dramu i uredi sve tako, da je nakon četirigodišnjega rada ostavio kazalište takovo, da ga ni kasnije teško doba nije moglo survati u ponor. Kad je počeo radom imao je tek 26 godina, a sa 40 svršio mu život (1908.). A što je najbitnije, znao je on od svojega zanosa za pravu kazališnu umjetnost mnogo i mnogo puta prenijeti zanos i oduševljenje na publiku, koja voli oduševljeno pravu glazbu. To se pokazalo i u prošlim danima god. 1890., kad je prvi puta doprla do nas ruska muzika, kad je Dimitrije Agrenjev Slavjanski svojim ruskim pjesmama zanio svijet, tako, da do danas nitko neće zaboraviti one dane,

tko ih je doživio. Od 1898. do 1902. vodi kazalište Ivo Hreljanović, kao »upravitelj«, a posljedica je bila dakako nazadovanje, pogotovo, kad je Khuen, kojemu ovdje nije bilo ništa sveta, iz političkih razloga uništio po drugi puta operu g. 1902. Pet godina dalje vuku kola Talijina Mandrović i Fijan, da zaustave dalje propadanje, a 1909. uskrsne pod Rauchom opet opera za intendanta Treščeca, da se uzdrži do dana današnjega.

Školstvo ovoga razdoblja nije zanemareno. Nastajalo je novo doba, pretvaralo se pomalo društvo s temelja, a novo doba traži nove škole. Tu se ne da ništa šablonski rješavati. To je doba, kad se javila potreba nove škole, veze realke s gimnazijom, pa se za Kršnjavoga počelo s uvađanjem novih realnih-gimnazija i stvaranjem novih takovih zavoda. Trebalo je naći i za djevojke prikladnu školu, pa je nastao — otpor je bio velik — isprva pokusa radi ženski licej. U pregledu investicija grada Zagreba od 1888.—1902. izdano je 3,060,116 kruna za vojarne (Rudolfovu, topničku i jašionu), a za škole u Samostanskoj ulici, kod sv. Duha, u Trnju, u Horvatima i u Draškovićevoj ulici tek 634.110 kruna! Tako je to na tom svijetu bilo i — biti će. U godini 1902./1903. imao je Zagreb 23 pučke škole, od ovih 15 javnih, a od ovih bilo je 13 gradskih i 2 zemaljske. Na žalost već je u samom Zagrebu postojala i pučka škola s magjarskim nastavnim jezikom. (Do kraja g. 1912. bilo je u zemlji preko 40 takovih škola!) Tek g. 1907. gradi se opet nova škola na Pantovčaku.

Glavna društva već su prije bila osnovana i sva su se uzdržala, a većina ih je i napredovala. Od 1880. do 1890. nastadoše neka važnija društva: Stenogratsko društvo 1882., Hrvatsko farmaceutsko društvo »Aesculap« 1884., Prvo hrvatsko društvo biciklista (ti su reprezentirali uz sklizače i sokolaše u glavnom sport do g. 1903., kad se stvara Hašk (Hrvatski akademski športski klub). Opet 1903!), društvo za zaštitu životinja 1885., Hrvatsko naravoslovno društvo 1885.; pa Narodni kasino, t. j. magjaronski kasino 1885. i Hrvatsko zemaljsko društvo za obrt i industriju. U svem je bilo tada 58 društava. G. 1903. već ima 85 društava, a novo osnovana važnija bila su: Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora od 1900., Zemaljski savez hrvatsko-slavonskih industrijalaca od 1903., Privrednik 1903., Savez hrvatskih pjevačkih društava (obnovljen) 1902., pa kratkotrajno Društvo hrvatskih umjetnika od 1901. Broj današnjih društava iznosi do 600.

Obrt i trgovina onih dana nisu se nikako mogli razviti, kako bi se moralo i moglo očekivati; to se sve tek polako dizalo iz staroga patrijarhalnoga stanja, a kod gdjekojih se grana obrta mogao upravo katastrofalan pad zamijetiti, napose kod onih, koji su se bavili obradbom drveta i metala. Istina je, da se takav nazadak pokazao u svoj Evropi, nu teško u tolikoj mjeri. O kakovom razvoju industrije u to doba i ne može se govoriti, ta sve se poradilo, da se svakoj industriji otešča egzistencija, ako se već ne uzmogne spriječiti. O tom najjasnije govore izvještaji Trgovačko-obrtničke komore, koji su sve prije no optimistički, ali na žalost istiniti. Posljedice onoga propadanja trgovine i industrije u Hrvatskoj i Slavoniji, onoga sputavanja kojekakovim tarifalnim odredbama i svakojakim šikanacijama najraznovrsnije sorte nisu ni do danas izliječene. Brojčano je dakako prema porastu pučanstva napredovao i broj obrtnika, pa i tu ne onako, kako bi se moralo očekivati. Statistike tu govore jasno, a govore i o potiskivanju obrta industrijalizacijom, a

ništa se nije radilo, da se nađe put sporazuma između obrta i industrije, da sebi ne postanu protivnici. Ne želim umarati s ispisivanjem statistika, dostajat će, da navedem za god. 1890. i 1903. nekoliko brojeva. Krčama imao je Zagreb 1890.: 165, 1903.: 282, knjigoveža: 9—24, tiskara i litografija: 12—25, knjižara: 6—13. Mislim, da ove brojke dostaju i govore u prilog Zagrebu i Zagrepčanima. G. 1890. bilježi popis 17 »tvorničara«, pa tumači, da ovamo spadaju: tvornice rakije, likera, octa, sodavode, peći, koža, duhana, parketa, cigala i plinara. To su dakle većinom one tvornice koje smo sastali u minulom vremenu, a koje se održale dijelom i do danas. U godini 1903. broje se 42 tvorničara, a među najveća poduzeća spada Zagrebačka pivovara, utemeljena g. 1892. i Tvornica papira, utemeljena iste godine, a značajno je, da je to poduzeće nastalo magjarskim kapitalom, pa je istom u g. 1921. nacijonalizovano. Istom je 10. III. 1905. stvorilo zastupstvo zaključak, da se sve učini za podupiranje industrije i obrta, pa napose, da se svakoj tvornici podade jeftino zemljište, vodu, plin i elektriku uz režijsku cijenu, tvornice se na 5—15 godina oproštaju svake gradske daće, grad će sagraditi industrijske tračnice i uz odštetu prepustiti upotrebu tvornicama, savez hrvatskih industrijalaca biti će zamoljen, da nađe ljude, voljne za takova poduzeća. Slično, dapače i više je zaključeno za obrtnike. No, kako je međutim nastala velika novčana kriza, to se tek 1907. našlo reflektanata na te polakšice.

Radničko je osiguranje bilo već tada velika skrb u svijetu, pa je kod nas stvoren Zak. čl. XIV. g. 1891. o potpomaganju obrtničkih i tvorničkih namještenika u slučaju bolesti. Na temelju toga zakona uređena je Zagrebačka okružna blagajna god. 1903., koja je počela funkcijonirati 18. kolovoza 1893., kao na dan »previšnjega« rođendana kralja Franje Josipa.

— — — — — — — — — — — — — — — —

Na kraju sam. Nestalo je staroga Zagreba, pa kako se to zbivalo, pokazuju ovi moji fragmentarni prikazi i priloženi izbor značajnih slika onoga vremena. Od ljudi onoga doba ima još dosta na životu, a ti će se ne samo svega toga sjećati, već će i druge uspomene na ono doba u sebi oživjeti, o kojima mi nije moguće govoriti. Ali iz onih davnijih dana nije već onda bilo mnogo živit, tek je sudbina odredila, da doživu novo doba: Josip Juraj Strossmayer i Ivan Trnski. Doživjeli su dan, kad je Franjo Josip osjetio, kad je počela tu krv teći, kad se bura nije dala nikako stišati, da mu nije uspjelo »die Völker in woltemperierter Unzufriedenheit erhalten«, da je kotao pregrijan... I tada dobije Khuen »previšnji nalog«, da se primi zadaće magjarskoga ministra predsjednika, da dokazani talent razaranja dokumentira i u Ungariji. On se toga posla primio i nastavio podrivati Austroungariju i stvarati Jugoslaviju... A izvrsno su mu pomogli »državnici« Ugarske.

Da, neriješena je zagonetka do danas, kako se Khuen tako dugo na tako odgovornom mjestu održao, pa još i dalje 1903. i u g. 1910.—1913 mogao nakon svega biti ministar predsjednik: u cijeloj hierarhiji dostojanstvenika oko Franje Josipa nema slična primjera. Da, »Knjiga je o starom Zagrebu« dovršena je, ali izreka nije svršena, ide dalje, dok točku ne stavi Gavrilo Princip. A to je trajalo dalje punih jedanajst godina. Svanut će vedriji dani, pa će opet doći dani najcrnije reakcije. Doći će Pejacsevich Theodor, da zamijeni Khuena, da poslije propasti »narodne stranke« pođe s koalicijom, koju je stvorila era riječke i zadarske rezolucije. Pokušana

borba s Magjarima protiv Beča pretvara se opet u borbu s Magjarima, u kojoj treba obraniti materinji jezik. Prividno pobijediše tada Magjari, a Pejačevića će zamijeniti dr. Rakodczay, onda Pavel baron Rauch, koji na izborima ne dobi ma ni jednoga jedinoga mandata. Ali on će podići veleizdajničku parnicu, doći će Friedjungov proces, a sve će svršiti na sramotu Austro-Ungarije. Onda će pokušati Tomašić, de genere Mogorović, da skrši koaliciju i stvori novu magjaronsku, davno zaboravljenu stranku »narodnoga napretka« (1911. predsjednik: Pejačević, potpredsjednici: Švinderman i Avakumović), da po uzoru Khuena, kojem je bio od prvoga časa vjerna pristalica, kog je smatrao svojim »duca« i »maestrom«, skrši opoziciju. A kad je vidio, da se je prevario, ode, da ostavi mjesto — Slavku Cuvaju, jedinom banu, koji je 31. III. 1912. prihvatio službu komesara. Ali sve to ne pomože: 8. VI. 1912. prasne hitac Luke Jukića na Cuvaja, nu žrtvom pade savjetnik Hrvojić. Potom nestaje Cuvaja, a Magjar Skerlecz preuzima komesarijat 21. VII. 1913., postaje banom 27. II. 1913., ostaje dalje do početka golemoga razračunavanja i dalje u ratnim godinama sve do 1917., kad je postajalo pomalo vedrije ... Tada ode i on da učini mjesto pouzdaniku koalicije Mihalovichu, ode i ostavi uspomenu, da se je za sve svoje vlasti pokazao čovjekom.

No to je već novi Zagreb. Pa kako je stari Zagreb prepatio čak i Khuena, novi je preturio u tih 11 godina šest banova! Nije se dao uništiti, dočekao je nove dane. U borbi je očeličio.

Résumé. Die vorangehende Abhandlung des Verfassers (das »Buchs von Alt-Zagreb«) zeigt den Werdegang des neuen Zagreb, dessen Entwicklung seit dem Jahre 1850, als Zagreb aus vier Teilen zu einer Einheit zusammengeschweisst worden war. Es ist nur der Entwickelungsgang einer S t a d t dargelegt, aber diese Stadt ist der Mittelpunkt des gesamten Kroatentums, war die Haupt- und Residenzstadt eines Königreichs, das mit Ungarn einen Teil der Oesterreichisch - Ungarischen Monarchie gebildet, aber ein so eigentümlich selbständiges Dasein geführt hat, dass eben die Unterdrückung dieser Selbständigkeit unter der völlig sinnwidrigen allzulangen Regierung Franz Josephs, die eine totale Negation der am Thor der Wiener Hofburg aufgestellten ehernen Inschrift: »Justitia regnorum fundamentum« bedeutete, letzten Endes die Vernichtung der veralteten, etwas allzu familiär benannten »Habsburgermonarchie« verursachte. Heute ist es ja jedermann klar, dass eben Franz Joseph mit seinen Helfershelfern, den Tiszas, Apponyis, Kossuths, Khuen, den Rauchs, das alte Reich vernichtet und die neuen Zustände geschaffen haben. Und als endlich einer eingesehen, dass der vielgeschmähte »Südslavenapostel« Bischof Strossmayer der einzige gewesen, der den Weg zur Rettung gezeigt, aber nur Hass und Verfolgung erlitten hatte, da war es zu spät: da kracht der Schuss von Sarajevo durch die ganze Welt.

Das erste Jahrzent nach 1848, die Zeit des Absolutismus (1850—1860) bedeutet auch für Kroatien, für Zagreb — seine Geschichte ist ja die Geschichte ganz Kroatiens — eine Zeit des lähmendsten Druckes. Und nur eines ist gewachsen: ein furchtbarer Hass gegen Oesterreich, das durch Niederdrückung alles nationalen Lebens, durch Einführung der sinnlosesten Germanisierung, (man höre nur aus dem amtlichen Schreiben Baron Härdtels die Worte: »Ausrottung oder wenigstens Schwächung aller Nationalitäten ...«) nur zu gerechtfertigt war. Österreich hatte nie ein gutes Gedächtnis: man hat da den volkstümlichen Banus Jelačić, den Retter Franz Josephs, einfach zu Tode gequält (1859), während das ganze Volk damals überzeugt war, dass

man da auch vor dem Gift nicht zurückgescheut war! Es war ein trübes Dahindämmern, bis nicht der Pulverdampf der französischen Kanonen bei Solferino die Stickluft gereinigt, aber wieder patzte man lieber herum als dass man volle Arbeit getan hätte. Das Jahrzehnt 1860—1870 brachte Zagreb wol die Eisenbahn (1862), die Gasbeleuchtung, das charakteristischerweise »Südslavische Akademie« bekannte höchste wissenschaftliche Institut (1867), auf dessen Bestätigung man mehr als fünf Jahre warten musste! Damals (1864) hat man die erste Ausstellung veranstaltet, die kroatische Sprache wurde wieder zur Amtssprache, das Heer der Beamten der früheren Epoche, die zu jeder antinationalen Tätitgkeit bereit waren, floh Hals über Kopf aus dem Lande, aber da kam das Jahr 1868, als auf ordinärste, betrügerische Weise unter Banus Rauch der sogenante »Ausgleich« mit Ungarn erfolgte. Dies war eine völlige Kapitulation vor den Magyaren, jenen Magyaren, deren Führer man in der Revolutionszeit, die doch echt heldenhaft gekämpft hatten, einfach dem Galgen überliefert hatte! Und Kroatien, dessen Ban Jelačić im festen Glauben, dass er für s e i n e n König kämpfe, in den Krieg gezogen war, wird dem Magyarentum als Sühnepreis geopfert! Der Ausgleichsakt des kroatischen Originals ist vom König eigenhändig unterschrieben, aber darüber befindet sich ein aufgeklebter Zettel! Es gibt in der ganzen Welt unter Millionen von diplomatischen Schriftstücken kein zweites Exemplar dieser Sorte!

Aber der Geist der Nation war nicht zu brechen. Wichtige Vereine, die bis zum heutigen Tage bestehen, sind damals entstanden und nach langem, langem Zögern (seit 1861) wird dann 1874 die Universität in Zagreb eröffnet. 1866 erfährt die Stadt eine bedeutende Erweiterung; in diesem Jahr ist das Fernkornsche Jelačić-Denkmal errichtet: ein Jahr später wäre dies woll nicht mehr möglich gewesen! Man wollte damals die alten Bauwerke erhalten und übergab die Restaurierungsarbeiten dem **Wiener Dombaumeister Schmidt**, der da mit Hilfe seines Mitarbeiters Bollé die alten prachvollen Werke gründlich zugrunde gerichtet hat. Aber wie gründlich! Fast möchte man an der Echtheit der Unterschriften Schmidts auf den Plänen zweifeln! Damals erhielt Zagreb die Wasserleitung 1878, während schon zwei Jahre vorher die Neuschaffung eines Zentralfriedhofes die alten Friedhöfe überflüssig gemacht hatte. Und dann kam das gewaltige Erdbeben vom Jahr 1880, das die Stadt im Stadium der Modernisierung getroffen und schliesslich nur von Nutzen war, da es die Schäden blossgestellt hatte. Und Zagreb rafft sich da erst recht auf, in einigen Jahren ist alles repariert. Nur der ewige Hemmschuh, der Ausgleich mit Ungarn, oder besser das Nichteinhalten des Ausgleichs bringt neue, lähmende Kämpfe, die zur gewaltsame Entfernung der gesetzwidrigen Schilder 1883 geführt, worauf Wien den Banus fallen liess, um General Ramberg — einen edlen, gerechten Menschen zum Komissär zu ernennen. Für Wien war ja die Verfassung, die ja solche Massnahmen ausschliesst, etwas ganz Irrelevantes, man könnte statt Verfassung auch »Was ihr wollt« sagen! Und dann kam der neue Banus Graf Khuen Héderváry, der, trotzdem er im Landtag nach einer dreisten beleidigenden Aussage mit Fusstritten beehrt worden, weiter noch 18 Jahre im Amt verblieb, ja hohe Orden erhielt. Aber mit all seinen Dragonnaden konnte er die Lebenskraft von Zagreb und Kroatien nicht vernichten, und als der von ihm geförderte Antagonismus zwischen den Kroaten und Serben aufgehört, als eine neue Zeit herangebrochen war, da verliess er das Land fast heimlich, er verliess es im helleren Brand als er es vorgefunden: Tote, Werwundete und eine Unmenge Verhafteter sprachen vom Erfolg seiner »Pazifizierungsaktion«. Bis 1903 — wol ein schicksalsschweres Jahr der Welt — war aus dem kleinen Zagreb vom Jahr 1850 mit seinen 15.000 Einwohnern eine moderne Stadt von etwa 60.000 Bewohnern geworden, die **patriarchalische** Zeit von einst war definitiv dahin! Und die zweite Ausstellung im Jahre 1891 bewies, dass Kroatien nicht zu vernichten sei. Dann baute man rasch Schulen, das neue Theater u s. w., um dem König die glänzende Tätigkeit Khuens 1895 vorzuführen, und da — verbrannte die akademische Jugend die Fahne des treulosen

Ungarns! Und dann 1903 an demselben Tage, als in Belgrad der König und die Königin getötet worden waren, nachdem sie endlose Schande über ihr armes Land gebracht, war Khuen zum letztenmal öffentlich erschienen: ungeheuere Militärmassen mussten für seine Sicherheit sorgen . . . !

Trotz der magyarischen Paschawirtschaft, welche fast jede Industrie unmöglich gemacht, trotz der Bedrückung — Khuen gestattete einem Franjo Rački nicht die Würde eines Akademievorstehers zu behalten, von anderen zahllosen Quälereien nicht zu reden, — trotz alledem entwickelte sich Kroatien auf allen Gebieten: Kunst und Wissenschaft, die schöne Literatur, dann speziell die Theaterkunst waren voll erblüht, und zu den alten Vereinen gesellten sich junge, neue tatenfrohe. Und die grössten Unternehmungen, Welche die Patrioten der Opposition erdacht und beschlossen, mussten dann die Leute Khuens ausführen; die Kanalisierung der Stadt und die Umlegung des Medveščakbaches, der seit Urzeiten die Stadt durchflossen und oft- verpestet, war zuende geführt worden! Und dann kam die Agonie: Nach Khuen gab es bis 1914 sechs Bane, alles, was Österreich und noch mehr Ungarn und seine »Politiker« getan, musste zur Katastrophe führen. Doch diese Zeitspanne gehört nicht mehr ins Buch von Alt-Zagreb, das 1903 definitiv verschwunden war. Und verschwunden ist sogar die Erinnerung an jene einstigen »Grössen«, die das efindliche Regime unterstützt, während heller als jemals die Namen der Männer aufleuchten, die einst von Hass der Machthaber verfolgt das Volk geführt und getröstet, vor allem der des Bischofs Strossmayer und seines grossen Freundes dr. Franjo Rački.

Dr. F. ILEŠIĆ: IZ SLOVAČKIH ČASOPISA I KNJIGA

1. Potkarpatskoruski paroh Lučkaj i slovenstvo u Trstu.

Ispitivači ilirskog pokreta naići će i na slovačkoj pesnika iz Šturove škole evang. svećenika Bohuslava (ili Bohuša, t. j. Timoteja) Nosáka (1818.—1877.).[1] Njegovo se ime nalazi u Gajevoj »Danici«, na pr. godine 1838., br. 18. (5. V.), gde se po češkim »Květima« objavljuje njegov »Dopis iz Slavie ugarske« (o slovačkom narodnom životu u Levoči, u Prešovu itd.), dalje u »Pěsmarici«, koju su 1842. u Zagrebu izdali D(ragutin) R(akovac) i L(judevit) V(ukotinović), gde Nosák u »Molitvi Tatrie« od svojih Tatara »s uzhitjenjem čistim, rajskim na Ilirstvo zre« te želi, neka Bog dade junačku »sreću našoj hrabroj Ilirií«.[2] Iz god. 1844. imamo nekoliko (tri) njegovih listova Stanku Vrazu.[3] U pismu od 20. III. 1844. pisao je Nosák Vrazu: »Na své cestě do Pešti sešel sem se dvěma Kranjci, kteří mi ‚krajnske dažéle' zpivali«; bili su to »Andrej Tružnjak z Novamijesta« i »Janko Bukvač iz Zverinca«.[4] Da li je Nosák i lično k Ilircima došao ili dolazio? Hteo je 1844. svakako da dođe u Zagreb.[5]

---

* Ove sam, 1930. godine, proučavao kraće vreme u Turčanskom Sv. Martinu stariju slovačku književnost, pa ovde iznosim nekoje stvari, koje bi mogle interesirati Jugoslovene.

[1] Godina rođenja mu je 1818., ne 1822., kako stoji na pr. u »Slovníku Naučnom«; isp. »Bratislava« (Časopis učené společnosti Šafařikovy), R. III., č. 5. (1929.), p. 1000. Teologiju je Nosák svršio u Bratislavi god. 1840.

[2] Str. 61/62. Kod pesme same pesnik se zove: »Bogoslav Nosek«, ali u spisu pesnikâ na naslovnom listu on je, pravilno, Nosak. — U pesmi »Slovenka« u časopisu »Nitra« I., 1842., Bohuš se raduje, što »od vežaté Prahy — způvy k Tatrám zvučí, — příbuzným plavolené — Adria nám hučí.«

[3] Pisma je publicirao Karel Paul u »Dopisima československých spisovatelů Stanku Vrázovi a Ljudevitu Gajovi« (Sbirka prameniv itd., Skupina druhá, č. 23, V Praze 1923.), p. 20 sl. Isp. i »Bratislavu«, op. cit. 1001.

[4] Paul, op. cit., 20—21. Pesme kod Paula nisu sasvim tačno prepisane. Tružnjak je Nosáku ispevao tri pesme, a Bukvač jednu. Bukvačeva pesma ide nekako u red onih, koje se kod Štreklja, Slovenske Narodne Pesmi, II., nalaze na str. 499 itd., a Trunjakove u red onih, koje ima Štrekelj u II., 646 sl., 260, 386.

[5] Dne 27. avgusta 1844. pisao je Vrazu iz Pešte: »Pisao som Vam bou i z Čjernej Lehoti, že ak mi pán Bornemissa 400 zlatích šajnovich a strovu i hospodu s obsluhou dá, vdačně k Vám příděm. Ale som žjadnej odpovedě od Vás nědostán a tak som misleu, že ma tam něpotrebujetě« (»Pisao sam Vam bio i iz Crne Lehote, da ću ako mi g. Bornemissa 400 zlatnika u šajnu i prehranu i konak sa poslugom dade, rado k Vama doći. Ali nisam nikakav odgovor od Vas primio i tako sam mislio, da me tamo nepotrebujete«. Paul, op. cit., 22). — Davorin Trstenjak, »vlastelin Kralovski«, teolog u Gradcu, nam u »Zóri Dalmatinskoj« I, 1844., br. 9, 26. veljače, priča o jednom »pobratimu Slovaku«, koji je u Gracu k njemu u sobu došao baš, kad je on taj članak za »Zoru« pisao. »Co do Sitna? — nowé nowiny slowanské!?« više slovački pobratim videći kod Trstenjaka »Zoru« na stolu. Čitao je predgovor te rekao: »Dobre, wšecko

Nosák je bio jedan od prvih Slovaka, koji se je u ono doba interesirao za potkarpatsku Rusiju; bio joj je blizu već po svom zavičaju. Posetio je potkarpatske krajeve te opis svoga putovanja u zemlju oko »Unhvara« (Užhoroda) objavio u časopisu »Orel Tatránski« (I. 1845.).

Iz tog njegovog putopisa izvadiću ovde to, što nam on priča o svom sastanku sa užhorodskim parohom Mihajlom Lučkajem (1789.—1843.), autorom »Gramaticae Slavo-ruthenae sed vetero-slavicae itd.« (Budae, 1830.)[6], jer se je njihov razgovor ticao i slovenstva u Trstu.

Došao je Nosák u Užhorodu pred rusinsku župnu crkvu. Stajale su tamo dve osobe, jedan svećenik, drugi svetovnjak; u prvome je Nosák odmah prepoznao užhorodskog paroha Lučkaja. »Oprostio se je (Lučkaj) sa svojim gostom te me, srebrnokosi starac, odveo u svoju sobu . . ., u svoju sobicu, gde se bavi literarnim stvarima . . . Njegova je biblijoteka odlična te je krase osobito latinski i talijanski klasici. Talijanski govori kao i rusinski. Naučio je taj jezik na dvoru nadvojvode Ivana, kod njega je bio dvorski kapelan . . . Pričao mi je događaj, kojim je hteo da pokaže, da učeni Sloven može svako slovensko narečje lako razumeti. »U Trstu je došla, kad sam sa nadvojvodom Ivanom tamo boravio, u dućan jedna žena. Prodavač Talijan je nije razumeo, jer je govorila jezik, potpuno njemu nepoznat. Ja sam bio baš tamo i tako se je trgovac obratio k meni sa molbom, da bih se s onom ženom dogovorio. I pitao sam je rusinski: »Ščo hoćete?« A ona mi je sa neizrecivom radošću pričala u kranjskom narečju, što bi htela. Trgovac se je čudio, da je razumem, a još više se je čudio, kad sam mu rekao, da ja također spadam k tome narodu, koji nije tako sretan, kako je ogroman.« Ispričao je starac to i oči su mu se iskrile u mladenakačkom ognju«.

Lučkaj je Nosáku dao preporuku za biskupova tajnika »Kačegu« (recte: Hadžegu)[7], u čijoj je biblijoteci Nosák našao svoje stare znance: »Tu su me na jednoj polici pozdravljali naš Šafařík, Jungmann, Kollár itd., tamo opet na drugoj srpski Vuk, Dositije Obradović i drugi. Nije nedostojalo ni poljskog Mickiewicza ni ruskog Puškina.«

Koje je godine Nosák bio u Užhorodu kod Lučkaja, ne mogu sasvim tačno reći; sigurno ne pre 1838.; spominje naime u svom putopisu užhorodskog biskupa Vasilija Popovića, a Popović, prijašnji kanonik u Prešovu, postao je biskup u martu 1838.

Za Lučkajev boravak u Trstu nemam nikakva vremenskog podatka.

dobre, samo jedno ne dobre«. »»A gdě je grěh?«« pitam ga ja bèrzo (priča Trstenjak). »V pravopisu«, on mi odgovori. »»To ništa do stvari««, mu ja kažem, »duh bo oživluje, slovo ubia««. »Dobro«, odgovori on, »ovdě je istina na mojoj strani; čitaj samo dalje, brate, u svetom pismu, tam stoji, da stare slovo (stari zakon, ceremonie i naredbe) ne opravda čověka, i života mu nenade; ovo slovo (stari pravopis) nam kaže uvěk grěh, i Apostol ga naziva ministrationem damnationis, dvorenjem osuđenja. Dalje stoji u »Cèrkveniku« XXV., 1.2: »U trima je ugodno duhu momu, koja su potvèrdjena pri Bogu i ljudma, i među ovima trima stoji napèrvo: Sloga, bratje, itd. . . .« Sigurno je i taj Slovak bio svećenik ili student teologije; to se vidi iz citiranja sv. pisma.

[6] O Lučkaju više u »Slovanskom Sborniku, venovanom Fr. Pastrnkovi« (1923.), a o njegovoj gramatici samoj u zborniku: »Josef Dobrovský, 1753—1829. Sborník statí« (V Praze, 1929), str. 32—33. U jezičnoj razdrobljenosti Slovena viděo je Lučkaj opasnost za nacionalnu egzistenciju mnogih Slovena te je žalio, što starocrkvenoslovenski jezik nije ostao ili postao zajednički slovenski literarni jezik.

[7] Isp. raspravu Dr. Fr. Tickoga u »Sborniku Matice Slovenskej itd.«, V., 1927. str. 1 sl., »Bohuš Nosák a podkarpatski Rusini«.

2. Jugoslovenski abonenti na slovački časopis »Nitra« (1842).

Miloslav Jos. Hurban je 1842 u Bratislavi počeo izdavati časopis »Nitra«. Dar dcerám a synum Slovenska, Moravy, Czech a Slezka obětovaný, vydávana od . . . . . Ročnjk I. v Prešporku čili w Bratislawě nad Dunajem. 1842.«

Među abonentima ovog godišnjaka nalazim ove Jugoslovene:

Věkoslav Babukić, advokat i tajnik ilirskog društva u Zagrebu.
Andrija Černy, blagajnik Narodne kavane u Zagrebu.
Demeter Dmitrij, dor. medicine u Zagrebu.
Dragutin (»Drahotjn«) Dömöterffy iz Hedjaša, student u Zagrebu.
Milutin Dömöterffy* iz Hedjaša, student u Zagrebu.
Ljudevit Gaj, doktor filosofije itd.
Stěpan Hankovac, student u Zagrebu.
Jan Klajžár, kapelan u Ptuju.
Nikola Krestič, student u Zagrebu.
Koloman Kvas, profesor slovenskih jezika u Štajerskom Gracu.
Miloš Marković, student u Zagrebu.
Stěpan Moyses, dr. fil., na kr. akademiji u Zagrebu, profesor.
Josip Muršec, gradjanin u Štaj. Gradcu.
Miloš Popovič, student u Zagrebu.
Edvard Rogan, student u Zagrebu.
Dragutin Bohuslav Šulek, slagar u Zagrebu.
Demeter Teodorović, student, Srb, na liceju u Prešpurku.
Stanko Vraz, ilirski pisac i urednik (5).
Ferdinand Žigrović, teolog u Zagrebu.
Dragutin Župan, teolog u Zagrebu.

Između navedenih Moyses i Šulek zapravo su Slovaci. Pretplatnik je bio i »Augustin Hager, kapelan u Dubravniku«.

Jugoslovenskih pretplatnika ima dakle nekako[8] 20. Od poznatijih nalaze se među abonentima, u Zagrebu: Babukić, Demeter, Gaj, Moyses, Šulek, Vraz; od Slovenaca: Klajžar, Kvas, Muršec (ova dvojica u Gracu).

Za poredbu bilo bi vredno spis jugoslovenskih abonenata na »Nitru« 1842) isporediti sa spisom jugoslovenskih abonenata na Kollárove »Národnié zpievanky itd.« (I. deo, Budim 1834, II. deo 1835), koje su 8 odnosno 7 godina prije izašle. Čitav taj spis ne podajem, jer se »Zpievanky« nalaze u zagrebačkoj univerzitetskoj biblioteci, ali navešću poznatije pretplatnike: Babukić, Gaj i Moyses u Zagrebu, Kurelac u Beču; Hadžić u Novom Sadu, Vuk u Beču, Pavao Stamatović u Segedinu, metropolit Stratimirović, biskup L. Mušicki (taj za II. deo). Slovenac je samo Kopitar u Beču (Slovenci sa Slovacima nisu imali takvih veza, kaošto su za Hrvate i Srbe bili Budimpešta i Požun).

3. Rudnik Radoboj u Hrvatskom Zagorju (oko 1846).

O sumpornom rudniku Radoboju, udaljenom od Krapine 4.5 km na istok, napisao je g. J. Modestin članak u Narodnoj Enciklopediji.[9] Prema

* Sub Dömötenffy isp. članak Gj. Szabó-a u »Narodnoj Starini« VIII. (1929) str. 111.

[8] Imena i karakter svakog pretplatnika navedena su slovački.

[9] O Radoboju napisao je Lj. Vukotinović raspravu u »Radu« 28. [1874.]: »Geologički i paleontologički odnošaji u Radoboju«, Ferdo Koch (ne: Kos!) raspravu »Sumpor iz Radobija« u »Glasniku Hrv. Naravoslovnoga društva«, X (1898—1899), str. 235—241, a Đuro

tom članku »sumpor je (u Radoboju) otkrio pukim slučajem neki seljak 1811., pa ga je do 1865. kopala država«.

U istoriji tog rudnika spominje se rudnički činovnik K a r l o R ö s z n e r. Vukotinović navodi u »Radu« 28 »rudarske savjetnike i upravitelje radobojske Rösnera i Hella« (p. 110), opet »upravitelja rudarskog Carla Rösnera«, koji je Muzeju dao veliku zbirku radobojskih okamenina« (p. 116), i to posretstvom Dragutina Rakovca, i izveštaje »Dragutina Rösnera« (p. 144, 146, isp. i 122.)[10]

O tom Rösneru mogu sad nešto više da kažem. Bio je on iz Slovačke. I žena mu je bila iz Slovačke, i to starija sestra poznatoga odličnoga slovačkog humorističkog pisca i putopisca Gustava Zechentera (r. 1824 u Banskoj Bistrici[11]), Franja. Na taj je način i Gustav kao student dolazio u Hrvatsku, u Radoboj, gde mu je sestra za Rösznera bila udata.

Svoje dojmove o Hrvatskom Zagorju opisao nam je on u »Orlu Tatránskom« (II., 1846, br. 49, 4. dec.), a priča nam o svom boravku u Hrvatskoj i u svojoj autobiografiji, koja je izašla u »Slovenskim Pohl'adima« XXXI (1911), XXXII (1912), XXXIII i XXXIV.

Franja se je za Rösznera udala 1833, ali Röszner onda još nije bio u Radoboju nego u Vindšahtu »uradík nad strojmi vodu t'ahajúciemi«.[12]

Kad je otac Franjin i Gustavov umro (28. VIII, 1842), otišla je udovica sa sinom Gustavom ka kćeri »Fanki« u Radoboj. Dne 20. septembra 1842 oni su bili već u Radoboju, ali je Gustav nedelju dana kasnije opet otišao, i to u Peštu na studije, dok je majka u Radoboju ostala.

Godine 1846 Gustav je opet došao u Hrvatsku, u Radoboj, na ferije. »Viceban Benko Lentulaj uzeo me je, jer se je poznavao sa mojim šogorom, sa sobom na svoj okružni put kroz Zagorje. Radujući se, što ću moći praviti etnografske studije, išao sam veselo. To je moje putovanje trajalo 2 nedelje, većinom u društvu vicebanovu, ali usto izvestan deo puta izvršio sam na svoju ruku po ljubavi prijatelja K. Jelačića.« Zechenter sad opisuje hrvatsku gostoljubivost (»svuda šum i — pijanka«). Na gozbama govorio je slovački i nosili su ga na ramenima. Sa Lentulajem došao je i u Krapinu, pô sata od Radoboja udaljenu. »U Krapini sam se pobliže upoznao sa ljekarnikom Gajem, bratom slavnoga Ljudevita Gaja«.[13] »Zbog blizine Krapine Radoboju kao i tešnjeg prijateljstva izmedju Gaja i mojeg šogora, ja sam Krapinu i pre ove posete Lentulajeve i posle nje, kad sam u ferijama tamo boravio, češće posećivao«. Zechenter opisuje nato, kako je bio u berbi kod Gaja u njegovu vinogradu; na Trškom vrhu našao je hutmana Taislera, originalnog čoveka iz Vindšahta kod Banske Šćavnice. Viničari su ga u moštu krstili, t. j. pogreznuli su ga u mošt.

U sledećim godinama je iz Beča još češće posećivao Krapinu.

Szabo študiju »Spomenici kotara Krapina i Zlatar« u »Vjesniku hrv. arheol. društva« N. S. sv. XIII, 1913/14 (i otisak, Zagreb 1914). U otisku str. 83—85. Koch navodi god. 1810. kao godinu otkrića sumpora u Radoboju. Prema Szabou »sada se (u Radoboju) već davno ne vadi sumpor te se jedva još dadu označiti mjesta, gdje su nekada bili rovovi«. (Te tri radnje spominje g. Modestin kao literaturu o Radoboju).

[10] Kochova i Szabova rasprava imadu drukčiji karakter te se u njima Rößner ne spominje.

[11] Zechenter učio je filozofiju u Vacu i u Pešti (od 1841) te konačno postao lečnik. Pisao je pod pseudonimom Štefan Pinka ili Laskomerský.

[12] Slov. Pohl. (XXXI, p. 219).

[13] Prema Zechenteru lekarnik je Gaj umro 1854.

Priča nam Zechenter i o Mariji Bistrici. »Kraj brojnih domaćih svećenika i stalne stolne muzike bili su, jer su se neprekidno menjavali oni, koji su dolazili i odlazili, stolovi pokriveni. Kod ručaka je svirala dnevno glazba, koja je i kod crkvenih obreda svirala. Bili su to većinom Česi«. Zechenter spominje gospođu Stauduarevu i njezinu lepu kćer Gabrijelu.

Primila ga je i grofica-udovica Oršić u Gornjoj Stubici; kod nje je bilo na ručku 80 lica; pretstavili su ga tamo Moysesu i barunu Kulmeru. Njegovu pesmu, posvećenu Bistrici, Lisinski je komponirao.

Jako gostoljubiv bio je i radobojski župnik Fr. Horvat a s kojim je njegov šogor Karlo bio dobar prijatelj.

U »Odlomcima iz dnevnika putnika Hrvatskom«, što ih je Zechenter objavio god. 1846 u »Orlu Tatránskom«, opisuje on potanje hrvatsku gostoljubivost (kućegazda, bilikum) i uopće zagorsko stanovništvo. »Što se tiče obrazovanosti ovdašnjeg naroda, ta zaista dosada nije postigla visok stepen, jer od seljaka ih malo ume čitati i pisati; o knjigama do sada više nisu znali nego da je u njima papir«. Morao je od nekih žalibože i to čuti: čemu bi seljaku služilo obrazovanje? U Varaždinu je mogao konstatirati nacionalnu svest;[14] iz Varaždina je napravio izlet u Tonimir k Ivanu Kukuljeviću, imponirala mu je Kukuljevićeva biblijoteka, osobito istorijska, jednako biblijoteka Lábaševa u Lovrečanu.[16] U Zagrebu hvali Narodni Dom sa čitaonicom, spominje doondašnjeg tajnika Babukića, seća se srpanjskih žrtava, spominje duhovno semenište, Lj. Gaja. »Prva moja zahvala vredi g. K. Jellačiću, kotarskom načelniku, koji me je sa neizrecivo dragom voljom i prijateljski pratio te me na sve upozoravao . . .«, dalje zahvaljuje opatu Krizmaniću u Mariji Bistrici, »kod kojega sam, u njegovoj kući, i kod njegovih prijatelja, proveo mile satove«.

Što se konačno tiče Zechenterova šurjaka Rössnera, koji je dao povod te je Zechenter i došao u Hrvatsku, stoji još ovo:

U Radoboj je Rössner morao doći kao činovnik nekako 1840 ili 1841. ili početkom 1842. U »Allgemeinem montanistischen Schematismus des österreichischen Kaiserthums« za god. 1838., 1839., 1840. nalazim ga još u Vinšahtu, a u Shematismu za god. 1842. je već u Rado-

[14] U Varaždinu je video časopis slovački »Orol Tatránski« i druge slovačke novine.

[15] Väljda Lovrečan kod Zlatara.

[16] Imao sam priliku, da pregledam šematizme za god. 1838, 1839, 1840 i 1842. Godišnjaka 1841 nisam imao u rukama. Potpuni naslov šematizma na pr. za god. 1842 glasi: »Allgemeiner montanistischer Schematismus des österreichischen Kaiserthums für das Jahr 1842. Herausgegeben von Joann Baptist Kraus. V. Wien 1842.«. U šematizmima za god. 1838, 1839 i 1840 je Karlo Rößner sub »Kön. Oberst-Kammergrafenamt zu Schemnitz«: Kunstoffizier, zugleich Lehrer an der Bergschule im Windschachte«; bila je naime u Vindšahtu kraj Šćavnice kr. rudnička škola (»Kön. Bergschule« kao »Montan. Lehranstalt zur Bildung minderer Diener und Aufseher«. Spominju se u činovničkoj službi kod rudnika u Slovačkoj i drugi Rößneri: Eduard Rudolf R., Eugen R., Franz R., Josip R. Naslednici Karla Rößnera (možda je to bio otac našeg Karla R.?) imali su god. 1840 a i 1842 rudnik »Maria-Empfängnis«, »K. Bgb. b. Schmölnitz«. — God. 1838 bio je u Radoboju upravnik Aleksandar von Hell, »zugleich Berggerichtssubstitut«; Ivan Kullnigg bio je »Gegenhandler«, usto župnik Fr. Horvath, a »bestallter Werkarzt« Antun Klein; god. 1840 bio je Hell »Gerichtsbeisitzer des warasdiner Komitats«, u Radoboju u istom položaju, Kullnigg je »Kontr. Amtsschr.«. God. 1842 je uz upravnika Rößnera bio »kontrollierender Amtsschreiber« u Radoboju spomenuti Kullnigg, uz njih župnik Fr. Horvath, a »bestallter Wundarzt« Meinrath Häuszler.

boju, i to kao upravnik rudnika, »zugleich Bergg(erichts) Substitut«. U Radoboju nalazim Rössnera još god. 1848. kao »nadstojnika sumpornih rudah« i »naměstnog rudarskog suca« kod »naměstnog rudarskog suda za Kraljevine Hàrvatsku i Slavoniju«.[17]

God. 1859 bio je Karlo Rössner očevidno već opet u Slovačkoj, i to u Šćavnici, kao i još 1871.

Résumé. 1. Der slovakische Literat Bohuslav Novák (1818—1877) hat in einer Reisebeschreibung (veröffentlicht im »Orol Tatránski« 1845) unter anderem die Erzählung des Užhoroder Pfarrers Mihajlo Lučkaj (1789—1843) über dessen slavisches Gespräch mit einer Slovenin in Triest wiedergegeben. — 2. Die jugoslavischen Abonnenten der slowakischen Zeitschrift »Nitra« (1842). — 3. Nach dem slovakischen Schriftsteller Gustav Zachenter (geb. 1824), nach Schematismen und Kalendern werden Daten zur Biographie des Bergwerksbeamten Karl Rößner in Radoboj zusammengestellt, dabei aber (nach Zechenter) die nationalen und kulturellen Zustände im kroatischen Zagorien um 1846 dargestellt.

[17] »Obći zagrebački koledar za god. 1848 (III), p. 150.

Dr. JOSIP MATASOVIĆ: PRILOG GENEALOGIJI PATAČIĆA.

Hrvatskoj savremenoj historiografiji još uvijek ne dostaje organizovan rad koji bi davao vidljivijih rezultata. Malobrojne sile rasparčane na povlaštene, dijelom inertne, i na slučajne, ne mogu ispoljavati racionalno i skladno iskorišćivanje građe. Ta građa je, uostalom, više manje i monopolisana. Rijetki su koji imaju do nje pristupa, jer oni koji njom raspolažu, u većini je i »rezerviraju«. I kada se jedamput u nama sada nedogledno vrijeme učini bilanca historičarskog rada izvjesnih decenija prošlog i ovog stoljeća, rezultate će progledati samo dobar psihoanalitik u vezi sa razrađenim životopisima onih koji su sticajem prilika historiografski pisali više ili manje. Te su i takove riječi svakako potrebne za razumijevanje, zašto se je dobar dio ovakovoga posla ove struke manifestovao samo u fragmentima. Pozno će doba ugledati one, koji su usporavali sustavan i cjelovit rad te sprečavali plodnije rezultate, pa makar to bilo i iz neke tradicije, koja tome kod nas pogoduje.

I.

Patačići potječu navodno iz Bosne.[1] Već u XVI. stoljeću mnoge obitelji po hrvatskim krajevima izvode svoje porijeklo od vlasteoskih ogranaka negdašnjeg bosanskog kraljevstva, koje je svoju egzistenciju završilo, kada je viteštvo započelo umirati i kada su se javili jači obrisi novoga vijeka. Mnogim rodovima, koji su istom bili stupili u arenu historije, bilo je vrlo zgodno vezivati svoju lozu s Bosnom (bez arhiva i s prekinutom tradicijom), a činili su to i oni koji su navodno potjecali iz tzv. Turske Hrvatske, koja se sve više utapala u geografijskom pojmu Bosne. U eri pak, kad su po humanističkoj modi u Evropi latinizirali prezimena a magnati nastojali svoje pretke svesti do u antičke, starorimske familije, u nas je na pomolu nove, činovničke, habsburške monarhije učestao priliv novih rodova u plemenitaške slojeve, koji su postupali u rečenom smislu. Za uspješniju proceduru više nobilitacije bila je od XVI. do XVIII. stoljeća zgodna šablona svoju genealogijsku prošlost smještati u regione i razdoblja koje su Turci poklopili i presijecali. Odatle su po ishitrenim tradicijama ispadale koje kakve historijske monstruoznosti, koje su, međutim, rijetko napadane. Iza prvih uspona bilo je sve lakše, osobito onda, kada bi homines novi u XVI. i osobito u XVII. stoljeću stekli specijalnih zasluga u smislu cesarove politike i često na račun starih velikaških dinasta. Bilo je u naravi stvari, da se novi uvlače u birokratiju i službu novotarskog habsburškog režima

[1] B. A. Kercselics, Annuae, p. 607. (akademijsko izdanje str. 480). Familia Patachich ex Bosnia advenit. Tako i druge obitelji. Isp. Vj. Klaić, Bosnische Reminiscenzen in Kroatien. (»Agramer Tagblatt« 5. XII. 1908). — Dr. B. Drechsler, Jura Radojević Gizdelin, knez od Bosne. (»Savremenik« IV. Zagreb 1909. str. 121.).

a stari da prianjaju uz starodrevne pravice, i ako je onda u XVIII. stoljeću došlo do stranačke pocjepkanosti »novijih« familija, čim su Ugri produžili svoju tradicionalnu politiku prema Habsburzima.

I Patačići su, dakle, takva grana koja je prolistala na deblu hrvatskoga plemstva u novomu vijeku. Danas nemamo genealogijskog priručnika za povijest hrvatskoga plemstva, a posao je već mogao biti učinjen, jer građe ima na lakom dohvatu i sistemizovanje ne bi bilo preteško, kao što n. pr. pokazuju samo trakošćanske »Notationes rerum memorabilium« krcate podacima o rođenjima, svadbama i smrtima.[2] Ovako pak kako je danas, svaki naš historik u toj stvari prolazi križni put slučajnosti i vlastitog, dangubnog traganja ovih »sitnica«, sastavljajući kartoteku nikad cjelovitu. Slabu stranu naše domaće nauke i nedostatak njenog renomea u tom smislu ističe i Otto Forst-Battaglia (Genealogie. Leipzig-Berlin 1913. p. 2.) kada kaže: »Im östlichen Europa steht Okolski an der Spitze der polnischen Genealogen, während der Franzose Ducange die südslawische und byzantinische Genealogie in unerreichter Meisterschaft behandelt«. A to se tiče publikacije »Illyricum novum et vetus« 1746!

Danas još nemamo cjelovitu jednu monografiju o Patačićima, ma da obilje historijskih izvora samo po sebi poziva na pisanje, no uzrok sam već napomenuo u uvodnim retcima. Genealogijske i heraldičke podatke dadoše do sada samo nekoji zbornici te ruke.[3] Ipak, u okviru same familije nastao je 1740. jedan kodeks štono ga je pod naslovom »Status familiae Patachich . . .« dao izraditi u svojoj redakciji Aleksander grof Patačić u Beču.

Samo se sobom razumije, da među hrvatskim plemstvom nije bio jedini, ni posljednji, koji se potrudio da sastavi što potpuniji rodoslov svoje obitelji. Sastavljanju genealogija pogodovao je osim porodične sujete i historiografske težnje još i moment samoga postojanja plemstva, heraldička dika a nada sve i problemi privatno-pravne, poimence pekunijarne prirode.

Kako sam naslov kaže notitia universalis o ovoj familiji nije trebala da bude samo honorifica nego »aeque ac utilis«. Grof Aleksander u Beču je 1740. uredio taj »Status« u vezi valjada sa svojim uzvišenjem u grofovski stališ iz g. 1735.[4] Još danas lijepo sačuvani kodeks bogato je iluminiran, providjen ukrasnom novovjekom kancelarijsko-pisarskom ornamentikom i brojnim akvarelima koji predstavljaju pojedine dvorove (kurije) u tadašnjem posjedu obitelji Patačić. Bio bi zahvalan posao ove crteže podvrći pomnom komparativnom studiju na osnovi preostalih arhitektonskih spomenika.[5]

[2] Ed. Šišić. »Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva«, V. Zagreb 1903. str. 236.

[3] Iván Nagy, Magyarország családai czimmerekkel és nemzékrendi táblakkal. Pesth 1860. IX. 139.—144. — Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. XXI. Wien 1870. 341.—346. — Bojničić, Der Adel von Kroatien und Slavonien. Nürnberg, 1899. Isp. i Allg. hist. Lexikon III. Leipzig 1731. p. 250, pa Wagner Carolus, Collectanea genealogica historica illustrium Hungariae familiarum. — Szabó, Spomenici kotara Krapina i Zlatar. (Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva. N. S. XIII. Zagreb 1914. str. 130.) kaže: »Djelovanje ovoga važnoga roda prikazat će skoro posebna monografija prof. Klaića«. Krčelić 1764. bilježi u »Annuama« (p. 480.) o Patačićima: »Familia . . . et omnino fuit illustris et patriae multum proficua, ut videre est in meis memoriis historiarum ecclesiae zagrabiensis«.

[4] Knjiga je dospjela vjerovatno sa nizom ovdje reprodukovanih familijarnih portraita najprije u arheološko-historijski odio Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu, a potom je muzej djelo ustupio Kr. Sveučilišnoj Knjižnici (Sign. S. M. 33. D. 1.).

[5] Isp. reprodukciju dvorca Bistrica u »Narodnoj Starini« IX. Zagreb 1930. str. 208.

U »Statusu« nalaze se dva genealogijska stabla, koja naravno i danas imaju svoju važnost i koja ovdje u prilogu publikujem. Jedno je »Arbor generationis de Bikszad«, a drugo je iz g. 1728. Oba su dovoljno instruirana te ih nije potrebno parafrazirati na ovomu mjestu, kao što i faksimile prve strane »Statusa« donosi verziju obiteljske povijesti: porijeklo iz Bosne (heros eponimos Nikola stoji samo u rodoslovu 1728.), dok ovdje kao prvi istupa 1440. Bartolomej, a Gračec u požeškoj županiji jeste utočište »emigrantovim« potomcima iz Bosne, itd. itd. Nyvno etc.

Matijaš Korvin pa i njegova udovica kraljica Beatrix dali su Bartolomejevu sinu Stefanu (Horvatu) grofoviju Zaránd u Ugarskoj te su predikat »de Zaránd« Patačić nosili sve dok se nije unuk Nikola[6] doselio 1520. u Hrvatsku i 1536. oženio Katarinom Herkffy i po jednom njenom posjedu (Melen ili Zajezda) uzeo nov predikat »de Zajezda«. Nikola je imao dva sina po verziji koju donosi Wurzbach, no iz rodoslova se razabiru trojica i još jedna kći Elizabeta, koja je bila udata za Georgiusa de Thurocz.

U faktični posjed Zajezde bili su uvedeni g. 1555.[7] Maksimilijan II. obnovio je 1562. stare darovnice Patačićima, dok ih je 1608. Rudolf II. potvrdio u plemstvu. (Isp. i Bojničić, Kralj. darovnice. »Vjesnik arkiva« VIII. 1906. s. 128.)

Nikola Senior imao je sina Petra i Ivana, koji su produžili život familije. Potomstva prvog nestade već iza četiri generacije sa dvije kćeri od kojih je jedna bila abatissa u Ljubljani, a druga je bila Prudencija, mati potonjeg kaločkog nadbiskupa. Začetnik te grane bio je Petar o kojemu »Arbor . . . 1728.« notira sub O, oženjen prvi puta sa Anom Gerec, a drugi puta sa Anom Herkffy. To je onaj koga Krnarutićevo »Vazetje Sigeta grada« (ed. Velimir Gaj, Zagreb 1866. str. 24.) ovako slavi, kad opisuje ulazak u sigetsku posadu

Sa svim tim staviše poštenja svoga rad,
Kad se odpraviše za tu stražu najzad.
Sto petdeset kopaj, Patačić nad njimi,
Svilan zlatom alaj nosaše prid njimi.

Petar je imao dva sina: Ladislava I. i Baltazara I.

U Lepoglavi je pokopan 1599. Ladislav I. Patačić, križevački pukovnik, koji je u celjskih kupkama umro 13. IX. iste godine.[8] Rodoslov ga navodi kao sina Petrova i brata Baltazara I. Žena mu je bila Ana Gereczy.

U Zajezdi je pokopan Baltazar I. P., koji je umro 5. I. 1616. Dok ovaj generosus kao i svi ostali njegovi imaju latinski pisane epitafije, s lijeva ima ploča njegove žene Margarete[9] Babonosić s hrvatskim natpisom: MARGARETA BABONOSICH | BILA JE SENA BOLTHISARA | PATACHICHA I ONA JE NJEGA | DO ZMERTHI PRAVDENO | SALOVALA.[10] Georgius I. Kojega napominje Arbor 1728. poginuo je pod Jurjem Zrinskim u Međumurju 5. VII. 1621. Žena mu je bila Ana Malenić, a njihov sin Georgius II. s kojim se osušila ta grana. Joannes II. (kapetan ivanički, 1626. bio sa Jurjem Zrinskim u XXXgodišnjem ratu) imao je i drugu kćerku,

[6] Tako Wurzbach XXI. 344., ali rodoslov 1728. citira da je Nikola Senior došao »ex Sclavonia inferiore et Bosnia Turcis pulsus«. Svakako je bilo Patačića i u Ugarskoj te su obje verzije pomiješane.

[7] Isp. u arhivu Jugoslavenske akademije sign. III. d. 108.

[8] Kukuljević, Nadpisi sredovječni i novovjeki . . . Zagreb 1891. str. 122.

[9] Status familiae navodi ime Susana.

[10] Kukuljević, Nadpisi . . . str. 375. br. 1292.

Jas. 456. H 1.

STATUS FAMILIÆ PATACHICH, SIVE NOTITIA ILLIUS UNIVERSALIS Honorifica, æqvè ac Utilis, ex *Archivis, & Documentis Authenticis desumpta, ac VIENNÆ IN HUNC LIBRUM* ANNO MDCCXXXX *REDACTA.*

ORIGO, atqve PRIMA FAMILIÆ *HUJUS NOTITIA, ob tot publicas clades (quibus dudum, & continuo Regna Croatiæ, & Sclavoniæ præsertim subjecta fuêre) & ex hinc subsecutas Archivorum ruinas; desideratur etiamnum: Ejus tamen Vetustas vel exin, de elicitur, siqvidem diruti Castelli* GRACHECZ *dicti, in Comitatu de Posega siti superextantia adhuc rudera, & qvadrato Lapidi incisum cujusdam* BARTHOLOMÆI PATACHich *Nomen, hanc jam eotum omninò Nobilem, & famâ conspicuam Familiam, qvódve Ipse dicti Castelli, & Bonorum indubitatus Possessor fuerit, remonstrarent. Et hinc est qvòd* RUDOLPHUS II. *Divæ memoriæ olim Imperator, & Rex renovando Familiæ huic antiqva Insignia, eam tum etiam pro Vetusta, & ex Qvatuor præcedentibus tam Paternis, qvàm Maternis indubitatæ Nobilitatis Avis descendente recognoverit:* JOSEPHO *piæ Reminiscentiæ Imperatore par Elogium ipsi attribuente. Testantur etenim ampliora, & notabiliora Bona, Arcesqve, & Castella (inter qvæ & Ipse qvóqve Superstes Nominis seu Prædicati Locus Gentilitius* DE ZAJEZDA *nuncupatus continetur) Hæreditariò Jure per Familiam tenta, & possessa, jam ante Tria, & qvot excurrit Sæcula, Eandem sub Majorum Dynastarum Titulo in Regnis Croatiæ, & Sclavoniæ claruisse, ac antiqvis consoicuis, præcipuisqve Familijs, tuno, et nunc adscriptam, pluribúsqve Illustris Generis in Regno etiam Hungariæ Prosapijs per Paternam aqvè, ac Maternam Lineam, nexu Sanguinis junctam esse Ipsam, actu qvóqve Gloriosè Regnans Augustissimus Cæsar, & Rex* CAROLUS VI. *benignissimè recognovit. Cujus* BARTHOLOMÆI *Filius.*

Vide.

Bartholomæus in vivis agens circa Annum 1440.

Numerò 1.

1608 Diploma RUDOLPHI.

JOSEPHI super Baronatu.

Diploma CAROLIN. super Comitis Titulo.

Slika očito po fantaziji načinjena vjerovatno u XVIII- stoljeću inicijativom barona-grofa Aleksandra Patačića. (Sada u Arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu).

koju Arbor 1728. signira sa N. Zvala se Barbara. Petar IV. spominje se 1659. Njegova su djeca Adam († 1680.), Paulus I., Joannes III., Petar V. Guravi i kćer Ana, žena podbana Baltazara Vragovića. Od druge žene, baronice Aurore Oršić, imao je kćer koludricu u Ljubljani, a druga je bila Prudencijama, udata za Nikolu IV. (o kojoj dalje u bilješci 33.).

Supruga Ivana I. Patačića. (Slika u Arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu.)

Paulus I. 1709. zapovjednik Gline. Prva mu je žena iz porodice Dombay Sily, druga je Barbara Škarica s kojom je imao kćer Susanu, a nju je oženio Ludovik Patačić, što nije jedini slučaj ženidbe u ovoj rodbini (valjada zbog imanja i zbijanja snage familijarne, a možda je, napokon, bilo i ljubavnih motiva).

Ivan IV. (1702.) imao za ženu Anu Daraboš, a bio je pukovnik. Njihove su kćeri 1. Ana udata za barona Bernardina Oršića 2. Petronela udata za Melhiora Bedekovića. S njima je izumrla grana Baltazara I.

Slika se nalazi u Arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu.

Ana P. koja je pokopana u župnoj crkvi u Ivancu, kako svjedoči natpis iz 1681. (Kukuljević, Nadpisi . . . p. 65. br. 208.), ili je bila kći Baltazara I. (sa Susanom Babonosić) ili Nikole III., jer su obje bile udate za po jednog Gregoriusa Pethö de Gerse.

Ivan je imao veće potomstvo. Bio je oženjen prvi puta sa Annom Nagy Völgy Zapoljskom; sačuvana je njena slika iz 1580. U požeškoj županiji

stekao je castrum Nyvny. Druga mu je žena bila Katarina Ztresemley. I ovo su mu djeca. Ponajprije Stefanus II. * 1576. Vrlo značajan lik svog doba. On je bio uzrok, što se niže plemstvo poslije tabora u Šemovcu (kod Varaždina) 21. X. 1620. odijelilo od magnata, kad je tom prilikom ban Nikola grof Frankopan uvrijedio njega protonotara (suca kraljevstva) za koga je rekao da je naprosto njegov pisar.[11] Krčelić o njemu kaže, da je bio »immortalis vir memoriae et de hac patria meritorum, personalis praesentiae fuit in Hungaria«.[12] 1626. locumtenens banalis. 27. X. 1628. postao je kralj. komornik. Familija je već u to vrijeme na bečkom dvoru vidjena. Protonotar (regni Sclavoniae) Stefan Patačić imao je svoj domicil u mjestu Vidovec[13] kod Varaždina, oženjen je Barbarom Beković de Ternovecz. Njega je postavio Ferdinand II. u upravu Dalmacije, Hrvatske i Slavonije zajedno sa Sigismundom Erdoedyjem, koji je bio ban 1627.—1639. Iz 1626. postoji njihova ploča u župnoj crkvi.[14] Umro je u Požunu.

I ako bi prema liku nadgrobnog spomenika Ladislava III. Patačića u Lepoglavi (Kukuljević, Nadpisi . . . p. 128. br. 419.) radije uzeli da predstavlja Ladislava I. † 1599., i »Status« notira, da je 2. žena Ladislava III. bila Barbara Vragović (» . . . iam viva doloris imago, fida olim coniunx . . .«), a iz natpisa se vidi, da je spomenik dala podići 1710.[15] Uza sve to vrlo je nevjerovatan viteški izgled Ladislava III. krajem XVII. stoljeća te sumnjam da je to njegov lik. Ladislav se 1685. borio pod Leslijem protiv Turaka.

Ivan I. osim sina Stefana imao je još 3 kćeri. To je bila: 1) Jelena (1. muž Ivan Racz; 2. muž Andrija Kozma), 2) Ana, supruga Ambroza Laky, 3) Jelisava žena Nikole Rachayja.

Nikola III. rođen je 1617. Bio je konjanički pukovnik. 1657. prodao je pred zagrebačkim kaptolom svoj šikadski dvor i kuzminečki kasteo Jurju Gorupu. Umro je 1674. Bio je oženjen tri puta 1. sa Katarinom Vragović 2. sa Katarinom Ratkay 3. sa Martom Oršić. Od njih je imao 10 djece. Arbor 1728. ne pominje samo: Magdalenu, abatissu Klarisa u Zagrebu, i Beatriču, vjerovatno također duvnu.

Ivan III. *14. VII. u Vinici sin je Nikole III. vjerovatno iz braka sa Katarinom Ratkay. Zarana je stupio u isusovački red, u kojemu je apsolvirao filosofijske i teologijske nauke i u obim polučio doktorate. Bio je potom profesor (famosus, kaže Arbor 1728.) u Trnavi, Gracu i Beču. Konačno je došao u Zagreb kao rektor jezuitskog kolegija i tu je umro 2. IV. 1700. Publikovao je: »Infulata Hungarie Sanctitas seu sancti Praesules in Hungaria mundo aut coelo rati« (Tyrnaviae 1692.) — »Invectivae Sacrae, seu Orationes veterum Ecclesiae Procerum nomine in coronatos orthodoxe Religionis aut pietatis hostes« (Tyrnaviae 1695.)[16]

---

[11] Smičiklas, Poviest hrvatska II. Zagreb 1879. str. 135.
[12] Kukuljević, Nadpisi . . . . p. 306. br. 1048.
[13] Ibid. p. 307. br. 1049.
[14] Krčelić, Annuae p. 480.
[15] Isp. i br. 420. kod Kukuljevića. — O Vragovićima isp. genealogijsku skicu: Szabó, Spomenici kotara Ivanec. »Vjesnik Hrv. arheol. društva« XIV. Zagreb, 1919. str. 65., pa 40.—41.
[16] Isp. Joh. Nep. Stoeger, Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Jesu. Viennae 1855. p. 254. — Scriptores facultatis theologicae qui ad c. r. scientiarum universitatem Pestinensem ab ejus origine a 1635 ad annum 1858um aperabantur. Pestini 1859. p. 21.

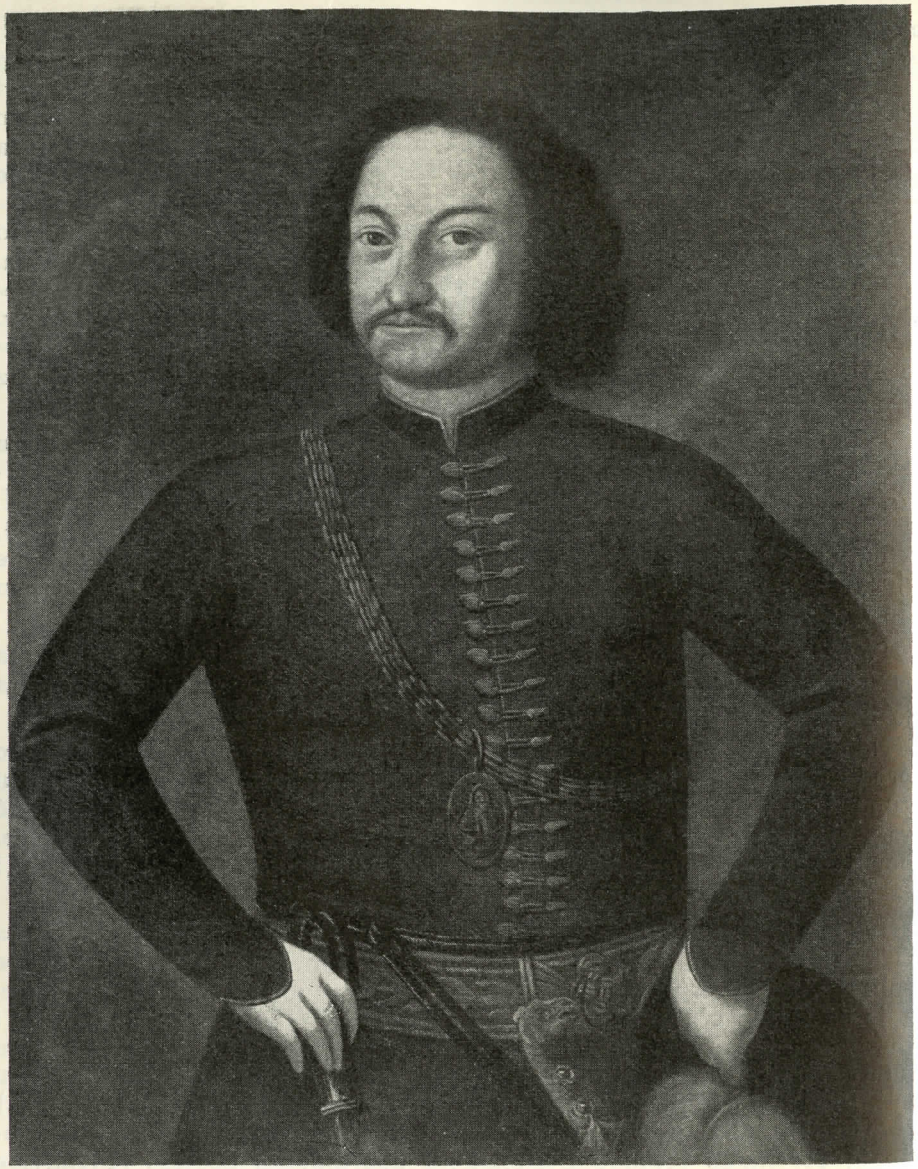

Nepoznati lik jednog Patačića, sada u Arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu. Inv. br. 58.

Matija († 1715.), sin Nikole III, bio je oženjen Magjaricom, isticao se 1697. u političkom životu Hrvatske.[17] Od žene Kristine Falussy ostao je sin istog imena, Matija.

Gjuro III. P. (biskup bosanski † 1716.) bio je sin Nikole III. i Marte baronese Oršić i brat Baltazara II. prvoga barona Patačića. Zašao je

[17] Vj. K l a i ć, život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.—1713.) U Zagrebu 1914. str. 114.

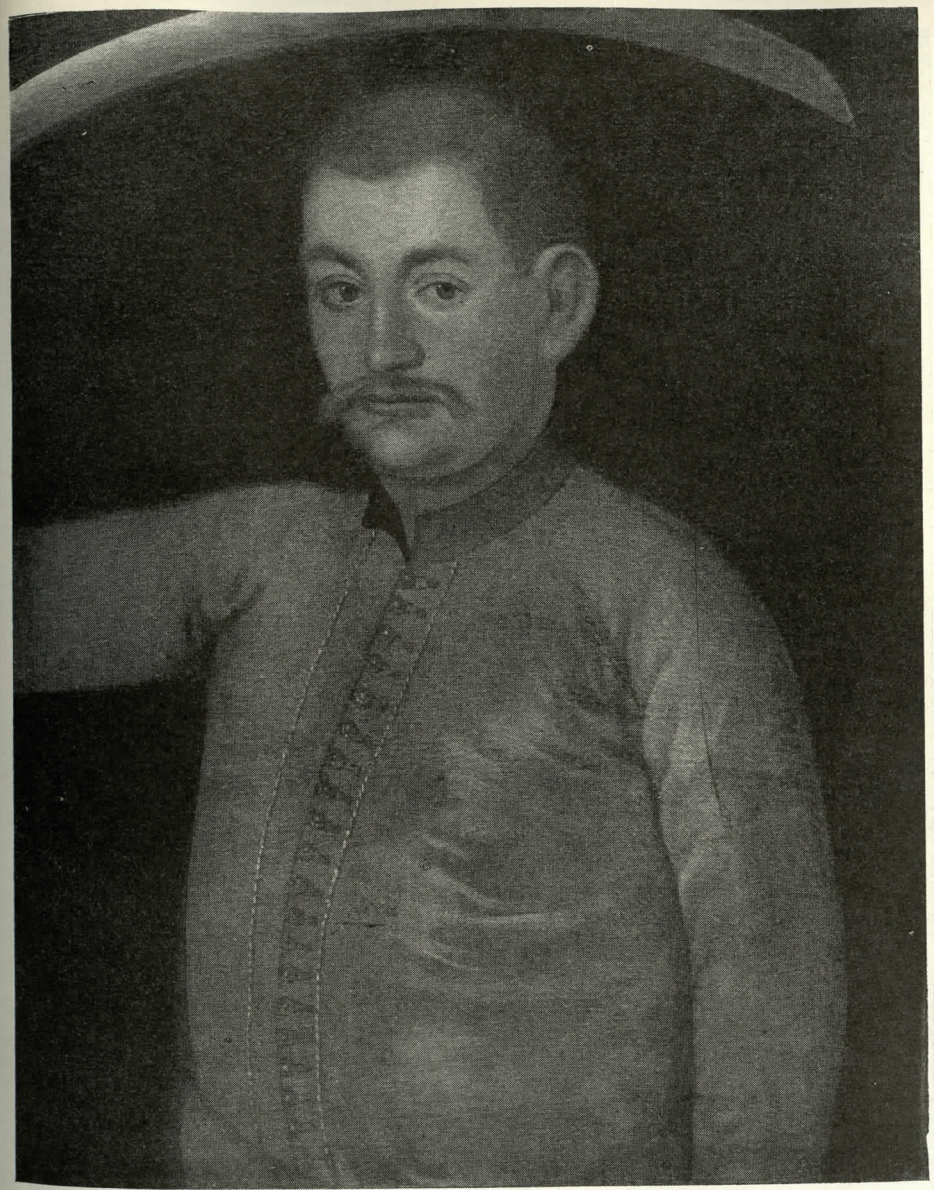

Nepoznati lik jednog Patačića, sada u Arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Mazeja u Zagrebu. Inv. br. 58.

najprije među jezuite, kasnije ih je napustio. Bio je u Bologni, doctor theologiae, kanonik zagrebački pa konačno »biskup bosanski«. On je 1714. u ime zajedničkog ugarsko-hrvatskog sabora u Požunu pozdravio Karla III. (VI.) pozdravnim govorom. Pomogao je, da se ukrasi knjižnica lepoglavskog samostana.[18]

[18] S z a b ó. Spomenici kotara Ivanec. »Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva«. N. S. XIV. Zagreb 1919. p. 48.

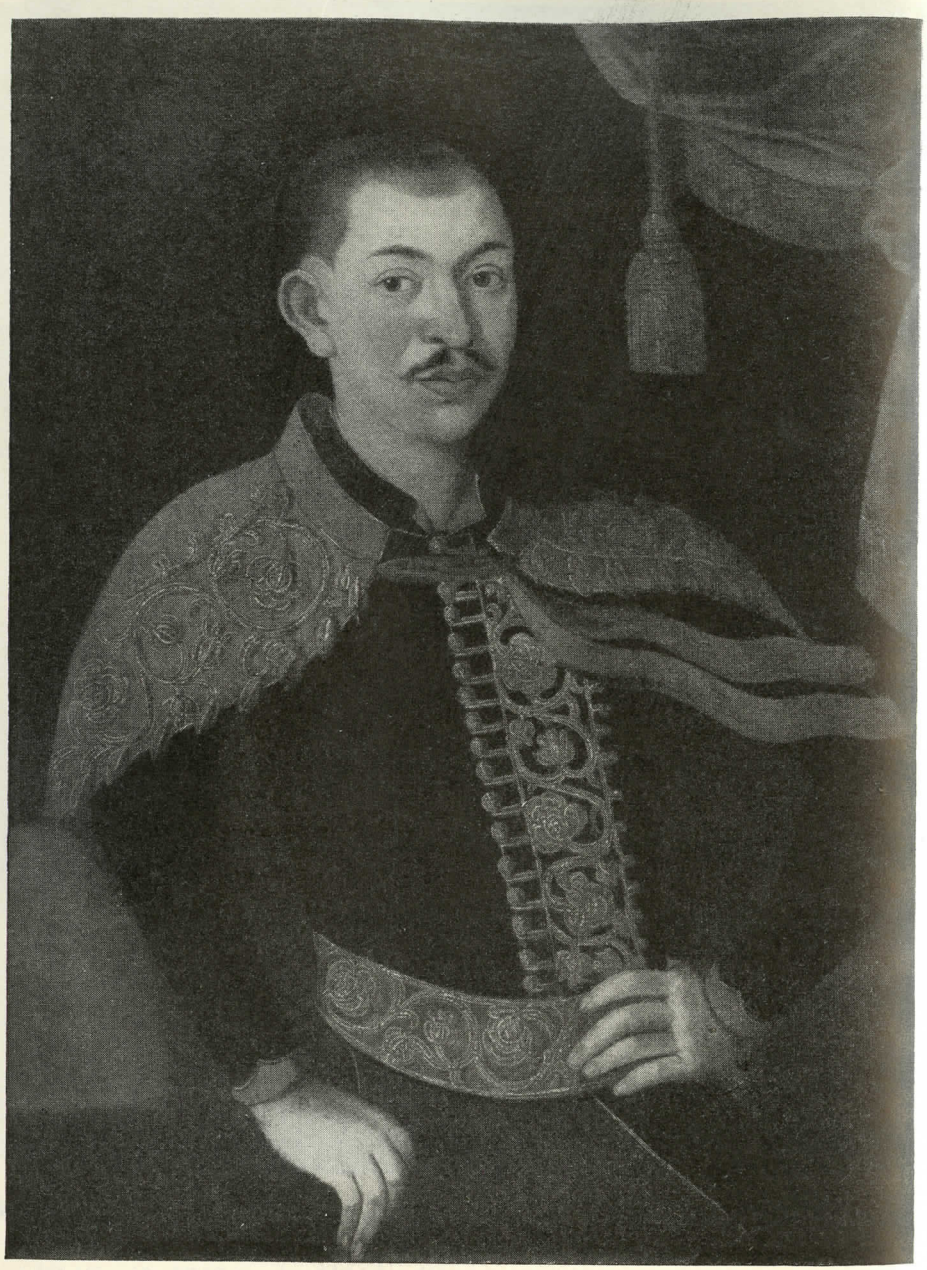

Navodno Eduard(?) Patačić de Zajezda. U Arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu.

Štampao je »Pentas Elegiarum Amori Xaveriano« (Tyrnaviae, 1695.). — »Gloria Collegii Ungaro-Illyrici Bononiae fundati sub cura Venerabilis Capituli Almae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis sive . . .«

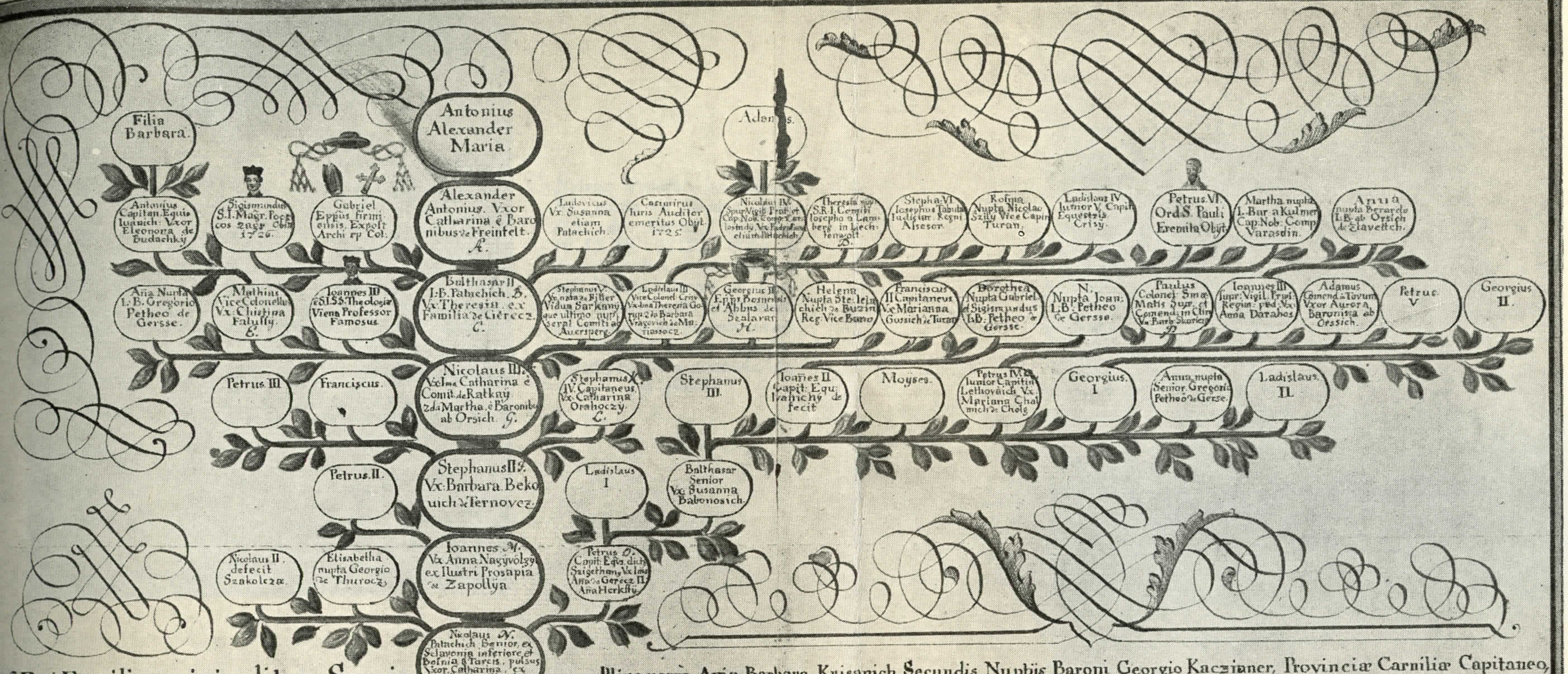

A. Ex Familia originaliter Svecica dein vero Sub Imperatore Rudolpho in Gremium Nobilitatis Bohemiæ Suscepta Cujus Parens Franciscus Ephæbus Aulicus olim Electoris Palatini, Supremus Gubernator et Comendans Præfecturæ ac Fortalitÿ Cæsareo-Lustræ, Soror autem Sua Anna Eleonora Nobili Dinastæ de Coppée æque Electoris Palatini Camerario, Generali, et unius Legionis Pedestris Colonello ac Comendanti Nupta exstitit.

B. Hic fuit supremus Comes in Veröcze, et Aulico Hungaricæ Cancellariæ Consiliarius Senior.

C. Ex Avia Inditha Petho Abavia Margaretha de Stumberg descendens, Cuius Frater Adamus habint pro Uxore Christinam Sarkany Sororiam Principis et Archi-Episcopi Emerici Eszterhazÿ.

D. Anno 1712. in Aulici Crucigeri Ordinis Damam Suscepta.

E. Sororia Comitis ab Illésházy Aulico-Hungarici Cancellary.

F. Fratruelis Cum Comitissa Sophia à Löbl, Comiti Nicolao Zrinio nupta.

G. Hujus Familia è Regibus de Goricza descendens tam in Anno 1105. Cum Principum Sangvine Comixta Sub Nomine Lapsanovich de Iabogonov Comitum de Karina in Dalmatia et Croatia Floruit: Illius porro Avia Barbara Krisanich Secundis Nuptÿs Baroni Georgio Kaczianer, Provinciæ Carniliæ Capitaneo, aliaque Soror Catharina Comiti ab Ursin et Blagaÿ nupserat.

H. Orator et Legatus Statuum Regni Hungariæ et Diæta Anni 1714. ad excipiendum et Regem CAROLUM VI. finibus Hungariæ advicinantem

J. Personalis Præsentiæ Regiæ in Hungaria Locumtenens ac dein Banalis Officÿ in Croatia Regnis Locumtenens. 1626.

K. Ad Valpo in Sclavonia Conserto cum Turcis Prælio Strenuè pugnans ocenbuit 1685.

L. Filia Francisci Orahoczÿ et Elisabethæ Ratkaÿ.

M. Hic possedit quædam Bona Hæreditaria in Moravia 1578. et præterea cum Fratre suo Castrum Nÿvnÿo in Sclavonia vi novæ Donationis impetravit 1562.

N. Hujus Nicolai, qui primus Prædicatum dè Zajeczda videtur assumpsisse, Avus Bartholomæus legitur inscriptus, et Quadrato Lapidi incisus ad Arcem Gracsecz in Sclavonia Circa Anno 1400. vivens; Parens vero sus Stephanus propter Singularia Mathiæ Corvino Regi præstita Servitia ampla Bonorum Colatione donatus exstitit, Signanter in Comitatibus de Zarand, Possessionem ejusdem Nominis /: à qua familiam hanc Prædicatum antiqvitus habuiste testatur Diploma Reginæ Beatricis 1490. emanatum:/ item in Bekessiensis Castra Csaba et Berla, in Temessiensi Possessiones Copath et Kerth, in Aradiensi Szent-Demeter Hodos et Kebles, ac demum in Csanadiensi Bekenfalva sibi Colatas Obtinuit.

O. Hic in Obsidione Fortalitÿ Korothna 1556. in Expugnatione æquè famosa Præsidÿ Szigethani 1566. Gloriose cum Turcis dimicans occubuit, qvem Istvanffins in sua Hÿstoria velut clarum Equitem Comemorat.

P. Hujus Avia erat quædam Comitissa de Schaffgoch.

Q. Ab Arte militandi, et animi fortitudine Clarus, hinc etiam Nationali Croatiæ Militiæ Contra Turcas pro Duce præfectus 1640. de quo Ratkaÿ in sua Hÿstoria plura laudabilia Scribit.

R. Idem Matkev Circa Annum 1423. fecit Comes Varasdinensis, expost etiam Zagrabiensis.

ARBOR GENERATIONIS et SUCCESSIONIS de et In CASTRO ac BONIS MELEN aliter ZAIESZDA. ANNO. 1728.

Genealogija Patačića do 1740.

Helena Patačić, kći Nikole III., udata za Stefana Jelačića de Bužim, banovca († 13. IV. 1712.). Slika u dvoru Batini kraj Zlatara (gg. Stanko i Jurica pl. Jelačić). Ovaj ženski vlastelinski lik slikan je sa mačem u ruci (predstavlja pravo sudačke vlasti zemljišne gospodarice, jus gladii).

(Bononiae 1699. 24°). — »Heroes Hungariae et Illyriae tam bellica fortitudine quam singulari aliquo facinore illustres« (Bononiae 1699. 24°).[19]

Još se je jedan sin Nikole III. istaknuo. To je Stefanus V., sin Marte baronese Oršić. Bio je u carevačkoj vojsci, u ratu protiv Turaka 1685. poginuo je kod Osijeka. Žena mu je bila Rosine nata Fitter, udovica Sarkany, koja se i po treći puta udala za Dietricha von Auersperg.

Nije još utvrđeno ko je mati prvoga barona Patačića t. j. Baltazara II., jer je njegov otac Nikola III. († 1674.) bio oženjen i Katarinom grofinjom Ratkay i Martom baronesom Oršić. Zna se, da je rođen 1663., ali datumi o očevim ženama nijesu još eruirani. Baltazar je u sudbonosnim leopoldinskim godinama, kad su u Hrvatskoj iskorijenjeni Zrinski i Frankapani, sasvim u zavjetarju službe prejasnoj kući. Dugi niz godina radio je u ugarskom dvorskom vijeću u Beču i postao pouzdan čovjek. Sudjelovao je u konskripciji i konfiskaciji zrinjskih imanja. 1707. učinio ga je car Josef I. velikim županom virovitičkim i darovao mu nekadašnja zrinjska imanja Vrbovec i Rakovec[20], a napravio ujedno i baronom. 1719. je pozvan, da zajedno sa grofom Emerikom Eszterhazyjem izrađuje »Verfassung eines neuen, durch die veränderten Verhältnisse Ungarns gebotenen ungarischen Staatsrechtes«. Sam Baltazar Patačić bio je pro-

[19] Vj. Klaić, Pavao Zondinus i osnutak ugarsko-ilirskoga kolegija u Bologni (1553.—1558.) »Vjesnik kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XIV. Zagreb 1912. str. 186.

[20] Isp. banderijalni stijeg toga dominija u mojoj monografiji Die Briefe des Grafen Sermage (1923.), iza str. 48.

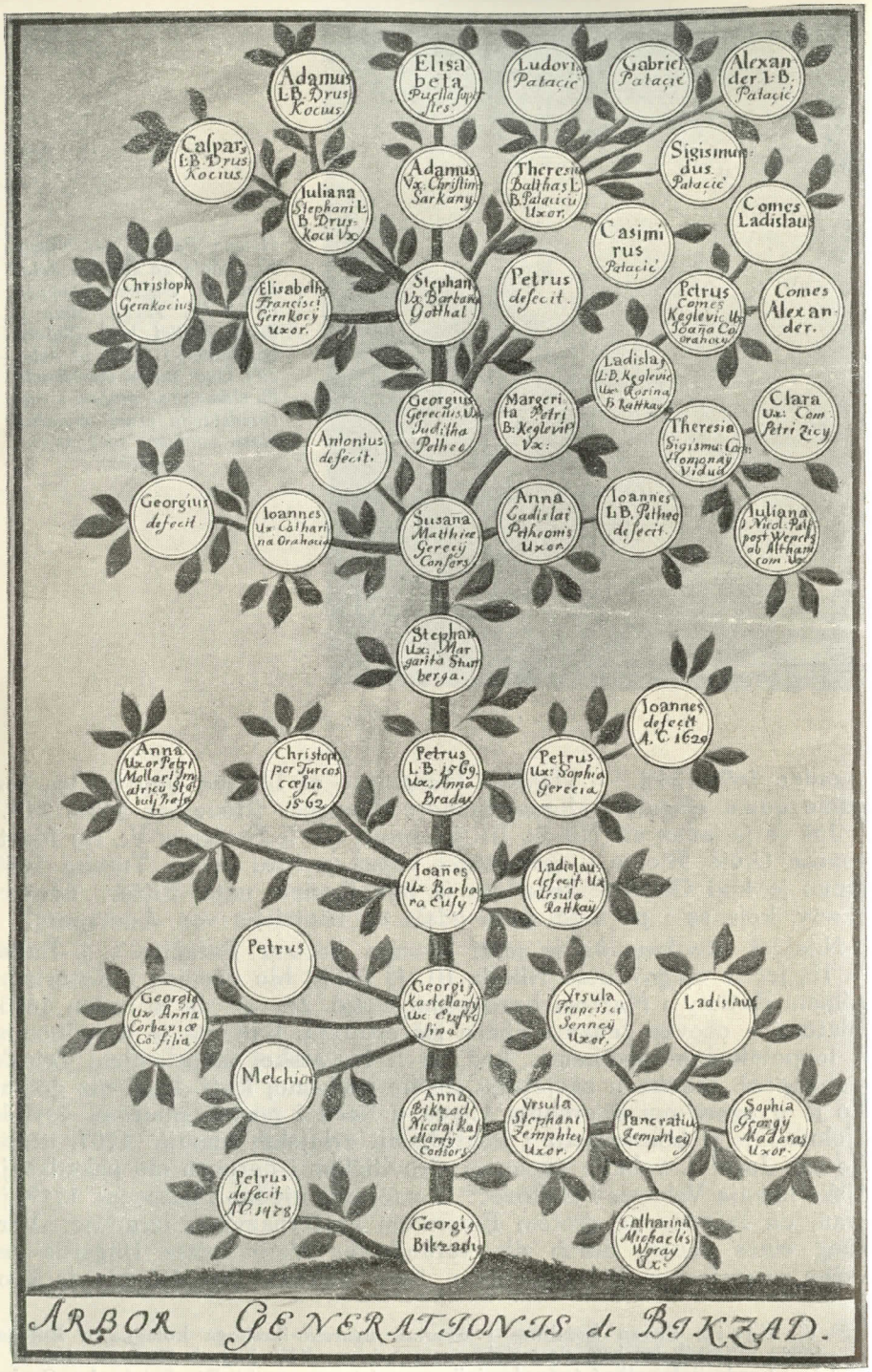

Rodoslov »Gerecianus« (iz te je obitelji žena Baltazara II. prvoga barona Patačića), Iz kodeksa »Status familiae Patachich«.

tivnik hrvatske pragmatičke sankcije od 1712.[21] što protuslovi njegovom dosadašnjem stavu kao bečkog čovjeka, no on se u to doba osjećao više ugarskim magnatom.

Baltazar je bio »Sacrae Cesareae Regiaeque Majestatis consiliarius«,[22] zaslužan za cara i Beč. Grobnicu je dao sebi i svojima načiniti u samostanskoj crkvi u Remetincu. Pod br. 668. u svojim »Nadpisima . . .« (str. 200.) priopćio je Kukuljević tekst spomen ploče. Ono E. A. koje notira čitao bih kao »Eques Aureus« (»zlatni vitez«), jer Klaić mu to odličje navodi.[23]

Baltazar Patačić nije samo osnivač »Pinte«[24] i njen hroničar nego je pisac jednog dnevnika, bolje ljetopisa, koji je u dva maha publikovan štampom[25]. Nadgrobnu ploču postavio je u Remetincu roditeljima sin baron Aleksander 1722. (Kukuljević, Nadpisi . . . p. 200. br. 669.)

Gabrijel Hermann (Armin) rođen je 1698., umro je 5. XII. 1745. u 47. godini života. On je sin Baltazarov. U Rimu je učio teologiju i tu se iskazao pred papom Inocentom XIII. u jednoj javnoj disputaciji. Postao je opat abatije Sv. Duha de Hrapko, pa archidiaconus de Camarcha. 1721. kanonik u Zagrebu, 1729. posvećeni biskup, 1731. biskup erdeljski a 6. II. 1733. nadbiskup u Kaloči i grof. Tom prilikom podigao je u Varaždinu u crkvi Sv. Vida oltar sv. Marije[26]. Značajno je, da se ovaj Patačić nacionalno osjećao kao Magjar. Srbe, koji su se u ono doba naseljavali iz Turske u njegovu dijecezu kažnjavao je, ako se nijesu služili magjarskim jezikom, t. j. za svaku izrečenu srpsku riječ 2 dukata ili 12 batina[27]. Kod diobe imanja iza smrti oca Baltazara II. pripalo mu je imanje Vidovec kod Varaždina.

Njegov brat Aleksander Antonius *1697. isto je sin prvoga barona Patačića, Baltazara (* 1663. † 9. XII. 1719.) i Terezije Gerecz († 27. I. 1722.). 1715. poslali su ga roditelji u pratnji jednog moderatora i jednog korepetitora u svijet (in Provincias exteras), na universitete u Würzburg (Herbipolis) i Louvain i na putovanja po Austriji, Njemačkoj, Belgiji, Holandiji, Engleskoj i Francuskoj. Vidio svijeta i otmjena društva, te se 1717. u oktobru sretno vratio u Beč, a odatle kući i u Požun s ocem. 1718. branio je u pravničkom fakultetu u Beču tezu pod na-

[21] Vjekoslav Klaić, Hrvatska pragmatička senkcija. »Rad« 206. Zagreb 1915. str. 62. — Ivan III. (sin Petra IV.) Patačić bio je hrvatski nuncij u zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru, i to u kući velikaša 1714. Klaić op. cit. p. 130. No »Arbor 1728.« pripisuje to biskupu Gjuri u tumačenju pod H.

[22] O tomu, kako je 1697. Baltazar Patačić molio Pakrac poradi zasluga stečenih kod okupacije Slavonije, isp. R. Lopašić, Slavonski spomenici za XVII. viek. »Starine« XXX. Zagreb 1902. str. 134. — I u arhivu Jugoslavenske akademije, kad sam tamo radio u svoje vrijeme, vidio sam obilje građe za povijest obitelji Patačić.

[23] Nekoliko priloga za povijest hrvatske pragmatičke sankcije od god. 1712. (»Vjesnik Kr. hrv. slav. dalm. zem. arkiva« XIV. Zagreb 1912. str. 67.

[24] Isp. Matasović Josip dr., Iz galantnog stoljeća I. Zagreb 1921.

[25] Prvi dio toga diarija priopćio je E. Laszowski: Dnevnik baruna Baltazara Patačića od god. 1687. do 1690. »Starine« XXVII. u Zagrebu 1895. str. 194. i d., a nastavak je još prije štampan u X. knjizi Kukuljevićeva »Arkiva«.

[26] Kukuljević, Nadpisi . . . p. 298. br. 1013. — Isp. i Katona, Historia ecclesiae colocensis.

[27] Schwartner, Statistik von Ungarn I. p. 124. kaže da su Srbi u tom kraju toga radi bili magjarizirani već u prvoj generaciji. Čini se prema tomu, da ga je kao hrvatskog odroda vrijeđalo i bolo da sluša svoj jezik i da je tim drakonskim mjerama ušutkavao porive savjesti. — Građu za njegovu podrobniju biografiju sadržavaju Krčelićeve »Annuae«.

Spectat ad Comitem Gabrielem Archi Eppum.

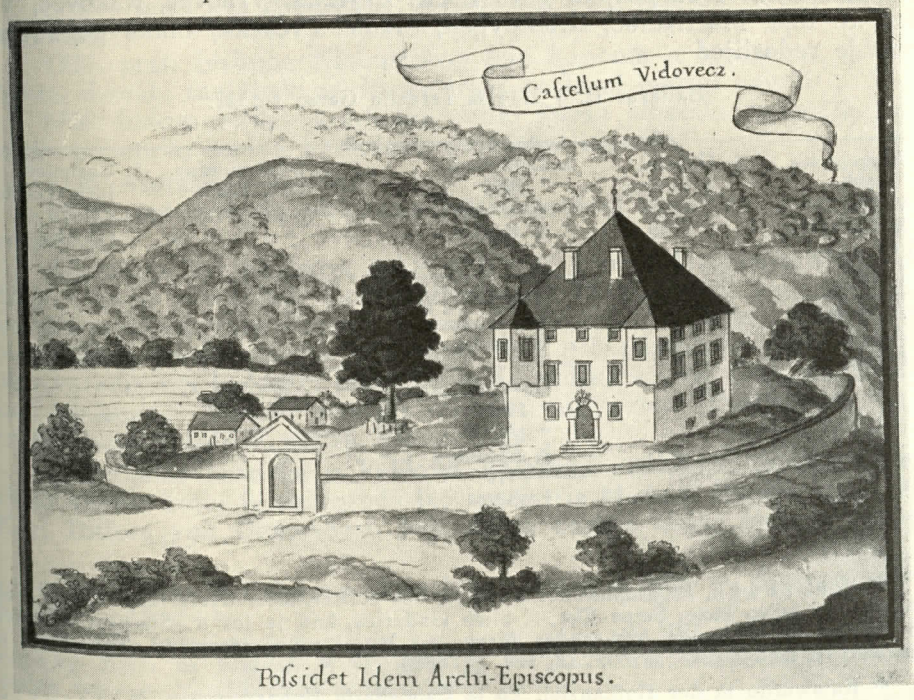

Poſsidet Idem Archi-Episcopus.

Vidovec. Iz kodeksa Status Familiae Patachich.

slovom »Libertas Necessitati adstricta praeferens«. 4. aprila 1719. vjenčao se u Manheimu s Herulom Marijom Katarinom baronesom a Freinfelt[28]. Te godine pribiva (valjada iza očeve smrti) u saboru i s braćom se nagađa poradi imanja. 1720. i 1724. bio je kao saborski ablegat na bečkom dvoru i tako omilio jednako kao i brat nadbiskup Gabrijel koji je najviše pripomogao te je familija 1735. uzvišena u grofovski stalež. 1723. ravnao zakladom udovice protonotara Jurja Plemića rod. Bedeković, koja je ostavila 14.000 fl. jezuitskom seminaru Sv. Josipa u Zagrebu za plemiće. 1730. bavio se velikim istragama. 1747. išao na kraljičin nalog u Belgiju (Austrijsku Nizozemsku), kao što je već prije bio u njenoj pratnji, kad je išla u Frankfurt. On je u tim godinama već toliko dvorski čovjek u Beču, da u »Statusu« bilježi, kako je (1745.) iluminirao prozore svog kvartira prigodom jedne slave dinastije[29]. Umro u Beču 1747. mjeseca maja.

Ludovik je (također od 1733. grof kao i braća Gabrijel i Aleksander) bio oženjen s jednom rođakinjom, Susanom, kćeri Pavla, sina Petra IV., ali nije notirana u »Arboru« 1728. On je bio gospodar (Perpetuus) u Vrbovcu i Rakovcu, veliki župan virovitički, a od 1760. consiliarius cara-kralja. Dao je sagraditi kapelu i oltar sv. Josipa u crkvi u Zajezdi g. 1747. Umro je 20. VIII. 1766., navršivši 67 godina, u Rakovcu. Od žene je živio rastavljeno. O njemu Krčelić pripovijeda u »Annuama« (p. 527.) kao nabožnom čovjeku, koji je bio naklon svećenstvu. Njegov je sin Ivan križevački veliki župan,[30] koji je oženio Eleonoru Rindschmaul. Njihovi su posjedi u to doba: Zajezda, Vrbovec, Rakovec, Vinica, S. Ilija, Martijanec, Hrastovljan, Slanje, Preseka, Činkovec. Prema tomu je redoslijed

Baltazar II. † 1719 & Terezija Gerec † 1722.

1. Aleksander * 1697. † 1747. & Catharina Freienfeld † 1758.	2. Gabriel Arminius * 1698. † 1745.	3. Ludovicus * 1699. † 20. VIII. 1766. & Susanna Patačić	4. Sigismundus Soc. Jes. † 1726.	5. Casimirus juris auditor † 1725.
Antonius Aleksander Maria		Joannes IV. & Eleonora Rindschmaul		
		Bartholomaeus * 1766. † 1817. & Eleonora * 1770. † 1834.		

[28] Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XXI. Wien 1870. p. 345. krivo kaže: Seine Ehe . . . blieb kinderlos, kad je još u »Statusu« naveden kao njegov sin Antonius Aleksander Maria. — Isp. i njeno pismo 13. VII. 1749. iz Varaždina Krčeliću (Annuae, akad. izd. p. 588.).

[29] Ratswürde in der Hofkanzlei. To je Cancellaria Hungarica. Isp. Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage. Zagreb 1923. p. 45.

[30] Mjeseca studenoga 1749. napisao je kao licencijat, magister filozofije, Ivan Patačić za juridički fakultet bečkog sveučilišta tezu »Tractatus de dolo, culpa,

Bile su osim to pet sinova još i tri kćeri koje su sve tri bile duvne u Zagrebu (Magdalena, Ana i Beatrix) i kako su umrle za svijet u Arbor nijesu ni ušle, ma da su braća i kao svećenici notirani.

Arbor 1728. ne bilježi da je Stefan II. imao sina Vitalisa (Živka), koji je umro bez potomaka, i kćer Helenu udatu za zagrebačkog podžupana Ivana Ručića. Notira, međutim, Petra III. i Franju II. kao i Stefana IV.

I Adam Patačić, sin Nikole IV. († 1733.) i Prudencijane Barbare († 1766.) Patačić iz druge linije (rođen je 18. II. 1717. a umro 1784.) proslavio se kao i pomenuti Aleksander, koji pobiraše lovorike kad se Adam rodio. Ovaj se na nj umetnuo. Kad mu je bilo 18 godina pala mu u dio čast, da se pred samim Karlom III. (VI.) producira javnim predavanjem, koje otisnu u knjizi »Augusta quinque Carolorum Historia. Viennae 1735.« Car ga nagradi zlatnim lancem, sveučilište doktoratom filosofije sumna cum laude. Kao Karlovčanina (Croata Carolostadiensis) signira sebe prigodom izdanja te svoje voluminozne disertacije »Augusta Quinque Carolorum Historia« (Vienae 1735.) posvećena caru Karlu VI. a pisane na visini tadašnje nauke i u njenoj maniri opremljene. Trošak je bio valjada priličan. Ode u Rim u sjemenište sv. Apolinara i postane 1739. dr. theologiae i u isto vrijeme pod imenom Sirasius Acrotophorius uđe kao član u akademiju »Arcadia«. Zatim slijedi karijera i tempo joj je bio brz:

1739. župnik vrbovečki

1741. kanonik zagrebački

1743. opat sv. Benedikta u Kaposfö, vrlo unosno mjesto milošću caričinom

1751. prati biskupa Klobušickog kao kanonik a latere na sabor u Požun, dvorski savjetnik ug. kancelarije, naslovni biskup novski

1759. biskup veliko-varadinski, veliki župan biharske županije, pravi tajni savjetnik, osniva biblioteku sa 15.000 svezaka[31]

1776. nadbiskup kaločki[32]

1777. septemvir i rektor novog budimskog iz Njitre premještenog sveučilišta.

Ali niti je bio magjaron, a još manje se gerirao Magjarom kao mnogi drugi i onda kao rođak Gabrijel Hermann Patačić, koji kao nadbiskup kaločki magjariziraše Hrvate i Srbe i novcem i batinom, no ipak mu biografija napominje da je 11 sela sa 6000 grčko-istočnjaka u svojoj veliko varadinskoj biskupiji priveo u krilo rimske crkve. 1778. dobi veliki križ ordena S. Stefana uvelike cijenjen od carice. Participirao je u raspravama Josefa II. i Pija VII. u Beču.

Za vrijeme boravka u Velikom Varadinu podržavao je uzornu muzičku kapelu kojoj je zborovođa bio iznajprije Michael Haydn, a od 1762. Karl Ditters von Dittersdorf, koji se na caričin nalog morade iza pet

et casu«, pa je to i štampom izdao kod Trattnera u Beču. — O njemu opširnije Krčelić u »Annuama«.

[31] Ima i jedna njegova oracija koju je proslovio 20. VIII. 1762. u Požunu (panegyrica dictio na blagdan prvog ugarskog kralja) »Divus Stephanus, primus Hungariae rex . . .«

[32] Tom prilikom štampana je u Kaloči (in fol.) njegova »Homilia«, quam habuit Colocae die 17. Nov. anno MDCCLXXVI cum ecclesiam eandem Metropolitanam primo accepit et auctum Capitulum suum ac Seminarium traditis super dote perpetua literis stabilivit«.

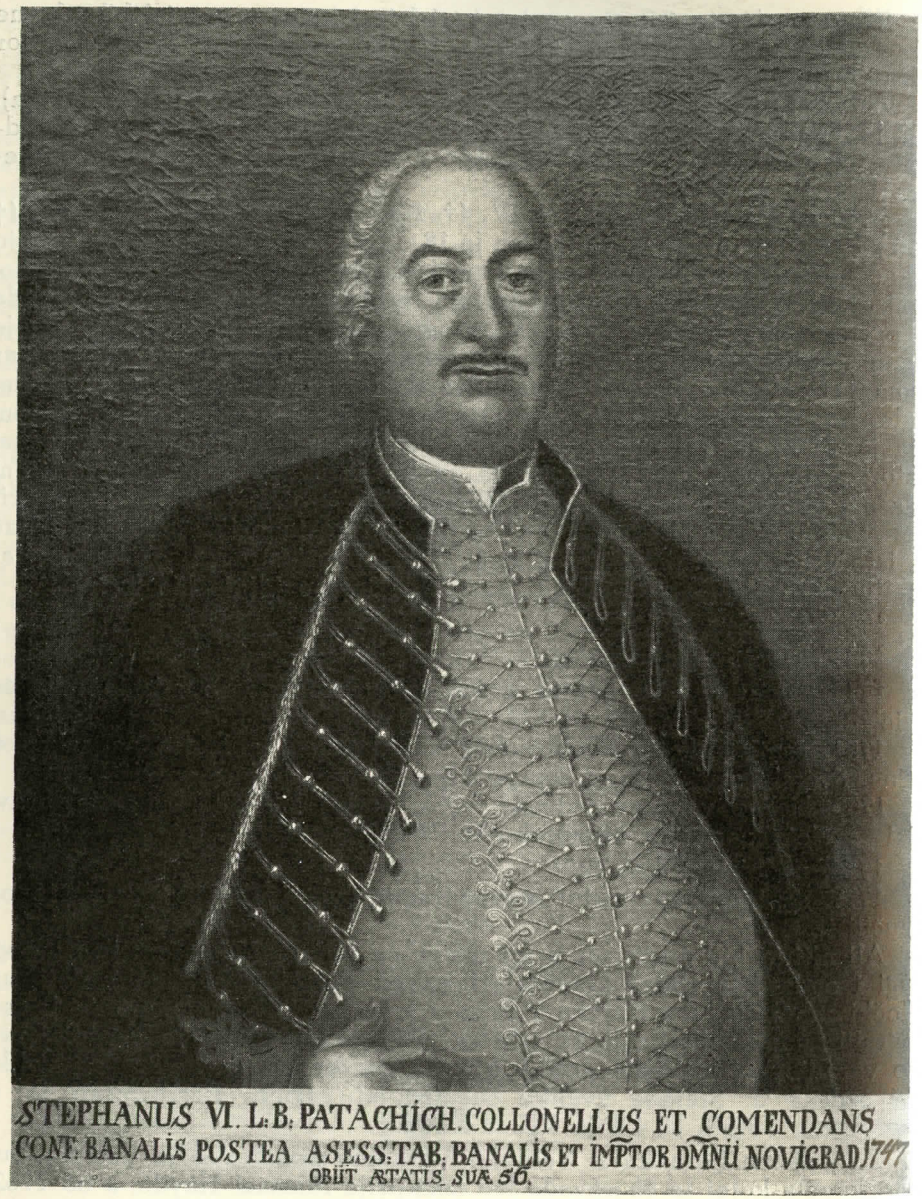

Slika u Arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja.

godina vratiti u Beč, jer je biskup bio zbog te svoje muzičke kapele denunciran. Kapela je raspuštena.

U Budimu je 1780. štampao »Euharisticon Magnae Mariae Theresiae... Rem Hungariae Literariam, Universitatem Budensem, Regiam Nobilium Academiam Theresianam, constabiliret, Diplomatisque firmaret«. To je K. C. Breitschneider preveo na njemački i štampao ih 4°

isto u Budimu. Njemu je napokon, 1781. Katarina contessa Patačić iz Varaždina posvetila svoja »Pesme Horvatszke«. Nadbiskup Adam P. ostavio je pjesničku zaostavštinu i, što više, jedan započet hrvatski rječnik, a bio u revnom dopisivanju s Krčelićem. I u Kaloči je osnovao nadbiskupsku biblioteku, koja je brojala 17.000 svezaka. Umro je u dobi od 67 godina.[33] Njegova su imanja u Hrvatskoj bila: Kostel, Lović i Demerje.

Baron Stefan VI. (* 1691.) sin je Ladislava III. a unuk Nikole III. Ladislav III. † 17. IX. 1705. pokopan je u Lepoglavi a bio je oženjen Barbarom Vragović.[34] Baron Stefan VI. pukovnik u Kostajnici, imao je za ženu jednu rođenu Miseroni, kupio je s imanjima 1741. i Novigrad[35], i uz to 12 kuća u Židovskoj vulici u Karlovcu. 1743. bio je na čelu 3000 banderijalista u bavarskom ratu. Bio je i assessor banskog stola. Njegov sin je Franz (Franciscus). Krčelić mu opisuje ćud i materijalne prilike[36] i napominje, da je imao onda tri sestre duvne, između kojih će zacijelo biti jedna, koja je molila Krčelića za intervenciju 24. IX. 1754.[37] 1763. oženio kćer bivšeg požeškog velikog župana Petra Keglevića, Katarinu, koja je po običaju svog vremena u svom molitveniku ovjekovječila svoj i svoga muža porod a na način koji je onda bio tipičan.

S tim u vezi stoje, dakle, bilješke, koje se tiču ženidbe grofa Franza Patačića s Katarinom groficom Keglević[38] († 1811) i njihova poroda. Natpis je molitvenika, u koji je bilježen njihov porod, ovaj: »L'Ange Conducteur dans les priéres et exercises de piété...« A Liége, 1754. (Sada u arhivu Braće Hrvatskoga Zmaja u Zagrebu). U svoje vrijeme i ja sam bio u prilici te mi je, iznimno, bilo dopušteno da prepišem podatke koje je grofica bilježila na nutarnjoj strani korica molitvenika i praznim stranama iza i ispred njih. Te bilješke glase doslovno ovako:

Anno 1763. Den 6ten Februarij wahr Main Ver sprechen; dan 13 April Nehmlichen Jahres bin ich in Topolovecz mit Meinem Gemahl Franz Grafen von Patachich Copulieret worden den 30t April hat er mich nach Vidovecz gebracht.

1765. Den 5t April um 8 Uhr N: B: am Charfreytag hab ich im Zeich. der Waag. den Ersten Sohn Gebohren welcher durch dem Varasdiner Stadt Pfahrer ge-

---

[33] Wurzbach (XXI. p. 344.) citira kao izvore za njegovu biografiju: Kölcsy & Melzer, Ungarischer Plutarch... IV. Pesth 1816. — Gräffer & Czikann, Oesterreichische National-Encyklopädie. IV. Wien 1835. — Katholischer Phantasten und Prediger Almanach auf das Jahr 1784. (p. 67. krivo ga zove Antonom). — Kukuljević-Sakcinski Ivan, Slovnik umjetnikah jugoslavenskih. Zagreb 1859. str. 336. — Gallerie der berühmtesten Tonkünstler des 18. und 19. Jahrhundertes. I. Erfurt 1816. — Fejer Georgius, Historia Academiae scientiarum Pazmaniae Archi-Episcopalis ac M. Theresianae regiae literariae. Budae 1835. — Šafařik Paul Jos., Geschichte der südslawischen Literatur, II. Prag 1865. p. 65, 111. — Pray Georgius, Specimen Hierarchiae Hungaricae, t. II. p. 86. — Hormayr's Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst, Wien 1824. p. 408. — Za pomniju izradbu životopisa važe naročito Krčelićeve »Anuae«. Tako sub p. 443. opisuje majku nadbiskupovu koja je kod sina boravila u Velikom Varadinu i ondje umrla u 74. godini (*1692.). Crta je kao muškobanu, koja je govorila i pisala latinski, voljela oružje, konje, lov, uopće više muškaračko nego žensko zanimanje, a nopokon Krčelić notira i njene pervesitete spolne prirode.

[34] Szabó, Spomenici kotara Ivanec. »Vjesnik Hrv. arheol. društva«. N. S. XIV. Zagreb 1919. s. 29.

[35] Krčelić, Annuae p. 37. crta postanje njegova imanja.

[36] Ibidem. p. 373.

[37] Ibidem p. 592.

[38] Ona je kći Petra grofa Keglevića († ca. 1748) i Marije Ane grofice Drašković (1726.—1782.), koja se kao udovica ponovo udala za grofa P. T. Sermage-a. Isp. Matasović, Die Briefe des Grafen Sermage. Zagreb 1923 str. 53, 298.

tauft worden und die Namen Maria Fridericus Vincentius bekomen. Gassvatterskeidt wahren der Hh: von Dersanich, und seine Gemahlin.

1766. Den 24 August nach Mittag um 5 Uhr hab ich gebohren. Meine F. Mutter und Stief Vatter wahren Badten, sie bekam die Namen Rosa Anna Josepha †

1767. Den 19t Februarij früh um 10 Uhr ist die Tochter Rosa Anna Josepha gestorben, und bey den P. Franciscanern begraben worden †

1767. Den 16 August abendts um 7 Uhr im Zeichen des Stier hab ich gebohren einen Sohn, welcher ohne Ceremonie getauft und den Nahmen Rochus bekomen, den 3t 8 ber aber recht getauft, der Baron Kulmer hat die Batten Stel an der Familie Patachich vertretten, und Hh: Reunerin, und bekam den Nahmen Adamus Ferdinandus Rochus †

1768. den 16 7ber zwischen 8 und 9 Uhr früh ist dieser Sohn Adamus Ferdinandus Rochus gestorben †

1768. den 13 7ber zwischen 10 und 11 Uhr Abendts im Zeichen der Waag ist gebohren worden eine Tochter welche in der Tauf die Nahmen Theresia Joanna Nothburga Marie bekomen, Taufbathen wahren der graf und die grefin Chamare †

1769. den 30 August zwischen 6 und 7 Uhr Abendts ist gestorben die Tochter Maria Theresia Joanna Notburga †

1770. den 19t Februarij im Zeichen des Schüzers ist geboren Maria Tochter welche in der Tauf die Nahmen Eleonora Susanna bekommen hat. Gefatter waren zway Battler.

1771. den 3t Martij um 1 Uhr in der Nacht ist gebohren worden Main Sohn welcher in der Tauf die Nahmen Casimirus Ignatius bekomen. Gefatter wahren 2 Bettler †

1771. Den 10t Martij zwischen 2 und 3 Uhr Frühe, ist dieser Sohn Casimirus Ignatius gestorben †

1773. den 14t Februarij im Zeichen (prazno ostalo) ist gebohren Meine Tochter welche in der Tauf die Nahmen Mariae Juliana bekomen. Gevatters leüt wahren zwey Bettler †

1773. den 13t Jully ist diese Tochter durch ihr Kindes weib getrunkt worden die Maria Julianna hieß †

1774. Am 29t Jully im Zeichen des Widder ist nach 10 Uhr fruh Main lieber Sohn gebohren worden welcher in der Tauf die Nahmen Ignatij Cajetan bekomen. Zwey Arme wahren Gevatters leydt.

N. B. so lang ich leb will ich kein Jahr unterlassen den Portiunculla Tag beuchten zu gehen, und Gott besonders zu dank(en)

Am 8t May 1775 ist Mein lieber Sohn Ignatius Cajetanus zwischen 8, und 9 Uhr früh gestorben †

Anno 1776. Den 5t May zwischen 3 und 4 Uhr frühs, ist Mein geliebter gemahl Franz Graf von Patachich, Seiner Mayst. Geheimer Rath, Cammer herr und bey deem Löblichen Croatischen Consilij Würklich. Hof Rath im Herren entschlaffen nach einer beschwärlichen langen ausgestandenen Krankheit der hecticalischen abzöhrung, von welcher er durch durch 4 ganze Monath völlig dahin lag und nichts aus seinem Zimmer kam, ausser zur Zeit der ... fauer Brunst welche den 24t April dieses Jahrs die ganze Stadt versehrte da nun uns zu flüchten gelungen, den folgenden Tag bemerkte er deutlich daß sein End nahet, er war gänzlich in den Willen Gottes ergeben mit allen H: Sacramenten versehen, und ist zum grösten Beyspill und Trost uns auf Handen verschieden, sein Leichnahm ist dan 7ten Abendts ohne Gebräng nach seinen Verlangen, bey den Patris Franciscaner(n) in der Gruft bey dem Mutter Gottes Altar begraben worden und den folgenden Tag darauf, sind die Exequien für die abgelebte Seel in alen den Kirchen in beysein Meiner, und aler Anverwandten gehalten worden. Gott der Allmächtige stehe seiner armen Seel bey, und verleihe ihr die Ewig Ruhe.

Prema ovoj građi moguće je sastaviti ovakovu tabelu:

FRANCISCUS COMES PATACHICH († 1776.) & CATHARINA COMITISSA KEGLEVICH († 1811.) 1763.

1. *Maria Fridericus Vincentius*	2. *Rosa Anna Josepha*	3. *Adamus Ferdinandus Rochus*	4. *Theresia Joanna Notburga Marie*
** 5. IV. 1765.*	** 24. VIII. 1766.*	** 16. VIII. 1767.*	** 13. IX. 1768.*
† ?. ?. 1820.	*† 19. II. 1767.*	*† 16. IX. 1768.*	*† 30. VIII. 1769.*

5. *Eleonora Susanna*	6. *Casimirus Ignatius*	7. *Marie Juliana*	8. *Ignatius Cajetanus*
** 19. II. 1770.*	** 3. III. 1771.*	** 14. II. 1773.*	** 29. VII. 1774.*
† 1834.	*† 10. III. 1771.*	*† 13. VII. 1773.*	*† 8. V. 1775.*

Iz prednjih bilježaka i rodoslovne skice razabiraju se interesantni podaci o kumstvu i o prosjacima, o astrologijskom vjerovanju i o zadnjim časovima sušičavog grofa Franza. Kad se pogleda rađanje njegove osmero djece vidi se, da mu je žena in continuo rađala svake godine od 1765. do 1774. s prekidima g. 1769. i 1772. Biće i to uzrok tragičnom mortalitetu djece a ne samo njegova tuberkuloza. Normalno je poživjelo samo prvo i peto dijete. To su sin Friedrich koji je 1812. ostavio »Ludoviceumu« 10.000 for. i kći Eleonora posljednja Patačićka uopće, udata za grofa Bartola († 1817.) za kojega Nagy krivo misli da je bio Friedrichov brat. Fridericus ima dvije spomen-pločice u crkvi u Vidovcu koje mu je kao borcu protiv Turaka i Francuza dala postaviti sestra Eleonora. (Isp. Kukuljević, Nadpisi... str. 307. br. 1052.). Sa ženom dobio je Franciscus i imanja Vinicu, Popovec i Kalnik s Gušcerovcem, a od oca baštinio Novigrad, Vidovec i S. Iliju. 1764. je postao grof, tako da je te godine bio baronom samo velikovaradinski biskup Adam, sin Nikole IV. Patačića. Jedan brat F. bio je cistercit u Lansztrossu i umro 1764., sestra pak Regina bila je udata za barona Josefa Kulmera, koja mu je donijela Orehovicu, Lepu ves i Vrbinu u Brdovcu. 1764. stradao je F. od karlovačkog generalata, koji mu je okupirao kuće u Karlovcu.[39] Oršićevi memoari napominju da je oko 1770. u Varaždinu on bio centar luksusa tako da su zaplijenjena njegova i ženina imanja, a navodno je trebao postati i dubrovački konzul u Zagrebu još 1765.[40]

Ova Katarina Patačić, koja njemački piše kao njena mati i očuh, astrologijski orijentirana bilježi porođaje tako reći iz godine u godinu, i koja čini Porciunkuli zavjet, identična je s hrvatskom pjesnikinjom zbirke »Peszme Horvatszke« (1781.)[41] Navodno je bila lijepa žena i kako se razabira vrlo obrazovana, mora da je u talijanskom bila vrlo versirana. Zbirku galantne poezije je prikazala bratiću svoga muža, nadbiskupu Adamu Patačiću, koji je umro tri godine iza toga. Zašto baš njemu, kazuje njen predgovor, u kojemu ga naziva kreposnim lepoznancem i vrednim domorocem.

Povodom njene udaje opisuje informirani Krčelić[42] u poglavlju Connubium comitis Josephi Keglevich: Praedictus J. K., postquam cognatam suam Catharinam Keglevich comitis Petri olim filiam, quam praecabatur, non obtinuisset, praelligente illa baronem Franciscum, filium Stephani colonelli Patachich, ex desperatione vel potius innata illi levitate ex educationis defectu, dum bacchanalisticis feriis in Glogovecz Zagoriae apud viduam Suvichianam hujus filiam Catharinam nubere anhelantem et elegantis formae atque corporis puellam conspexisset... etc. etc.

Bartol (zanimljivo da tradicija zove i heros eponima familije imenom Bartol!) bio je čini se posljednji muški odvjetak, a sin grofa Ivana i grofice

[39] Krčelić, Annuae... p. 480.

[40] Memoiren des Grafen Adan Orssich de Szlavetich. Kukuljevićev »Arkiv« X. 276.—277. — Körbler, »Zanovićeva škola u Dubrovniku«. »Građa« 7. p. 9.

[41] Dr. B. Drechsler, Prilozi za povijest hrvatske književnosti. »Građa za povijest književnosti hrvatske« 7. Zagreb. 1912. str. 110.

[42] Annuae p. 447.

Eleonore Ringsmauel iz Štajerske * 1766. i oženio je svoju rodicu pomenutu Eleonoru * 1770. S njom nestaje obitelji Patačića u Hrvatskoj.[43]

Već iza 1767. napominje Krčelić u skici dodataka »Annuama« (akad. izd. 547) u rubrici »Familiae in masculo deficientes« i ove članove obitelji: baro Antonius Patachich,[44] baro Ladislaus Patachich, baro Nicolaus Patachich, comes Alexander Patachich. Tu je dakle već kod četvorice konstatovan manjak muškog potomstva kao i kod Vojnovića, Čikulinija, Gotala, Ratkaya, Prašinskoga, Petra Keglevića (oca žene Franje Patačića, koja je pisala napred priopćene rodoslovne bilješke u svom molitveniku).

Obiteljska grobnica Patačića bila je u Remetincu (pokraj Novog Marofa) kod franjevaca. I sada se u župnoj, nekada samostanskoj crkvi nalaze nadgrobne ploče.[45]

Krajem XVIII. stoljeća napominju se Stefan Patačić, Matija P. kanonik. Uopće, posljednji Patačići biće predmet studija onoga, koji bude pisao o njima monografiju.

Povodom Bartolove smrti[46] je u Zagrebu kod Novosela izišla štampom »Brevis memoria illustrissimi comitis Bartholomaei Patachich de Zajezda et Zarand, perpetui in Verbovecz, et Rakovecz S. c. R. A. M. Camerarii, a gestis, in Zagrabiensi quidem Administratoris, in Posegano autem Comitatibus actualis Supremi Comitis, prout etiam ad Exc. Tabulam Banalem Co-Judicis dignitatibus conspicui, relata occassione sollennis pro anima ejus in collegiata, et parochiali ecclesia Varasdinensis Parentationis. Die 14. Aprilis 1817.« On je službovao ne samo u Zagrebu nego i u Požegi. Pred kraj života rasprodao je imanja, poimence Zajezdu pa je osnovao od dijela toga novca zakladu, da se iz nje pomažu kmetovi u nevolji.

Iz toga se spisa razabire, da je isti uvelike zaslužan m. o. i za popravak puta od zagrebačke Harmice do Vlaške ulice. »Illius etenim opera factum est, ut inferior illa pars Civitatis zagrebiensis, quam forum tricesimale vocant una cum ducente abinde per sic dictum vicum lationorum via, quae antea decidius copiosiribus imbribus non nisi magnis cum difficultatibus permeari poterat, in satis notabili extensione pro viatorum commoditate lapidibus sterneretur, talique ratione praecaveretur periculum, quod quodam vice me, qui haec refero, spectante recidit, ut videlicet jumentum sub onere fatiscens ad lutum prolapsum in eodem suffocaretur«.[47]

Važno je, još eto u početku XIX. stoljeća, što su Patačići dignitatibus ita splenduerunt, ut in intimiora Principis Consilia vocati.

Od jednog Patacsich Józefa, gradskog podkapetana u Pešti i poslije magistratskog savjetnika postoje nekoje štampane publikacije, kao:

— 1831. Szabad Király Pest Városának Leirása.

— 1833. Carmen Suae Majestati Sacratissimae Ferdinando V. Juniori Regi Hungariae, ... Regio Coronae principi et successori throni anno 1833. dum e gravi morbo evasisset, cum homagialis submissionis cultu oblatum.

— 1839. Törteneti Jegyzettek Szabad Királyi Pest Városról. Geschichtliche Notizen von der königlichen Freistadt Pest.

U koliko ovaj pisac ima i kakve rodbinske veze s hrvatskim plemićima toga prezimena momentano se još ne zna.

[43] O njoj ću u »Narodnoj Starini« priopćiti poseban članak.
[44] To je muž Eleonore Budački s kojom je imao kćer Barbaru.
[45] Isp. Kukuljević, Nadpisi sredovječni i novovjeki... Zagreb 1891. str. 198.
[46] Isp. Kukuljević, Nadpisi br. 671. Pokopan je u Remetincu.
[47] Brevis memoria... p. 8.—9.

II.

Ona znamenja, koje je grofica Katarina Patačić zabilježila, da se pod njihovim znakom rađala njena djeca, jesu ujedno i dokument, kako je i ona poštovala zasade astrologije,[48] a sama pak znamenja jesu dijelovi zodijaka ili životinjskoga kruga, štono je bio glavni stup astralne religije.

Zodijak predstavlja kružnu putanju koja presijeca ekvator pod kutem 23½°. Upola je dakle nad njim sjeverno, upola južno. To je onaj dio neba unutar kojega planeti uvijek ostaju. Srednja se linija njegova zove ekliptika, ima 12 dijelova, i Sunce prividno stoji mjesec dana u tom jednom njegov razdijelu. Unutar ovoga zodijaka kreću se Mjesec, Sunce i pet planeta: Merkur, Venus, Mars, Saturn, Jupiter. Na osnovi njihova kretanja računano je vrijeme i iz snošaja brojeva jedinicâ vremena činjene su najrazličnije spekulacije s brojevima i njima je pridavano najdalekosežnije mistično značenje. Kao jedna od vidljivih posljedica vjerovanja u moć nebeskih tjelesa i njihov uticaj na zemaljske stvari javili su simboličke predodžbe o »gornjem svijetu«, koje su u grafičkom svom liku postali i spasonosni talismani, amuleti (hamajlije). To su n. pr. pentagram i heptagram.

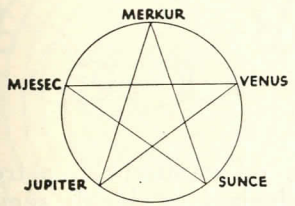

Pentagram

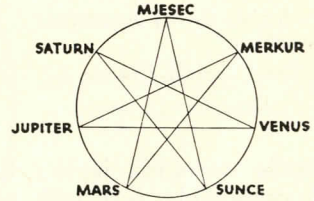

Heptagram

Moć se planeta očitovala prema vjerovanju Babilonjana, a potom prema učenju astrologije, u izvjesnim njihovim položajima: godinama, mjesecima, danima i satima. Pojedini »kritični dani« poznati su kasnije pod imenom egipatskih dana, a cio kosmički život ukalupljen je u sistem prema konstelacijama i svojstvima samih planeta. Najstarije astrologijsko djelo na 70 glinenih pločica datira iz Assurbanipalove biblioteke (668.—626. pr. Hr.) i naziva se po početnim riječima: »Kada su Anu, Enlil i Eea . . .«[49] Sve što se »gore« događa (a to je sudbina koju tkaju planeti) tumačeno je, da se odrazuje na zemlji, a prije toga dolaze gdjekad znamenja (omina) na nebu.

Važno je bilo da čovjek bude načistu koja mu je planeta vladaricom, jer je svaka planeta imala i svoj metal i svoju boju i svoje brojeve i svoje minerale, a to je sve opet u vezi sa zdravljem:

[48] Pa ona živi u stoljeću čiji je produkt i Hofrath Eckartshausen sa svojima Aufschlüsse zur Magie über verborgene philosophische Wissenschaften und verdeckte Geheimnisse der Natur, a napokon je svaki kalendar bio diktovao kao i tradiciju takvo vjerovanje nuz mnoštvo literature i ako sada već ne naučnog karaktera.
[49] Isp. Franz Strunz, Astrologie — Alchemie — Mystik. Ein Beitrag zur Geschichte der Naturwissenschaften. München 1928. p. 26.

Saturn: olovo: zelena boja, broj 8, dijamant, kalcedon
Merkur: živa: žuta boja, broj 5, smaragd, ahat
Venus: bakar: indigo boja, broj 6, lapislazuli
Jupiter: kositar: plava boja, broj 3, safir, beryll
Mars: željezo: crvena boja, broj 9, ametist, jaspis
Mjesec: srebro: ljubičasta boja ili mutno bijela, brojevi +7, —4, biseri i bijeli korali
Sunce: zlato: narančasta boja, brojevi +1, —4, hrisolit, heliotrop.

Sve to u vezi ipak nije shvaćeno odlučno i fatalistički, ali ipak vjerovatno: »Sidera inclinant, sed non necessitant«. Boje dugina spektra korespondiraju s planetima u učenju astrologa.

Zodijak je imao članove ovih imena i spadali su na godišnje mjesece označene rimskim brojevima:

1. Ovan (III—IV) Aries
2. Bik (IV—V) Taurus
3. Dvojci (V—VI) Gemini
4. Rak (VI—VII) Cancer
5. Lav (VII—VIII) Leo
6. Djevica (VIII—IX) Virgo
7. Vaga (IX—X) Libra
8. Skorpion (X—XI) Scorpius
9. Strijelac (XI—XII) Arcitenens, Kentauros, Sagittarius
10. Jarac (XII—I) Caper, Capricornus
11. Vodenjak (I—II) Aquarius, Amphora
12. Ribe (II—III) Pisces

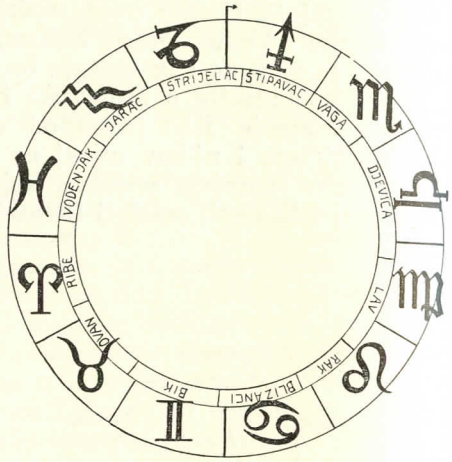

Postanje narodnih jezika tumačeno je od pamtivijeka astrologijski, a tako i raspodjela teritorijâ zemlje. Babilonjani su dijelili zemlju na 4 dijela i to dovodili u vezu sa zvijezdama. Na astrologijskoj geografiji Babilonjana kažu mnogi da se je zasnivala i predaja Biblije (Deuteron. 4, 19).[50] Po jednom starogrčkom sistemu glavne su zemlje bile razvrstane prema zodijaku, a karakter naroda, navodno, zavisio je od planeta. Sva su ta naziranja dolazila s istoka.

Claudius Ptolemaios je oko polovice II. stoljeća obnovio astrologijsku geografiju i etnografiju. U 2. knjizi svoga kapitalnog djela (Tetrabiblos Quadripartitum) obrađuje problem utjecaja zvijezda na pojedine narode, zemlje i gradove. On misli da su izvjesne osebine narodâ i stanje narodnih kultura samo jedan kosmički fatum. Njegova »Megale Syntaxis« (*μεγίστη σύνταξις τῆς ἀστρονομίας*) u arapskom se prevodu zvala »Tabrir al magesthi« (skraćeno: Almagest). Zemlja prema tom učenju nije razdijeljena samo u širinske pojase (zone) nego je *οἰκουμένη* predstavljana kao jedan paralelogram s 2 diagonale. U njemu je svaki trokut pod vlašću triju zodijačkih zviježđa.

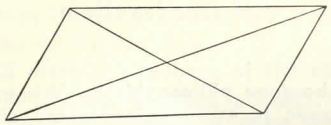

[50] Boll und Bezold, Sternglaube und Sterndeutung. Leipzig 1918. p. 11, 82.

Prema Ptolemaiosovu učenju pet ima planetarnih »odnošaja«: to su »kuće«, trokuti, uspon, mjere i »lica«. Ovo su dakle »dignitates essentiales« svakoga planeta i prema njihovim prilikama sastavljani su prognostikoni, horoskopi itd. Na osnovi ovoga sistema već je onda Cl. Ptolemaios počeo tumačiti karakter pojedinih naroda: Poput zodijaka i »krug zemlje« dijeli se u 4 trokuta. Svaki »trokut« vlada dotičnim dijelom zemlje i ima 3 zodijačka znaka. Prvi trokut je sjeverozapadni t. j. Evropa. Tu vladaju Jupiter i Mars. Za pojedine zemlje i gradove prevažne su bile pomrčine sunca i mjeseca, jer u vezi s trajanjem tih pomrčina zavisila je budućnost. Važno je zato bilo znati, koji će planet vladati u vrijeme pomrčine. Uopće nauka »de annis climacteriis« mnogo je bila respektovana. Organski sazdan Kosmos zamišljan je kao pratip čovječjeg tijela.

Brižna majka, grofica Patačić, vjerovatno je i zato bilježila planete pod kojima se rađahu njena djeca, jer je postojalo rasprostranjeno vje-

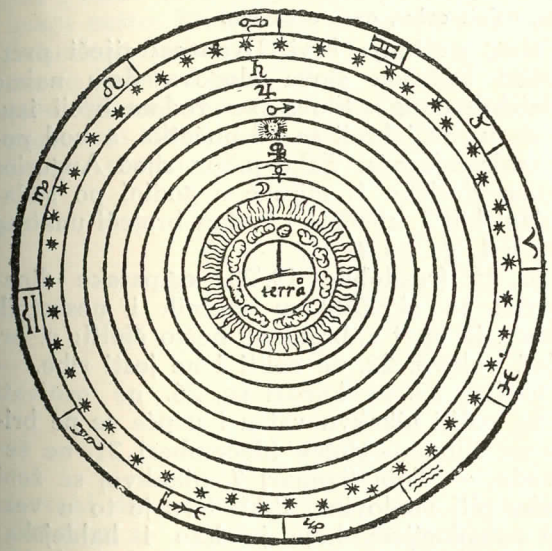

Sistem Ptolemejev, iz »Andreae Argoli Ephemerides« 1677.

rovanje, da planeti imaju ne samo svoje godine i ostale jedinice vremena, nego da oni utječu i ravnaju specijalnim razdobljima ljudskoga života.[51] Od rođenja pa do navršene 4. godine mališem vlada Mjesec (Selene); kako je kratka njegova putanja i dječja je ta faza brzopleta i slabašna.[52] Drugo razdoblje ide od 5. do 14. godine, njime vlada Merkurios. U dječaka se zameću i pomalo formiraju klice njegove duševnosti. Tu spadaju prve stvarne pouke i odgoja mlada duha. Treća dob ide pod vlast Venere, od 15. do 22. godine (buđenje spolnog života, ljubakanja bez izbora, srljanje u život zatvorenih očiju). Prvo muževno doba zaprema 19 godina, od 23. do 41. godine. To je sredina i sunčana kulminacija ljudske egzistencije. Njome vlada Helios (Sunce). No već drugim dijelom muževnoga doba (42.—56. godina) vlada hrđav planet

[51] Franz Boll, Die Lebensalter. Leipzig 1913. p. 33.

[52] Prema versiji dialoga Hermippos Mjesecu pripada i posljednji mjesec ženine trudnoće. Cit. Boll, ibid.

Mars, koji uzrokuje mnogo zlo i nesreću. On u život unosi trpku zbilju, brige, jad, za tijelo kao i za dušu. On je onaj koji dovodi do spoznaje, da je prošlo doba cvatnje i žuhko nuka čovjeka, da još prije kraja života nešto čestito učini. I onda dolazi prvo staračko doba od 57. do 68. godine, 12 godina pod blagoslovnom vladom Jupitrovom (nema više silovitosti, divljeg nemira, ni smisla za opasna nastojanja). Sada nadolazi smisao za primjerenost, promišljenost, sklonost mudromu računu, sposobnost i volja drugom svjetovati, drugoga tješiti, a uz to pojačan nagon za čašću, slavom i slobodom uz otmjen mir. Konačno je tu i posljednja starost (vlada Saturna u koga je najmanje svjetla; to je najsporiji planet). Sva pokretnost se pomalo koči, slabe nagoni, želje i užitci; nema nadanja, tromost i negodovanje prema svemu prevlada i najzad se sav život ukoči. Takovo je naziranje našlo onda stoljećima odraza u književnosti i u likovnoj umjetnosti. A u praktičnom životu znanje o tzv. »egipatskim danima« (za koje zna i Hesiod) sačuvano je u dva heksametra:

Augurior decios, audito lumine clangor
Liquet olens abies, coluit colus, excute gallum.

Važno je bilo to znanje zbog puštanja krvi. Dvanaest riječi pretstavlja dvanaest mjeseci u godini. Početna slova slogova daju naime brojčanu vrijednost tzv. »egipatskih dana«. Slova se redom broji izuzevši »h«. Kod slova prvog sloga u riječi broji se od početka, a kod početnih slova drugog sloga od kraja mjeseca. Tako n. pr. riječ Augurior naznačuje mjesec siječanj (januar, dotično 1. mjesec u godini po sadašnjem računu). »Egipatski« su dani bili 1. siječnja i 7. dan brojeći unatrag dane od svršetka siječnja. Au = 1, gu = 7!

Još iz vremena ca 1200 pr. H. (razdoblje 19./20. egipatske dinastije) postoji astrologijski papyrus sa skrižaljkom sretnih i nesretnih dana, kada se nešto smije, a kada je opet zabranjeno nešto činiti: n. pr. »Thot (september) 21. ne ubijati volove, 22. ne soliti i ne jesti ribe. — Paophi (oktober) 13. ne jesti variva, 22. ne kupati se, 26. ne osnivati kuće. — Othyr (novembar) 5. ne paliti nikakvu vatru i uopće se ne brinuti za vatru, 19. ne voziti se na Nilu. — Hojak (december) 21. ne šetati, 28. ne jesti životinje iz vode. — Tobi (januar) 7. nikakvoj se ženi pokazivati, 24. sretan dan, treba piti medovinu, itd.[53] Sve je to u vezi s mitologijom i sa egipatskom astrologijom, koja je kao i haldejska: zvijezde a osobito planeti vrše zajedno sa suncem i mjesecom izvjestan uticaj na sve što biva. Jasna je prema tome potreba saznanja, kako koji planet »vlada«. I u tom se onda toliko sistematizovalo te je važilo kao da svaki planet u danu ima i svoj određeni sat »vladanja«. N. pr. Prvi je sat prvoga dana pripadao krajnjemu planetu, Saturnu,[54] onda zaredom drugomu, t. j. Jupitru. Astrologija je baš u Egiptu imala bujno tlo te se razvila u sistem sačuvan osobito i u pomenutom tzv. »Quadripartitum Cl. Ptolemaei« (II. stoljeće p. H.). Važno je s ovim predmetom u vezi razabrati nadalje kvalitete uticaja nebeskih tijela (prema Cl. Ptolemaiosu):

[53] Prof. Dr. Alfred Lehmann, Aberglaube und Zauberei... Dritte deutsche Auflage. Stuttgart 1925. p. 146.

[54] Odatle 1. dan dies Saturni (engl. Saturday); 2. dan Sunca, dies Solis (Sunday); 3. dan mjeseca, dies lunae (franc. lundi); 4. dan dies Martis (franc. mardi); 5. dan Merkura (franc. mercredi); 6. dan Jupitrov, dies Jovis (franc. jeudi); — Isp. Boll, Hebdomas. Pauly-Wissowa, Real-Encyvlopädie des classischen Altertums. 14. Halbband. Stuttgart, 1912. p. 2547. — Pa i sami sati u toku dana pridavani su u vlast planeta.

»... Mjesec čini vlagu tako što je Zemlji najbliži, a iz zemlje proizlaze pare. Tako mjesec smekšava stvari, uzrok je trulosti. No on je sličan i suncu pa zato i on može grijati.

»Saturn je zvijezda koja donosi najviše hladnoće, ali je i uzrok isparavanju i sušenju jer je najdalji od sunčane toplote i zemljine vlage. Snaga Saturnova i ostalih zvijezda odvisna je od položaja prema suncu i mjesecu.

»Jupiter je blaga zvijezda. Na sredini je između hladnog Saturna i vrućeg Marsa, koji tlači. Od Jupitra ide i toplo i vlažno, ali toplinska jakost prevladava, pa zato su i od njega plodonosni vjetrovi.

»Mars žari i suši, kao što mu je i boja vatre (on je crven). U blizini je sunca, krug sunčev unutar je Marsove sfere.

Venus je blaga, kao i Jupiter, a Merkur suši i vlagu uzima u velikoj količini, jer nije daleko od sunca. Jupiter, Venus i Mjesec (Selene, Luna, femin.) blagotvorne su zvijezde (blage prirode, tople su i vlažne). Saturnus i Mars obratno. Između obih su grupa Sunce i Merkur, jer od svake imaju nešto. Ptolemaeus kaže da ima muških i ženskih planeta. Prvi su Saturnus, Jupiter i Mars a ostali su ženski, budući da su vlažni i plodonosni; jedino Merkur ima značajke obih spolova, t. j. jednako vlage i suše. Utjecaj planeta na zemlju nije uvijek jednak već zavisi kako je napomenuto od njegova položaja na nebu, na izvjesnoj točci planetarne kružne putanje. Taj krug jeste zodijak i dijeli se na jednakih 12 dijelova

Znakovi (hijerogliti) planeta:

☉ *Sunce*
☿ *Zemlja*
♂ *Mars*
♃ *Jupiter*
♄ *Saturn*
♅ *Uranus*
♆ *Neptun*

i svaki dio ima svoje ime i svoj hijeroglifski znak, a zaprema 30°, i to 30° zove se »mjesto« (locu domicilium). Operisalo se s »kotarima«, »dekanima« (to su demoni s kojima se Sunce bori), uzvišenjima (altitudines) i padanjima (deiectiones), ascendentom (horoskopom). U V. stoljeću pr. Hr. razređen je zodijak i možda ga je oko 427. pr. Kr. konstruirao babilonski astronom Naburimannu (Naburianos).[55] Grcima je starohaldejska astrologiju najvjerovatnije priopćio oko 280 g. pr. Hr. u djelu *Βαβιλωνιακά* pisac Berossos. No i drugim putevima ulazila je astrologija u helenstvo. Tu su bili Pythagoras, Plato (Politeia i Timaios) i dr. Plato je učio: koliko zvijezda toliko duša. Osim toga i tzv. jonska filosofija pa orfizam bili su priprava i predstupanj astrologijskog saznavanja.

U helenističko vrijeme su dijadosi i epigoni uz pomoć haldejske astrologije stvarali kultove koi su nadomještali državnu religiju. I hramski grob Antiohosa I. 281.—261. pr. Hr. (Komagene) dokaz je tomu. Tu su nalazi i kraljev horoskop. Bio je rođen u znaku Lava, a lav se nalazi i

[55] Uhlemann, Grundzüge der Astrologie der Alten, Leipzig 1857. — Riess, Astrologie: Pauly-Wissowa, Real-Encyklopädie der classischen Altertumswissenschaft. Zweiter Band. Stuttgart 1896., p. 1802.

na njegovim novcima. I grčka je medicina tumačila, kao da su bolesti i tok bolesti zavisni od konstelacije mjeseca i planeta, od mjeseca napose n, pr. ženska menstruacija.

Ennius († a. 169.) u svojima »Annales« istupa u Rimu protiv astrologije. Cato (de agricultura 5, 4) zabranjuje saobraćanje s Haldejcima, što je dokaz da se na rimskom ladanju potucala izvjesna klatež astrologa, privučena možda i prisustvom mnogih sirijskih robova. 139. došlo je do izgona tih »Haldejaca« koji su dolazili možda i u društva uličnih dama s Istoka... I sam Sulla mnogo je uvažavao »proročanstva haldejska« protiv kojih se je onda javila egipatska konkurencija importom djela »Petosiris«. Nema sumnje da je i Caesar bio pristalica astrologije (za signum svojih legija izabrao je zodijački znak Bika, koji pripada Veneri štono je bila patrona njegove obitelji). Cicero je opet bio protivnik, kao i Tacitus, koji u Historijama (I, 22) kaže, da su (mathematici) genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper et retinebitur. Međutim rimski Panteon simbolizirao je kosmos; u njemu je sedam (planetarnih?) apsida, kao što je hebdomadi bio posvećen Septizonium štono ga je kasnije na Palatinu dao sagraditi Septimius Severus (193.—211.), osnivač vojničke despotije. Još u doba Augusta postala je astrologija pomodna i dvorska (Manilius: Astronomica).

Svi stoici (osim Panaitiosa) bili su pristaše astrologije, isto neoplatonici i ako je Plotinos bio zauzeo lično suprotan stav. Seneca (dial. VI. 18, 3) kaže: Videbis quinque sidera... ex horum levissimis motibus fortunae populorum dependent et maxima ac minima proinde formantur, prout aequum iniquumque sidus incessit. Rimski carevi držali su dvorske astrologe, ali su branili da ih ko drugi ima i da saznaje, što preskazuju zvijezde carevima i njihovoj vladavini. Rimske dame osobito su se zanimale astrologijom, što više same se razaznavale u priručnicima: Thrasyllos ili Nechepso Petosiris, a nosile su i narukvice s likovima Septimane (Hebdomas). Razumljivo je, da su i liječnici potražili sreću u astrologiji. Od glasovitijih astrologa ističu se Dorotheos iz Sidona (vir prudentissimus), Vettius Valens, Paulos iz Aleksandreje, Proklos itd. Međutim za razliku od ostalih imperatora Alexander Severus (222.—235.) fundirao je u Rimu plaćenu profesoru za astrologiju. No već 294. ustao je Dioklecijan (284.—305.) protiv zvijezdoznanaca (artem geometriae discere atque exercere publice intersit. ars autem mathematica damnabilis intersita est.) Začudo je, što je inače znamenjima skloni Constantius 337. izdao edikt: nemo .. consulat... mathematicum.... chaldaei et magi et ceteri, quos maleficos ... vulgus appelat, nec ad hanc partem aliquid moliantur ... sileat omnibus perpetuo divinandi curiositas. Edikt je slabo respektovan, jer je obnovljen 358., pa 370., i još 373. Rimljani nijesu, kako kaže Ammianus, u to doba vjerovali u bogove nego u zvijezde, kako to dokazuje i mladost Augustinusa Aureliusa. Upravo u vrijeme Constantinusa (313.—337.) i Constantiusa (337.—361.) živio je veliki rimski astrolog Firmicus Maternus (8 knjiga matheseos, 335.—337.)[56]. Mudro se u vrijeme cara Julijana astrologija izvlačila od carske nemilosti: ko upita astrologa o caru neka ga odbije s motivacijom ne samo što je to zabranjeno, već i zato što car ne podleži Fatumu; car je, naime, gospodar svijeta i poradi toga njegova sudbina zavisi samo od najvišeg Boga. Oko 381. živio je

[56] Pauly-Wissowa, Real-Encyklopädie ... sub Astrologie (1896.) p. 1826.

Hefajstion iz Teba i savremenik njegov Paulos iz Aleksandreje. Nadošlo je kršćanstvo učinilo je onda oficijelan prelom, klice i korijenje je međutim ostalo.

Kršćanstvo prvih stoljeća vodilo je ogorčenu borbu protiv »matematičara«, sinode i apologeti osuđivali su astrologiju kao veliku uzročnicu mnogih herezija. A nije začudo, jer je kršćanstvu s te strane prorečeno po horoskopu da ne će dulje bitisati nego 365 godina.[57] Rim je navodno bio pod znakom Sunca, Arabija pod Venerom. Na zapadu kršćanske sfere iščeznula je onda astrologija jedno vrijeme, da se opet javi, naročito u srednjim stoljećima srednjeg vijeka, u Bizantu je međutim održan u tom smislu kontinuitet s antičkim vijekom.[58] Kasnije nastupa i na zapadu sve veća tolerancija astrologije, u vezi s hronologijom i simbolikom brojeva i sistematikom historije. Sad izlaze opet na površinu zaboravljeni kršćanski astrološki fragmenti i spekulacija s brojevima i slijedi antipaganska interpretacija astrologije. No protiv prekoračenja Crkva je žestoko istupala, dok su nekoji elementi simbolički produžili svoje bivovanje, prešavši i u kršćansku sferu.

Svetost broja 7 prešla je n. pr. već prije i u kršćansku simboliku i o njoj govori sv. Jeronim ovako: »Ipse enim septenarius numerus septiformas spiritus gratius in se demonstrat, quae in hoc micant, ipsique gratiarum spiritus in eodem firmamento caeli sunt fulgentes. Igitur stellae per prophetam septem oculi Domini appellantur«.[59] Astrolozi su se hvatali i »zvijezde Isusove« koja je išla ispred Sv. 3 kraljeva (magijaca s istoka), ali im je ortodoksno učenje odvraćalo, da zvijezda nije mogla biti uzrok porođenja, nego samo znak. Sv. Jeronim (331.—420.) zove 3 kralja »docti a daemonibus«. Beda Venerabilis (673.—735.) zove ih »svetim kraljevima«, a on čini partiju za sebe obzirom i na simboliku brojeva i na astrologiju posebice. A napokon još u Otkrivenju Ivanovu (13, 18) ima dokumenata o spekulaciji brojeva po kabalističkom sistemu: svaka je riječ broj i svaki je broj riječ. Monah Michael Glykas izgubi očinji vid na zapovijed cara Manuela Komnenosa (1143.—1180.) valjada zato, što je napadao astrologijsko zanimanje carigradskog dvora. Vladarski plaštevi sredovječnih vladara posuti su zvijezdama (a tako je u svoje vrijeme izgledala i mantija rimskog boga neba).

I sedam glavnih grijeha pokušano je dovoditi u vezu s astrologijom: od Marta iracundia (srditost), od Venere libido, od Merkura lucri cupiditas (srebroljublje), od Jupitra regni desiderium, od Sunca gula (proždrljivost), a od Mjeseca invidia (zavist). Ali ima i drukčije modifikacije: Ex sole spiritum, ex Luna corpus, ex Mercurio linguam et sapientium, ex Venere voluptatem, ex Marte fervorem, ex Jove temperantiam, ex Saturno tarditatem. Konačno je pokušavan kompromis ovom formulom: Astra regunt homines, sed regit astra Deus.

Važno je međutim naglasiti, da su zapadnjački pisci u XIII., XIV. i XV. stoljeću crpli svoje vjerovanje u uzročnu vezu ljudskih zgoda i ne-

[57] Isp. Origenesov komentar knjizi »Genesis« pa Augustinus, De civitate Dei XVIII, 54.

[58] Isp. J. H. Krause, Die Byzantiner des Mittelalters. Halle, 1869. p. 396. sqq.

[59] Jos. Sauer, Symbolik des christlichen Kirchengebäudes, p. 75 sqq. — Sveti broj 7 od 3+4, t. j. spoj duševnog i tjelesnog.

beskih tjelesa iz djela muslimanskih naučenjaka[60], a ne iz grčke filosofije i historiografije. Izvjesnu filosofiju astrologije izgradili su istom Arapi (Al Kindi iz Basre u IX. stoljeću, pa njegov učenik Abu Mašar (latinski Albamasar), koji je napisao »De magnis conjunctionibus, annorum revolutionibus ac eorum profectionibus«. Konstruirali su prema susretaju izvjesnih planeta u jednoj »kući« zbivanje političkih i religioznih događaja. Najvažnije su konjunkcije visih planeta, Saturna i Jupitra (svakih 20 godina male promjene. u 240 srednje, a u 960 godina totalni preobrati). U XIII. stoljeću Aboazen Haly (Aben Ragal) »De judiciis astrorum«. Hebrejski kabalisti partija su za sebe.

Jedan od najznatnijih učenika Arapa u astrologiji bio je oko 1280. Arnoldus Villanova (De judiciis astronomiae). On je iza Cl. Ptolemaiosa postao novotar u učenju o »nebeskim kućama.« Svih 12 »kuća« nemaju jednaku vrijednost. Prva »kuća« predstavlja onoga, koji pita zvijezde za savjet ili onoga, koji je upravo rođen te se ustanovljuje njegov »nativitet«. Druga »kuća« se tiče imovine pitačeve. Po trećoj se zaključuje obzirom na susjede, braću, sestre, rodbinu iste linije. Četvrta se tiče roditelja i roda s njima u liniji. Peta se odnosi na djecu. nećake i rođake u smislu descendencije pa i na baštinike. Šesta: služinčad, robovi, domaće životinje. Sedma: brak, supružnici, ljubav. Osma: Smrt vrt, i stanje poslije nje. Deveta: umjetnost, znanost, književstvo i sve što je s tim u vezi. Deseta: vlast, činovi (eventualna budućnost pitačeva). Jedanaesta: prijatelji, prijateljstvo, nada, povjerenje. Dvanaesta: Neprijatelji, brige, tegobe, nesreće, tamnica. Ko pita zvijezde mora prije svega nacrtati situaciju neba u tomu momentu prema ovoj slici:

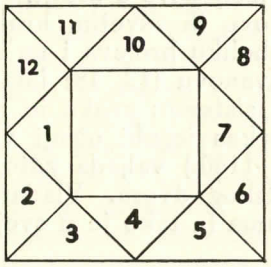

Numerirani prostori prikazuju 12 »kuća« i tu se ucrtavaju planeti toga momenta i znakovi zadijaka. Tumačenje proizlazi onda jednostavno iz položaja planeta u »kućama« i prema znakovima. Villanova je ovakav svoj sistem poglavito namijenio svrhama medicine. N. pr. zodijačke znakove aplikovao je na čovječje tijelo. Prvi znak je ovan; taj se znak tiče glave. U glavi ovan ima svu snagu. Bik u vratu, zatiljku. Ruke i noge spadaju Blizancima (sposobnost obuhvatanja također!). Rak se tiče grudi i njima bližih partija. Lav: srce, usta, pluća, jetra. Djevica: utroba. Vaga: koža, bubrezi, posteriora (hemisfere) i uopće njima bliže partije. Škorpijon: spolni organi; škorpijon opet ima snagu u repu. Strijelac: bokovi, bedra. Jarac: koljena. Vodenjak: listovi noge. Ribe: noge. Nije dobro liječiti

[60] Dašto, da će u periferijskim krajevima i kod primitivaca to vjerovanje poprimiti osebne svoje oblike i čistiju praznovjerničku sadržinu. Zato je tipična versija koju na pr. 16. VIII. 1679. servira Imbrišimović Borkoviću: »Pojavili su se razni znakovi, koje Turci na zlo tumače: grabežljive ptice, riba sa glavom teleta i jednim okom«. Isp. R. Lopašić: Slavonski spomenici za XVII. vijek. »Starine« XXX. Zagreb 1902. str. 53.

onu partiju tijela, kad mjesec stoji u zodijačkom znaku onog dijela, itdi itd.[61] Osobito značenje imali su »aspekti«, međusobne konstelacije planeta. Na specialno istraživanje čeka još i Herman Dalmatin iz XII. stoljeća: »de utilitatibus astrolabii«. (Isp. M. Breyer, Prilozi... Zagreb 1904. str. 177.).

Arapi su pak poprimili astrologijsko znanje od Persijanaca, osobito od sekte Mazdakita koja opću historiju dijeli na 12 perioda (svakim periodom vlada jedno zviježđe zodijaka[62]). A Mandejci, u osnovi babilonska sekta, proricali su život zemlje u vezi sa 7 epoha (planeta) na 480.000 godina. No najveći arapski filosof historije Ibn-Haldun[63] († 1406.) poricao je astrologiji karakter nauke i proglasio je opasnom za vjeru i državu. U doba Alberta Velikoga (1193.—1280.) i Tome Akvinskoga (1225.—1274.) nastalo je već izvjesno pomirenje kršćanstva s astrologijom. U djelu »Speculum astronomiae, in quo de libris licitis et illicitis pertractatur« poklapa se tumačenje s arapskim učenjem; već se brani Abu Mašarovo izlaganje, kako je u zvijezdama bilo predskazano rođenje Hristovo od Djevice »ne kao da bi konstelacije bile uzrok njegova rođenja nego samo navještaj«. A. Roger Bacon (1214.—1244.) pristaje na tumačenje sideričkih uslova: Konjunkcija Jupitrova sa Saturnom javi haldejsku, sa Suncem egipatsku, sa Venerom islamsku, sa Merkurom kršćansku vjeru[64]. Od XIII. stoljeća dalje astrologija će upravo zaraziti, zapadnjački svijet, u XIV. i XV. stoljeću ona buja i uspeće se u dvorske institucije, dvorski astrolozi upravljaće mnogim državama (n. pr. Michael Scotus[65] kod Friedricha II. Hohenstaufena (1212.—1250.) i ako se u F. pomaljaju počeci moderne države a u njem lično problemi modernog čovjeka mislioca[66]. Istom sad će pjesnici pustiti sebi maha i odjeke svog astrologijskog nastrojenja. Historiografiju će prožeti astrologija također. Dante[67], Bocaccio i cijele plejade iz najrazličnijih naroda i krajeva Evrope povešće se za njom. Evo n. pr. kako Bocaccio opisuje svoj susretaj s Fiamettom: »Dogodilo se to onoga dana, kojim vladaše Saturnus u 1. satu, kada je Febo sa svojim konjima dostigao 16. stupanj nebeskog ovna i kada je slavljen povratak Jupitrova sina iz opljačkanog carstva Plutonova — onda sam ja u Napulju ušao u jedan hram, koji se prezivaše po onomu, koji je sebe dao pržiti na ražnju da bi dospio među bogove....«[68]

Rijetko je da koji sredovječni pjesnik nije potpao astrologijskoj psihozi. Franjevac Bertholdus de Ratisbona († 1272.) propovjeda o 7 planeta. A i sveta Hildegarda († 1179.) bavila se planetima[69]. Dominikanac Ro-

[61] A. Villanovanus, Opera omnia. Basileae 1585.

[62] Isp. Casartelli, La philosophie réligieuse du Mazdéisme sous les Sassanides. Paris 1884. p. 90. Cit Bezold p. 406.

[63] Dr. M. Kamil Ayad, Die Geschichts- und Geselschaftslehre Ibn Halduns. Stuttgart und Berlin 1930.

[64] E. Charles, Roger Bacon. Paris 1861. p. 46. Opus maius I. Oxford 1897. p. LIX.

[65] Kod njega je Saturnus starac, Jupiter muž četrdesetih godina, Mars kao mladić. Isp. F. Saxl, Beiträge zu einer Geschichte der Planetendarstellung im Orient und im Okzident. »Der Islam« III. (1912). p. 175.

[66] Isp. Karl Hampe, Kaiser Friedrich II. als Fragesteller. Kultur- und Universalgeschichte. Walter Goetz zu seinem 60 Geburtstage... Leipzig-Berlin 1927. p. 55.

[67] Miguel Asin Palacios, La escatologia musulmana en la Divina Comedia. Madrid, 1919. — Dante ide dakako i od Laktancijeve pjesme De Ave Phoenice (o Feniksptici) na osnovi egipatske astrologije.

[68] Isp. Soldati, La poesia astrologica nel Quatrocento. Firenze 1906.

[69] Isp. Migne, Patrologia latina CXCVI, p. 403, 751,775.

bert Holkoth († 1349.) prati samo Krista u svojima »praelectiones in librum Sapientiae regis Salomonis«[70] kao Sunce koje prolazi 12 postaja zodijaka: u vrijeme Raja Sunce svijeta bilo je u znaku ovna da izgonom prvog ljudskog para iz Raja dođe u stadij gadnog bika... Konačno će na Sudnji Dan biti u znaku Riba(koje su poznati simbol kršćanstva). U vrijeme strašnih općih epidemija (kugâ naročito), bunâ, ratova, raskola i sl. svijetu su za utjehu služila astrologijska tumačenja i, osobito, proricanja. Često je Rimska Crkva zauzimala oštar stav protiv praznovjerice astrologijske koja je postajala sve više sadržinom pučke literature. Mnogi renesansni pretstavnici snažno su se opirali kao racionalisti Astrologiji[71], no ona je sve do Prosvjetaštva zadržala znatne pozicije. Već u XV. stoljeću bilo je popularnih kalendara (praktika) u kojima se svjetovalo, kada je dobro uzimati koji lijek, kada je probitačno puštati krv, sve to u vezi sa zodijakom, sa konstelacijom zvijezda. Zadugo su išle Medicina i Astrologija ispod ruke jedna s drugom. Kontinuitet haldejsko-egipatske magije produžavao je svoje bivovanje. »Prognostikoni« i »praktike« širom su osvajali svijet. Katedre za astrologiju postojale su na universitetima u Padovi, Bologni i Ferrari sve do XVI. stoljeća, i ako je inkvizicija (već poradi crkvenog učenja o slobodnoj volji) gonila na lomaču mnoge takve profesore, kao n. pr. Pietra d'Abano (Petrus Aponensis † 1316.) ili kao što je faktično spalila Cecca d'Ascoli-ja († 1327.), naročito zato, jer je u tančine izradio Kristov horoskop: »Jer je Vaga prigodom rođenja Kristova stojala na 10. stupnju descendencije, morade umrijeti na krstu razapet, a poradi Jarca morade se roditi štali, zbog škorpijona na 2. stupnju zapade u siromaštvo, i jer je Merkur u Blizancima bio na svom pravom položaju, zato je Hrist bio mudar i kazivao tu mudrost u poredbama«. U Firenci je dotacija za katedru astrologije na universitetu 40 fiorina, a to je bio dvostruki iznos svote za logiku ili za »institucije«.

Nego je onda iznimna crkvena pojava Pierre d'Aillya (1350.—1420.) crkvenog diplomata i kardinala u doba šisme (Petrus de Alliaco), koji je 1414. napisao u prilog astrologije pet spisa, poimence traktat »Concordia astronomice veritatis et narrationis hystorice«. On u duhu svoga vremena operira s došašćem Antihrista, a baza razmatranja mu je četverodijelni sastav zodijaka, pa 4 godišnja doba a isto i četiri dobi ljudskoga života. Mladost — proljeće toplo je i vlažno; muževnost — ljeto toplo i suho; jesen — starost hladna i suha; nemoć — zima hladna i vlažna. »Saturnus i Mars su uzrok što čovjek stari, a tako će od djelovanja tih planeta ostariti i ovaj prolazni svijet i dokrajčiti svoju kružnu putanju u vatrenom znaku ovna. I zato će (zemlja) na Božju zapovijed propasti u ognju«. Ali i na bizan-

[70] Ed. 1586., lectio 61.

[71] Pico della Mirandola 1494. »Disputationum in astrologiam ll XII«, ali je ipak 1486. pisao »Conclusiones cabbalisticae«. 1498. Lucio Bellanti (iz Siene): Astrologiae defensio contra Jo. Picum Mirandulanum. — Marsilii Ficini Opera Omnia, vol. I. Basileae 1561. p. 958. ima pismo od 20. VIII. 1494., u kojemu Ficino kaže da je astrologijske imagines i regulae ismijavao kao i Pico, osobito u komentaru Plotinovih Enneada. Njegova »Disputatio contra iudicium astrologorum« ostade nedovršena. »Sidera non faciunt actus hominum« njegovo je geslo.

[72] Isp. u »Narodnoj Starini« II. (1923.): Vladoje Dukat, Iz povijesti hrvatskoga kalendara. Na str. 21. razabiraju se na faksimilu kalendara 1653. »Duanadeszte znameni nebeszkih« (znaci zodijaka). Ibidem slike 7. i 8., te str. 26. i 27., 33.

[73] Friedrich von Bezold, Astrologische Geschichtskonstruktion im Mittelalter. »Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft«. (VIII. 1892.)

Znamenja zodijaka 1489. poredana prema elementima: vatra, zemlja, zrak, voda.

tinskoj strani ima takav jedan lik: to je Joannes Katrarios sa svojim dialogom »Hermippos ili o astrologiji«.

U hrvatskom »Lucidaru« (kodeks je valjada iz g. 1416.) kaže se n. pr. da »peta zvezda imenuet se jupiter, i ta zvezda, kako nam prave učiteli, vladaet mudrostiju«. Učenik se u ovom dialogu zanima zatim i za »naravu zvezdi« pa mu učitelj ovako objašnjava:

»Zvezdi su od četireh elimenti, da kad se otroče porodi pod koteruju zvezdu, ot te primet narav telu svoemu.

»Učenik uprosi: Kako to pridet?

»Učitelj reče: se je od nature človečanske, nekie zvezdi sut narava studenago, nekie gorkago i nekie suhago, a nekie mokrago. Takoi kada človek vlečet se naravom zvezdniem, ki človek je suhago i studenago narava, ta rad mlči; a ki je studenago i mokrago, ta rad mnogo govori i rad odgovaraet va uprošeniju, i jest črn; ki je gorkago i suhago, ta je nagal i moštar i bel i rad imeva mnogo žen, i koteri sut mokrago i gorkago, ti sut daroviti i verni i stanoviti i milostivi i dragi sut ljudem i beli sut, i zato nam glagolet poganski knjigi, jako venuš mu-

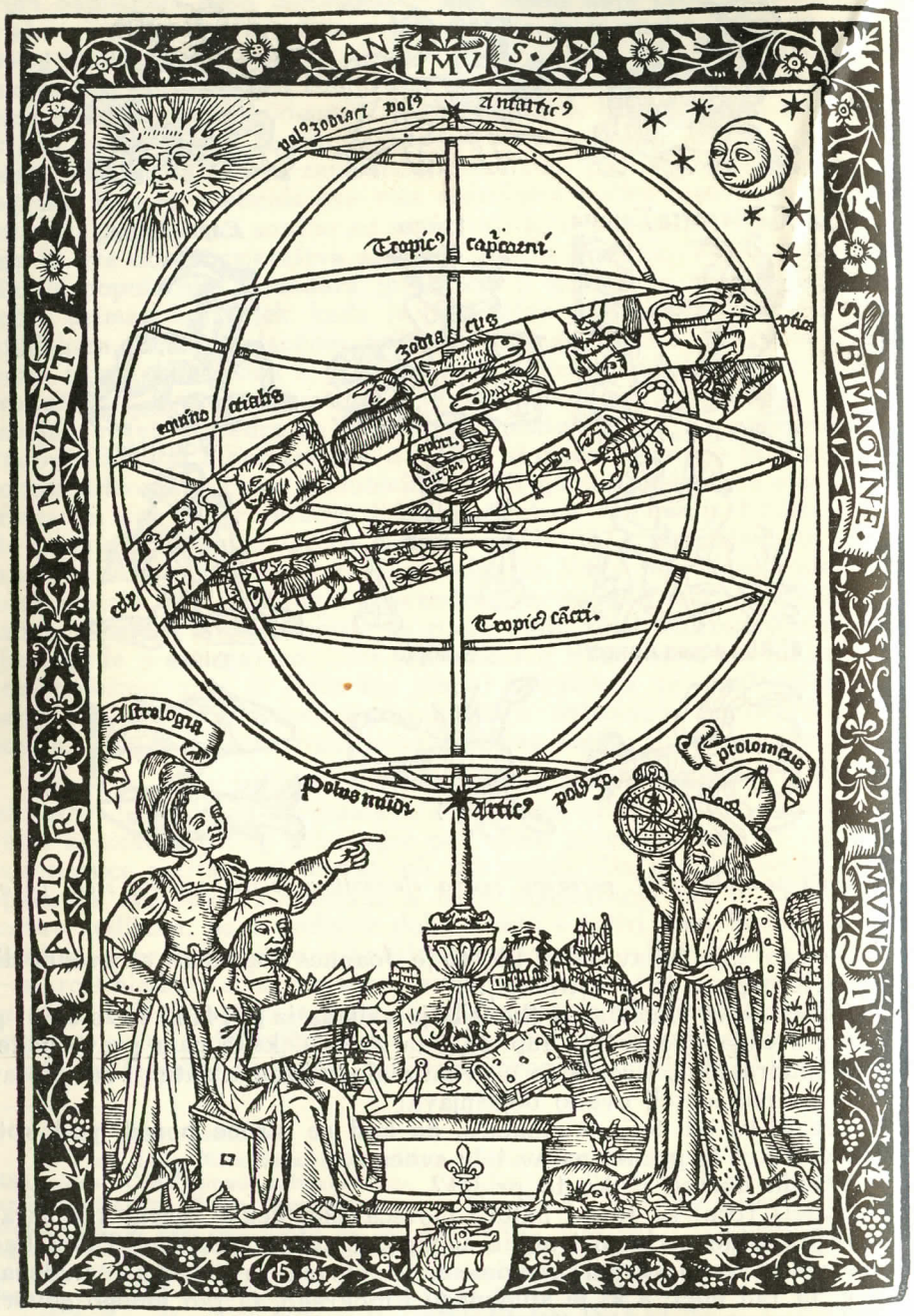

Kosmičke sfere, iz »Theoricarum novarum Georgii Purbachij . . .« 1515.

drostiu vladet, zač je mokrago i gorkago narava. Prema daljem izlaganju Lucidara ljudi uzimaju razum od mjeseca[74], pravo u »rođaničkom« smislu.

Theophrastus Paracelsus Bombastus von Hohenheim (1493.—1541.) i ako nije bio astrolog po naravi svojih studija operirao je i astrologijskim elementima. U spisu »Coelum philosophorum« opisuje influencije i učinak konstelacija i tvrdi poput Villanovae, da planeti gospodare najvažnijim dijelovima ljudskog tijela. Jupiter daje snagu duha, upravlja ljudskom džigericom, a što je bliži Suncu i Mjesecu njegova je snaga veća. Merkur je simbol više duševne svijesti, upravlja plućima; njegovim utjecajem postaju tjelesa »fluidna«, da bi mogla jedna na druga uplivati (corpora non agitant, nisi sunt fluida). Venus je simbol svake ljubavi, upravlja bubrezima, stvarima daje sjaj, njoj su dali boju ostalo 6 planeta. Saturn zbija prirodu, uvjetuje zatvoren karakter i upravlja slezenom; da nije njega ne bi bilo materijalnosti; on je maleficus, zlokoban. Mars znači energiju i strast, u dobrom i u zlom smislu; upravlja spolnim organima, a udružen s Jupitrom ili sa Suncem vodi do najviših časti. Luna (Mjesec) simbol nezbiljnosti i bez Sunca je neaktivna; upravlja glavom, osobito mozgom. Sunce pak znači oganj koji sve oživljava, upravlja s ostalo 6 planeta i s čovječjim srcem. Po učenju Paracelsusa mikrokozam je odraz makrokozma pa je u to doba bio običaj zodijak slikati i na shemi čovječjega tijela.[75] Magija pak jednog Agrippe von Nettesheima († 1538.) uobičajila je do u Paracelsusovo teoretisanje i u praksu njegovih sljedbenika pečate (amulete) pojedinih zviježđa zodijaka; naročito su spravljani iz elemenata koji već pripadaju kojem planetu i s njima je vračano.

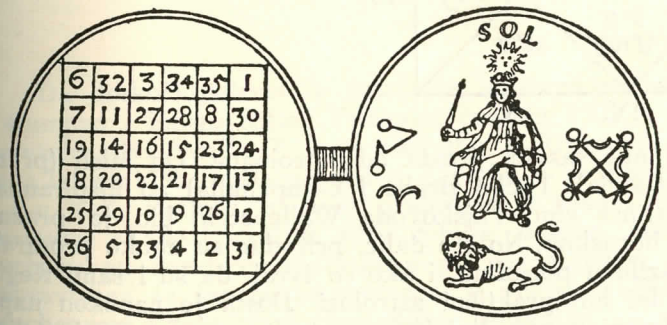

Amulet u znaku sunca

Međutim u doba humanizma ima već reakcije protiv astrologije, i ako Giovanni Pontano, Pomponazzi pa dijelom Leon Battista Alberti, Lionardo da Vinci, Dürer i toliki drugi stoje pod njezinim dojmom. Melanchton i Joachim Camerarius štampom su izdali Ptolemaeusovu Astrologiju, a i poučavali su prema njoj. Profesor Christoph Besold u Tübingenu docirao je, da je nemirni duh, površnost, i uopće temperament Francuza nastao tako, što njima vlada Merkur, dok su Nizozemci, Englezi i Nijemci zavisni od Mjeseca; zato su tromiji, manje oštroumni i

[74] Isp. I. Milčetić, Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika III. »Starine« XXX. Zagreb 1902. str. 320., 321. — Isp. i ovaj naputak za ispovjednike: ». . . Ošće ako gdo verue v planide . . . ali bi gdo veroval po fiziki i gatal na planede i govoril: to je sreća, to e nesreća . . .« 1452. Šurmin, Acta croatica I. Zagrabiae 1898. str. 196.

[75] Franz Spunda, Paracelsus. Wien-Leipzig, 1925. p. 56.—57.

skloni opijanju. Pokrajina i pleme Schwaben (Švapska), veli Besold, stoji pod znakom Venere, odatle mnogo lakoumnog ženskinja, koje naginje razvratu.[76] Još u XVI. i u XVII. triumfovaće astrologija, no pobjeda Kopernikovog sustava podgrizla ju je i napokon odalečila u svijet praznovjerica.

Astrologija je napose bila uvažavana u Engleskoj u vrijeme Stuarta. Cardanus, koji je 1576. umro u Rimu, napisao je »Encomium astrologiae« i vezivao je s medicinom i kemijom. U Shakespeare-a ima tragova astrologije (Kralj Ivan, III, 4; kralj Lear, I, 2; Antonius i Kleopatra, III, 11; itd.). I Calderon je bio poeta astrologije (Život kao san). I Tycho-Brache[77] i Kepler pomalo su još i astrolozi, pa i »Physica« J. Amosa

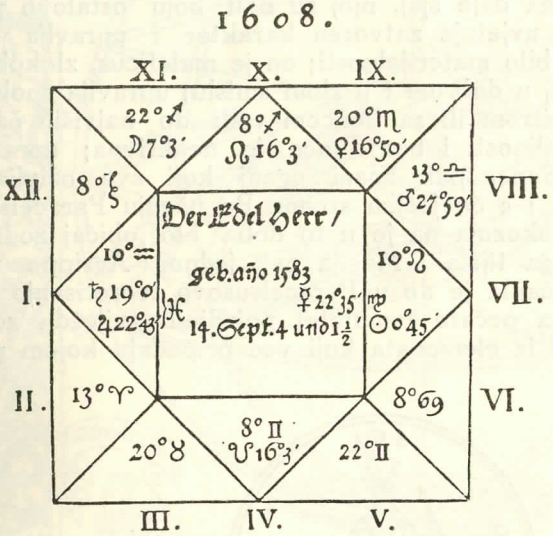

Wallensteinov horoskop, sastavio J. Kepler 1608.

Komenskoga (1633.) nije sasvim prosta od astrologije. On misli (prema tezama, koje su postavljali Tycho Brahe i Campanella) ad inspirandam occulte variam creaturis vim. Vojskovođa Wallenstein bio je praznovjeran i vjerovao u horoskop. No što dalje, prirodne su nauke prodirale, a astrologija je polazila u pozadinu, i ako se tvrdi, da su i sami Regiomontanus, pa i Galilei bili praktični astrolozi. Dosta je napokon napomenuti, kako širi slojevi u pozadini imaju potrebu za svojom, judicijarnom astrologijom. 1598. izdao je Jeronim Cortés »Non plus ultra del lunario — pronostico perpetuo«, pa 1607. izlazi već VII. izdanje.

Kao nadomjestak astrologije i u javne edukativne svrhe kršćanskog usavršavanja dosta rano su počeli služiti gatalački zbornici u obliku društvenih igara (»Kolo sreće u okoli vrteći se ne prestaje«). Pratip im je »Fortuna«, spisak pitanja i odgovora, »horoskop« satire sui generis. 1670. sastavila je takvu knjigu »Graff Marques Frangipan (Frankapan!) Catarina Zrinska Grafficcha« pod naslovom »Sibila«. Uzor joj je bila za prevod magjarska jedna »Fortuna« iz g. 1594.[78]

[76] Chr. Besold, De natura populorum. II. ed. Tübingen, 1632. p. 9 sqq.

[77] Cedunt astra Deo, precibus Deus ipse piorum! Cit. Strunz p. 54. Isp. i H. Artur Strauss & Sigrid Strauss-Kloebe, Die Astrologie des Johannes Kepler.

[78] Dr. Lj. Ivančan, Sibila Katarine Zrinske. »Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. arkiva« III. i VIII. Zagreb, 1901. i 1906. str. 264., i 42.

Astrolog sastavlja pri porođaju jedne žene horoskop novcrođenčeta. Iz jedne knjige o planetama iz g. 1596.

Da doskoči potrebi te gatalačke književnosti sastavio je djelomično i štampao i Pavao Ritter Vitezović između 1702. i 1706. knjižicu »Lado hervacki illiti Sibilla«,[79] koja međutim u Ritterovoj ediciji nije publikovana. Istom 1781. izišla je ona u Zagrebu u redakciji anonimna izdavača, a i u XIX. stoljeću, no tada pretočena iz čakavštine u kajkavštinu pod naslovom »Lado horvatzki illiti Sibilla, sverhu mnenya dojducheh pripecheny na devet vil razluchena po negdassnyem knezu Paulu Ritteru napravlyena za krachenye vremena, y dugoga chasza pritiszkana. Z dopuschenyem Czensure«.[80] Sam Ritter sa svojim »Zoroastima bio je astrološki nastrojen, ili je bar tacite prihvaćao iz kalendarskih predložaka, kako to kazuju njegovi kalendari n. pr. za godine 1692. i 1705., kad govori o utjecaju Mjeseca na djecu prigodom rođenja ili kad se zgraža nad liječnicima »koji malo paze na nebeske poglede u vračenju svojih betežnikov« i tako pune groblje«.[81] Takovi nazori neopazice su vegetirali u društvu u kojem je živjela i Katarina Patačić, i jasno je, da ih je usuelno reproducirala u bilješkama u kojima je potcrtala znakove zodijaka pod kojima su rođena njena djeca.

[79] Isp. M. Breyer, Nešto o Vitezovićevoj »Sibilli«. (Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj. Zagreb 1904., str. 89.—92.)

[80] O tehnici ovih gatalačkih priručnika objaviću u »Narodnoj Starini« poseban članak.

[81] Isp. Vladoje Dukat, Iz povijesti hrvatskoga kalendara. »Narodna Starina« II. Zagreb 1923. str. 26., 31.

Konačno u XVIII. stoljeću pade horoskopiranje i na stepen šarlanerije da se pomalo javi i na vašarima, ali da bojažljivo titra i kod romantika. Međutim u prosječnom »galantnom« društvu s mnogo skepse i cinizma izazvaće parola: »Me Sol, vos umbra regit« satirički epigram ovakovog tipa: »Ti mi pišeš svaki dan, Da t' načinim meridijan. Viš ga u sluge Anice, Ispod nje je.....« U Jambrešićevu rječniku (Zagreb, 1742.) astrologus je »zvezdoznanec« za razliku od zvezdomerca (astronoma). Astrolabium je »zvezdo-mera«, »zvezdogled«, »zviezdnik«, dok je »horoscopus« hip u kom se chlovek rodi.

Ipak će još 1766. Krčelić u »Annuama« (akad. ed. p. 529.) vrlo ozbiljno notirati što vele astrolozi Germani, Angli et Itali.

Résumé. »Ein Beitrag zur Genealogie der Familie Patačić«. Der Verfasser erörtert den heutigen wissenschaftlichen Stand der kroatischen Adels-Genealogie und bringt neue kritische Belege zum »Status Familiae Patachich« (1740) hervor. Es handelt sich hauptsächlich über die Nachkommenschaft des Grafen Franz Patačić dessen Gattin Katharina Gräfin Keglević anlässlich fast jeder Geburt ihrer Kinder die Gewohnheit hatte in ihr Gebetbuch auch das Zodiak-Zeichen des Geburtstages zu notieren. In Verbindung damit ist im zweiten Teile dieses Artikels ein Abriss der Astrologie gegeben mit einem Rückblick auf diesbezügliche Anschauungen in Kroatien im XV., XVII. und XVIII. Jahrhundert.

III. BIZANTOLOŠKI KONGRES U ATENI 1930.

Primjer II. t. j. beogradskog kongresa godine 1927.[1] djelovao je vrlo poučno i ugledno na priređivače III. t. j. atenskog kongresa, koji se održavao oficijelno od 12. do 18. listopada o. g. Već u lipnju 1928. konstituiran je odličan priređivački odbor, koji je pod protektoratom države i grčkih velikodostojnika pripremao sve mogućnosti, a da kongres u cjelini do kraja izvrši svoj program. Ni grčka država nije htjela zaostati za našom u pogledu susretljivosti, pa ju je u mnogom bila i dostigla. A grčko tlo i bizantinski spomenici na svom najdomaćijem prvom pozorištu izvan Carigrada također su činili svoje.

Iza trogodišnje stanke i opet je, dakle stručnjacima, bilo omogućeno, da iznesu rezultate svojih radova te da u ličnom saobraćaju izmjenom misli steknu nove pobude a, što je glavno, da u kolektivnom poslu sprovedu organizaciju gdje god je potreba. Bizantinologija je, naime, poslije rata dobila veće polje rada, jer su poslijeratnim jačim međunarodnim dodirom i političkom emancipacijom balkanskih naroda i oni sami u toku kulturnog razračunavanja ispoljili u znanstvenim radovima sve ono po čemu se zna, u koliko je Bizant djelovao na njihovu formaciju. Ali i intenzivan naučni rad u Čehoslovačkoj i u Poljskoj, nuz živo učešće učenjačkog sloja ruske emigracije, dalo je novih sila i podstreka bizantinološkom studiju, da se rad nekojih odličnih Francuza i ne spominje. Dok je znanstveni krug u Srednjoj i u Zapadnoj Evropi uvelike to uvažio i tako se ponovo poslije Gibbona, Gfrörera, Burya, i dr. počeo približavati istoriji Slovjena posretstvom bizantoloških studija, dotle je u Italiji također bilo velikog interesa i s punim pravom u egocentričnom smislu, ponajprije u opsegu pravnohistorijskom i umjetničkohistorijskom. Prema ogromnom broju (oko 300 učesnika) prosudiće se najbolje, kolik je revan interes dostigla bizantinologija u svijetu nauke danas uopće. Razumije se, da je u njem već zbog blizine Grčke, a i zbog interesa i za samo staroklasično grčko razdoblje bio broj Jugoslovena i Rusa iz Jugoslavije povelik. Sudjelovanja je bilo iz svih naših kulturnih žarišta i institucija.[2] Za okvir »Narodne Starine« bilo bi previše iznositi u tančine ono što se ne tiče bizantsko-južnoslovjenskih veza i onda ono što je izvan učešća današnjih učenjaka južnih Slovjena. Kako su pojedine delegacije bile raspoređene po državama zasebno su bile pretstavljene Bugarska i Jugoslavija.

Kongres je radio u glavnom podijeljen u četiri sekcije (filologijska, historijska, sekcija za bizantinsko pravo i historiju medi-

[1] Isp. moj izvještaj u 15. svesku »Narodne Starine«. — O I. kongresu u Bukureštu 1924. isp. izvještaj dr. Branka Gramića u 7. svesku »Narodne Starine« (III. 78.).

[2] Dr. M. Abramić, ravnatelj arheološkog muzeja, Split; dr. D. Anastasijević, profesor vizantiologije univerziteta u Beogradu; G. Balaščev, Sofija; dr. I. Cankar, prof. univ. Ljubljana; dr. F. Derganc, Ljubljana; prof. H. Ehrlich, Zagreb; prof. B. Filov, Sofija; prof. M. Georgijevski, Beograd; prof. I. Gošev, Sofija; dr. B. Granić, profesor vizantiologije univerziteta u Skoplju; dr. A. Grgin, kustos arheološkog muzeja, Split; dr. V. Hoffiller, prof. univ., Zagreb; prof. Ć. M. Iveković, Zagreb; dr. S. Ivšić, prof. univ., Zagreb; dr. A. Jelačić, hon. nast. univ., Skoplje; dr. Lj. Karaman, upravnik konservatorskog ureda, Split; dr. P. Knoll, hon. nast. univ., Zagreb; dr. V. Korošec, prof. univ., Ljubljana; dr. M. Kos, prof. univ., Ljubljana; dr. N. Majnarić, prof. univ., Zagreb; dr. G. Manojlović, prof. univ. u p., Zagreb; dr. Josip Matasović, prof. univ., Skoplje; dr. F. Mesesnel, kustos muzeja Južne Srbije, Skoplje; dr. K. Mijatev, Sofija; dr. V. Mošin, prof. gimn., Koprivnica; prof. P. Mutavdžijev, Sofija; dr. B. Nestorović, Beograd; prof. P. Nikov, Sofija; dr. Grga Novak, prof. univ., Zagreb; dr. J. Oberški, univ. doc., Zagreb; dr. Vlad. R. Petković, prof. univ., Beograd; dr. A. Protić, Sofija; dr. N. Radojčić, prof. univ., Ljubljana; dr. J. Radonjić, prof. univ. u p., Beograd; dr. B. Saria, prof. univ., Ljubljana; dr. P. Skok, prof. univ., Zagreb; prof. I. Snegarov, Sofija; dr. A. Solovjev, prof. univ., Beograd; dr. F. Stelè, konservator, Ljubljana; dr. P. Struve, Beograd; dr. N. Vulić, prof. univ., Beograd; prof. V. Zlatarski, Sofija; dr. N. Županić, direktor Etnografskoga Muzeja, Ljubljana.

cine, napokon je bila arheologijska sekcija). Bila su i dva skupna zborovanja da bi se naglasilo jedinstvo kongresnog rada, a napose uopće manifestirala potreba humanističke obrazovanosti, osobito pak radnje staroklasičnih jezika u vezi sa bizantinologijom. Od naše delegacije nastupio je prof. dr. Petar Skok referatom: »Interbalkanska lingvistika i bizantinologija«. Pregledan ocrt sadašnjeg stanja bizantinologije s osvrtom na predratne predradnje dao je münchenski profesor universiteta dr. Aug. Heisenberg (Die Byzantinistik nach dem Weltkrieg, ihre Entwicklung und ihre Ziele). Prof. Heisenberg ukazao je na mnoge aktuelne probleme u tehnici stručnjačkog rada, koji će možda naći odjeka i biti pobuda i u našim stranama (n. pr. pitanje publikacije bizantinskih tekstova i prevoda, nadalje časopisa koji su Slovjeni riješili edicijom praških »Byzantinoslavica«[3] i ako je prof. Heisenberg osporio, da je to pravo rješenje). Napokon se referent oborio na poslijeratni običaj (nach dem Weltkrieg wurde es Sitte...) Slovjena, Rumunja i nekojih evropskih sjevernjaka, što su počeli svoje radove publikovati na materinjem svom jeziku, a završio pozivom da ti imenovani stručnjaci svakom svom radu pridodaju »Übersetzung in einer der grossen westeuropäischen Sprachen«.

U filologijskoj sekciji referirao je Magjar Rudolf Vári: »Desiderata der byzantinischen Philologie auf dem Gebiete der mittelgriechischen kriegswissenschaftlichen Literatur«. Predmet se dakako tiče uvelike i slovjenskih naroda i bizantinskih pisaca počevši od najstarijih (Prokopiosa, Maurikiosa i dr.) pa je zanimljiva predobjava publikatorskih osnovâ kr. magjarske akademije naukâ u tom smislu. — Beogradski univerzitetski profesor dr. Viktor Novak bio je također najavio predavanje, ali nije lično pribivao kongresu: »Deux suppléments paléographiques-historiques sur l'influence byzantine en Dalmatie VIII Saec.« u vezi sa svojom prethodnom publikacijom »Evangeliarium Spalatense« (Split 1925.) dodirnuvši i pitanje osorskog evanglistara 1081.—1082. U historijskoj sekciji radili su južni Slovjeni također. Prof. Iv. Snegarov iz Sofije referirao je o pitanju »Eine neue Abschrift der Kodices des Erzbistums von Achrida« (taj prepis, koji se nalazi u Sofiji, bliži je originalu od Gelzerove publikacije). — Dr. D. N. Anastasijević, prof. univ. iz Beograda, priopćio je referat za hronologiju ruskog rata bizantinskog cara Joana Cimiska (969.—976.), koji je bio porijeklom iz Armenije i vojevao protiv ruskog knjaza Svjatoslava. Referent je raspravljao problem godina 971, 973 i 974. — Prof. P. Nikov iz Sofije referisao je o temi »Bugarska crkva prema carigradskom patrijarhatu oko g. 1235.« — Dr. Grga Novak, prof. univ. iz Zagreba, predavao je o temi: »Constantinus Porphyrogenitus und Thomas Archidiaconus über die Zerstörung römischer Städte in Dalmatien« i pobijao uobičajenu verziju kao da bi Split (t. j. Dioklecijanova palača) bio nastanjen istom razorenjem Salone, nego je vjerovatnije da počeci nastambe spadaju u III. ili u IV. stoljeće p. H. Dioklecijanova palača valjada je uvijek iza careve smrti služila žiteljima Salone u vremenima pogibelji kao utočište i zato valja staru verziju baciti u svijet legendi. — Ljubljanski univerzitetski profesor dr. Nikola Radojčić referirao je svoje »Les sources grecques pour la bataille de Kosovo« istaknuvši protuslovlja između grčkih i turskih historijskih izvora. U zanimljivoj diskusiji koja se razvila povodom ovoga predavanja naglašeno je kako je u jednim i u drugim izvorima kontraverzija poradi toga, što jedni navode smrt, a drugi smrtonosni atentat na sultana Murata, a to je i razumljivo, jer su n. pr. grčke verzije kodificirane nekih stotinu godina poslije kosovske bitke. — Prokušani stručnjak problema o narodnosti Dardanaca dr. Nikola Vulić, beogradski univerzitetski profesor, predavao je o toj temi iznesavši i uvid u metodu istraživanja. — Ravnatelj Etnografskoga Muzeja v Ljubljani dr. Niko Županić priopćio je referat: »Zur Frage der Abkunft der Anten«. Davši prikaz savremene literature o predmetu predavač je konstatovao, da u tom pitanju danas više ne dostaje pertraktiranje starih pisaca, nego će budući stručnjaci zbog problema historijske etnologije morati zaći u dublji studij istočnjačkih jezika (kavkaskih, finskih, turskih). — Dr. Jovan Radonjić, prof. univ. iz Beograda, prikazao je kongresu rezultate svoje pristupne besjede u Srpskoj Kr. Akademiji Nauka pod naslovom »Kritobulos historien Byzantin du XVme siècle«. Tu je solunski profesor dr. M. Laskaris na prilično nezgodan način istupio protiv svog bivšeg beogradskog profesora, kojega je onda uzeo u obranu rumunjski prof. Jorga. — Prof. Ch. Diehl podnio je referat J. Zeillera iz Parisa »Le site de Justiniana Prima«. — G. Balaščev iz Sofije dao je referat »Les relations entre l'empereur Michel VIII Paléologue et l'Etat des Ogour nouvellement érigé avec son concours sur la côte ouest du Pont Euxin«.

Jedan od rijetkih naših čistih bizantinologa dr. Filaret (Branko) Granić, prof. univerziteta, nastupio je kao jedan od prvih referenata u kongresnoj sekciji za bizantinsko pravo i historiju medicine. On je predavao o temi »Das Klosterwesen in den Novellen Kaiser Leo des Weisen«. Zakonodavstvo cara Leona III. (717.—741.) nadopunja Justinijanove zakone, a jači odvojak vidi se u obrađenijim partijama o primanju i o istupanju iz manastira, pa zatim u pravnim pitanjima monaškog imetka. — Univ. prof. iz Austrijskog Graca dr. H. F. Schmid imao je referat: »Der Seelteil (τὸ τρίτον εἰς ψυχικὸν) des byzantinischen Erbrecht und seine Entsprechungen im süd- und ostslavischen Recht«.

U arheološkoj sekciji referirao je ljubljanski univerzitetski profesor dr. B. Saria o novim nahođajima prigodom otkopavanja ruševina episkopske crkve u Stobima (nadovezavši na referat prof. dr. Eggera sa II. kongresa). Referentu se čini, da su Stobi bivovali ipak sve do u XII. stoljeće i ako kao vrlo skromno naselje. — Dr. Krsto Mijatev iz Sofije predavao je »Der plastische Stil der Rundkirche von Preslav«. Referent je bio mišljenja, da je u Bizantu u IX. i u X. stoljeću bilo interesa za antiknu kulturu i to da je našlo odraza i u tadašnjoj bugarskoj prijestonici. — Univ. prof. dr. B. Filov iz Sofije nastupio je s komparativnom raspravom »Zur Herkunft des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós« potkrijepivši magjarski materijal bugarskim na osnovi stilske sličnosti. — Ravnatelj splitskog arheološkog muzeja dr. M. Abramić istaknuo je referatom »Die Wichtigkeit der Denkmäler im Museum von Knin für die Geschichte und Kustgeschichte des frühen Mittelalters in Dalmatien« važnost rada fra L. Maruna[4] i njegovih iskopavanja, naravno s velikim osvrtom na Bizant i hrvatsku historiju od IX. stoljeća dalje. — Ljubljanski konservator dr. F. Stelè javio se referatom »Byzantinische und byzantinisierende marianische Andachtsbilder in Slovenien« predmnijevajući, da bi sistematsko sabiranje materijala (fotografija) marijanskih ikona na bizantinsku dalo zanimljiv rezultat u vezi s teritorijalnim rasezanjem toga tipa. — Dr. L. Mirković, prof. univ. iz Beograda, objavio je u vezi s II. kongresom (1927.) kratak referat pod naslovom »Das Kreuz in der Schatzkammer der St. Peterskirche zu Rom«. On je naime nadopunio predavanje Msgr. d'Herbignyja s II. kongresa (isp. »Bogoslovje« V, str. 111—122.) pročitavši tekst i rastumačivši, da se radi o ruskom (XV.—XVI. stoljeću), a ne o srpskom križu. Referent je priopćio još i drugi referat: »Die Engel und Dämonen auf den Kapitälen der St. Demetriuskirche des Markosklosters bei Skoplje«. Demoni su u obliču majmuna, koji se za vrijeme liturgije bore s angjelima, a objekt borbe je čovjek — vijernik. Predavač je svoje učeno predavanje doveo u vezu s grčkim i uopće s pučkim apokrifnim shvaćanjem. — Dr. F. Mesesnel kustos Muzeja Juž. Srbije u Skoplju, dao je prikaz »Mittelalterliche Wandmalereien der St. Nikitakirche bei Skoplje«. Radi se o manastirskoj crkvi koju je obnovio srpski kralj Stefan Uroš II. Milutin (1281.—1321.). Rerefent je svoj objekt stilski uspoređivao s drugim zadužbinama kralja Milutina, s crkvama u Nagoričinu i u Gračanici. — Muzejski direktor A. Protić iz Sofije obradio je i raspravio »Das Problem des Bildnisses im Jahre 1259. in Bulgarien« navodeći primjer iz sela Bojane (6 km južno Sofije). Predavač vidi naturalističko gledanje umjetnika, vidi individualističke crte, koje su međutim onda kasnije šablonizovane za idealisane svetačke prilike. — Dr. Vlad. R. Petković prof. univ. iz Beograda, naš prvi renomirani stručnjak za starosrpsku, sakralnu umjetnost predavao je »Les peintures de l'église de Dečani (XIVe siècle) predavanje naročito zapaženo i diskutovano poradi isticanog osebnog karaktera sredovječne srpske umjetnosti za koju je predavač na osnovi svog materijala ustvrdio da ne predstavlja samo jednu pokrajinsku bizantinsku školu nego eklektičku umjetnost, koja je u isto vrijeme primala utjecaje i pobude i iz bizantske sfere, ali i iz latinskoga svijeta.

To je eto bio udio južnoslovjenskih delegata samo što se tiče predavanja, da se ostalo učešće i ne spominje. A time je ujedno istaknuto zamjerno i brojčano i kvalitativno naše sudjelovanje u savremenoj bizantinologiji.

Od Rusa bili su u jugoslovjenskoj delegaciji zastupani i suradnici »Narodne Starine« gg. dr. Aleksej Jelačić i dr. V. Mošin, a osim njih i g. dr. Aleksander Solovjev, profesor beogradskog universiteta, koji je ne samo revno učestvovao u radu kongresa, nego i u beogradskom »Arhivu za pravne i društvene nauke« (1930. knj. XXI. str. 413.) priopćio članak »Istorija prava na međunarodnom vizantološkom kongresu«. On je na kongresu iznio referat: »Zwei serbische Kompilationen des byzantinische Rechts« i analizirao dvije rukopisne zbirke, t. zv. »Sud Ivana Crnojevića« i ravanički »Sud Leona i Konstantina«, pa je pokazao, da je prva postala iz kasnije recenzije Dušanova zakonodavstva (iz Zakona Konstantina Justinijana), a druga iz štampane Moskovske Krmčije, i da obje spadaju najvjerovatnije u početak XVIII. stoljeća »kao novi primeri zadocnjele recepcije vizantijskog prava«. Pitanje o međusobnim uticajima franačkog, grčkog i slovjenskog prava dodirnulo je drugo predavanje g. dr. Solovjeva »Les archontes grecs dans l'empire serbe«. Tu je opisan

[3] Isp. referat dr. V. Mošina u »Narodnoj Starini« IX (1930.) str. 233.

[4] Isp. u »Narodnoj Starini« II. (1924. str. 151.) moj članak Hrvatska Troja.

pravni i faktični položaj grčke vlastele u Serskoj oblasti i u Tesaliji u vrijeme srpske vladavine.

Još jedan Rus, stručnjak, istaknuo se na ovomu kongresu s temom koja zadire i u našu historiju. To je bivši skopljanski a sada praški universitetski profesor N. Okunjev, koji pokazuje svojom poslanom suradnjom i veliko zanimanje za naš časopis, za »Narodnu Starinu«. Prof. Okunjev dokazivao je, da freske iz Nereza datiraju iz g. 1164. i naglasio, kako versija o porijeklu tih freski iz XIV. stoljeća pokazuje samo slabo poznavanje prilika u XII. stoljeću u kojemu je bilo više struja štono ispoljuje protoforme koje su se, istina, potpuno razvile u XIV. stoljeću. Predavanje je bilo na francuskom jeziku pod naslovom »Les peintures de l'église de Nérezi et leur date«.

Dok je na prošlom ovom međunarodnom kongresu bio od slovjenskih jezika usvojen ruski jezik kao dopustiv jezik za saobraćaj, to u pozivu na atenski kongres ruski jezik nije bio spomenut kao službeni. Biće da je to u vezi s ostalim ispadima i očito namjerno sa nečije strane. No vrlo je čudno, da je protiv upotrebe ruskog jezika žučno istupio za vrijeme predavanja protoprezvitera g. Krahmaljova i dr. Mošina i domaćinski element, koji je imao za to najmanje uzroka i povoda, pogriješivši prije svega, što nije postupio prema primjeru beogradskog kongresa. Osim ovoga slučaja svagdje drugdje i sami Grci osjećaju što znači zapostavljanje svog jezika. Zato je ta animoznost protiv ruskog jezika nerazumljiva i suvišna, a nikomu uopće ne služi na čast, kao što je bilo još nekih manjih nezgoda na račun jugoslovjenske delegacije.

U zaključnoj sjednici kongresa konstatovano je, da se radi o potrebi izdanja jednoga Corpusa epistolographiae byzantinae, o intenzivnijem studiju franačke epohe na bližnjem Orijentu u zapadnoevropskim knjižnicama i arhivima, nadalje, o novoj ediciji »bazilika« i većem studiju bizantinske stare glazbe. Osim toga je kongres delegirao izvjesne članove suradnike za »Corpus Bruxellense« štono ga izdaje Bizantološki seminar universiteta u Bruxellesu. Od naših je izabran dr. N. Radojčić, prof univ. u Ljubljani.

Interes za vizantiologiju vrlo je živ, samo se po sebi razumije, i u našoj državi. Ne samo da je priličan rad kabinetskih stručnjaka, kalem-efendinski, nego se vizantiologija predaje i na universitetima kao samostalna disciplina (Beograd—Skoplje) a ujedno je i ispitni predmet u filosofskim fakultetima u vezi s narodnom historijom. U beogradskim »Opštinskim Novinama« obrazlagao je g. dr. M. Stojadinović, potpredsjednik beogradske općine potrebu stvaranja jednog vizantiološkog muzeja u Beogradu »Cilj je, dakle, da se Beograd učini centrumom za dublju studiju o vizantinskoj umetnosti, a napose u strosrpskoj«.[5]

Danomice je za vrijeme kongresa bilo udešavana po koje razgledanje grada (antičkih spomenika, Akropole i d., pa atenskih bizantinskih crkava i k tome). Autopsijom je silno obogaćeno znanje svih učesnika i o staroj Heladi, a dakako da je bilo u obilnoj mjeri poučnih zapažanja i o modernoj Grčkoj, koja je osim toga i susjeda Jugoslavije i Bugarske.

Vanredan je dojam izazvao Novi Bizantinski Muzej otvoren upravo za vrijeme zborovanja kongresa 17. X. Ravnatelj je univ. prof. G. Sotiriou. Zgrada je građena još u doba kralja Otona a pripadala je ekscentričnoj vojvotkinji de Plaisance. Fasadu je projektovao arhitekt Kleant 1848. u stilu firentinskih palača. U muzeju se nalaze ogledi basilika iz V. stoljeća, pa zatim je pretstavljen tip bizantinske crkve XII. stoljeća i konačno kapela iz poslije-bizantinskog razdoblja. Ima obilja skulpture iz ranokršćanske i bizantinske epohe, naravno i mnogo materijala za historiju slikarstva.

Jednako gotovo bogatu vizantinsku zbirku umjetnina kao ovaj novi državni muzej ima atenski bogataš Denys Loverdo (ul. Mavromichali 6) tu upravo u svojoj kući, koja na prvi mah izgledom i ne kazuje svoje prostranstvo i svoje blago, raspoređeno rafinovano znalački. 14. listopada u 6 sati iza podne bio je naš posjet u toj toliko kulturnoj kući koja nas je gostoljubivo primila pa žalim samo što ne mogoh ovdje dobiti koju fotografijsku snimku tih gavanskih interieura. Interesantno je, da obilje inače stereotipnih ikonografskih motiva nije zamaralo.

Naravno da nije nedostajalo društvenih atrakcija u počast kongresa, ali je značajno da se zbilo i nekoliko omaški, i to baš na račun jugoslovjenske delegacije (toleriranje izazovnog ponašanja pretstavnika jedne naše susjedne države, poznate sa svoje prepotencije, izostavljanje jugoslavenskog delegati za počasnim stolom na banketu u Hotel Cécil u Kefisiji[6] rimski govor prof. Jorge iz Bukurešta, incident u Dafni, itd.

[5] S tim u vezi zagovara pisac osnivanje jednog centralnog muzeja u Beogradu: »Na ovom poslu treba da sudjeluje ne samo općina beogradska, nego i država, zatim sve banovine kao i cijela zemlja. Od gornjeg grada (u Beogradu) treba stvoriti jedan nacionalni spomenik najmonumentalnijeg karaktera. Tu, sa visine Kalimegdana, treba da se osjeti i vidi moć i veličina naše države, njena snaga i jedinstvo naroda i da se to vanjski naglasi kroz velike palače i kule, čiji značaj ne može da se dovoljno naglasi«.

[6] Tu je kao kuriozitet bio i izvještačen

U kazalištu je 15. X. priređen koncert narodnih grčkih popijevaka sa živim slikama poput mosaika, a poslije opet u novom Stadionu odlična koreografska priredba (prehistorijske mikenske procesije, Periklovo doba, različne epohe bizantinske, pa novogrčke). To je bila i cijela izložba nošnja.

17. X. imali su primanje rektor i senat atenskog univerziteta, pa smo i tu mogli uspoređivati našu zaostalost što se tiče reprezentativnosti pojedinih naših kulturnih ustanova bar s obzirom na dekorativnost interieura. U nas se na tu stranu kulturnog obitavanja baš vrlo malo mari. I provincijska neka banka raspolaže reprezentativnijim pokućtvom i namještejem nego naše prosvjetne institucije, koje još toliko potsjećaju na zapuštene manastire i kasarne, da o »kabinetima« i ne govorim. Dakako da stranac po tim spoljnim indicijama u velike cijeni niveau kulture makar i tu, dabogme, vrijedi stara prokušana da nije sve zlato, što sja.

Ove su godine Grci u svibnju priredili posebne svečanosti u Delfima, ne samo puki izlet s razgledavanjem ruševina i muzeja nego su bile i priredbe antičnih kazališnih pretstava, atletskog natjecanja i plesova. To, pa monumentalna izložba pučkih rukotvorina[7] u vezi je s jubilarnom godinom kao uspomenom novo-grčkog oslobođanja. Muzej moderne, novovjeke grčke historije kao i galerijicu moderne umjetnosti također smo posjetili. Ni u Zagrebu, ni u Beogradu, ni u Ljubljani ne trebamo se stiditi; balkansko magaziniranje svagdje nas susreće, turski atavizam zanemarivanja (javaš-luk!) uvijek nas, tobože, ispričava. No Grci su zato grandiozni s muzejskim institucijama za antičko doba, dotjerali su do

»Menu« koji je među ostalim sadržavao »Langouste à la Comnéne«, »Dinde rôtie Théodora«, »Asperges Sauce Paléologue« i »Bombe Byzantine«. Doista je prijem i tok u Ateni bio elegantniji, a u Beogradu intimniji i sa više pravog gostoprimstva.

[7] Ženska udruga osnovana 1872. Mnogo prehistorije slične našoj, mnogo Balkana i Turske, ali — kao i kod nas — mnogo učiteljičkog »obdelavanja« i »dotjerivanja« izvorne pučke tekstilne i vezilačke umjetnosti. Edicije etnografskih razglednica dobre su kvalitete. Ima ih u maniri našega Vl. Kirina, a i Š. Bocarića.

zamjernog stepena evo i kult bizantinskih starina, pa sve njihove tekovine i nastojanja ne valja nikako omalovažavati, ni potcjenjivati.

Od priredaba izvan strogog kongresnog programa valja istaknuti veličajnu večernju u atenskoj katedrali (12. X. u 18 h 30') kad je bilo prilike čuti grčko koralno pjevanje.

Ekskurzije su bile brojne i preduzimane su oficijelno, a omanje dijelom u slobodnom vremenu od manjih grupa prema dogovoru. Bilo je pohoda u Mikene (blizu selo Hrvati!), u Korint, Peloponez itd.

G. Spiro Merkuris, atenski gradonačelnik istaknuo se priredbom jednog karakterističnog teferića u južnjačkom borovom gaju, iza kako su razgledane ruševine manastira Dafni. U XIII. stoljeću u razdoblju kršćanskih vojni bio je manastir naseljen katoličkim monasima. Ukazani su i grobovi četvorice srpskih monaha. Preduzet je i poseban izlet u Spartu. Na Peloponesu su kongresisti pohodili razvaline sredovječne tvrđave Monemvazije, bavili se u krajevima južne Lakonije od grada Gitejona do Sparte, razgledali razvaline Mistre kraj Sparte. Bilo je i odvojaka preko Arkadije u Tripolis. Nekoji su pohodili preko Patrasa i Korinta Delfe, nekoji Argos itd., itd. Osobiti je bio dojam s izleta u Eleusis . . .

Na povratku s kongresa i jedan dio naše delegacije zaustavio se u Solunu (uspomene na Pavla apostola iz Tarsa, kršćanskog mučenika, pa Ćirila i Metodija). U vrijeme dugotrajne turske vladavine bizantinske su crkve bile pretvorene u džamije a i nove sazidane. Međutim su sad ove potonje pretvorene u kupališta i u skladišta.

Budući, IV. bizantološki kongres urečen je za godinu 1933. u Sofiji na predlog službenih bugarskih delegata, koji su tu svoju želju bili izrazili već g. 1927.

Hoće li kada doći do domaćeg jednog kongresa historičara u Jugoslaviji, to je pitanje, koje nam se nameće već dulje vremena, no za čije rješenje — kada vagnemo odnošaje i prilike — čini se, da nema izgleda u dogledno vrijeme. Veći dio očito je zadovoljan prilikama koje sada vladaju, a u glavnom, bliži se odnosi ne kultiviraju u velike. Podvojenost je osnovna nota, znak vremena, zapravo ljudi ovoga vremena.

Dr. Josip Matasović.

KNEZOVI BJELADINOVIĆI IZ RISNA

Knezovi Bjeladinovići su jedna od najstarijih obitelji u Risnu, u Boki Kotorskoj. Risan je spadao oblasti trebinjskoj, latinski zvanoj Travunji, Trebinju, koja je oblast sezala istočno od Rijeke dubrovačke, izuzevši Dubrovnik s okolicom, pa se protezala do Kotora.

Od VII. stoljeća do konca X. stoljeća pripadala je Crvenoj Hrvatskoj.

Postoji knjiga u pergameni sa napisom: »Arma e Carte della Nobile Antica, Benemerita Famiglia Conte Bieladinovich«, sa napisanih 20 stranica i grbom knezova Bjeladinovića. Korice su od kože. Ispod grba je napisana godina crvenom tintom 1660.

Ovo je zbirka pisama i potvrda sačuvanih u obitelji knezova Bjeladinovića, a prepisao je god. 1765. u Mlecima javni bilježnik. U potvrdama iznose se javni radovi pojedinih knezova Bjeladinovića.

U ovoj se knjizi spominje obitelj knezova Bjeladinovića koncem X. stoljeća u Risnu, kad je bugarski car Samuel osvojio dukljansko kraljevstvo. Obitelj je prastara.

Zbirka imade četrnaest raznih potvrda mletačkih vlasti, koje se odnose na ovu obitelj.

1. Prva je potvrda Jakova Loredana, Proveditura Izvanrednog u Kotoru od 2. veljače 1668. god., kojom se hvali junaštvo kneza Stjepana Bjeladinovića iz Risna u bitki kod Rigjana protiv Turaka, borbe u Nevesinju protiv begova Ljubovića i uopće u Hercegovini. Zatim u Višnjevu i kod tvrgjave Ljunković. Ističu se njegove zasluge za mletačku državu.

2. Druga je potvrda Jerolima Cornera, Proveditura dalmatinskog u Splitu od 19. travnja 1689., kojom se hvali junaštvo kneza Milutina Bjeladinovića iz Risna i njegova odanost prema Serenisimi, t. j. mletačkoj republici, spominjući koliko je vlastitog imetka trošio i kako je vojsku držao na obranu republike. Hvali se njegovo junaštvo pri osvojenju Herceg-Novog, u Popovompolju, u Gackom, u Korjenićima i u Trebinju, sijekući ruse turske glave.

3. Treća je potvrda Petra Duodo, Proveditura Izvanrednog u Kotoru od 16. travnja 1691., kojom se hvali kneza Milutina Bjeladinovića i njegove slavne i hrabre pregje, da se je junački tukao s Turcima i izdržavao četu od 80 ljudi na obranu mletačke republike, a osobito da se istakao u borbi protiv Sulejman paše albanskoga, koji je bio provalio u Crnu Goru te ga knez Milutin potjerao preko Skadarskog jezera, gdje mu pogine brat knez Ostoja. Ističe se hrabrost kneza Milutina kod Ljubuškoga i Trebinja, te proti Mustafi Čelebiji iz Žabljaka i kod Crnojević Rijeke.

4. Četvrta je potvrda Nikole Erizzo, Proveditura Izvanrednog u Kotoru od 20. studenog 1692. god. Ovom se potvrdom hvali junaštvo kneza Milutina Bjeladinovića, osobito u ovom ratu proti Turcima, i to u Gackom, uhvativši glasovitog Alibega Čengića iz Bosne i četiri neprijateljske zastave, koje je sve doveo sobom u Kotor. Palio je kuće i sela u Trebinju i u Klobuku, i stekao zasluge za mletačku republiku.

5. Peta je potvrda Nikole Čelovića, Sargente Maggiore, Glavnog Srzenta, od 28. prosinca 1717. iz Krfa, kojom hvali kneza Miloša Bjeladinovića, kao izvrsnog borca na kopnu i na moru u Makarskom Primorju i na Kreti proti Turaka, pa i u Prevezi, Vonici i Vraki.

6. Šesta je potvrda Matije Ivana kneza Šulenburga, Generala Feldmaršala iz Mletaka od 15. listopada 1718. kojom hvali kneza Miloša Bjeladinovića, da je junak osobito pri osvojenju Preveze i Vonice.

7. Sedma je potvrda Danila Reniera, Proveditura Izvanrednog iz Kotora od 2. svibnja 1730. kojom priznaje zasluge kneza Miloša Bjeladinovića.

8. Osma je potvrda Sopraintendenta Stjepana Vraćena, od 20. lipnja 1748. iz Kotora, kojom hvali zasluge kapetana Miloša Bjeladinovića i kapetana Petra, njegova sina, jer su u Krivošijama posredovali sa uspjehom izmedju 5000 Turaka iz Trebinja i Krivošjana, mletačkih državljana.

9. Deveta je potvrda dužda mletačkog Petra Grimani iz duždeve palače u Mlecima 4. rujna dvanaeste indikcije god. 1748. namjesnicima u Dalmaciji, kojom javlja, da je Petar knez Bjeladinović postavljen za guvernera u Risnu.

10. Deseta je potvrda Valerija Antelmi, Proveditura Izvanrednog u Kotoru od 30. lipnja 1752. kojom hvali kapetana Petra kneza Bjeladinovića, sina kapetana Miloša, da je izvrsno vršio službu guvernera u Risnu, kako su odlične službe pokazali i njegovi predi prama mletačkoj republici.

11. Jedanaesta je potvrda iz Herceg Novog od 14. rujna 1754. god. Ivana Antona Mora, Izvanrednog Proveditura iz Kotora, kojom se ističu zasluge obitelji kapetana Miloša Milutinova kneza Bjeladinovića, kao i njegovih odličnih pregja, tako i njegovih sinova knezova Petra i Šimuna, osobito na vrlo važnoj granici.

12. Dvanaesta je potvrda iz Hercegnovoga od 19. prosinca 1760. god. Danila Reniera, Izvanrednog Proveditura u Kotoru, kojom priznaje zasluge kneza Petra Bjeladinovića, koji je izabran u kapetanstvo u Risnu. Hvale se njegovi predi. Veli se, da je nedisciplinirani narod u Risnu, ali da je on ipak na turskoj granici sve državne poslove izvrsno vodio.

13. Trinaesta je potvrda prevod s hrvatskoga (Illirica) pisma iz Herceg-Novog, izdatog za braću Petra i Šimuna knezove Bjeladinoviće, sinove Gosp. Kapetana Miloša kneza Bjeladinovića.

Slava | Locum Sigilli Sancti Petri | Gosp. Bogu

dneva 24. lipnja | | 1763. Risan.

Očitujemo mi potpisani pod zakletvom, kako je plemićka obitelj Gospode knezova Bjeladinovića prva po starini megju nama, kako proizlazi iz ubilježaba ove najplemenitije općine. Kad je Risan cvao, vazda su bili knezovi zapovjednici iz plemenite obitelji Bjeladinovića u rečenom gradu Risnu i okolici, koji je grad bio porušen od bugarskog cara Samuela, god. 990. (To se zbilo 996. god.) Sve plemićke obitelji spasiše se bijegom. Obitelj knezova Bjeladinovića spasi se bijegom u Rašku. Tu postaše knezovi u Raškoj. Kralj Vladimir, nasljednik kralja Dobroslava oženi se iz ove obitelji, sa kćerkom kneza Bjelana Bjeladinovića.[1]

Obitelj je ova živjela u Raškoj do Uroša Nemanjića, zadnjeg cara srpskog, dakle Uroša IV. (1353—1371. god.). Knez Bratko Bjeladinović je savjetovao caru Urošu, da pazi sebe i svoje carstvo od Vukašina Mrnjavića i njegova brata Uglješe i od kneza Vojislava. Car ga ne posluša, nego čak to priopći Vukašinu, Uglješi i Vojislavu. Ovi iz zlobe nastojaše uništiti obitelj Bjeladinovića; ali se spasi bijegom knez Bratko u svoje staro mjesto Risan, negda slavni grad, a sad malo mjesto, gdje je samo ostala netaknuta tvrgja na brežuljku kod jedne riječice. Poslije pada tvrgjava pod Turke, koji nijesu trpjeli plemićke obitelji, koji su se s okolicom, ocijepivši se od Turaka, svojevoljno predali Serenisimi Mletačkoj Republici. Tako proizlazi iz privilegija ove plemenite općine. Ovo izdajemo gosp. knezovima Petru i Šimunu Bjeladinovićima, da se mogu ovom poslužiti, gdje hoću. Radi vjerodostojnosti se potpisujemo i udaramo općinski pečat.

Petrislav Čelović, kapetan.
Sava Misitić, sudac.
Jure Paprenjica, sudac.
Andrija Čuković, sudac.
Stjepan Stjepović, sudac.
Kirijak Vukotić, kančelijer.
Ivan Marija Fontana, javni tumač ilirskog jezika.

14. Četrnaesta je potvrda iz Herceg Novog od 30. augusta 1765. god., kojom Petar Emo, Izvanredni Proveditur iz Kotora hvali javni rad Petra kneza Bjeladinovića, kapetana vjernog grada Risna. Osobito se ističe njegov rad na granici s Turskom, gdje je izlagao i život.

Na koncu je ova

IZJAVA

javnog bilježnika mletačkog Angjela Porte, koji veli, da su gornje potvrde od riječi do riječi točno prepisane, kao i grb, i da za to postavlja svoj notarski pečat.

U Mlecima, dneva 27. siječnja 1765.

Dva grba knezova Bjeladinovića:

Grb imade bijelog labuda u polju. Na vrhu kneževska kruna sa lavom.

Sadržaj zbirke:

ARMA
e
CARTE DELLA NOBILE, ANTICA
BENEMERITA FAMIGLIA
CONTE
BIELADINOVICH

Na drugoj je strani grb u bojama.

Zatim slijede ove potvrde:

[1] Car bugarski je 996. osvojio dukljansko kraljevstvo. Razlika je ovdje neznatna od 6 godina. Ne treba zaboraviti, da je ovo pisano god. 1763. Dakle su dobro poznavali povijest. Kralj Stjepan Vojislav ima nadimak Dobroslav, koji je vladao god. 1035. On je imao sinove Radoslava i Mihajla (1050—1081). Nije poznato, da je imao sina Vladimira, koji je vladao. Bjeladinovići se dovode u vezu sa kraljevskom obitelji, a to valjda na temelju predaje.

Rodoslovlje knezova Bjeladinovića iz Risna.

Knez Bjelan X. stoljeće

———

Knez Bratko XIV. stoljeće

———

Knez Stjepan oko 1660.

———

Knez Milutin i brat mu knez Ostoja (oko 1680—1692).

Knez Miloš (oko 1717-1754).

Knez Petar (oko 1740-1765) i brat mu knez Šimun (1754-1763).

———

Knez Mićo

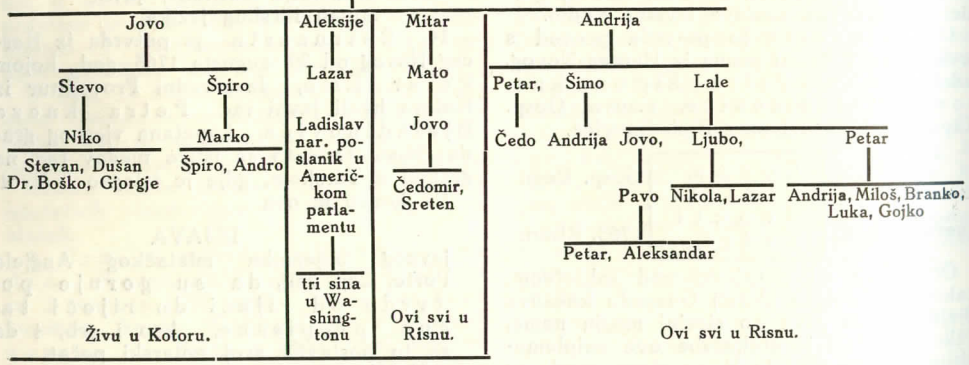

Jedna grana, koja živi u Dobroti:

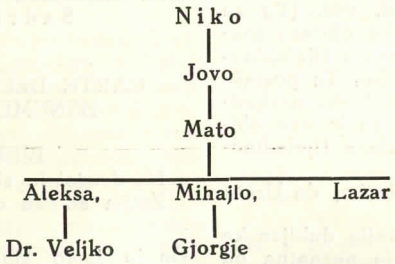

Svi su Bjeladinovići Srbi pravoslavne vjere

Noi Giacomo Loredan per la Serm. a Repub. a di Venezia Proved. Estraord. o di Cattaro, et Albania & c.

Continuate prove di Fede il Co. Stefano Bieladinovich oriundo di Risano in tutto il tempo della Nostra Regenza ha a sufficienza giustificato la veemenza del suo Cuore verso le Glorie dell Armi vitoriose di questo felice Dominio. Aquistatosi lui Co. Stefano gradi di gloria nella famosa Bataglia con Ottomani da lui data nella Campagna di Riggiane, donde riportando vittoria condusse destramente, ed in tempo noturno diecisette Schiavi con sette Teste, compresovi una del Bariactar Mustafa Memagich.

Si portò in Nevesigne ed ivi pure diede braccio all incendio di sessanta Case, e specialmente a quela del Behg Gliubovich. Scoperta da Nemici Turchi la di lui direzione verso il Dominio Nostro abbandonò la Famiglia e proprie sostanze, facendo a Nostro vantaggio delle diversioni nella vasta Provincia dell' Ercegovina. Reprocessi poi da Bar si segnalò a Visgnevo, con riportare otto Schiavi, e cinque teste fatte dal suo Ferro. Dimostrò pure ili proprio valore, quando diedero alle Fiamme la Torre Gliuncovich, oltre moltissima robba, e fece quindici Schiavi con sei Teste.

Rilevando Noi molto i meriti così singolari d' un fedele, corraggioso, e fruttuoso Guerriero senza alcun Pubblico dispendio, abbiamo stimato impartirli nelle presenti Testimoniali verità raccomandandole alla Pubblica Clementissima Grazia giachè promesso ci ha di ricoverarsi in questo glorioso Dominio colla propria Famiglia, coll abbandono totale delle di lui sostanze, e di condurre seco alla Divozione del Principe grosso numero di Famiglie, onde servirle di scorta per ottenere delle Pubbliche generose Grazie.

Cattaro, 2. Febraro 1668. M. V.

Giacomo Loredan Prev.r Estraord.o
Piano Bravi Conc.r di S. E.

II.

Noi Girolamo Corner K.r Proc.r per la Ser.ma Repub.a di Venezia & c. Proveditor G.nal in Dalmazia, et Albania & c.

Il. Co. Milutin Bieladinovich uno de distinti Nobili della fedelissima Communità di Risano nella presente Guerra ha dato saggi di valore, fede pontualità, e divozione verso la Serma. Repub.a, avendo ammassato a spese di quella fedelissima Communità trecento di bravi e valenti Sudditi, alla Testa de qualli, e come loro Direttore si portò ovunque da Noi fu commandato senza risparmiare la propria vita, e sostanze.

Si distinse egli Co. Milutin in ogni incontro di Publicco Servizio, e specialmente nell assedio, e glorioso Aquisto di Castel Nuovo, a Popovo, Gasco, e Corienichi, et a Trebigne sempre unito alle Nostre Milizie, si segnalò con presentare a Noi diverse Teste de Nemici Ottomani; spalleggiando la venuta di diverse Famiglie dello Stato Ottomano, non menoche diverse altre da lui Co. Bieladinovich rassegnate alle divozione Pubblica. Soddisfatti Noi del suo valoroso, e fedele diportamento, stimiamo proprio attestarlo alle presenti, colle quali resta raccomandanto alla Publica Grazia.

Spalato li 19. Aprile 1689.

Girolamo Corner Prov.r Gnal.

III.

Noi Piedro Duodo per la Ser.ma Repub.a di Ven.a & c. Prov.r Estraord.o di Catt.ro, et Albania colla Sopraintendenza di Castel Nuovo.

Il Co. Milutin Bieladinovich di Nobile Famiglia della divota, e distinta Communità di Risano di nuova volontaria dedizione sequendo l orme de Suoi Onorati, e Valorosi Auttori, come da Attestati de Pub.ci Rappresentanti si rimarca esser venuto alla devozione, sin sotto la Guera passata col Turco, mostrò sempre saggi e prove di fedeltà, e coraggio in più cimenti nei quali sempre riportò considerabili vantaggi con la di lui Gente ammassata a proprie spese al numero di ottanta Teste sopra l Inimico. Prosegui con ardore al Pubblico Servizio nella Guerra corrente quando fu respinto Solimano Pasca d' Albania, che aveva invaso il Montenegro, dove combatte, e superò i repari Nemici passando di la dell' Aqua con la di lui Gente, riporò in suo Trionfo quattro Teste, ed otto Schiavi, dove perde il Co. Ostoja di lui Fratello.

Anco nella devastazione di Glubusco adempi intieramente le proprie incombenze Corraggiosamente avvanzatosi alla Torre, et al Ponte di Trebigne, ove fuggiti erano li Turchi. Nela demolizione da Noi praticata del grosso Recinto di Mustafa Celebi da Xabiaco, segnalò la prontezza sua, e nell' incendio di Villaggi situati alle Rive della Fiumara Zarnoevich mostrò alla Nostra presenza un comendabile valore. Non dovendo però trascorersi tali benemerenze esegvite anco col dispendio d' esso Co. Milutin senza le dovute Attestazioni, che serviranno le presenti per segno del particolar Nostro gradimento, e per scorta alla Pubblica Munificentissima grazia.

Cattaro, 16. Aprile 1691.

Piero Doudo Prov.r Estraord.o

IV.

Noi Nicolò Erizzo 2.o per la Ser.ma Rep.a die Ven.a & c. Pror. Estrard.o di Catt.ro, et Albania colla Sopraitendenza di Castel Nuovo.

Segnalatosi in molti incontri, e specialmente nella presente Guerra il Co. Milutin Bieladinovich di nobile Famiglia della Fedelissima Communità di Risano, dande prove di famoso, e valentissimo Guerriere, alla Testa di quattrocento Teste ammassate a spese della sudeta benemerita Communità, avendo sempre corraggiosamente incontrato li cimenti contro li Nemici Ottomani per la Pub.a gloria. Si distinse egli nel sanguinoso abbattimento a Gasco, avvendo preso ili famoso Alibegh Cengich della Bosnia, riportando quattro Bandiere, presentando tanto il sudetto Inimico quanto le Bandiere stesse alla Nostra persona non meno a Trebigne e Clobuch si fece conoscere nell incendio di piu Villaggi, e Torri atterrate. Degno egli Co. Milutin Bieladinovich delle Pub. e grazie, e di renderli sincera ed amorosa testimonianza del Nostro aggradimento lo muniamo delle presenti, perchè servir le possa di scorta per impetrare le Pubbliche generose munificenze.

Cattaro li 20. Novembre 1692.

Nicolo Erizzo 2.o Prov.r Estraord.o

V.

Faccio fede con giuramento mio Io Infrascritto Sargente Maggior Nicolò Chelovich qualmente il Co. Milos Bieladinovich di Famiglia benemerita da Risano ha servito, e serve per Soldato nella mia Compagnia, ove si distinse in tutte le occasioni del Pub.co Servizio, si in Mare, che in Terra da valoroso Soldato, essendosi ritrovato nel Combattimento di Pagania, et in Candia; fu Egli il primo di sortire dalla Galeotta per dar il rissalto alli Turchi; Come pure si ritrovò a Prevesa, e fece la Testa del Disdar di Prevesa con altre due Teste Turche, et alla presa di Voniza, essendosi portato valorosamente, e con corraggio; Innoltre attesto, come il sud.o Co. Milos si azardò da valoroso Soldato, quando Mi portai Io con il Collo. Lodareca nella Villa Vrachia d'ord.ne di S. E. Antonio Loredan Prov.e Gnal delle Isole per dar la fuga al Bassa, et suo Esercito, come ne fù riuscito; avendo rilevato ferita detto Co. Milos in un Piede; Percio rilascio la presente a sua instanza per valersene.

Data li 28. Xmbre 1717. diecisette S. N. Corfú.

Nicolo Chielovich sarg.te Megg.r

VI.

Noi Mattia Giovanni Conte di Schulemburg, General Felt Marescial per la Ser.a Repub.a di Venezia, e Colonello di tre Reggimneti di Nazione Allemanna & c.

Il Co. Milos Bieladinovich di Famiglia benemerita per imitare i suoi antenati passò nei principii della Guerra all' Armata, intraprendendo il servizio in figura di Semplice Soldato nella Compagnia del Sargente Magg.r Chielovich, ove si distinse in tutte le occasioni, si in Mare, che in Terra da valoroso Suddito, e fedele, come lo confermano i Attestati de suoi offiziali, segnalandosi porticolarmente nell' Aquisto di Prevesa e Voniza nelle Azioni piu vive, in fede di che le rilasciamo la presente, acciò servirli possa di scorta alla Pubblica Munificienza, alla quale lo raccomandiamo.

Venezia li 15. Ottobre 1718.

Il Conte di Schulemburg & c.

VII.

Noi Daniel Renier Proveditor Estraordinario di Cattaro & c.

Reso dal Co. Milos Bieladinovich uno delle prime Famiglie di Risano il più desiderabile Servizio nell' incombenze tutte, che accadè d'apoggiarseli per il corso di questa Nostra Estraordinaria Rappresentanza, le rilasciamo per tanto le presenti Nostre Attestazioni in argomento della Nostra riconoscenza, e in scorta alla Pubblica Sovrana grazia, alla qualle lo raccomandiamo.

Data li 2. Maggio 1730. Cattaro.

Daniel Renier Proved.r Estraord.o

VIII.

In sorta grave molestia improvisa alli confini di Risano, dove raccolti s' erano più di cinque mille Turchi per motivo di scambievoli duelli tra li Turchi di Trebigne, e li Sudditi Veneti di Crivossie, fui incaricato da S. E. il Sig.r Vicenzo Gritti Proved.r Estraord.o io sottosc.to di ridurmi sopra luoco per divertire possibilmente qualunque sconcentro, che poteva insorgere dall' animosità deli partiti, e da così gelosa e riflessibile comparsa di Gente.Ridotomi perciò senza veruna dilazione a quelli Confini mi sono in tale occasione prevalso dell' opera non meno del Sig.r Cap.n Milos, che del Sig.r Cap.n Pietro di lui Figlio Bieladinovich da Risano, i quali quantunque in poca salute non ostante dimostrarono tutto l' impegno di fatica, e di attenzione non solo appresso li Crivossiani, ma appresso li Turchi, particolarmente per divertire ogni istantaneo pericolo. E perche provai evidentemente molto fruttuosa l'opera, e la savia condotta loro li rilascio la presente veridica attestazione in puro testimonio della verità; in fede di che &.

Cattaro li 20. Giugno 1748.

Stefano Vrachen Sopraintendente, attesto di mano propria.

IX.

Petrus Grimani dei Gratia Dux Venetiarum & c. Nobilibus, et Sapientibus Viris Joanni Baptistae Lauretano, Nicolao Erizzo, et Sebastiano Molino Sindicis Inquisitoribus in Dalmatia, et Albania Fidelibus dilectis Salutem, et dilectionis affectum.

V'amccompagniamo con le presenti l'Official Pietro Co. Bieladinovich, onde admetter lo facciate in Governator di Risano con la paga Mensuale goduta dal suo Precessore, per trattenersi nell' Impiego il solito tempo degl' Anni tre da principiarle questo giorno per aver il Precessore suo terminato l'Impiego li undeci del prossimo passato Agosto, ordinando delle presenti il Registro per la sua esecuzione.

Data in Nostro Ducali Palatio die quarta Septembris Indictione duodecima MDCCXXXXVIIII

Marc Antonio Businelo Seg.rio.

X.

Noi Valerio Antelmi per la Ser.ma Rep.a di Venezia & c. Prov.r Estr.o di Catt.ro, et Albania colla Sopraintend.a di Castel Nuovo, e Budua & c.

Nel corso di questa Nostra Estraordinaria Carica in questa Superiore Provincia, il Co. Pietro Bieladinovich figlio del Benemerito Cap.n Milos Co. Bieladinovich ha compito il Triennio del suo Impiego di Governator di Risano, con distinto merito a quel riguardevole Confine. Nel spacio di due anni di detto Carico sotto la Nostra Regenza à egli Governator Co. Pietro adempito a tutte le parti di benemerito Ufficiale delli Ordini Pubblici, avendo tenuto quelli Popoli fieri con Sudita moderazione à quel importante Confine. Si distinse pure nelli Pubblici gelosi affari seguendo l' orme de suoi Benemeriti Auttori per il che compiaciutisi di tali degni diportamenti, gli rilasciamo le presenti veridiche Attestazioni, perchè servir li possa di scorta per godere dele Pubbliche grazie.

Cattaro li 30. Giugno 1752.

Valerio Antelmi Prov.r Estr.o.

XI.

Noi Zan Ant.o Moro perla Ser.ma Rep.a di Ven.a & c. Provr. Estr.o di Catt.ro, et Albania colla Sopraintendenza di Castel Nuovo.

Spicea ad' evidenza d'Attestazione de Predessori Nostri non che da fondamenti Pubblici, e privati a Noi rassegnati, che la Nobile Famiglia del Cap.n Milos / Milutinoú Co. Bieladinovich dela fedelissima Communità di Risano di questa Superiore Provincia, siasi nella Communità stessa distinta tra quelle Nobili Famiglie come Principale, e cosi pure li di lui Figlioli Co. Co. Pietro e Simon in qualunque onorato Pubblico Servizzio e specialmente inciascuno de Noi derrivatoli a quelli importantissimi Confini; per il che si chiamiamo appieno contenti della predetta Famiglia de medesimi Co. Co. Bieladinovich. Soddisfatti Noi della loro savia Condotta di tali dignissimi loro diportamenti non potiamo fare a meno a tenere de loro desideri palesare a Pubblico, e privato lume l' orme onorate che seguono de loro Fedeli, Valorosi, e Nobili Auttori. Gli rilasciamo perciò le presenti Nostre veridiche Attestazioni in pieno aggradimento della loro prudente Condotta, onde servirli possa di scorta per godere della Pub. a grazia, a qui li raccomandiamo.

Data in Castel Nuovo li 14. Sett.e 1754.

Zan Ant.o Moro Pro.r Estraord.

And. a Fontana Canc.r Preff.o.

XII.

Noi Daniel Renier per la Ser.ma Rep.a di Ven.a & c. Proveditor Estraordinario di Cattaro, et Albania & c.

In Congiunture veramente spinose, et a dismisura difficili elletto in Capitanio della Comunita di Risano il Co. Pietro Bieladinovich, se ne compiacessimo intieramente della sua savia e valorosa Condotta in tutto ciò che è occorso per gli affari interni di quella Communità. Ad esempio de Suoi Auttori, che lasciarono sempre degne memorie della loro fedeltà, e del singolar loro valore à tenuto quei Sudditi nella maggior possibile moderazione. Esposta ancora quella indisciplinata Popolazione al Margine dell Ottommano Confine, vedessimo un particolar merito d' esso Cap.n Co. Bieladinovich allontanato ogni inconveniente, e molestia a quella fastidiosa Confinazione, ed impiegato da Noi in moltiplici premurose Pubbliche urgenze ne ritraessimo, che frutti totalmente corrispondenti alla Pub.ca aspettazione, et a publici vantaggi. Benemerita per tanto la di lui persona, non possiamo che far Giustizia alle prudenti sue dirrezioni, et a quel corraggio ancora, che li accompagna, in testimonio di che se gli rilasciano le presenti acciò possa

meritarsi il sovrano compatim.to, e gli effetti delle Pubbliche beneficenze.
Castel Nuovo 19. Xbre 1760.
Daniel Renier Prov. Estraor.o
Giorgio Torniello Seg. ro.

XIII.

Tradduzione ad litteram della sottoscrita Attestazione in Carattere Illirico fatta in Castel Nuovo ad instanza delli Sign.ri Co. Co. Pietro, e Simon Frattelli Bieladinovich, Figlioli del Sign.r Cap.n Milos Co. Bieladinovich, come segue.

GLORIA AL | Locum Sigilli Sancti Petri. | SIG. IDDIO

li 24. Giugno 1763. Risano.

Dichiariamo et Attestiamo Noi sottoscritti con nostro giuramento, come la Nobile Famiglia delli Sig.ri Co. Co. Bieladinovich la Primata fra di Noi di antichità, come si rileva nelle annotazioni di questa Nobilissima Communità, nelle quali si dessume, quando fù nella gloria fiorita la Città di Risano contigua al Mare Adriatico nella medesima furono sempre Conti Comandanti della sopranominata Nobile Famiglia Bieladinovich nella predetta Città di Risano e suo Territorio quale fu demolita da Samuele Re de Bulgaria all' Anno 990; nel qual tempo tutte le Nobili Famiglie colla fuga si salvarono in diverse parti, ed allora la Famiglia delli Signori Co. Co. Bieladinovich si ricoverò nella Rassia, e questa poco dopo devenne anco Co. di Rassia, dalla quale Famiglia si amogliò il Re Vuladimiro, (il quale fu Sucessore del Re Dobroslavo primo) colla Figlia del Co. Belano Bieladinovich. Questa Famiglia si è stabilita in Rassia sino al tempo di Vrosse Nemagna ultimo Imperatore dela Servia, perchè in quel tempo consigliò il Co. Bratco Bieladinovich con alcuni fedeli il sopranominato Imperatore di guardare se stesso et il di lui Imperio da Vukassin Margnavich, e dal di lui Fratello Uglessa, e dal Co. Voislau. L' Imperator non volse attendere l loro utile consiglio, ma bensì lo fece palese alli sopradetti Vucassin, Vuglessa, e Voislavo. Questi per la loro malignità rintracciarono tutte le vie per estinguere la detta Famiglia Bieladinovich, la qual cosa poteva anco succedere, se non avesse il sopradetto Co. Bratco preso refuggio colla fuga nell' Antica sua Patria di Risano, qual in un tempo fu tanto gloriosa Città, ed in ora amirazione d'un piccolo luoco, solamente rimanendo intata la Fortezza sopra una Colina contigua ad una Fiumara, e dopo molte mutazioni e caduta sotto il giogo ottomano ,il quale non ha potuto sofrirlo le Nobili Famiglie, che sole volontarie si dedicarono con tutto il Territorio (discaciando i Turchi) sotto l'ombra della Serenissima Republica di Venezia, come consta dal Privilegio di questa Nobile Communità. E questa testifichevole Scritura rilasciamo al Sig.r Co. Pietro Bieladinovich, ed a suo Fratello Co. Simon Bieladinovich, che li possa servire dove l'occorresse, e per credulità si sottoscriviamo, ed improntiamo il Comun Sigilo.

Petrissau Chielovich, Capitanio
Sava Missitich, Giudice
Zorzi Papergniza, Giudice
Andrea Chiucovich, Giudice
Stefano Stiepovich, Giudice
Chiriaco Vucotich, Canciliere
Zan Marin Fontana Pub.o Int.e della lingua Illirica
ho tradotto, sottos.to, e sigilato.

XIV.

Noi Pietro Emo per la Serenissima Republica di Venezia & c. Proveditor Estraordinario di Cattaro, et Albania colla Sopraintendenza di Castel Nuovo, e Budua.

Nasce da Strenua e benemerita Famiglia il Co. Pietro Bieladinovich d'Anticha Nobiltà della Fedelissima Communità di Risano Attual Capitanio della stessa.

In altri tempi ancora si è Egli impiegato nel Carico medesimo, come risulta da vari Pubblici Documenti, che pienamente lo scortano, e puo dirsi a di Lui egual merito d'essersi sommamente distinto eziamdio con prove di particolar degna, e prudente Condotta nel corso di Nostra Regenza in tutte le occasioni del Pubblico Servizio, a qui fù Egli dalla Carica destinato, nel quelle indomite Montane Popolazioni, che a portata dell Ottomano Confine, non sa regolarsi, che con mettodi d'indisciplinato contegno.

Rimasti Noi pertanto contenti dell'Opera, e maneggi d'esso Cap.n Co. Pietro Bieladinovich, che non ebbe riguardo anco di esponer la propria Vita in circostanze molto spinose, attese le rivoluzioni più volte sucesse tra le Suddite Genti, e le Confinanti Persone Ottomane, da esso Bieladinovich con Savia dirrezione composte, ed alla prima calma restituite con piena Nostra soddisfazione non potiamo far a meno di non scortalo colle presenti veridiche Attestazioni, onde animarlo a conciliarsi cosi il Sovrano compatimento, e le Pub.e generose grazie.
Castel Nuovo li 30. Agosto 1765.
Piero Emo Prov.r Est.o

XV.

Na kraju knjige (pergamenta) napisana je običnim rukopisom slijedeća

Izjava

Attesto io infrascritto Publico Veneto Nodaro d'aver incontrato de verbo ad verbum li sopradetti attestati al No.di Ia' come stano e giacono, e l'ho ritrovati esser copiati fedelmente, e concordare con altri simili esibitimi dal Sig.r Bieladinovich Pietro unitamente all' Arma intitolata Co. Bieladinovich il che hò fatto a richiesto del sud.° Sig. Co. Bieladinovich al Quale ho restituito li detti Attestati, e in fede della verità mi son sottoscritto e posto il mio Notarial sigillo.
Venetiis hac die Vigesima Septima Mensis Januari 1765. M .V.
Ita est Angelus Porta Civis Originarius, ac Pub.s ean.m Notarius in fidem subscripsit, et signavit absque reg.
(Notarov pečat)

JEDNA PESMA IVANA VIDOVIĆA O ŠPANJOLSKOM NASLEDNOM RATU

saopštio Petar Kolendić

Na poslednjim listovima jednog primerka Kalepina (Venetiis, Sim. de Luere, 1511) u biblioteci šibenskog manastira sv. Lovre našao sam jednu ćirilicom pisanu pesmu o početku španjolskog naslednog rata.

Po ćirilskim zabeleškama i na toj knjizi i po drugim knjigama u toj biblioteci vidi se, da je pesmu pisao, a sigurno i spevao, jer se bavio takovim poslovima, Šibenčanin Ivan Vidović († 1721), koji je 1714 određen za biskupa u Skradinu, ali pre nego je i došao u svoju dijecezu već 1716 upućen kao biskup u Trogir.

Nije teško utvrditi, da je pesma nastala neposredno pod prvim utiscima vesti o pripremama mladog Karla III na pohod u Španiju, dakle negde u toku 1704, svakako pre smrti Leopolda I (5 maja 1705), a zanimljiva je već i po tome, što Vidović ovde, u malo čudnoj opreci sa zvaničnom politikom rimske kurije, nikako ne krije svoje simpatije prema Karlu III. Ko zna, da baš radi toga pesma i nije dopevana!

Dajem je u modernoj transkripciji latinicom:

PJEVAOC KOMLEN MILOLAVIĆ ZA ERLEN SLOŽI U POFALU PRISVITLE BOSANSKE GOSPODE S VILAMA U HLADIŠTU POD JELOM UZ RULE PIVAJUĆI

Obijestan kokot, ne budući kopun,
nevirne sile i himbe pun,
skače, pretiska svaku pijetlicu,
prelicom zove Anu kraljicu.
Čuvši krunjena silna kraljica
da j' pnjevac zove da je prelica,
njemu poruči Ana krunjena:
»Ne drž' me pijevče, da sam poštena,
ako te neću, pijevče, ukrotit
i Trećem Karlu pod noge stavit«.
Sabor učini krunjena Ana,
silna na moru koja je zvana,
orlu poruči poštena kruna:
»K meni doleti, ma diko puna!
S nevirom horoz misli podivjat
nad svim krilatim on misli pivat,
nut tvoje panče, orle, napravi,
polet' u visin' na boj se spravi!
Po moru silne navi ću moje,
Karlo, ja spravit na službe tvoje,
tve otačbine gnjizdo ostavi,
k meni doleti, brzo se spravi!
Srebro i zlato na službe tvoje
i sve kraljestvo biti će moje,
španjska kraljestva tvoja će biti,
pravda nebeska tako će ktiti,
jer pravda daje svakomu svoje,
a Španje jesu didinstvo tvoje.
Let', orle mili, let' mi veselo,
slavni moj Karlo, krunjeno čelo!
Leopold' otca milo t' je ostavit
i s milom majkom vikom s' rastavit,
jedinog braca Osipa tvoga,
ugarskog kralja, prijatelj' moga,
u suzah znadem da ćeš ostavit,
dal' na dospitku radosni ćete bit«.
Prisrićni Karlo iz Beča grada
z Božjom pomoću pojd' put zapada,
s četiri strane svita tecihu
sriće, prisrićnom u pomoć bihu
Trećemu Karlu, koga slidiše
i od poroda vazda s njim biše.
I k dvorom Ane, jake kraljice,
ka j' rasap pivca i njega dice,
prisrićni oral kada doleti
s pristolja Ana k njemu poleti,
radost obijuh ne mor' izreći,
van da bi m' anjelski jazik moć steći
Olanda sva i Inglitera
radostna osta, moja t' je vira,

Dr. N. Zvonimir Bjelovučić

kad iz sivera oral doleti,
po kom će sriće Španjam početi.
Odkad je Neftun na moru sidi,
taka se sila jidar ne vidi,
ka silna Ana biše spravila
slavnom Karlu i pripravila,
brunca u zemlji je li se skrilo,
u bojne navi što ni slilo,
drva, znaj, gora ni ostavila,
u bojne navi što ni stavila.

Neftun, bog morski, kada jih zgleda,
od straha drhćuć vaskolik preda,
mornar' levente ke na nje spravi,
more i zemlja fali jih, slavi,
ina oružja, ka su na navi,
ni Marte za se ništar ostavi.
Da b' cvitje cvalo i vazda Boga da da,
da su vesela Bosne gospoda,
da bi.....

SITNA GRAĐA ZA KULTURNU POVIJEST GRADA ZAGREBA*

4. Castrum doloris grofa Ivana Herbarta Auersperga u crkvi sv. Katarine 1669.

U zagrebačkoj crkvi sv. Katarine pokopan je sa velikim počastima potkraj aprila 1669. general Hrvatske Krajine grof Ivan Herbart Auersperg, odvjetak stare i čuvene slovenačke porodice Turjačkih grofova, brat grofa Vajkarda, moćnog ljubimca careva Ferdinanda III. i Leopolda I. Bio je general-zapovjednik Hrvatske Krajine od 1652. do svoje smrti, 28. aprila 1669. U desnoj stijeni svetišta crkve sv. Katarine nalazi se lijepa grobna bronsana ploča sa njegovim grbom i natpisom, što ga je priopćio dr. V. Deželić u svome članku »Historijski grobovi u Zagrebu« (»Prosvjeta«, XIV., 1896.).

U »Grafičkoj zbirci kr. sveučilišne knjižnice« u Zagrebu sačuvao se u Valvazorovoj zbirci (svezak VII., list 194.) bakrorez I. C. Mannassera (članovi porodice Mannasser ili Mannassé bili su u XVII. stoljeću uvaženi nakladnici i bakroresci u Augsburgu a naročito se istaknuo Johann Georg Mannasser, koji je u zajednici sa Lukom Kilianom rezao ploče za djelo J. Stengela »Imagines Sanctorum Ordinis S. Benedicti, Augsburg 1625.) koji prikazuje raskošni barokni, raznim ratničkim znamenjima i alegorijskim likovima urešeni castrum doloris, podignut u samoj crkvi sv. Katarine prigodom svečane sahrane grofa Ivana Herbarta Auersperga. Veličina je bakroreza 59/40 cm. Iznad katafalka lebde u lijevom i desnom gornjem kutu bakroreza dva genija, koji drže rukama štitove sa natpisima. Na lijevom se štitu čita:

Excellmo ac illmo dno dno Ioanni Herbardo S. R. I. comiti ab Auersperg & Gotsche, Dno in Schön & Seisenburg Inclyti Ducatus Carniolae & Windismarchiae supremo haereditario Mareschalcho S. C. R. M. Consiliario Camerario nec non Incl. Pron. Carn. Commissario Bellico ac Confin. Croatiae Partiumq. Maritimarum Generali Praesidij, Carlost. et Segniens. supremo Capit. Pie in Dno defuncto Die 28 April: Anno Salut. 1669 Aet. suae 56.

Desni štit ima ovaj natpis:

Ipso Die Exequiarum in Ecclesia S. Catharinae Soc. IESV Zagrabiae hoc doloris & amoris sui mnemosynon Illustrissima Dna ANNA ELISABETHA Comitissa ab Auersperg, nata Baronissa de Moskon, Coniunx & Illmi WOLFGANGVS, ANTONI, HERBARD, & THEODORIC, SVSANNA haeredes Filij & pupilli moestissimi erexerunt.

Na vršku katafalka je grb porodice Auersperga a po katafalku samom namješteno je gore četiri a dole šest alegorijskih vitezova, koji drže štitove sa natpisima, na kojima su pobilježeni najznatniji članovi porodice Auersperga i njihova junačka djela. To su gore, s lijeva na desno slijedeći natpisi: FRIDERICO DNO ab Auersperg ob rem Caesaris feliciter gestam 1340 — ENGELBERTO ob in choatu Familiae decus obijt 1225 — ENGELHARDO ob plantatam Familiam in Austria obijt 1404 — GERLACO ob felicem in reb. arduis dexteritate obijt 1317. Dole, s lijeva na desno: IOANNI Comiti ab Aversperg ob op. se Caesari praest. in obsi. vien. 1520 — ANDREAE Gener. Carl. ob caesa 20 millia Turc. ad Colap. 1593 — WOLCHARDI Castri Aurupi Fundi 1200 — WILHELMO ob Patriam Regumq. aucta 1484 — HERBARDO ob fusum pro Patria sanguinem 1575 — WOLFGANGO ob fusis pro Herb. parente sanguin. 1515.

Iznad kugle sa zodijakom nalazi se lozinka: Virtute mouente poloq. trabente — a ispod kugle u sredini: Heroas inter propria est in sede locatus. Najposlije se na AB AVERSPERG FORTUNATO MVNIFICO GEN. CONFINORVM.

Po svojim razmjerima (visina je njegova — sudeći po mjeri, koja se nalazi zabilježena na bakrorezu — iznosila otprilike je-

* Vidi »Narodnu Starinu«, knjiga IX. str. 318 i d.

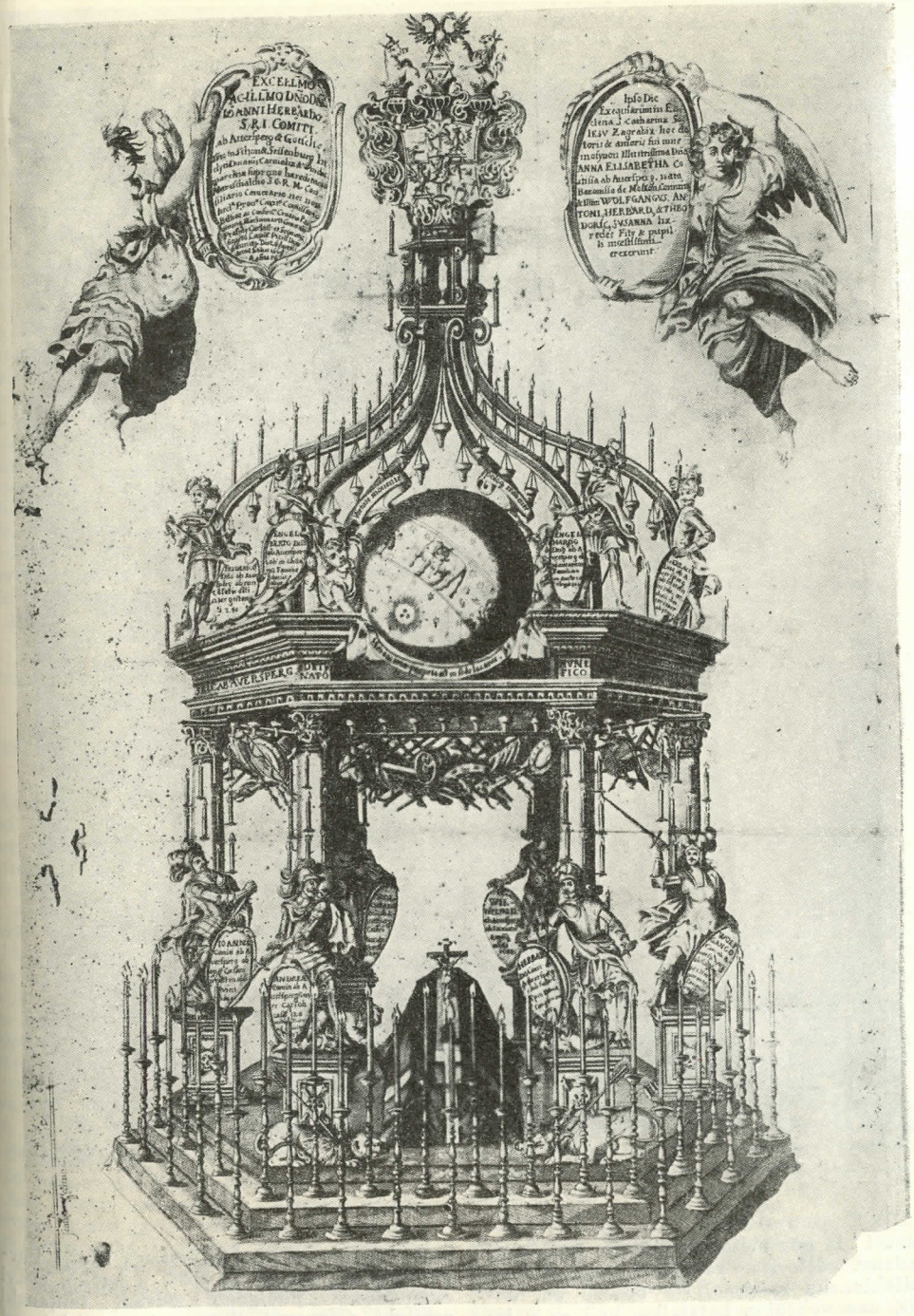

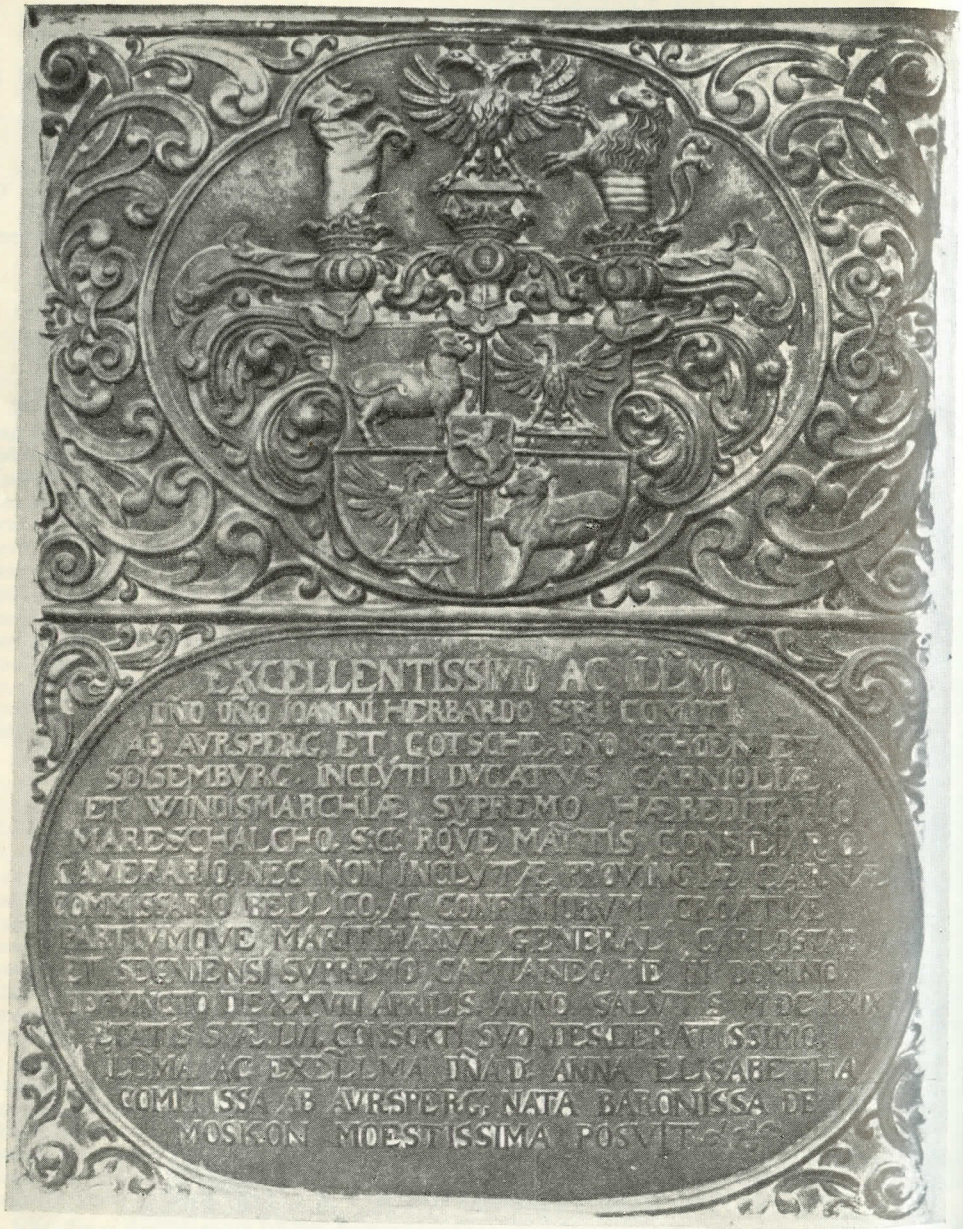

danaest i pô metara) bio je pomenuti »castrum doloris« zacijelo monumentalna arhitektonska zamisao. Ne doseže on, doduše, one veličajne katafalke, koji su u izvjesnim zgodama podizani tijekom XVII. i XVIII. stoljeća u velikim crkvama bečkim (kao, na primjer onaj ugarskoga kralja Ferdinanda IV., što ga je 1654. u bečkoj crkvi Augustinaca podignuo čuveni talijanski arhitekt Giovanni Burnacini u visini od sedamdeset stopa sa trideset posrebrenih likova u natprirodnoj veličini i sa tri hi-

ljade svijeća — ili one gorostasne katafalke, što ih je prigodom smrti cara Josipa I. godine 1711. u crkvi Augustinaca i u katedrali sv. Stjepana u Beču izveo najznatniji predstavnik austrijske barokne arhitekture Johann Bernhard Fischer von Erlach (izvorni crteži Fischerovi za ove katafalke nalaze se u »Grafičkoj zbirci kr. sveučilišne knjižnice« u Zagrebu), ali je on u razmjeru prema unutrašnjoj visini zagrebačke crkve sv. Katarine, u kojoj je bio podignut, svakako djelo u punom smislu riječi monumentalno .Sva je vjerojatnost, da je autor toga djela bio koji austrijski arhitekt, možebiti i član zagrebačkog Isusovačkog reda.

Osnovna ideja ovakovih raskošnih baroknih katafalka (veličanje ličnosti pokojnikove i alegoriziranje njegovih životnih djela) u stvari je ideja aniknih triumfa, ideja, koju je, kasnije prihvatila i umjetnost talijanske Renesanse primjenjujući je naročito pri opremi monumentalnih grobnih spomenika. Antika je u toj oblasti pružila Renesansi nepresušno obilje oblika, koji su bili podesni, da na veoma mnogolik način uđu u vezu sa triumfalnim predodžbama o životu i smrti onoga, koga je grobni spomenik imao da veliča. Kad je kršćanstvo bilo dokrajčilo antikni kult veličanja, koji je uz triumfalne lukove nalazio svoj najrječitiji izražaj upravo u monumentalnom grobnom spomeniku, prošlo je više od hiljadu godina, dok je Crkva opet počela dopuštati, da grob postane svjedočanstvom veličanja i triumfalnim spomenikom. Koristeći se tom slobodom, umjetnost je talijanske Renesanse stvorila naročitu i bogatu oblast svojih monumentalnih grobnih spomenika. Formule, što ih je ona u toj oblasti ustanovila, popdima, kasnije Francuska, varirajući ih i razvijajući ih u svojoj umjetnosti mnogoliko podobnošću svoje bogate nacionalne mašte. Barokna »castra doloris« vuku svoje podrijetlo — dašto u nešto proširenom tipu samoga motiva — izravno iz onih francuskih renesansnih monumentalnih grobnih spomenika, što su ih u doonda neslućenoj arhitektonskoj raskoši podizali u St. Denisu francuski kraljevi Ljudevit XII. i Franjo I.

Bronćana grobna ploča grofa Ivana Herbarda Auersperga u zagrebačkoj crkvi sv. Katarine lijepo je i plemenito djelo nepoznatog baroknog vajara, kojemu je savršeno uspjelo, da tekst epifata upisan čitkim, jasnim i stilski besprikornim slovima u dugoljat oval urešen ugaonim ornamentima skladno pože sa gornjom česti, u kojoj se usred bogatog i tipično zavijenog ornamentalnog ukrasa nalazi složeni grb pokojnikov.

Dr. Artur Schneider

IZ POVIJESTI GLAVNIH ŽRTVENIKA U ZAGREBAČKOJ PRVOSTOLNOJ CRKVI.

U knjizi: »Liber Ordinatorum« od god. 1830.—1870., koja se čuva u nadbiskupskoj pisarni, nalazi se zanimljiva bilješka o nekadašnjem glavnom žrtveniku u našoj prvostolnoj crkvi. U toj knjizi zabilježeni su oni, koji su primili crkvene redove počevši od biskupovanja Aleksandra Alagovića. Alagović je prviput redio na dan sv. Ursule god. 1830. u stolnoj crkvi. Prije toga je valjda njegov tajnik opisao čitav historijat Alagovićeva imenovanja, konsekracije i instalacije. No sve nas to sada toliko ne zanima, kao bilješka o glavnom žrtveniku, koja je zabilježena na 31. i 32. strani, a potpisao ju je sam biskup Alagović.

Bilješka glasi:

In perpetuam Rei Memoriam.

Ara major cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis, quam gratae memoriae olim Episcopus Franciscus Erghelius opere sculptorio, et arcolario, ex ligno inaurato, munificentia sua construexerat, longo, duorum seculorum usu exedi, nexibusque jam vitiatis, contremiscere coepit. Cumque insuper forma ejusdem, ab elegantia Styli architectonici illustris hujus Basilicae deficeret, ideo Ego Infrascriptus, compagem hujus antique arae dissolvi, Icones ejus pauperioribus in Dioecesi Ecclesiis distribui, et pro Ara nova, colossalem B. V. Mariae in Coelos Assumptae Imaginem, Viennae pictam, Listisque inauratis inclusam, adornari, atque elevari, Mensam etiam Altaris antiqui decomponi, et propius parietem aliam novam excitari, ac super hanc, antiquum elegantis operis Tabernaculum, perpolitum, sub nova Cupula inaurata, Columnis rariter inauratis innixa, cum duobus ab utrinque Vasis auro obductis collocari curavi.

In antiqua Altaris Mensa inventa est capsula cum inclusis Reliquiis SS. Martyrum et Inscriptione, in Membrana jam vetustate corrosa, in qua adhuc sequentia legi poterant:

MDCCVI die . . . Ego Martinus Brajkovich Eppus Zagrabiensis, Abbas B. M. V. de Topuszka Regiaeque Mattis Consiliarius, Cottus de Berzencze Perpetuus Comes, Regnorum Dalmatiae Croatiae Slavoniae Primas, et Locumtenens Banalis, consecravi Altare hoc in honorem S. Stephani Regis,

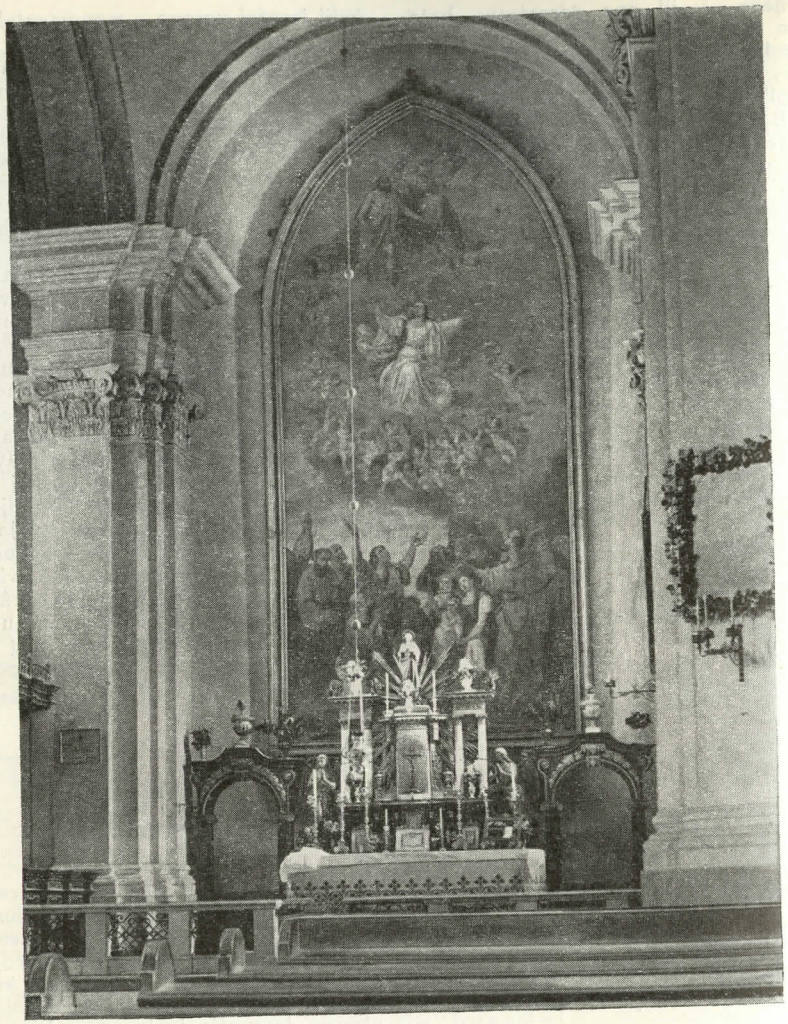

Zagrebački oltar u župnoj crkvi u Pregradi

et Reliquias S. S. Martyrum Petri Corneli... Urbani... Candidae Anastasiae Ladislai Regis in eo inclusi, pluribus aliis et singulis.... Fidelibus hodie umum annum in die visit.... quadraginta die... de vera Indulg... in forma Eclesiae consveta concessi.

In locum harum, imposui novae Altaris Mensae alias Reliquias SS. Martyrum, ipsamque novam aram, in honorem B. V. in Coelos Assumptae, die 3a Mensis Novembrsi, anni 1833 juxta Ritum Ponificalis Romani, solemniter consecravi, et in capsula nova Reliquiarum inclusi Inscriptionem sequentem, Lapidi quoque, Reliquias tegenti insertam:

Anno MDCCCXXXIII die 3a M. Nov. Ego Alexander Alagovich Eppus Zagrabien. Abbas B. M. Virg. de Topuszka, S. C. et R. Ap. Majest. Ac. Int. Status Consiliarius, I. Com. de Berzencze Perp. Sup. Comes, Offi. Banalis in RR. Dalm. Croat. et Slav. Regius Locumtenens, consecravi Altare hoc, in Honorem D. Virginis in Coelos Assumptae, et Reliquias S. S. M. M. Candidi et Coelestini in eo inclusi, et singulis Christi Fidelibus, hodie unum annum, et in die anniversario Consecrationis hujusmodi ipsum visitantibus 40a dies, de vera Indulgentia, in forma Ecclesia consveta concessi.

Denique constitui, ut deinceps Festum Dedicationis Ecclesiae meae Cathedralis, Honori B. M. V. in Coelos Asusmptae, nec non S. Stephani Proto-Regis Hungariae ab olim dicatae, semper Dominica intra Octavam OO. Sanctorum celebretur. — Sumptus in hor opus ministravit ut plurium Pietas denati antecessoris mei Eppi Max. Verhovacz, qui ultimis suis Fabulis, 2000 frusta aureorum, in punc scopum Ecclesiae suae legaverat. Cujus proinde memoria hoc nomine sit in Benedictione.

Alexander Eppus, m. pr.

Iz te bilješke saznajemo, da je glavni žrtvenik, koji se nalazio u našoj katedrali sve do biskupovanja Aleksandra Alagoića, podigao zagrebački biskup Franjo Ergelski Hasanović (1628.—1637.). Dne 27. V. 1624., kad je udario grom u stolnu crkvu, nastradao je naime i glavni žrtvenik, što ga je podigao god. 1489. biskup Osvaldo. Žrtvenik, što ga je dao sagraditi Franjo Ergeljski, bio je, kako saznajemo iz Alagovićeve bilješke, drven, bogato

Tizian, Assunta. Venezia. Chiesa dei Frari.

pozlaćeno rezbarsko djelo. Zato pogrješno piše Ivan Kukuljević-Sakcinski[1], da je bio taj žrtvenik od mramora i da ga je dao porušiti već biskup Vrhovac (umro 16. XII. 1827.). On da je i mramorne kipove, koji su bili na tom žrtveniku, dao porazmjestiti po oltarima: Svih Svetih, sv. Pavla i sv. Doroteje. Ivan Krst. Tkalčić navodi ispravno, da je taj troškom od 4000 for. nabavljeni, drveni i bogato pozlaćeni oltar, sizao sve do crkvenog svoda, a naličio ikonostasu. Na njem bili su naslikani prizori iz muke Isusove. Te je valjada porazdijelio biskup Alagović, kako sam kaže, siromašnijim crkvama u diecezi. Prakticiralo se dakle već onda u malom ono, što se je radilo kasnije, prigodom zadnje restauracije naše katedrale, na veliko, da su se naime prvorazredne umjetnine selile širom naše dieceze, a da se više nikada ne vrate.

Kako iz tog izvještaja saznajemo, dao je biskup Alagović napraviti novu menzu te je premjestio na drugo mjesto, ali je zadržao staro svetohranište »elegantis operis«. To je svetohranište ostavio i biskup Haulik, koji je god. 1847. otstranio Alagovićev žrtvenik i naručio u Münchenu kod kipara Singera velik gotički, bogato ukrašen žrtvenik. To svetohranište, za koje Tkalčić kaže, da je bilo od raznobojnog mramora, opisuje potanje Ivan Kukuljević. On kaže: »Na tabernakulu vide se na tankih srebernih pločah prizori iz staroga i novoga zavjeta, s angjeli i svakojakimi uresi, a nad tabernakulom stoji u sriedini raspelo«.

Moje je mnijenje, da taj tabernakul nije iz onog vremena, iz kojega je žrtvenik, što ga je dao postaviti biskup Franjo Ergeljski (1628.—1637.). To je svetohranište nadošlo kasnije i zamijenilo ono, (valjada drveno), koje je sagrađeno onda kad i žrtvenik. Da ustanovimo, kada je to bilo, daje nam ključ bilješka biskupa Alagovića, koji navodi, da je žrtvenik, što ga je podignuo biskup Ergeljski, posvetio god. 1706. zagrebački biskup Martin Brajković. U žrtvenik, koji je jedamput posvećen (altare fixum, a ne altare portatile) bez velike nužde se ne dira. Biskup Ergeljski je bez sumnje sam posvetio glavni žrtvenik u svojoj crkvi, koji je žrtvenik podignuo, a u kutiji nađenoj u menzi stoji, da je žrtvenik kasnije posvećen. To, što je taj žrtvenik bio god. 1706. ponovo posvećen od biskupa Martina Brajkovića, svjedoči, da se na žrtveniku nešto prerađivalo. Držim da su onda postavili novo svetohranište. Ne smijemo zaboraviti, da je onda živio u zagrebačkom kaptolu Ivan Znika, o čijem umjetničkom ukusu govore još i danas jedno opustošena naša katedrala i župska crkva u Remetama. Upravo vrijeme, kad je imao kaptol zagrebački Ivana Zniku, može se nazvati zlatno doba u zanimljivoj povijesti naše katedrale. Zar nije vjerovatno, da su upravo u to vrijeme zamijenili stari, možda već trošni drveni tabernakul Ergeljskoga oltara sa dragocjenim mramornim svetkohraništem, koje su zadržali i Alagović i Haulik? I ostao je taj tabernakul sve dok nije nadošao potres i još kobnija restauracija katedrale, koja je uništila i ono što je poštedio potres. Čudim se, kamo je taj mramorni tabernakul, koji ipak nisu mogli moljci i crvi izjesti. Možda bi nam koji savremenik mogao što o njem kazati.

[1] Prvostolna crkva zagrebačka. U Zagrebu, 1856. Str. 21.

[2] Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada. Zagreb. 1885. Str. 52.

Velika slika Uzašašća Bl. Dj. Marije prenesena je kasnije u krasnu veliku župnu crkvu u Pregradi, gdje se i sada nalazi kao slika gl. žrtvenika. Sa okvirom mjeri 11.50 m u visinu, 4 m u širinu. Na njoj je sada napis: Renovata 1882. Cultui publico exposita anno Domini 1846 die 25. Nov. per Georgium Križanić. V. A.Diac. et Par. Pregradensem. Slika nije osobita umjetnina, dobro je sačuvana i očišćena.

Biskup Alagović lojalno u svojim izvještaju priznaje, da je za gradnju tog žrtvenika njegov predšasnik veliki Maksimijan Vrhovac oporučno ostavio 2000 zlatnih dukata, pa je zapravo i taj žrtvenik jedno od premnogih njegovih zaslužnih djela.

Janko Barlé

---

* Isp. o toj slici str. 98. Др. Имбро Игњатијевић Ткалац, Успомене из младости у Хрватској I. Београд 1925. (Српска Књижевна Задруга. Коло XXVIII. бр. 187.) Mi ovdje priopćujemo obje slike (i Tizianovu i onu koju je dao načiniti Alagović a sada se nalazi u Pregradi. (Op. ur. N. S.)

Ispraćaj Stare Godine u Bitolju

Pazar u Skoplju. Grnčarija (lončarska trgovina).

Ljuba Stojanović* 19. VIII. 1860. u Užicu, srednju školu u rodnom mjestu i u Šapcu, Veliku Školu u Beogradu apsolvirao je 1883. Potom boravak u inozemstvu (Wien, St. Petersburg, Berlin, Leipzig itd.) 1884.—1889. Iste godine postavljen je za profesora II. gimnazije u Beogradu, 1891. izabran za docenta Velike Škole, a 1893. za profesora. Umirovljen je već 1899. (poslije ivanjdanskog atentata) i to zbog pisma kojim je pozdravio ljude nepravično osuđene za atentat na kralja Milana. Kao kod mnogih predratnih naučenjaka u Srbiji i Ljuba Stojanović je vodio dvostruk život: učenjaka i političara. Politikom se Lj. Stojanović počeo baviti od 1897. (od dolaska dr. Vladana Gjorgjevića na vladu). Prvi puta je bio narodni poslanik 1901. godine. 29. maja 1903. bio je na položaju ministra prosvjete, a 2. augusta podnio je ostavku, zatim je ponovo vraćen, da 26. I. 1904. ponovo podnese ostavku. 19. maja 1905. postao je ministar pretsjednik i ministar unutrašnjih dela, a kasnije ministar prosvjete. U Grujićevom kabinetu 1906. ponovo je postao ministar prosvjete, ali je 17. aprila dao ostavku sa cijelim kabinetom. I 1909. bio je ministar prosvjete u Novakovićevom kabinetu, 1910. postao državni savjetnik iz penzije. Bio je što se tiče stranaka samostalni radikal, pa zatim republikanac. I zbog potonje svoje pripadnosti, kad je 1923. izišao novi činovnički zakon, dao je sam od sebe ostavku kao sekretar Srpske Kraljevske Akademije, smatrajući da zbog svog političkog uvjerenja ne može primati plaću. Akademija mu je uvažila ostavku.

Lj. Stojanović istaknuo se kao izdavač starih spomenika, narodnih umotvorina i sušte historijske građe. (Isp. bibliografiju u IX. i XXXII. Godišnjaku Srpske Kraljevske Akademije). Bio je urednik izdanja Vukove korespondencije, odlično je obrađivao probleme starih ljetopisa, izdavao zapise i natpise, ukratko, bio radina života, da se filološki trud ovdje i ne spominje. On je 1898. komentarom snabdio fotolitografsko iluminirano izdanje Miroslavova Jevangjelja. 1924. je objavio »Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića«, a 1927. izdao »Stare Srpske Rodoslove i Letopise«.

Lj. Stojanović bio je jedan od posljednjih pretstavnika slavistike Miklošićeve škole, i tako se, kao i u politici, češće činilo »da on odvaja jedne delove našeg naroda od drugih« i »da je više Srbin nego li Hrvat ili Slovenac«. No on je surađivao naučno i u Zagrebu. 1881. izdao je u XIII. knjizi »Starina« Jugoslavenske Akademije: »Nekoliko srpskih ljetopisa: Studenički, Hadži-Jordanov, Sjenički, Podgorički, Verkovićev ljetopis« i 1886. »Jedan prilog k poznavanju bosanskijeh bogumila« (1922. postao je dopisni član zagrebačke akademije).

Za razliku od mnogih, naročito savremenih učenjaka, koji zbog taštine umiru već za života, kojima nije dosta »jubileja«, fotografija i spomenicâ, adoracije svake vrste, koji mrze sve i svakoga (vanitas vanitatum propter vanitatem . . .) — katonski značaj Ljubomira Stojanovića ogradio se još za života za slučaj poslije svoje smrti da ne bude »ni parade, ni venaca, ni govora«. U svom nekrologu dr. A. Belić, prof. univ., istaknuo je na ovaj način karakter pokojnog Ljubomira Stojanovića: »Ponosit, odlučan i bez ikakvih kompromisa, on je brzo, od 1903 do 1912, uvideo da ne može da nametne celoj stranci svojoj, koja je došla na upravu zemlje, svoje političko shvatanje i doneo je čvrstu, nepromenljivu odluku da mu u njoj više nema mesta. Dao je ostavku na vođstvo i sišao je u redove prostih boraca. Odvojio se od visokih položaja (ministra predsednika i ministra) i od svega što mu je u materijalnom pravcu politička karijera donela. Kako je u taj mah bio državni savetnik, dao je ostavku na savetništvo; kako je trebalo da dobije penziju, nešto povećanu njegovim različnim političkim položajima, on se odrekao i penzije. U 52 godini života, pošto je u tridesetogodišnjem naporu svome dao svojoj zemlji i svu ogromnu snagu svoju, i najlepše godine života i bezgraničnu ljubav svoju, on se našao na ulici, bez sredstava, sa dugom na svojoj kućici u Palilulu. Sve molbe njegovih prijatelja nisu ga mogle odvratiti od ovoga. Njega je mučilo samo jedno pitanje: Da li je dobro i pravilno promerio kako mu valja učiniti. Kad je bio načisto s tim, njegova je nepokolebljiva odluka pala i niko je više i nikad više nije mogao izmeniti. U shvatanjima svojim starao se uvek samo o jednom — kako će pogoditi onaj put koji vodi cilju bez zaobilaženja. U njegovoj prirodi bilo je nečeg nesavitljivog i čisto krutog. On nije nikad propovedao drugima kako će i šta će činiti, jer nije hteo uzimati odgovornosti za njihov rad i njegove posledice. Ali zato je bio surov prema sebi i u najsitnijim stvarima. On nije bio moralista, već oličenje morala; on se nikad nije razmetao svojim poštenjem i čestitošću; ali je bio sam sušto poštenje i čestitost. On bi mogao s pravom reći: ne slušajte šta govorim, nego me sudite po radu mome, po onome kakav sam prema sebi. Ako se i za koga moglo reći da pretstavlja živo oličenje duboke i produbljene razmišljanjem pretstave o tome šta jedan pravi građanin treba da bude — to se može reći za Sto-

janovića. U njegovu žustrom hodu, u često prekom govoru, u punom veselosti razgovoru — teško bi se poznala priroda ovog čoveka, koju je nešto vezivalo po jačini volje i sposobnosti njoj sve da potčini sa hrišćanskim asketima ili svojevoljnim stradaocima za svoja uverenja«.

Život pok. Lj. Stojanovića kao učenjaka ilustruje i njegova oporuka. Za univerzalnog nasljednika, prema oporuci pok. Stojanovića, određen je Srpski Seminar beogradskog Univerziteta, koji ima da raspolaže sa cjelokupnom imovinom kako nađe za dobro. Svake godine za Svetog Savu Seminar ima da podnese izvještaj o radu. Ako to uprava Srpskog Seminara ne bi učinila, onda prema oporuci cijelo imanje prelazi na upravu jednog posebnog odbora u Užicu, odakle je pok. Stojanović rodom. U slučaju da i taj odbor ne bi po odredbama oporuke postupio, imovina prelazi u ruke zadužbinskog odjeljenja ministarstva prosvjete. Pok. Stojanović ostavio je 95.000 dinara gotovog novca na uložnim knjižicama, oko 450.000 u raznim akcijama od vrednosti, ratnoj šteti, akcijama Narodne banke, ratnim zajmovima i tako dalje. Ostavlja i kuću koja vrijedi oko 600.000 Din. kao i biblioteku u vrijednosti od nekoliko stotina hiljada. Pored toga, ostavio je Srpskom Seminaru i prihod od svojih školskih knjiga koji iznosi godišnje od 15 do 30.000 Din. Zadužbina koja se ovim osniva zvat će se »Zadužbina Sare i Vase Stojanovića, puškara iz Mostara«. To su imena njegove majke i oca. Upravu Srpskog Seminara sačinjavaju profesori Univerziteta gg. Pavle Popović, Aleksandar Belić, Stanoje Stanojević i Vladimir Ćorović.

Ljubomir Stojanović umro je 16. VI. 1930. u Pragu u jednomu sanatoriju. Smrt ga je zadesila s korekturom u rukama II. knjige »Povelje srpskih vladalaca«.

*

31. VIII. 1930. umro je u Badenu kod Beča i dr. Vladan Gjorgjević (* 21. XI. 1844. u Beogradu), isto poput Lj. Stojanovića mnogostrano aktivan javni radnik predratne Srbije, organizator njezina vojnog saniteta, diplomat, državnik, a pored toga trajno se zanimao i historijom. Bio je tjelesni liječnik i prijatelj kralja Milana. Za Gjorgjevićeva ministarstva zbio se 1899. atentat na kralja Milana, a 1900. vjeridba kralja Aleksandra Obrenovića s Dragom Mašin. Poradi potonjeg slučaja dr. Vladan Gjorgjević je otstupio. 1906. bio je osuđen na 6 mjeseci zatvora, po optužbi, što je u svojim historijskim publikacijama objelodanio tajne državne dokumente.

Dr. Vladan Gjorgjević objavio je niz historijskih publikacijâ, tako »Istoriju srpskog vojnog saniteta« (4 knjige), »Priloge za istorije spoljne politike nove Srbije«, »Istoriju srpsko-turskih ratova 1876., 1877. 1878., pa kolekciju ispisa iz bečkih arhiva pod naslovom »Evropa i Balkan« (Rumunija, Crna Gora, Venecija, Turska, veze s Austrijo mi Rusijom) publikacije u izdanjima Srpske Kraljevske Akademije, itd. (isp. Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije XXXII. 1923. Beograd 1924. str. 177. i d.) Ali je pisao bez stručne kontrole te se svašta potkralo u tim akademijskim publikacijama.

Dr. Vladan Gjorgjević živio je posljednje vrijeme u Beču, i tu se još uvijek živo zanimao skupljanjem historijske građe za svoj na veliko zasnovani zbornik izvora moderne historije pod naslovom »Evropa i Balkan«. Osobito mu je dobro došla koncesija poslijeratne republikanske vlade u Beču te je mogao publikovati iz Državnog Arhiva u Beču i materijal poslije 1848. sve do 1894.

*

30. IV. 1930. umro je u Beogradu naš suradnik Emilo J. Cvetić, profesor tamošnje Više pedagoške škole, koji je u III. knjizi (str. 206.) »Narodne Starine« (1924.) objavio svoju publikaciju »Vrenčevići« iz doba kneza Miloša. Kao većina današnjih beogradskih etnografa i antropogeografa i on se kretao u historiji kao u svojoj domeni, tim više, što se na Cvijićev poticaj intenzivno počeo baviti poslije dolaska u Beograd historijskom geografijom. Pokojni Cvetić rođen je u Beogradu 1876., od 1895. do 1900. polazio je historijsko-geografski odsek Velike škole. Više godina sproveo je kao nastavnik učiteljske škole u Jagodini i otuda njegova monografija »Stara Jagodina«. Od popularnih spisa ističu se: »Novopazarski Sandžak«, a napisao je i jednu »Geografiju za IV. razred osnovnih škola«. Posljednjih godina mnogo se zanimao za topografiju starog Beograda i sređivao lijepu kolekciju fotografija starih kartografskih radova u vezi s historijom pojedinih naselja Beograda. Bio je i jedan od glavnih organizatora ovogodišnjeg III. kongresa slovjenskih geografa i etnografa, koji je održan u Jugoslaviji.

»Гласник Скопског научног друштва« I.-VIII. 1925—1930, Скопље.

Čim je osnovan Filozofski Fakultet u Skoplju, započela je akcija oko osnivanja jednog Naučnog Društva koje bi proučavalo Južnu Srbiju i radilo na širenju i popularizaciji nauke u Skoplju.* Skopsko Naučno Društvo osnovano je 26 marta 1921 godine. Prvih godina ono se poglavito bavilo održavanjem pojedinih predavanja za javnost (održano ih je svega preko 30) i stručnih sastanaka (bili su ređi od javnih predavanja). Od zamišljenih radova većeg stila i od publikacija nije bilo ništa. 21 marta godine 1925 Društvo je inicijativom g. Dra Tihomira Gjorgjevića, profesora Beogradskog univerziteta, reorganizovano i donelo je za se nova pravila. Glavna novina te organizacije bila je raspodjela članova na redovne i dopisne, čiji je broj ograničen (30 odnosno 40) isto kao i u akademijama, saradnike, pomagače, dobrotvore, odnosno velike dobrotvore. Predvidjeni su još i počasni članovi. Najveći je Dobrotvor i Zaštitnik Društva Njegovo Veličanstvo Kralj Aleksandar I. Veliki pokloni Njegova Veličanstva, kao i stalna znatna dotacija u državnom budžetu, omogućili su izdavačku delatnost Društva. koja se tokom godina prilično razvila. Na izdanjima Društva sarađuju približno u podjednakoj meri naučenjaci iz Skoplja, poglavito sa Fakulteta, i iz drugih mesta (najviše iz Beograda sa Univerziteta, ali bilo je i zagrebačkih saradnika — gg. Dr Skok i Dr Tućan, kao i iz Ljubljane: gg. Dr Radojčić i Dr Kos, svi profesori Univerziteta). Dosada su objavljeni 1) kratki Godišnjak I—VIII, 1921—1928, Skoplje, 1928, str. 56, 2) posebna dva izdanja ili Knjige Skopskog Naučnog Društva i to: Srpske narodne melodije (Južna Srbija) skupio Vladimir R. Gjorgjević sa uvodom Ernesta Klosona (1928) i Zakonodavstvo Stefana, cara Srba i Grka od Aleksandra V. Solovjeva (1928) i najzad 3) osam brojeva Glasnika u 7 svezaka, od kojih su dve posvećene isključivo prirodnim naukama (urednik je Dr Petar S. Jovanović, prof. univ.) tri su posvećene društvenim naukama i dve (prve) su mešovite sadržine. Iz početka je uređivao izdanja Društva njegov pretsednik g. Dr Radoslav M. Grujić, profesor univerziteta u Skoplju, dok je sada izabran i drugi urednik, g. Dr Mita Kostić, prof. univ.

Sada Društvo, sem svečanih skupova, ne priređuje više javna predavanja. Stručni sastanci isto tako su veoma retki. Aktivna saradnja u radu Društva u prvom redu mesnih naučnih snaga mogla bi da bude veća; isto tako moglo bi se pojačati i interesovanje šire javnosti za društveni rad.

Prema godišnjaku Društvo je imalo dva počasna, 30 redovnih, 24 dopisna člana, 4 saradnika, 127 pomagača, 18 dobrotvora i 7 velikih dobrotvora, t. j. svega 212 članova.

Iza ove najopćenitije informacije o Skopskom Naučnom Društvu prelazimo na prikaz »Glasnika« koji se izdaje po sledećem planu:

1) Rasprave i članci;
2) Izveštaji o radu na terenu;
3) Pregled literature i prikazi pojedinih publikacija i
4) Sitni prilozi, predlozi i pitanja.

Izdanje je dosta obilato ilustrovano, štampa se na lepoj hartiji, ima dobar slog, ali kao gotovo u svima našim izdanjima, korektura mogla bi da bude bolja.

U prikazivanju »Glasnika«, ostavljajući po strani sve što se odnosi na prirodne nauke kao i grupe priloga 3, 4), gde ima dosta zanimljive građe, polazimo sledećim redom:

1) Rasprave iz istorije, istorije književnosti i lingvistike;
2) Rasprave iz arheologije i istorije umetnosti i
3) Rasprave iz etnografije i antropologije.

I.

Mala rasprava Dra Nikole Vulića, profesora Beogradskog Univerziteta otvara »Glasnik« pod naslovom »Teritorija Rimskog Skoplja«, u kojoj se na osnovu epigrafskih podataka i »Tabulae Peutingerianae« sa ispravkama K. Müllera i samog g. Vulića, pokušava rekonstrukcija teritorije rimskog okružja Skupi. Članak je ilustrovan. (I. 1—4).

U raspravi »Vlastelinstvo sv. Đorđa kod Skoplja od XI do XV veka« (I. 45—71) Dr Radoslav M. Grujić na osnovu izvornih hrisovulja tog manastira, sačuvanih u Hilendaru (jedan deo Milutinove hrisovulje je produciran kao prilog članku) proučava postanak i organizaciju ovog manastira. Tragovi su mu sačuvani i na terenu, nešto severnije od Skoplja. Vlastelinstvo Sv. Đorđa sastojalo se od 47 sela, od kojih mnoga postoje još i sada. Analiza dokumenata dovodi autora do zaključka da je ovo opsežno manastirsko vlastelinstvo bilo

* Isp. članke dr. Radoslava M. Grujića u »Narodnoj Starini«: »Skopsko Naučno Društvo« (III. 75.) i u 9. sv. o skopskom muzeju.

feod, sa toliko širokim imunitetima i povlasticama da se može govoriti o njegovoj relativnoj suverenosti. Ono se približuje klasičkom tipu zapadno evropskih feoda. Ova radnja je zanimljiv prilog za rešavanje još daleko neiscrpljenog problema o feodalismu kod Slovena, poimence Južnih.

Dr. Mita Kostić, »Opis vojske Jovana Hunjadija pri polazu na Kosovo« (I 79—91) objavljuje i prvi put komentariše pismo Paskoja Sarkočevića — Pasquale de Sorgo — dubrovačkog plemića u službi despota Gjurgja Smederevca, koje je pronašao u kopiji u Dubrovačkoj arhivi G. Dr. Petar Kolendić, profesor univerziteta. Ovo pismo podrobnije i jasnije prikazuje vojsku Hunjadijevu, nego što su to činili drugi izvori.

Dr. Filaret (Branko) Granić: »Osnivanje grada Justiniana Prima 535 godine p. Hrista«. U ovoj radnji utvrđena je u vezi sa opštom istorijom Istočno-rimske države i Crkve u VI stoleću na koji je način i zašto došlo do ustanove te arhijepiskopije. Ona nije igrala naročite uloge, te je valjda prestala na početku VII stoleća. Uzrok njenog ukidanja autor vidi u dolasku Slovena na Balkansko poluostrvo i u anarhiji koja je nastala posle smrti cara Mavrikija (I 113—134).

Gliša Elezović, Turski spomenici u Skoplju. (I 135—176; 397—424; V 243—216; VII-VIII 177—192) Značaj koji je Skoplje imalo pod Nemanjićima ni ukoliko nije smanjen pod vladom Osmanlija; naprotiv taj je značaj u neku ruku porastao, u koliko je Turska Carevina obuhvatala i pod svojom vlašću držala sve veće prostorije zemlje. I doista malo mesta ima u Južnoj Srbiji u kojima su se sačuvali toliki stari turski spomenici kao što je Skoplje. Čitav niz džamija, turbeta, karavan-saraja, hanova koji su se u celini ili delimice sačuvali, ima u Skoplju čak iz druge polovine XV stoleća. Svaki taki spomenik podigli su znameniti muslimani onoga vremena... Ravno 520 godina vladali su Turci u Skoplju. Period ove vladavine kod nas, može se kazati, nije ni ozbiljno i dublje dodirnut, a kamo li pročuđen i opisan. Za taj posao nije ni građa sakupljena. Ona tek ima da se pribere, sredi i prouči. Tek posle toga će se moći da pristupi izradi istorije Skoplja i Južne Srbije pod Turcima. »Sve starine, pa i turske u našem gradu treba proučiti pa opisati. Taj će posao ići vrlo mučno. Treba hitno sakupiti šta se još sačuvalo: zapise i napise sa sviju istorijskih spomenika, stare dokumente i isprave koje se nalaze u privatnim rukama treba zabeležiti, jer će ih biti iz dana u dan sve manje, i u dogledno vreme nestaće ih potpuno... Muslimanske povelje, tipične vakufije, vakufname, predstavljaju ogroman interes za naše nacionalne nauke, pa iz njih se mogu pribrati dragoceni podaci o mnogim granama našega života i odmah posle propasti naših država, pa i mnogo docnije. Naročito bogat materijal sadrže vakufije za istoriju naših gradova«. Ovako sudi kompetentan stručnjak, autor ovih monografija, g. Elezović. Specijalno odličan znalac turskog i arapskog jezika, on je veoma pažljivo proučio niz turskih spomenika skopljanskih te je objavio i arhitektonske, i epigrafske i dokumentalne spomenike, sve uz najpotrebniji komentar. Natpisi i dokumenti prevedeni su na srpskohrvatski jezik. Obavljene su i fotografije mnogih spomenika, fotografije zgrada pak nisu sve unete. U raspravama nalazimo sledeće odeljke, uz prikaz dotičnih spomenika: Paša Jigit-Beg, i njegova zadužbina, Isak-Beg i njegova zadužbina u Skoplju i Sarajevu (objavljena je i vakufija Isa-begove džamije u Sarajevu) Huma Šah Sultan i njegovo turbe (više ne postoji), Burmali džamija (više ne postoji), Husein Šah i njegova džamija u Saraju blizu Skoplja, zadužbina Sultana Murata II (tu se dokazuje između ostalog da nije sultan Murat graditelj tako zvanog Dušanovog mosta u Skoplju i dr.

G. Elezović počeo je ove publikacije pre više godina u mesnom skopskom časopisu »Južna Srbija« (o čemu smo svojedobno pisali u »Narodnoj Starini), sada nastavlja taj rad u većem obimu u »Glasniku«. Ovaj rad dostojan je svakog priznanja, a treba ga i dalje nastaviti, proširiti i produbiti.

O majci cara Dušana kraljici Teodori gotovo se nije ništa znalo. Dr. R. Grujiću pošlo je za rukom da pronađe u Sofiji jedan deo njene nadgrobne ploče koji se nalazio u crkvi sv. Dimitrija u Skoplju, te je otud odnet u Sofiju, za vreme okupacije. Ovaj dragocen kamen sa ostacima natpisa (epitafije) blagodareći visokoj intervenciji Nj. Vel. Kralja Aleksandra, vraćen je u Skoplje, gde se sada nalazi u istorijsko-arheološkom muzeju. G. dr. Grujić je dao reprodukciju natpisa u veoma zanimljivoj raspravi pod naslovom: Kraljica Teodora mati cara Dušana (I, 309—328). Autor je vešto rekonstruisao sa veoma velikom verovatnoćom ceo natpis, i kombinujući sa drugim do sad previdjenim, i ako su bili poznati podaci izvora, te je uspeo da prikaže više manje pouzdanu biografiju kraljice Teodore u opštim potezima. Prema tome radnja Dra. Grujića izobiluje mnogim novim podacima.

Dr. Milan Premrou, sastavio je na osnovi podataka Vatikanskog arhiva i štampanih izvora spisak skopljanskih katoličkih nadbiskupa; dao je kratke podatke o njima. Spisak počinje sa Andrijom Bogdani (1656) i završava se sa Lazarom Mijedi (1909—1920) posle smenivanja kojeg skopljanska nadbiskupija je ukinuta, a briga o katoličkoj pastvi prešla je u ruke prizrenskog biskupa (I 329—334). Podatak o nadbiskupu Tomi Tomičiću dopunjuje Dum Niko Gjivanović (II 125—126).

U Skoplju se g. 1891-92 radilo na otvaranju srpske škole. Ta je škola nakon mučnih pregovora, intriga, i borba otvorena, ali je opet brzo zatvorena. Celu ovu karakterističnu aferu, u koju su bili umešane turske vlasti, austrougarski konzul u Skoplju i bugarski vladika, dr. Mita Kostić izložio je kao jednu epizodu na osnovu arhive Ministarstva spoljnih poslova u Beču (I 335—342) u članku pod naslovom »Diplomatske intrige oko otvaranja srpske škole u Skoplju« (1892). Još ranije postojale su srpske kulturne ustanove u Carigradu: srpska škola koju je vodio Dalmatinac Ferdinand Grati (1868—1877) i srpska čitaonica zvana »Slovensko društvo« (1868—1871). Prva od tih ustanova imala je na početku priličan uspeh, ali je kasnije potpuno opala te je 1877 zatvorena ne toliko zbog rata, koliko zbog nesposobnosti njena direktora. Što se tiče čitaonice ona je imala svega 24 člana, od kojih većina nije platila članarinu, te je čitaonica brzo prestala raditi. Sve ovo izlaže prema arhivnim dokumentima Dr. Jovan Hadži-Vasiljević sekretar društva Sv. Save u Beogradu u članku »Srpske kulturne ustanove u Carigradu« (1868—1877) (I 371—382).

U raspravi »Kako su nazivali Srbe i Hrvate vizantinski istoričari XI. i XII. veka Jovan Skilica, Nikifor Vrijenije i Jovan Zonara« (II 1—13) Dr. Nikola Radojčić analizira vesti Skilice, Vrijenija i Zonare u kojima su spomenuti Srbi i Hrvati, Trivali i Dukljani. Autor dolazi do zaključka da se sva ta imena odnose na Srbe. Jedan od glavnih njegovih argumenata jeste spomen hrvatskog imena u Zeti i za Zetu.

U raspravi »Dva priloga proučavanju Dušanove države« Dr. Aleksandar Solovjov, profesor Beogradskoga univerziteta objavljuje dve do sada neizdate povelje (hrisovulje) cara Dušana Hilendarskom Manastiru koje se tiču metohije sv. Petra Koriškog. Ove povelje sačuvane u Hilendarskoj arhivi veoma su zanimljive za proučavanje srpskog prava. Prof. Solovjov snabdeo je povelje obilnim komentarom. Pored toga autor daje pregled raznovrsnih pečata cara Dušana, neki su od njih ovde i objavljeni, i time je znatno doprineo razvitku jedne pomoćne istorijske discipline — sfragistike (II 25—46).

Na temelju neizdatih dokumenata Bečkog Državnog Arhiva, Dr. Vasilj Popović, profesor Beogradskog univerziteta, daje sliku valutnih i finansijskih prilika Turske u vreme hatišerifa od Gilhane (II 127—134). Tu se vidi brzo opadanje kupovne moći turskog novca, sve veće rasulo i korupcija, što nije moglo biti izlečeno ni ovim čuvenim hatišerifom.

U člančiću »Hronologija odašiljanja Borisa II i Romana u talaštvo na Vizantinski Dvor« Dr. Dragutin Anastasijević, profesor Beogradskog univerziteta, utvrđuje (protiv ranijih istraživalaca) godinu ovog odašiljanja. Pre se smatralo da se događaj desio 963. godine, dok ga g. dr. Anastasijević meće u 969 god., što ima značaja za pitanje o vremenu postanka t. zv. »Zapadno bugarske države« (II. 135—138).

Pitanje o tome »Zašto je osnovan slovenski glagoljaški manastir Emaus u Pragu« izazivalo je više predpostavaka. U raspravi pod ovim naslovom Dr. Mita Kostić misli, da je cilj Karla IV bio u tome, da se preko tog manastira ubrza i ojača akcija papske kurije oko stvaranja unije crkava u Dušanovu carstvu.

U hartijama Kolarčeve zadužbine nađeni su originalni rukopisi autobiografskih zapisaka popa Jovana Trajkovića Burke, i prepis tih zapisaka koji je izradio pok. Stojan Novaković. Ove rukopise predala je uprava Kolarčeve zadužbine Skopskom Naučnom Društvu. To su zapiske objavljene pod naslovom »Exarhijske agitacije u Skoplju 1869 i dalje« (II 229 do 240). To je u stvari autobiografski odlomak, a sadrži niz dragocenih podataka za poznavanje ondašnih ljudi i prilika u Skoplju i u njegovom kraju. Pisani su ovi zapisci veoma iskreno i živo, a važni su i sa lingvističkog pogleda pored čisto istorijskog.

O Samuilovom »carstvu«, »državi Maćedonskih Slovena« piše g. dr. Drag. N. Atanasijević u članku »Hipotesa o Zapadnoj Bugarskoj« (III 1—12) posvećenom velikom ruskom vizantologu Uspenskom (izašlo je i na francuskom u »Melanges Ouspensky«). Prof. Anastasijević osporava uopšte postojanje ove »Zapadne Bugarske«. Iz analize izvora proizlazi po mišljenju autorovom, da nema kontinuiteta između Maćedoskog Samuilovog Carstva i prvog Bugarskog Carstva; ono nije postojalo ni god. 963 ni 969, nego tek 976 usled velikih građanskih borbi u samoj Vizantiji. U svojim nazorima autor se razilazi sa bugarsko-ruskim istoričarom M. Drinovom i njegovim sledbenicima i sa Konstantinom Jirečkom.

U raspravi »Vesti Ane Komnine o Srbima« (III 13—24) Dr. Nikola Radojčić pridružio se Franji Račkom, koji je prvi ozbiljno uzeo beleške Ane Komnine o Srbima. Autor je nastavio i proširio rad Račkoga i podvrgao je vesti Ane Komnine

pomnoj kritici, koja je istaknula značaj tih vesti; one se ne mogu primiti u celini, naročito zbog geografskih grešaka, ali ipak predstavljaju jedan deo najglavnijih izvora za doba suparništva Raške i Zete (počevši od g. 1080).

Smatralo se da su i u srednjevekovnoj Srbiji kao i u Rusiji i Zapadnoj Evropi manastiri bili središte škole i prosvete. Međutim u raspravi »Škole i manastiri u srednjovekovnoj Srbiji« Dr. Radoslav M. Grujić došao je do drugih zaključaka: prema mišljenju g. prof. Grujića manastiri u pravilu nisu primili decu i mladiće, čak ni u tursko vreme. Zato nije bilo ni škola ni školovanja po manastirima, nego se deca i mladići učili kod belog duhovništva i kod stručnih učitelja.

U članku »Jedna Srpska Župa za vreme Carstva« Dr. Aleksander V. Solovjov, komentariše veoma podrobno povelju od 15 juna 1363 g. kojom car Uroš potvrđuje čelniku Musi grad i župu Brvenik, datu u zamenu za grad i župu Zvečan. Ovu dragocenu povelju, koja se čuva u arhivi Hilendara, autor je objavio u svojim odabranim spomenicama srpskog prava (Beograd). Povelja i komentar koje donosi prof. Solovjov su veoma dragocen prilog za sve još nedovoljno rasvetljenu ekonomsku i socijalnu istoriju srpskog srednjeg veka. Pored čisto socijalnih i juridičkih momenata naročito vezanih za karakteristiku feudalstva kod Južnih Slovena, značajna je i gradnja za istorijsku geografiju, koja se može dobiti iz ove povelje.

Dr. Milivoje Pavlović, docent filosofskog fakulteta u Skoplju, znatno je zadužio našu nauku i svojim izdanjem gračaničke povelje (1322.) koju je fotografisao i prerisao sa zida crkve u Gračanici. Izdanje Dr. Pavlovića mnogo je bolje od 6 predhodnih, a snabdeveno je uvodom, istraživanjem paleografskih osobina i jezika ovog dragocenog dokumenta, registrom reči i topografskih naziva (»Gračanička povelja« III 104—141).

Povodom knjige Jordana Ivanova, prof. universiteta u Sofiji, o bogomilskim knjigama i legendama (Sofija 1925) Jevgenije Anjičkov, profesor universiteta u Skoplju, dao je raspravu »Maniheji i bogomili« (V. 137—156). U toj raspravi obrazložena je osnovna misao autora, da je bogumilstvo nesumnjiv naslednik starog manihejstva, nije bugarska sekta, te da se ona stvorila u poliglotnoj Maćedoniji, zasićenoj, slovenskim, grčkim, jermenskim i gotskim elementima. Slične su bile prilike kulturne i verske u Kalabriji, koju prof. Anjičkov upoređuje sa Maćedonijom. Bogumilstvo se pojavljuje kao karakterističan produkt kulturnih prilika u Maćedoniji.

U članku »Prizrenski mutesarifi i valije« (V. 157—164) u XVIII i XIX veku« prikupio je raznu građu prof. Petar Kostić, poznati stari kulturni radnik u Prizrenu. Znatnim se delom g. Kostić oslanja na usmenu tradiciju.

Nastavljajući svoje studije o starom srpskom srednjevekovnom pravu a specijalno o Dušanovu zakoniku, Dr. Aleksandar V. Solovjov priopćuje raspravu »Sudije i sud po gradovima Dušanove države«. Tu nalazimo tumačenje čl. 176 Dušanova zakonika u vezi sa opširnom građom iz dokumenata. Autor utvrđuje postajanje naročitih mešovitih sastava sudova po gradovima srpske carevine i u Dušanovo vreme i kasnije (sve do u tursko doba), u kojima je predsedavao biskup, a zasedavali su archontes ecclesiastiki i archontes politiki (Među poslednima i tako zvani kefalije) (VII 147—162).

Izvori za proučavanje Kosovske bitke nisu mnogobrojni i nisu pouzdani: Dr. Nikola Radojčić anališe »Grčke izvore za Kosovsku bitku« (VIII 163—175), zadržavajući se naročito na Duki i na Laoniku Halkondili. Autor utvrđuje da su svi pisci poznavali i iskoristili srpsku i tursku tradiciju, ali da su se toliko pridržavali srpske tradicije, kao da su sami bili Srbi. Ovu raspravu autor je u općim potezima čitao na III Vizantološkom kongresu u Atini, gde je bila dobro primljena, te je izazvala dosta živu diskusiju.

U članciću »Flagelanti u našem primorju« Don Niko Gjivanović daje pregled vesti kojima mi raspolažemo odnosno sekte srednjevekovnih flagelanata naročito u primorskim gradovima Kotoru, Dubrovniku, Korčuli i Zadru (VIII 193 do 196).

Prof. Jorjo Tadić iskoristio je arhivalnu građu Dubrovačkog arhiva radi dopunjavanja onih podataka, koje smo imali o trgovcima, političkim agentima i sveštenicima dubrovačkim u Južnoj Srbiji, kao u kolonijama dubrovačkim: u Skoplju, Janjevu, Novom Pazaru i Prokuplju. (»Dubrovčani po Južnoj Srbiji u XVI stoleću« VIII 197—202).

U dosta opsežnoj raspravi »Ustanak Srba i Arbanasa u Staroj Srbiji protiv Turaka 1737—39 i seoba u Ugarsku« prikazuje Dr. Mita Kostić (VIII 203—235) delom na temelju arhivalne građe (arhive Bečkog Ratnog, Narodne Biblioteke u Beogradu i obitelji Raškovića) delom na osnovu štampane građe i istraživanja drugih naučenjaka ovaj ustanak, koji nije uspeo zbog povlačenja Austrijanaca i njihova općeg neuspeha i seobe patriarha Arsenija IV sa više srpskih i arnautskih (klimentskih) porodica u Srem.

Istorijsko literarne rasprave u »Glasniku« su sledeće: Dr. Prvoš Slankamenac Legende o južnoslovenskim anahoretima (I 205—233). To je pokušaj jedne literarne i etnopsihološke analize Žitija Svetih Jovana Riljskog, Prohora Pčinjskog, Gavrila Lesnovskog, Joakima Sarandaporskog i Petra Koriškog. Dr. Petar Kolendić Boličin »Život blažene Ozane« — objavljuje i komentariše pesničko žitije ove svetice, koja je došla iz Crne Gore u Kotor, gde se njene kosti i danas čuvaju. Autor žitija je Vicko Bolica, plemić kotorski, a otkrio je ovo žitije prof. Kolendić (I. 343—350).

U studiji ilustrovanoj reprodukcijama pojedinih stranica tretiranih knjiga Dr. Petar Kolendić podrobno prikazuje život i literarnu delatnost Fra Petra Bogdana Bakšića, sofijskog nadbiskupa u XVII stoleću. Ovaj nadbiskup uveo je srpskohrvatski jezik u Bugarsku kao literarni, a budući da je bio učenik Rimske Propagande, nalazio se pod velikim i prisnim talijanskim literarnim uticajem (II, 67—92). Isti autor u maloj raspravici »Gazarovićev Murat Gusar« (II 153—157) dokazao je da ovaj spev je prevod sa taljanskog speva »Il coreare Arimante« (autor Lodovico Aleardi). U raspravici »Mrnavićevo Potuženje pokornika« dokazao je prof. Kolendić (III 183—188), da je ovaj marinistički spev (1627) prerada starog speva Jakoba Sanazaro »De morte Christi Domini«. U raspravi »Srpska pesma o Muhamedovu rođenju« (III 189—202) Dr. Fehim Bajraktarević objavio je i protumačio ovu pesmu, dosta slabog poetskog kvaliteta koju je ispevao Hafiz Salih Gašović, kajmakam kolašinski za vreme sultana Abdul Hamida. Ova pesma spada u pesme srpskohrvatske transkribovane arapskim slovima. U monografiji »Rumunske paralele »Zidanju Skadra« Dr. Petar Skok anališe nekoliko dakorumunjskih i dva aromunska dela, posvećena istom motivu »Zazidane Žene«, koji čini glavnu sadržinu pesme o »Zidanju Skadra« (V 221—242).

Spomenućemo najzad još lingvističke rasprave u »Glasniku«: Dr. Vasilije Gjerić »Nekoliko pitanja o dijalektima u Južnoj Srbiji« (I 5—34), Dr. Henrik Barić »Slovensko zebsti i grčka dubleta: *γνόφος : δνόφος* i »Notulae palaeomacedonicae« (II 167—189), Dr. Vladimir Rozov »Četverojevangjelje manastira Slepče iz 1548 g.« (II 191—228); prof. Delimir Lazarević »Srpski dijalekti na Jugu u kontaktu s grčkim dijalektima« (V 215—220); prof. Gliša Elezović »Jedna interesantna kontominacija »kosovsko-metohijskom dijalektu« (II 189 do 189).

Dr. Aleksije Jelačić.

*

II.

Likovna umetnost i arheologija u »Glasniku Skopskog naučnog društva«. Među onima granama nauke, koje su zastupane u »Glasniku Skopskog naučnog društva«, nalazi se i istorija umetnosti. Dosta brojni članci i rasprave o tom predmetu sasvim prirodno obrađuju starine Južne Srbije, koje se nalaze u direktnoj interesnoj sferi Skopskog naučnog društva, a kojima su potrebni još mnogi spremni i vredni istoričari. Pored velikog interesa, koji su za starine na jugu pokazali razni stariji, strani arheolozi, od kojih su najvažniji Kondakov i Miljukov, pored dosta opširnog rada Milletove misije i Milletovih publikacija, i pored dosta agilnog rada domaćih istoričara i arhitekata, srednjevekovni umetnički materijal još dugo vremena neće biti sistematski opisan, što bi u prvom redu trebalo, da se stvori baza za kasniju obradu stilskog razvitka. Tek onda će biti moguća definitivna grupacija materijala, kada će biti publikovan u topografskom i istorijskom pogledu. Bez organizacije naročitih topografskih komisija kod postojećih naučnih institucija — muzeja i naučnog društva — taj će posao jedva biti svršen za života sadašnje generacije. Pošto ne postoji naročita periodska publikacija za srpsku srednjevekovnu umetnost, prilozi o likovnoj umetnosti srednjega veka, koje je mogao »Glasnik« skupiti u svojim dosadašnjim knjigama društvenih nauka, imaju još veću vrednost, jer bi na drugom mestu teško izašli u štampi ili bar ne u ovako solidnoj tehničkoj formi.

Skoro svi članci i rasprave o likovnoj umetnosti, štampani u »Glasniku«, odnose se na srednjevekovnu umetnost južnih krajeva; pada u oči, da skoro bez izuzetka publikuju starinski material, njegov istoriski, topografski ili ikonografski opis, a da iznimku čine samo dve stilske rasprave. Ako uzmemo u obzir napred izloženo publicističko stanje biće nam odmah jasno, da je deskriptivna publicistika za sada od preke potrebe. Taj posao nije baš najlakši. Istraživanje starih crkvenih spomenika nailazi na sto poteškoća, u vezi sa nezgodnim terenom ili sa oskudicom spreme za detaljni rad u nedovoljno osvetljenim crkvama. Po nekada k tomu dolazi i negativni stav lokalnih faktora, no ipak u poslednje vreme i u tom pogledu je bolje. Ipak sistematski topografski rad još nije mogao početi jer je za nj potreban veći broj naučnih radnika, koji će stalno živeti i raditi na teritoriji stare kulture. U »Glasniku« publikovani članci i rasprave većinom su rezultati čestih individualnih putovanja, pa ekspedicija, koje su domaći naučenjaci aranžirali po Južnoj Srbiji.

Jedno od naučnih putovanja aranžirao je 1925. god. beogradski Narodni muzej; vođa ekspedicije, prof. dr. V. R. Petković je u »Glasniku« publikovao rezultate tadašnjeg proučavanja crkvenih spomenika u oblastima Skopske crne gore, Kumanova, Krive Palanke, Kratova i Štipa, u pogledu živopisa, ornamentike, skulpture i natpisa. Izveštaj je na žalost prilično sumaričan, ali je g. Petković osim njega štampao u »Glasniku« više rasprava, koje se tiču srpske srednjevekovne umetnosti. Nadamo se da će njegova »La peinture serbe du moyen-âge«, čije prvi deo je izašao iz štampe, obuhvatiti ceo rad marljivog istoričara stare domaće umetnosti. Među prilozima g. Petkovića nalazi se ikonografsko tumačenje ciklusa 16 sačuvanih scena o »prekrasnom« Josifu u Sopoćanima (iz 1270. g.), koji je ciklus Hilferding u svoje vreme sasvim krivo shvatio. Ovaj ikonografski motiv je u monumentalnoj vizantiskoj umetnosti dosta redak; u ovom slučaju, on se oslanja i na apokrifnu literaturu. Isti avtor opisao je životopis crkve sv. Nikole kod Ljubotena. U crkvi, podignutoj 1337. god., a docnije porušenoj, sačuvan je živopis, koji datira g. Petković, g. 1348. Ističu se interesantne ikonografske osobine živopisa. Na zapadnom zidu naslikana je u istočnom slikarstvu vrlo retka scena Vaznesenja Bogorodičina. Prvi put u slikarstvu ovde se pojavljuje scena »Prigotovljenje agneca«. I druge scene sadrže nove detalje, koje avtor dovodi u vezu sa narodnim običajima. Živopis je danas na žalost rđavo sačuvan fragment, dok je crkva arhitektonski rekonstruisana. U drugom članku, o živopisu crkve Sv. Andreje na Tresci (1389.) g. Petković konstatuje osobine jedne srpske slikarske škole, kojoj na čelu stoji mitropolit Jovan iz okoline Prilepa. Ove freske visokog umetničkog kvaliteta zaista imaju neobične stilske znakove; među njima najvažnija je arhaistička monumentalnost, dok se produbljivanje prostora pojavljuje manje više kroz celo XIV stoljeće, a ovde se javlja kao naglašena dubinska perspektiva u figuralnoj kompoziciji i može se smatrati za stilski rezultat jednog razvojnog procesa. U vezi sa dosta kasnim postankom fresaka njihov je stil vrlo zanimljiva pojava u vremenu, kada je već počela životna snaga slikarstva popuštati. U poslednjoj knjizi »Glasnika« g. Petković je štampao ikonografsko tumačenje vrlo retkog ciklusa fresaka u Dečanima, koji sačinjava 21 scena iz Dela apostolskih.

Osim g. Petkovića, o srednjevekovnim spomenicima pisao je g. Nikola L. Okunjev. Njegovi prilozi su potpuno topografske prirode, zato ih je pisac i nazvao »građom za istoriju srpske umetnosti«. Prvi deo građe čini kratak opis arhitekture i potpuna deskripcija sačuvanih fresaka u crkvi Sv. Đorđa u Starom Nagoričinu. G. Okunjev tvrdi, da je kralj Milutin 1313. god. obnovio crkvu, koja je postojala još u XI. stol. Mnogobrojne slike u ciklucima Praznika i Stradanja Hristovih, života Sv. Đorđa itd., opisao je avtor sa mnogo akribije, akoprem je po neki detalj omaškom izostao. Drugi topografski članak g. Okunjeva opisuje crkvu manastira Matejića u Skopskoj crnoj gori, za koju se zna samo da je podignuta u XIV. stol, a živopis joj avtor datira god. 1356-57. Osim pojedinih figura i slika, među kojima se nalazi loza Asenida, kojim pripada ktitorka carica Jelena, još je 13 religioznih ciklusa. Od portreta nalaze se na zidovima likovi cara Dušana, Jelene, Uroša i igumana Makarija. Da njegovi opisi živopisa budu što jasniji, g. Okunjev je osim brojnih fotografija reprodukovao i shematske crteže sa odgovarajućim brojevima slika.

Stilsku studiju o najstarijem sloju fresaka u Nerezima, koje datira u god. 1164., štampao je podpisani. Od njega je i program za restauraciju iste građevine. Na žalost od svega toga radi se sada samo najefektniji deo, stari ikonostas prema rekonstrukciji g. Okunjeva, dok je sama zgrada ostala i dalje neopravljena.

O skulpturi u »Glasniku« izašao je samo jedan prilog, a to je opis kopaničarskih radova u skopskim crkvama Sv. Spasa i Sv. Bogorodice, od g. Radoslava M. Grujića. O radovima, koji su u dispoziciii i detalju jedna od tipičnih posledica barokizacije na istoku, autor štampa istoriske podatke i liturgijsko tumačenje. On je mišljenja da taj nesumnjivo lokalni način rada iz 1 pol. XIX stol. dolazi direktno sa Atosa dok bi bilo vrlo interesantno znati i za put, kojim je zapadna umetnost mogla sebi na čitavom Balkanu — i u Grčkoj, i u Bugarskoj ima srodnih radova — stvoriti sebi kasnu stilsku provincu.

Srazmerno najviše članaka bavi se sa arhitekturom starih crkvenih zgrada na jugu. To su bez iznimke deskriptivni prilozi o pojedinim crkvama, koje su većinom pisali arhitekti. Arhitekt Žarko Tatić opisao je baziliku u Psači (oko 1358. g.) i dao pokus rekonstrukcije njene prvobitne spoljašnosti. Od velikog mnoštva crkvenih ruševina u Strumničkom kraju isti avtor je opisao razvaline nekadašnje vizantiske vladičanske crkve u Vodoči. Pri tom se upustio u debatu sa K. Miatevom, koji je isto pokušavao da rekonstruiše ruinu. Druga vizantiska zgrada, crkva Veljusa (iz g. 1080) do danas je dobro sačuvana. Ona ima osnovu tetrakonhosa, a pokrivena je velikim osmougaonim kubetom. Opširniji je opis arhitekture manastirske crkve Sv. Arhanđela u Skopskoj crnoj gori. U osnovi trobrodna bazilika u svodovima pokazuje dekadentnu konstrukciju; osim toga interesantan je trikonhalni tip za koji avtor veruje, da je došao sa Atosa direktno u Povardarje, pa odatle u dolinu Morave. Crkvu datira drugom pol. XIV. stol., što je svakako ispravno. O ruševinama crkve u Ljubotenu, koja je glasom natpisa podignuta 1337. god., avtor veli da je trobodna bazilika sa upisanim krstom, a prostor rešen je na monumentalni način. G. Tatić u svim svojim radovima sudi individualno estetski, a istoriskih i stilskih zaključaka gotovo ne pravi. Poslednji njegov rad je opis sihasterije Sv. Save u kareji na Atosu (iz g. 1199.). »Glasnik« će objaviti i neke druge radove marljivog topografa starih srpskih arhitekturnih spomenika. Isključivo arhitekturom bavi se u »Glasniku« i drugi arhitekta, g. A. Deroko. Osim restauracijske variante za otvorenu preparatu crkve u Sopoćanima on je opisao ruinu crkve Sv. Bogorodice u Bistrici kod Bijeloga Polja za koju misli, da je možda prenemanićska — dok je njen arhit. tip i kasnije dosta čest —, i crkvu Sv. Apostola Petra u Bijelome Polju, iz XII stol., sa spolja pravougaonam apsidom. Manje priloge o pojedinim građevinama dali su g. Milan Kašanin (ruševine malenih crkava u Pustinju, Ivanju i Drenovi), g. Lazar Mirković, koji je osim ikonografskog članka o lesnovskim freskama štampao i dodatke svojoj i Tatićevoj monografiji o Markovom Manastiru, i g. Petar Jovanović koji je prilikom geografske ekspedicije u Poreče naišao na razvaline crkvice u Modrištu i u njima naslućuje ostatke Modričkog Manastira. Sv. Arhanđeli kod Prizrena, zadužbina cara Dušana iz g. 1352, koju je u preliminarnom izvještaju o iskopavanju opisao vođa iskopavanja g. Radoslav M. Grujić, biće od naročitog interesa za istoriju umetnosti, kada bude publikovan tačan opis otkopane arhitekture i vanredno brojnih skulpturnih fragmenata. Članci o muslimanskim spomenicima u Skoplju, koje je štampao g. Gliša Elezović, ograničavaju se većinom na čisto istoriske podatke o vakufima i ktitorima.

Rad, koji obavljaju naši naučenjaci na Jugu, zaslužan je u velikoj meri; on nije samo koristan za buduću topografiju i istoriju srednjevekovne srpske umetnosti nego je pozitivan i u tom pogledu, što otkriva blago jedne velike kulture u prošlosti, o kojoj do sada nismo imali dovoljno jasnu pretstavu zbog malenog broja detaljnih studija.

Članci iz oblasti klasične arheologije u skopskom »Glasniku« nisu toliko brojni, koliko bi prema bogatstvu materijala očekivali. Tome je kriv maleni broj aktivnih arheologa, pa i oskudica sretstava za terenske akcije. Od publikacija najvažniji su izveštaji o arheološkim istraživanjima, koja su vršena sa strane beogradskog Narodnog muzeja, u Stobima, i izveštaji o ispitivanjima koja je vršio ceo niz godina g. Nikola Vulić. U redu izveštaja o iskopavanju antičke varoši u Stobima prvi je g. Balduin Saria dao privremeni izveštaj o iskopavanju pozorišta (knj. I), u godini 1924. Tada je otkopan južni parados sa stepenicama, koje se na njega oslanjaju, jedan deo sedišta, kao i mali deo orkestra. O rezultatima iskopavanja u Stobima izveštava isti autor i kasnije. Jedan je njegov članak posvećen istoriji toga rimskoga grada u vezi sa topografskom rekonstrukcijom njegovom (knj. V), a kasnije publikovao je Epigrafske spomenike Južne Srbije. (knj. VII—VIII). Tu je opisana jedna mermerna statua boga Dioniza, koji je otkopao g. Vlad. R. Petković u Stobima, sa zanimljivom grčkom i latinskom dedikacijom i datacijom g. 119. Opširan je komentar o tadašnjem drugom konzulu P. Dasumiu Rusticu i njegovom srodstvu, pošto se na ovom natpisu prvi puta pominje njegovo celo ime. Drugi komentar dat je o ohridskom natpisu crkve Sv. Sofije. G. Saria daje ispravnu verziju ovog radiranog i ponovo upotrebljenog natpisa iz početka 4. stol. posle r. Hr. G. Rudolf Egger iz Beča štampao je opis gradske crkve u Stobima, koju je g. 1918 otkrio Krischen, a Egger iskopao g. 1925. Crkva pripada biskupskom kompleksu, koji valja tek otkopati. Ona je trobrodna bazilika, sa centralnom apsidom, confessiom i narteksom na zapadu. Brodovi su bili odeljeni stubovima, čiji su brojni kapiteli nađeni. Po stilu nekolicine takozvanih teodosijevskih kapitela g. Eger datira postanak bazilike u kraj V. stoleća. Nađene su skulpirane ogradne ploče empora i delovi oltarne pregrade, koja je kasnije pregrađena u ikonostas (?). Iznad oltara bio je ciborium, a u južnom delu centralnoga broda nalazio se ambon, čija je osnova in situ, a vanredno lepu njegovu rekonstrukciju reprodukuje g. Egger. Prema jednom natpisu, nađenom na dva mesta, crkvu je dao graditi episkop Filipos, inače nepoznat.

Sa velikim interesovanjem očekujemo izveštaj o daljnim iskopavanjima grada Stobi, kojima rukovodi g. Vlad. R. Petković, direktor beogradskog Narodnog muzeja i profesor univerziteta.

O istoj crkvi, u svojim Arheološkim beleškama iz Južne Srbije (knj. II) pisao je i g. Ć. Truhelka. Njegov je opis rezultat kratke ekskurzije i kasnije je korigiran i dopunjen Eggerovim izvještajem. Osim gradske bazilike g. Truhelka je opisao i trobrodnu grobljansku baziliku pred zidovima Stobija i, po dr. Haldu, malenu baziliku u čifliku Palikura. Mnogo interesantnije su istoga autora Arheološke beleške (knj. V) o nekim preistoriskim nalazima i o pojedinim antičkim spomenicima u lapidariju Skopskog muzeja. To su većinom stele, jedan centurionski sarkofag i jedan miljokaz. Tu je i crtež terma

kod Bardovaca (Scupi), koje su danas jako oštećene.

G. Nikola Vulić zaslužni ispitivač antike u Južnoj Srbiji, štampao je dve rasprave o teritorijalnoj determinaciji rimskog Skoplja (knj. I) i Justiniane Prime (knj. V.). U prvoj raspravi donosi nove podatke o južnoj granici naiske (niške) teritorije a prema tome o severnoj granici scupske teritorije. Posebno označava puteve, koji su vezivali Scupi sa Naissom i daje ispravku »Tabulae Peutingerianae«. U kratkoj raspravi o položaju Justiniane Primae g. Vulić klasificira razne odgovore na ovo staro pitanje. On smatra za ozbiljno samo mišljenje Evansovo, da je Justiniana Prima bila isto što Scupi, i mišljenje Tomaschekovo, da je bila J. Pr. severno od Skoplja. Na osnovi detaljne analize antičkih podataka o varoši verovatnije mu je drugo mišljenje, koje podkrepljuje i rezultat iskovanja na Carič'nom brdu, gde je g. V. R. Petković 1912. g. iskopao ruševine rano srednjevekovne varoši. O svojim mnogobrojnim arheološkim putovanjima u Južnoj Srbiji g. Vulić izveštava u III knjizi Glasnika. Najvažnija su po njegovom mišljenju iskopavanja kod Čepigova, gde je nađen trag Stuberre i mramorna grobnica kod Prilepca. Najvažniji rad iskopavanje nekropole kod Gorenjaca, biće isto skoro publikovan. Verni Vulićev saradnik pri arheološkom ispitivanju Juga, g. Milovan Kokić izveštava (knj. I) o iskopanim preistoriskim grobovima kod vežbaonice prilepske Učiteljske škole. Tom prilikom su nađeni keramični i bronsani predmeti.

Završiću ovaj kratki referat s napomenom, da su neka arheološka iskopavanja još u toku i da će njihovi rezultati još mnogo više raširiti naše znanje o prošlosti Juga u antičko vreme.

France Mesesnel.

III.

Etnologija u »Glasniku Skopskog naučnog društva. »Glasnik« je učinio znatnih usluga našoj etnološkoj nauci. U njemu su objavljeni dosada mnogi članci i rasprave, kao i građa i bibliografija, od interesa ne samo za Srbe i druge Južne Slovene, nego i iz oblasti etnološkog proučavanja ostalih balkanskih naroda. Etnološke radove davali su naučnici i prijatelji nauke iz Praga, Beograda, Zagreba, Skoplja. Pored čisto etnoloških radova objavleni su u »Glasniku« i mnogi iz drugih oblasti ali od interesa za etnologiju.

Knjiga prva (u dve sveske) donosi nekoliko priloga etnologiji. P. K. Bulat u članku Prilog za izučavanje narodne poezije u Južnoj Srbiji (str. 93—112) izlaže najpre u opsežnom uvodu svoje misli o stvaranju jedinstvene južnoslovenske kulture i civilizacije, te o značenju Južne Srbije u tom radu. Da bi pokazao, koliko je stanovništvo Južne Srbije jednako sa stanovništvom naših zapadnih krajeva, iznosi po nekoliko primera istovetnosti u lirskim i u muzičkim motivima, zatim u prosjačkim pesmama, tužbalicama, dodolskim i dr. pesmama i, naposletku, nekoliko karakterističnih primera podudaranja u upotrebi poetskih figura. — Rasprava Dušana Nedeljkovića Osnovne etografsko - etološke karakteristike skopskog narodnog života (str. 177—204) je novina i dosada osamljen pokušaj u našoj naučnoj književnosti. A kako je taj način rada uopšte nov, pisac je najpre dosta opširno izložio, šta su to etografija i etologija, etičke nauke, i izneo svoje shvatanje o njima. Na kraju tog uvoda objašnjava značaj poslovica za etografsko-etološka ispitivanja. Upotrebivši velik broj poslovica iz govora skopskog hrišćanskog sveta, ali bez potrebne kritičnosti i obzira na poreklo i rasprostranjenje pojedinih poslovica, pisac izvodi iz njih zaključke o etičkim osobinama skopskog (hrišćanskog) stanovništva. — Prvoš Slankamenac u studiji Legende o južnoslovenskim anahoretima. Etnopsihološki ogled (str. 215—232) ispituje psihološkom metodom legende o petorici južnoslavenskih anahoreta. To su: Ivan Rilski, Prohor Pčinjski, Gavrilo Lesnovski, Joakim Sarandaporski i Petar Koriški. Anališući legende o svakom pojedinom od tih anahoreta, pisac utvrđuje glavne crte sheme po kojoj su stvarane sve te legende osim one o Petru Koriškom, koja unekoliko otstupa od ostalih. Zaključuje, da su četiri prve legende postale pod uticajem i po obrascu kulta i legende sv. Jovana Rilskog. — Povodom knjige »G. Weigand: Ethnopraphie von Makedonien« (Leipzig 1924), Jovan Erdeljanović objavljuje članak: Profesor Vajgand o »makedonskim« Srbima (str. 275—285), u kom je izneo glavne poglede i rezultate iz svoje nešto docnije objavljene knjige »Makedonski Srbi« (Beograd 1925). — Vlad. Đorđević: Skopske gajdardžije i njihovi muzički instrumenti (str. 383—396). Tu nije samo detaljan opis radionice, alata i prošlosti gajdardžijskog zanata u Skoplju, nego je osobita pažnja posvećena opisu izrade pojedinih muzičkih instrumenata, koje upotrebljava stanovništvo Južne Srbije. Izneto je i geografsko rasprostranjenje gajdi, kavala, duduka, šupeljke, dvojnica i zurla. U članku je dvanaest slika. — Jov. Hadži-Vasiljević daje manji prilog: Jedan pravni običaj u Mašćejaca (str. 490—491), u kom opisuje ekonomski odnos zemljoradnika i seoskog kovača, koji je hrišćanin i ima ga svako mašćejačko selo (opšte ime Mašćejci nose slovenska naselja jugoistočno od Bitolja na desnoj strani Crne).

U prvoj knjizi prikazana su i sledeća dela iz etnologije ili dela od etnološkog interesa:

Vojislav S. Radovanović: Tikveš i Rajec. Iz »Naselja i poreklo stanovništva« knj. 17, Beograd 1924. (Tih. R. Đorđević, str. 508—510);

Dr Edmund Schneeweiss: Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Wien 1925. (J. Erdeljanović, str. 510 do 514);

Dr. Franz Baron Nopcsa: Albanien — Bauten, Trachten und Geräte Nordalbaniens. Berlin und Leipzig 1925. (P. K. Bulat, str. 514—515);

Stevan Tanović: Srpska narodna jela i pića iz Đevđelijske Kaze. Srp. etnogr. zbornik, knj. XXXII. (Tih. R. Đorđević, str. 515—516);

»Brastvo« XV—XIX. (P. Sl., str. 524 do 527);

Jeremija M. Pavlović: Bregalnička oblast. Beograd 1924. (Voj. S. Radovanović, str. 527);

Jeremija M. Pavlović: Dojran i Dojransko Jezero. Beograd 1925. (Voj. S. Radovanović, str. 527);

Na kraju prve knjige Tih. R. Đorđević upućuje apel i daje upustva za skupljanje podataka za Šta znači kamen o vratu (str. 528—530) i za Dvostruko sahranjivanje (str. 530).

Knjiga druga je oskudnija originalnim člancima iz etnologije. Na prvom je mestu Milan Z. Vlajinac: Bedba i zamanica kao mobarska i kulučarska rabota u Srba srednjega veka. Prilog istoriji narodnog života i rada. (Str. 47—65). Pisac najpre iznosi dosadašnja mišljenja o značenju i o karakteru »bedbe« i »zamanice« u srednjem veku. Zatim iznosi dokaze da bedbe ima i danas u našem narodu i da je bedba u srednjevekovnoj Srbiji bila ono isto što je danas moba. Za zamanicu nalazi da odgovara angariji ili kuluku. Suprotnost u značenju ta dva izraza — bedba i zamanica — objašnjava i razmatranjem zakonskih odredaba o bedbi i o zamanici. Na kraju pobija prigovore koji se mogu učiniti shvatanju bedbe kao mobarske rabote i daje objašnjenje »zamaničke vojske.« — P. Skok u članku Iz rumunjske literature o balkanskim Vlasima (str. 296—313) prikazuje dve knjige rumunskog naučnika T. Capidana (Meglenoromânii I i Români nomazi). G. Skok je prikazao opširno oba dela, zadržavajući se kod prvoga opširnije na njegovom lingvističkom delu, a i drugo, čija je sadržina poglavito etnološke prirode, prikazano je opširno i kritički.

U ovoj knjizi prikazana su sledeća dela:

Ст. С. Бобчевъ: Челядьта въ българското народно право objavljeno u Ksiega Pa-Pamiatkova I. (Prikazao A. Jelačić, str. 331-332).

S. Trojanović, Sretačka Župa i njena izumrla nošnja. — Iz »Zbornika radova posvećenog Jovanu Cvijiću... (Tih. R. Đorđević, str. 341);

Tih. R. Đorđević, Upustvo za prikupljanje gradiva o nošnji u našem narodu. Zasebno otštampano iz Glasnika zem. muzeja. Sarajevo 1926. (Voj. S. Radovanović, str. 341—342);

A. J. B. Wace, M. S. Thomson: The Distribution of early civilisation in Northern Greece. Geogr. Journal (London), june 1911. (V. S. Radovanović, str. 345—347);

Cigani u Turskoj (napomena od T. o knjizi Folklore Studies ancient and modern by W. R. Halliday, London 1924; str. 355);

Brastvo XX—XXI. (P. Sl., str. 355);

Dr. Bor. M. Drobnjaković: Geografsko - etnografski pregled Južne Srbije. Iz knjige »Skoplje i Južna Srbija« u izdanju Prof. društva (V. S. R. str. 356);

Milena D. Lapčević: Kosovski seoski vez. — Iz knjige »Skoplje i Južna Srbija.« (V. S. Radovanović, str. 356—351).

Na kraju knjige su »pitanja«. Tih. R. Đorđević izlaže značaj proučavanja i daje upustva u vidu pitanja da se proučavaju Seoske zanatske organizacije (str. 358—360).

Knjiga treća donosi veći broj raznovrsnih etnoloških radova. Vojislav S. Radovanović u članku Kult prostonarodnih ktitora u Južnoj Srbiji (str. 99—104) pominje najpre običaj živopisanja crkvenih ktitora iz reda kraljeva i vlastele i značaj tih fresaka za nauku. Zatim prelazi na predmet svoga izlaganja: utvrdio je, da su i obični ljudi, seljaci, kao ktitori dobivali naročito poštovanje. U mariovskom selu Bzoviću na crkvi su uzidani spolja primitivni likovi dvojice seljaka, crkvenih ktitora. — Tih. Đorđević: Čerkezi u našoj zemlji. (Str. 143—152). Vremenom je gotovo sasvim nestalo Čerkeza koje su turske vlasti bile naselile po našim krajevima u Pomoravlju i u Povardarju u drugoj polovini prošloga veka. Pisac je nastojao da skupi što više podataka o prošlosti Čerkeza u našoj zemlji te o njihovom načinu života i običajima, u koliko se je o njima sačuvalo pomena u

literaturi i predanju. — Povodom knjige danskog naučnika »C. Höeg: Les Saracatsans, I—II«, P. Skok daje prilog Sarakačani (str. 155—179), u kom iznosi opširno sadržinu te knjige a zatim saopštava svoja razmatranja s kritikom, koja se poglavito odnose na lingvistički rad pisca Höega. — G. Elezović u članku Proizvodnja šalitre u Jurumleru kod Skoplja (str. 203—208) opisuje rad oko proizvodnje šalitre u Jurumler, gde je nekada bila i barutana, i to po sećanju Cigana, koji su tamo radili i na osnovi jednog fermana iz 1811 god. U članku ima dosta obaveštenja i o skopskim Ciganima. — U veoma opsežnom radu Bačijanje na Šar-planini (str. 209—236) Sava M. Milosavljević daje opise bačijanja na Šar-planini uopšte, o stvaranju bačija i o životu na njima, o zgradama na bačijama, o sudovima i o preradi mleka te, naposletku, o stočnim bolestima i o njihovu lečenju. Rad je vrlo iscrpan i ilustrovan slikama. — Jovan Erdeljanović piše Predlog za proučavanje naroda u Južnoj Srbiji (str. 274—277) u kom izlaže najpre značaj sistematskih ispitivanja naroda koji žive u Južnoj Srbiji. Misli, da bi pri Akademiji nauka u Beogradu trebalo osnovati odbor za proučavanje našeg i ostalih naroda u Južnoj Srbiji. Zatim izlaže, kako bi trebalo skupljati i objavljivati građu. — Jovan Hadži Vasiljević pod naslovom Lazarice u Lerinskoj Oblasti iznosi beleške o lazaricama i lazaričke pesme, skupljene u Lerinskoj Oblasti za vreme svetskog rata. Milenko S. Filipović u prilogu Kosturnice u Velesu (str. 289—292) opisuje zanimljivi običaj ponovno sahranjivanja mrtvih odnosno kosti u Velesu. — P. Skok produžava svoj pregled Iz rumunske literature o balkanskim Vlasima (str. 292—308) i kao treći prilog daje kritički prikaz dveju knjiga rumunskog naučnika S. Dragomira: Vlahii i Morlacii, (Cluj 1924) i Vlahii diu Serbia (Objavljeno u Annuarul Institului de Istorie nationala 1921-22, Cluj).

U trećoj su knjizi prikazana sledeća dela:

Henry Minetti: Osmanische provinziale Baukunst auf dem Balkan. Hannover 1923. (F. Bajraktarević, str. 316—317);

Tadeusz Kowalski: Osmanisch-türkische Volkslieder au Mazedonien. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XXX. (F. Bajraktarević, str. 319—320);

Ludvik Kuba: Pučka glazbena umjetnost u Makedoniji. »Sveta Cecilija« XXI. (Vlad. R. Dorđević, str. 320);

K. Manojlović: Svadbeni običaji u Galičniku. Glasnik Etn. muzeja u Beogradu, I. (T., str. 232).

T. saopštava bibliografiju radova o tajnim jezicima, objavljenih u srpskoj i bugarskoj naučnoj literaturi posle 1900 god. (str 322—323), a Dušan Nedeljković bibliografiju naučnih radova, objavljenih u »Južnom Pregledu«, među kojima je bilo i etnoloških (str. 324).

Tih. R. Đorđević apeluje i daje uputstva za skupljanje građe za Lečenje umobolnih u manastirima (str. 341—343), Šišanje u žalosti (str. 344 do 345) i Konopac sa streljanog čoveka (str. 345—346). T. Smiljanić odgovara na ranije izneta pitanja g. Đorđevića »Šta znači kamen o vratu« i »Dvostruko sahranjivanje« podacima iz života Mijaka (str. 347—348).

Knjiga peta. R. M. Grujić: Drvorez sv. Spasa i sv. Bogorodice u Skoplju. (Str. 165—200). Ikonostasi i još neki delovi, rađeni u drvorezu, u pomenutim skopskim crkvama pretstavljaju prvoklasna umetnička dela, koja dosada nisu proučavana. G. Grujić daje kratak pregled i značaj rezbarskih radova iz srednjega veka i docnijeg doba, a zatim detaljno opisuje drvorez u dve skopske crkve, koji je iz prve polovine XIX. veka, i iznosi njegovu istoriju. 32 fotografije bogato ilustruju taj članak. — U članku Petar Skok: Iz balkanske komparativne literature. Rumunske paralele »Zidanju Skadra« (str. 221—241) pisac daje najpre iscrpan pregled literature o tom pitanju. Posle toga iznosi sadržinu dakorumunskih i aromunskih varijanata a u poslednjem odeljku »tumačenje«. Na kraju se poredi naše »Zidanje Skadra« s rumunskim varijantama. — Edmund Šnevajs: Glavni elementi samrtnih običaja kod Srba i Hrvata. (Str. 263—282). Na osnovi podataka iz obimne literature i na osnovi svojih ličnih istraživanja g. Šnevajs je utvrdio glavne elemente samrtnih običaja u našem narodu, počevši od predznaka smrti pa do izgleda grobova i grobalja. Na kraju je kratak osvrt na poreklo pojedinih elemenata i na uticaje, pod kojima su se razvijali ti običaji. — Mileko S. Filipović u članku Šarlagandžije u Velesu (str. 283—294) iznosi prošlost tog zanata u Velesu i opis rada oko prerade susamova i makova semena u ulje i dr. proizvode. — Voj. S. Radovanović objavljuje izveštaj o radu Etnološkog seminara u Skoplju pod naslovom: Radovi Etnološkog seminara skopskog fakulteta na proučavanju naroda Južne Srbije i susednih oblasti od 1925. do 1928. god. (Str. 309—310). — Atanasije Urošević pod naslovom Jedna tradicija o poreklu Arbanasa (str. 311—312) saopštava predanje od Arbanasa iz Gornje Morave, da su poreklom iz Arabije, a to predanje ima svoje varijante kod Arapa i kod Abaza. — Boris Špora radom Novi prilozi radu S. Milosavljevića »Bačijanje na Šar-planini« (str. 313—318) dopunjuje i ispravlja Milosavljevića obaveštenjima o geografskim prilikama Šar-planine i unekoliko i o proizvodnji kačkavalja. — Atanasije Urošević pokušava da objasni poreklo i značenje naziva Čitaci (str. 319—320), kako se zove jedan manji deo muslimana Južne Srbije.

U ovoj su knjizi prikazana sledeća dela: Đorđe Krstić: Kolonizacija u Južnoj Srbiji. (Pero Slijepčević, str. 340—346);

Dr. D. J. Popović: O Cincarima. Beograd 1928. (Rad. M. Grujić, str. 346—347);

Jedna stara knjiga o Aromunima (Untersuchungen über die Romanier ... von Georg Constantin Rosa. Pesth 1808.) (Mil. S. Filipović, str. 348—350).

Dr. Leonhard Schultze: Makedonien. Jena 1927. (Mil. S. Filipović, str. 352—357.

Carl Patsch: Drei bosnische Kultstätten. Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XXXII. (F. Barjaktarević, str. 358—359);

Vladislav Skarić: Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku. Sarajevo 1928. Mil. S. Filipović str. 359—360);

Simo Šobajić: Crnogorci. Beograd 1928. (Svet. Raičević str. 360—361);

Živko D. Petković: Jezik naših Šatrovaca. Beograd 1928. (Mil. S. Filipović, str. 361.);

Mićun Pavićević: Crnogorci u pričama i anegdotama. Podgorica 1928. (Svet. Raićević, str. 362).

Tih. R. Đorđević objavljuje »pitanja« za skupljanje gradje za Kalemljenje boginja u staro vreme (str. 363—365).

Knjiga sedma i osma (ujedno) donosi odmah u početku dve rasprave od velikog interesa. Rasprava Ćiro Truhelka: Larizam i krsna slava (str. 1—33) od značaja je poglavito u tome što je njom ponova stavljen na dnevni red problem postanka slave i što je izazvala živu diskusiju o tome. Mišljenje g. Truhelka svodi se na to, da je slava »hristianizovana forma latinskog kulta Lara, koja je s maloazijskim iseljenicima ilirske narodnosti došla u Italiju, odatle rimskim uplivom na Balkan, gde se na povoljnom ilirskom substratu snažno razvila i nasuprot hristijanizacije i slaviziranja zemlje do danas sačuvala«. Prostor časopisa i svrha ovog pregleda ne dopuštaju mi da podrobnijem prikažem taj rad kao i sledeći: Radoslav M. Grujić: Crkveni elementi krsne slave. (Str. 35—74). G. Grujić je osvetlio jednu stranu problema slave, i on time je veoma zadužio našu etnološku nauku. On je izneo najpre stav crkve prema slavi počevši od reforama sv. Save. Zatim anališe pojedine elemente slave i prelazi na pitanje o postanku slave. Na kraju rasprave su rezultati piščevih proučavanja. Svega ih je deset, a najvažniji je prvi: »Krsna slava je, u osnovi, kombinacija praslovenskog običaja zavetovanja božanstvu i opšteg hrišćanskog kulta naročitog zaveta Bogorodici i raznim svetiteljima«. Ni raspravom g. Grujića problem slave nije rešen: slava je etnološki problem i može se rešiti jedino etnološkom metodom a uz pomoć drugih nauka. — Niko Đivanović piše: Flagelanti u primorju (str. 193—196). Verski pokret flagelanata koji je otpočeo u Italiji u 13 stoleću imao je odjeka i u drugim zemljama. U našim primorskim varošima bilo je bratovština bičevalaca već u početku 13 stoleća i pisac daje njihovu istoriju i karakteristiku. — Dušan Nedeljković, koji se već duže vremena bavi etnopsihološkim studijama, objavljuje članak Mavrovska psihička grupa (str. 237—267), u kom su rezultati ispitivanja medju Mavrovcima, stanovništvom mavrovske kotline. Članak sadrži i mnoge podatke iz svagdašnjeg domaćeg i društvenog života kao i iz običaja kod Mavrovaca. — Tih. R. Đorđević: Negri u našoj zemlji. (Str. 303—307). Po podacima iz literature i po svom ličnom saznanju g. Đorđević iznosi gde je sve u našoj zemlji bilo Negra (»Arapa«), koji su nam bili došli za vremena turske uprave. Zatim govori o životu i o osobinama Crnaca, koji su bili u našim zemljama. — Vojislav S. Radovanović: Narodna predanja o ubijanju starih ljudi. Geografsko-etnografska poređenja. (Str. 309—345). Na osnovi do sada objavljenih podataka u našoj naučnoj literaturi kao i gradje koju je lično skupio po mnogim krajevima Južne Srbije a delom i u Istočnoj Srbiji, pisac vrši poredjenja medju predanjima iz naše zemlje, a onda poredi taj običaj iz naše prošlosti sa sličnim običajima kod drugih naroda. Pisac je mišljenja, da može utvrditi, kad se je kod nas prestalo s

ubijanjem staraca, i nalazi da se je to desilo u vezi s hristijanizacijom J. Slovena pod kraj 9 veka. — Svetozar Raičević člankom: Narodna nošnja u Skopskoj Crnoj Gori (str. 347 do 368) dao je prvi potpuniji opis narodne nošnje iz jednoga dela Skopske Kotline, i to iz onog kraja, u kom je nošnja najlepša i najsačuvanija. — Milenko S. Filipović u članku Zadruga Spasića (Čurkovska kuća) u Bulačanima kod Skoplja (str. 369—379) iznosi prošlost i organizaciju jedne zadruge, koja je 1929 brojala 66 članova.

U toj su knjizi prikazana sledeća dela:

Stevan Tanović: Srpski narodni običaji u Đevđelijskoj Kazi. Beograd 1927. (Mil. S. Filipović, str. 404—405).

Ž. Milićević: Od Ohrida do Sandžaka. (Mil. S. Filipović, str. 405).

Petar Kostić: Crkveni život pravoslavnih Srba u Prizrenu i njegovoj okolini u XIX veku. Beograd 1928. (Mil. S. Filipović, str. 405—406).

Na kraju knjige su »pitanja«. Tih. R. Đorđević apeluje da se skupljaju »Mesne i druge narodne poruge« (str. 407.—410.) i da se skupljaju podaci za »Šišanje konja u žalosti« (str. 410—411). — Pod naslovom Kalemljenje boginja u starije doba Dr. Milan Jovanović-Batut odgovara na ranije pitanje g. Đorđevića, a sam T. Đorđević podacima s Kosova (str. 411—412).

Mil. S. Filipović.

*

В. А. Францевъ: Изъ исторіи славянской литературной взаимности. Колларъ и русскіе учение въ Загребѣ (1840-1841). (Зборникъ Русскаго Института въ Прагѣ I, 1929, str. 91-118).

Godine 1834. odlučeno je u Rusiji da se stvore katedre slavistike. Nekoliko godina kasnije ondašnji ministar prosvjete grof Sergije Uvarov koji, i pored svoje reakcionarnosti, ima izvesnih zasluga pred kulturom i prosvetom, uputio je u slovenske zemlje četiri kandidata slavističke profesure, i to Josipa Bodjanskog, Izmaila Sreznjevskog, Petra Prajsa i Vasilija Grigorovića. Naučna putovanja ove četvorice slavnih slavista jesu jedna od najlepših stranica u istoriji slavenske uzajamnosti i slavistike. God 1840. Bodjanski je boravio u Zagrebu, a godine 1841. tamo su se pojavili Sreznjevski i Prajs. Dok su oni još bili u Zagrebu doputovao je tamo i znameniti Jan Kollár. Profesoru akademiku, G. Dru Vladimiru A. Francevu, pošlo je za rukom da dobije iz arhiva bečkog Ministarstva unutrašnjih dela nekoliko nemački pisanih onodobnih dokumenata, koje on tekstualno objavljuje u prilogu svoje duhovite i sa poletom napisane rasprave.

Krajem godine 1839. javlja konzularni agent u Beogradu Atanas Ković (Kovich) ondašnjem banu, barunu Vlašiću (v. Wlasits), da je »neki (ein gewisser) Simon Milutinovich, direktor učiteljskih škola u ovoj kneževini« odlazi u Monarhiju. Kao što je Ković čuo, Milutinović će se poglavito baviti u Zagrebu i Vojnoj Granici. »S njim zajedno putuje neki Josip Bodjanski, ruski pisac iz Moskve. Oni hoće tobože (heisst es) da se upoznaju sa ilirskom književnošću«. Dobivši ovo pismo, ban Vlašić odmah je obavestio njegovu ekselenciju ugarskog dvorskog kancelara grofa Majlátha o očekivanom putovanju »srpskog školskog direktora« Milutinovića i ruskog pisca Bodjanskog. I ako putnici još nisu stigli u »ovdašnje krajeve«, ipak je ban preduzeo sve potrebne mere da bi bio tačno obavešten o njihovim postupcima i kretanju. I zbilja, čim su putnici stigli, ban se podrobno obavestio i obaveštavao o tome, šta su oni tu radili i s kim su se sastajali. O tome je napisao i pismo nekoj ekselenciji potpisano sa »unterthänigst ergebenster v. W.«. Iz ovog opširnog pisma saznajemo, da je Milutinović dopratio u Zagreb Bodjanskog i da je otputovao natrag u Srbiju još pre ruskog putnika. M. je posetio »nekoliko trgovaca srpskog porekla koje je već od pre poznavao«, a navratio je i u Ilirsku čitaonicu. Od honoratiorum obišao je grofa Janka Draškovića i zagrebačkog velikog župana Zdenčaja. Ali ban Vlašić »uzima na se smelost« izjaviti, da Milutinović nije »exaltierter Slave«, nego »exaltierter Serbe«, koji nije još ni skinuo svoju narodnu nošnju, prezire ostalo Slovenstvo i »otvoreno izjavio da mu se ne svidja težnja nove hrvatske škole ujediniti sve Jugoslovene u literarnom pogledu pod imenom Ilira«. Ispričavši u glavnome dotadašnju karijeru kao i putovanja Bodjanskog, barun Vlašić nastavlja: »Od onog vremena, kada je stigao u Zagreb, on se bavi isključivo lingvistikom, gotovo nikad ne izlazi iz svog stana«, pošto je bolešljiv. »U koliko se on dosad pokazao on je čovjek izvanredno skroman, trezven i potpuno sam primio premilostivi nalog Vaše Ekselencije, pozvao sam Bodjanskog na ručak, da bi imao više slobode i prilike da se upoznam s njegovim pogledima. Ovom prilikom pokazao sam njemu svoju knjižnicu da bi njega uverio da sam i ja Slavenofil (dass ich ein Slavophile bin, sic!) ali ja sam se uverio da koliko je zbog svoje bolesti skroman i uzdržljiv u jelu i piću, isto tako sve njegove reči imaju pečat skromnosti i obazrivosti. Ni jedne reči on nije izustio o političkim odnosima Rusije i drugih nacija... Njega posećuje većina ilirskih literata i tom prilikom vrši se izmena misli o slovenskoj filologiji... Uostalom, u ovaj trenutak ne znam ništa nego ovo što rekoh o tom čoveku. Medjutim, ako nešto kasnije saznadem o njemu, što bi zasluživalo pažnju, ja neću prepustiti da ovo preponizno dostavim Vašoj Ekselenciji«.

Dolazak Sreznjevskog i Prajsa takodjer je izazvao uznemirenost u Beču i traženje obaveštenja. I zaista u arhivu su sad pronadjeni konfidencialna pisma o toj stvari, bana Vlašića, podpisano kao i prethodno, Dragutina Klobučamića (Carl. v. Klobucsarich) i Josipa Štajdahera. Ban Vlašić utvrdio je, da se nije moglo zapaziti kod sve trojice ruskih putnika ni traga nekakvih drugih namera, izvan književnog interesovanja. »Pretpostavljajući da su ovi ljudi, ako oni i imaju neki drugi cilj pored umnožavanja svoga filološkog znanja dobili potrebna uputstva od svojih komitenata da ovo kriju, pomislio sam da moje približavanje njima može samo da izazove njihovu obazrivost, uzimajući u obzir moj službeni položaj«.

Ali, ne dolazeći lično u dodir s ruskim naučenjacima, ban Vlašić stavio ih je pod nadzor lojalnih osoba koje zaslužuju njegovo povjerenje (liess beyde durch Personen beobachten, auf deren Loyalität, sowohl als auch gegen mich oft bewiesene Freundschaft ich mich vollkommen verlassen zu können glaube). Obaveštenja, koja je prikupio ban Vlašić ubedila su ga, da su se zbilja i Prajs, koji je duže vremena bolovao u Zagrebu i njegove kolege bavili isključivo filologijom, kupujući uz put i knjige pisane na raznim slovenskim jezicima a šaljući ih u Rusiju. Nikad nisu oni sudelovali u političkim razgovorima, čak ni onda, kad su bili na to pozivani (selbst wenn sie dazu absichtlich aufgefordert wurden). Da bi ipak umirio bečku vladu, barun Vlašić obećava njegovoj ekselenciji po dužnosti (pflichtschuldigst) dostaviti odmah, ako saznade o Rusima nešto sumnjivo.

Nezadovoljavajući se banovim izveštajima bečka vlada zatražila je podatke još i od drugih poverljivih osoba i to Dragutina Klobučarića i Dr. Josipa Stajdachera. Pisma obojice su sada takodjer objavljena. Iz pisma Klobučarića, koji se nalazio u Pešti zbog pripremnih radova u vezi sa pretstojećim Saborom saznajemo, da je on dobio naročiti nalog da nadzire ruskog naučnika, koji se u Zagrebu pojavio, ali zbog odlaska u Peštu nije mogao udovoljiti tom nalogu (bedauere... mir von Euerer Excellenz ertheilten Auftrage in Rücksicht der Ueberwachung eines in Agram erschienenen russischen Gelehrten, Namens Praiss, nicht genau entsprechen zu können). Klobučarić ipak obećava da će nakon povratka u Zagreb izviditi celu stvar i referisati o njoj njegovoj ekselenciji.

Isto je tako i Dr. Staidacher dobio nalog da sprovede poverljivu istragu o boravku ruskih naučenjaka. U svome izveštaju on tvrdi, da su se Rusi, nastanjeni kod zagrebačkog lekara Dr. Kriegera, ponašali potpuno čedno i mirno, dok je »njihov stalni pratilac bio neki Karl Rakovecz o kojem se pouzdano drži, da je on dobro raspoložen, veran i naklon C. K. vladi i državi«. Štajdacher izjavljuje, da najpomnija i najoprezniji istraga nije otkrila ni najmanjih tragova političke akcije ruskih naučenjaka.

Formalno stvar je stajala ovako, kao što je iz Zagreba referisano u Beč, ali faktički slovenska uzajamnost zaista je potkopavala c. k. vladavinu.

Dr. Aleksije Jelačić.

*

Наше село. Уредио Др. Милослав Стојадиновић, потпредседиик Општине Града Београда, Члан Врховног Законодавног Савета. Београд, 1929, 604 стр. 4⁰.

I.

Urednik »Savremene Opštine«, g. Dr. Miloslav Stojadinović, došao je na sretnu ideju da izda jedno veliko kolektivno delo o našem selu. Ovo delo, za koje je predgovor izvoleo napisati sam Nj. V. Kralj, sastavljeno je od članaka i rasprava iz pera naših najboljih književnika i stručnih pisaca Ono je i obilato ilustrovano. Ovaj se pak prikaz tiče, dakako, samo onih članaka, koji spadaju u okvir »Narodne Starine«.

U odeljku »Istorija« na prvom je mestu članak g. Dra. Stanoja Stanojevića, profesora Beogradskog Univerziteta »Naše seljačke države«. Članak ističe sledeću tezu: »Za istoriju našeg naroda i državnog života neobično je značajno u svakom pogledu konstatovati sa su sve naše države, pa do danas, imale svoju osnovicu u seljačkom staležu i da su sve od reda u potpunom smislu bile seljačke države«. Ova tvrdnja u tako kategoričkoj općenitosti ne bi se mogla prihvatiti, ali osnovna tendencija razvića u njoj je tačno obeležena. Uz to idu u istom članku pojedinačna opažanja koja su veoma zanimljiva. Opštu sliku koju daje g. dr. Stanojević dopunjuju stvarnim podacima o položaju seljaka u srpskim i hrvatskim zemljama u srednjem veku i u XVI i XVII stoleću gg. univerzitetski profesori Dr. Radoslav M. Grujić (Skoplje):

»Ekonomsko pravni odnosi sela i seljaka (na osnovi povelja zadužbine Cara Dušana Sv. Arhangjela kod Prizrena, u XIV st.); Dr. Viktor Novak (Beograd): »Matija Gubec. Stanje hrvatskog seljaka pred njegovu pobunu 1573« i Dr. Alekcandar V. Solovjev (Beograd): »Selo i seljak u prosloti«. U ovim člancima vidi se naličje seljačkog stanja: kmetska zavisnost. U članku: »Srpski seljak Prvog Ustanka« g. Dr. Vladimir Ćorović, profesor Beogradskog Univerziteta, obrazlaže kako je ustanak, podignut od strane knezova, ipak postao opšte narodna radnja, u proučavanju koje »najviše upada u oči taj kolektivni duh akcije«. Najzad g. Dr. Vasilij Popović, profesor Beogradskog Univerziteta, baca letimičan pogled »Jedan pogled na bosansko-hercegovačko selo pred oslobodilačku borbu od 1875—1878.«

Dr. A. J.

II.

I ako smo seljačka zemlja, ipak je naša literatura o selu i seljačkom životu prilično oskudna. Naročito je oskudna literatura, koja problem sela zahvaća sa socijalne, ekonomske, pravne i istorijske strane. Više je radjeno na području folklora i etnografije na kojem već imamo i lep broj reprezentativnih radova. Nije potrebno, da se i ovde naročito istakne rad Jovana Cvijića i njegove škole, naših Etnografskih Muzeja i suradnika naših »Zbornika« u Beogradu i Zagrebu.

Ali i ta dela bila su pretežno ograničena na uski krug zainteresovanih lica. Šira javnost nije ni do danas upućena u život našeg sela i seljaka.

Više je nego pohvalno nastojanje g. Dr. Miloslava Stojadinovića, da u rečenom zborniku zaokruži sliku našeg sela i da tako omogući našoj javnosti, da se upozna sa svim problemima koji su vezani uz prošlost, život i napredak jugoslavenskog seljaka. Ovaj zbornik, upravo jedinstven po obliku i sadržini, daje punu mogućnost, da se naše selo upozna ne samo sa istorijske, nego i geografske, etnografske, higijenske, pravne, ekonomske ukratko i socijalne strane. Jednom reči, odlična enciklopedija sela.

Ja ću se na ovom mestu ograničiti samo na etnografski materijal publikovan u »Našem selu«, koji je u svakom pogledu prvoklasan. Kratka i informativna je radnja g. Borivoja Ž. Milojevića o »Geografskim osobinama sela«, u kojoj tumači položaj i tip sela. Dok su njegovi izvodi opšte prirode Dr. Anton Melik se u svom napisu »Selo u Slovenačkoj« ograničuje samo na slovenačko selo, prosmatrajući njegove etnografske kao i ekonomske odlike. G. Petar Šobajić daje prikaz »Crnogorskog sela« ističući sve socijalne, istorijske i ekonomske uslove, koji su dali tipičnu formu crnogorskog sela i života u njemu.

Opširniji je članak g. Edhema Mulabdića: »Muslimansko selo u Bosni i Hercegovini«, u kome su opisi moguće i previše detaljni za ovakav zbornik. Autor daje sliku života i običaja u muslimanskom selu sa mnogo topline i iskrenosti, ali se ne može prevideti, da je na mestima moguće ipak previše literaran. Dobar izbor slika oživljuje članak.

G. Dr. Borivoje M. Drobnjaković dao je u svom članku: »Glavni tipovi kuća u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca« preglednu sliku glavnih tipova seljačkih kuća. Genetički pregled ide uporedo sa terenskom podelom, čime je znatno olakšan pregled karakterističnih tipova.

G. Dr. Stanko Vurnik, jedan od najvrednijih mladjih slovenačkih etnografa izradio je vanredno uspelu radnju: »Slovenska kmečka hiža«. Njegova je radnja podeljena u dva dela: 1. na istorijski i 2. etnografsko-kulturni i geografsko - klimatski. Čitava radnja je ilustrovana savršenim ilustrativnim materijalom, koji izvode autora potpuno jasno dokumetira. Naročito je vredan prilog karta koja terenski prikazuje tipove kuća. Bez sumnje je radnja g. Vurnika jedna od najvrednijih u celom etnografskom delu almanaha.

Pisati o »Narodnim običajima« na dve strane izgleda svakom kao bezuspešan posao. Međutim se g. Tihomir R. Gj. Gjorgjević ograničio samo na razvojne oblike narodnih običaja posmatrajući ih više istorijski nego psiho-sociološki. Ali držeći u vidu raspoloživi prostor, mora se priznati, da je taj kratki prikaz g. Gjorgjevića, u okviru njegova prostora, uspio. U istom okviru pisana je i druga radnja g. Gjorgjevića o »Narodnoj nošnji«. Kao i prijašnji prilog i ovaj je pisan istorijski, ne uzimajući u obzir druge faktore izgradnje narodne nošnje.

Gdica Milena D. Lapčevićeva u svom oduljem napisu: »Narodne seoske nošnje u našoj zemlji« pokušala je, da dadne sintetički prikaz naših narodnih nošnja. I ako se i ona služi pretežno istorijskim metodom uzima u obzir i druge faktore, koji su rukovodili transformaciju naše narodne nošnje. — Njeno tumačenje iščezavanja narodnih nošnja je potpuno ispravno kao i njeni izvodi o pitanju, da sebi selo treba da održava i dalje svoju nošnju. Pitanje, o kojem naši romantici tako često i bez ikakvog razumevanja govore. Članak gdjice Lapčević je interesantno pisan i poželjno bi da čitateljice ovoga zbornika svrate na njega pažnju.

Članak g. Drx. Rad. Kazimirovića o »Našim narodnim šarama« ima zastarelo stanovište. Danas je potpuno drugačije, i u prvom redu stvarnije, prosudijavanje narodnih motiva. G. Kazimirović ne pozna niti našu (na pr. izdanja Etnografskog Muzeja u Zagrebu) niti stranu literaturu o ornamentima. Usled toga je i njegov prilog najslabiji i najnestvarniji.

Kao što sam već unapred rekao, ovaj zbornik ispunjava osetnu prazninu u našoj literaturi o selu i bilo bi poželjno, da nadje širi krug čitalaca.

M. K. N.

BILJEŠKE

* Za upravnika Državnog arhiva u Dubrovniku postavljen je g. dr. Branimir Truhelka, koji je 1926. umirovljen kao ravnatelj Geofizičkog zavoda u Zagrebu. Po svom školovanju i struci novi je upravnik dubrovačkog arhiva — to je za ovaj slučaj karakteristično — prirodoslovac, astronom, ali se jedno vrijeme bavio i istraživanjem građe za životopis Ruđera Boškovića. G. dr. B. Truhelka sin je uvaženoga starog učenjaka g. dr. Ćire Truhelke, bivšeg direktora bosansko - hercegovačkog muzeja i profesora univerziteta u Skoplju, koji je — kako znaju naši čitaoci — dosad tri puta surađivao u »Narodnoj Starini«. Zagrebačka »Riječ« (XXVI. br. 41. str. 14.) kaže za g. dr. Branimira Truhelku: »Tako je dr. Truhelka od matematičkih, prirodnih nauka, koje su njegova prvotna struka, našao vezu i s kulturno-istorijskim naukama... postigao lepe uspehe i veliko priznanje. Njegovo postavljanje za upravnika jednog državnog arhiva, najvažnijeg za južnodalmatinsku, srpsku i bosansku istoriju najvidniji je znak tog priznanja«.

* Za univerzitetskog docenta vizantologije u filozofskom fakultetu u Skoplju izabran je mjeseca studenoga 1930. naš suradnik g. Dr. Vladimir Mošin, do sada suplent gimnazije u Koprivnici.

* »Hrvatska Straža« u Zagrebu u svom 254. br. 1930. priopćuje bilješku pod naslovom »Stipendij Zagreba za studij u inozemstvu« i s podnaslovom »Novi natječaj za historijske nauke« te se m. o. tu kaže: »Odbor se je saglasio, da se najmanje naučno radi na polju historiografije. Više je nego očit nedostatak mladih, spremnih i nauci odanih povjesničara. Zato je, s obzirom na drugu nepodijeljenu stipendiju zaključeno, da se raspiše novi natječaj i da se tom prilikom u prvom redu uzmu u obzir natjecatelji, koji se, ispunivši dakako sve ostale uvjete, žele posvetiti naučnom radu na polju historiografije«. Trebalo bi, ali ne možemo, komentirati i uzrok prvomu navodu citiranoga stavka. Vrijeme će, uostalom, i tu progovoriti, samo će, mislimo, na žalost biti kasno. Što se pak drugoga dijela tiče, nama nije jasno, da li će odbor i za taj historičarski stipendij postaviti uvjet polaska u inozemstvo. Hrvatsku i zagrebačku historiju treba studirati u Zagrebu i u domaćim arhivima.

* U Čakovcu će navodno općina dati stari zrinski grad u svrhe osnivanja jednog lokalnog muzeja.

* U selu Algunji na mjestu zvanom »Selište« blizu Kumanova još odavno su se poznavali tragovi nekih razvalina, za koje su seljaci vjerovali da su ostanci neke stare crkve koju su Turci porušili. To mjesto seljaci su smatrali za svetinju i kod njih je bilo rasprostrto vjerovanje da svaki onaj, koji bi pokušao da budakom udari u to mjesto, mora umrijeti. Učitelj Dušan Popović sa još nekoliko odvažnih seoskih mladića, koji se nisu plašili smrti, otpočeo je sa otkopavanjem. Tom prilikom naišli su u zemlji na zidove.

* Na molbu gradske općine u Sarajevu bosansko-hercegovački zemaljski muzej ustupio je jednu dvoranu za osnivanje sarajevskog gradskog muzeja. Na tavanu sarajevskog magistrata naden je gradski grb (1878., polumjesec i zvijezda); crtež Sarajeva iz 1864., plan Sarajeva iz 1878. s naznakom »novijih kuća« itd.

* 19. X. 1930 otvoren je u Požegi (slavonskoj) gradski muzej koji je osnovan najviše zauzimanjem g. Julija Kempfa, umirovljenog županijskog školskog nadzornika a i suradnika »Narodne Starine«. Žaleći što uredništvo našeg, kulturnohistorijskog i etnografskog časopisa nije bilo pozvano svečanom otvaranju rečenog požeškog muzeja veseliće nas, ako budemo u prilici publikovati čim više građe iz te marno sabrane riznice.

* I malo seoce Vid blizu Metkovića u neretvanskoj krajini dobilo je nastojanjem velečasnog g. župnika Puratića arheološko društvo imenom »Narona« kako se zvalo rimsko naselje današnjeg Vida i koje je moglo brojati oko 70.000 sta-

novnika). Arheološki je stara Narona već dugo istraživana (mnogi su objekti u splitskom muzeju), ali veći dio iskopina nalazi se još po kućama seljaka i u obližnjih sabirača. 1901 otkopao je g. arh. Ć. M. Iveković, sada prof. univ. u Zagrebu, i pronašao je 3 šljema koji su za godinu dana osvanuli u bečkom Hofmuseumu (isp. Ć. M. Iveković, Grobovi otaca. »Narodna Starina« III Zagreb 1924. str. 23.—25.)

* 1929. preduzelo je Hrvatsko Starinarsko društvo u Kninu da u Mokrom polju kod Padjena (sjeverozapadno od Knina) vrši dalja iskapanja, jer je nađena stara kršćanska crkva, valjada iz VII. stoljeća. Rad će pripomoći Kr. Srpska Akademija Nauka u Beogradu. (Isp. »Novosti« XXIII. Zagreb 1929. br. 170.)

* Etnografski muzej u Beogradu dobio je od ministarstva prosvjete jedan kinematografski aparat za prijem i reprodukciju kao i fonograf u naučne svrhe za sabiranje muzičke građe. S kinematografom vršeno je pokusno snimanje (seljačka svadba u Topoli, film 280 m). Aparati su dobiveni na račun njemačkih reparacija. Narodne melodije za beogradski Etnografski Muzej sabirao je g. Kosta Manojlović.

* Banjaluka kao sjedište bana vrbaske banovine kraljevine Jugoslavije dobila je Etnografski Muzej. Upravnikom je imenovan akademski slikar g. Špiro Bocarić. Muzej se smještava u kuću g. Babića na drumu Kralja Petra.

* Međutim pitanje podesnih prostorija Gradskog Muzeja u Osijeku još je uvijek u stadiju rješavanja. Šteta je, što ova važna kulturna ustanova još nikako nije mogla doći do svoje obnove poslije rata.

* U 7492. br. beogradske »Politike« izišao je članak g. Ž. Tatića pod naslovom »Kako da očuvamo starine manastira Hilendara«. Tu se m. o. kaže: Da li je moguće da Hilandar, vajkadašnji predmet najveće pažnje svih, bez ijednog izuzetka svih srednjevekovnih kraljeva srpskih, kome su u ono doba, radi reprezentacije moći Države, svi oni, tokom čitavog Srednjeg Veka, široke ruke poklanjali čitave predele imanja, sa svim stanovništvom, selima i gradovima, dogonili pune tovare srebra i zlata, darivali basnoslovna bogatstva u crkvenim utvarima itd., da li je moguće da danas, pri još većoj moći države, Hilandar, u jednim običnim pregovorima, ostane sasvim nedodirnut i zanemaren i time uvaljen u opasnost da nam bude, i on, za uvek izgubljen... Jer, valja imati na umu, da danas Hilandar ne sme ni jednoga trenutka da bude pod tuđinskom, naročito grčkom upravom, ako se hoće da nam ostane ono što je bio i što jeste. I samo njegovo uređenje koje je istovetno sa uređenjem ostalih, grčkih manastira u Sv. Gori, to imperativno nalaže. Jer, da li će jedan manastir u Sv. Gori, biti ove ili one nacionalnosti, zavisi, danas još, samo od većine bratstva u njemu. Naš Hilandar je dugo vreme imao u sebi većinu Bugara, tada je bio »bugarski« manastir i to mu je mnogo škodilo. Srećom, to je bilo pre više od stotinu godina, kada bugarskog šovinizma nije ni bilo i kada je celokupni bugarski narod bio u ropstvu. Niko tada nije znao da čita one stare listine, i one su u manastiru čuvane samo kao relikvija! Bio je, zatim, Hilandar još dugi jedan period vremena pod Rusima, i to mu je donelo dosta štete, jer su tada mnoge lepe knjige pisane rukom i na pergamenu bile odnete u Rusiju a s njima i mnoge istorijske istine, ali su nam Rusi sačuvali Hilandar od navale Bugara, i u najnovije vreme, početkom ovoga veka, kada je navala Bugara bila postala sasvim opasnom, pada, po Hilandar spasonosna poseta tadašnjega srpskog kralja Aleksandra Obrenovića. Njegova je besmrtna zasluga za Hilandar u tome, što je bio uspeo da velikim sumama zlatnog novca potkupi sve članove Sabora, Ruse, koji su bili u većini, da u buduće ne primaju u bratstvo nikoga sem Srba. Osim toga, kralj im obeća, da će za svakog novo primljenog kaluđera, koga im on bude iz Srbije poslao, darovati manastiru izvesnu određenu sumu zlatnoga novca! Na taj način, pošto je svaki manastir naselje koje se ne obnavlja samo od sebe, rađanjem, već se obnavlja pridolaskom ljudi sa strane, to je i Hilandar, izumiranjem kaluđera koji su se tu zatekli a pridolaskom sve većeg broja iz Srbije, uskoro bio dobio jedno čisto srpsko obeležje, dobivši većinu u bratstvu i u Saboru. Blažene pameti kralj Petar, ubrzo po svome stupanju na presto, sledujući tradicijom osveštanom običaju, otišao je u Hilandar da se pokloni njegovim svetinjama, i zadovoljan nađenim preobraženjem, kraljevski ga je bogato obdario, dao obnoviti patos u staroj trapezariji i svojom rukom zasadio pored masline Cara Dušana, dve mlade masline i dva kiparisa; sva su se ova stabla lepo primila i danas ih Hilandarci brižljivo paze i čuvaju...

* Isto o Hilendaru dao je jedno priopćenje u beogradskom »Vremenu« g. dr. D. Anastasijević, prof. univ. (za vizantologiju). (isp. god. X. br. 3012.). U prvoj polovini g. 1930. boravila je u Sv. Gori na Atosu u manastiru Hilendaru naučna

ekspedicija profesora beogradskog universiteta (prof. dr. D. Anastasijević, dr. V. Ćorović i Pera Popović). G. dr. Anastasijević ističe da se u Hilendaru nalazi 60 monaha odreda iz naše države, da se rukopisi dobro čuvaju. Čini se da je tamošnja zbirka povelja veća i od zbirke koju ima Kr. Srpska Akademija Nauka u Beogradu. Ovom je prilikom otkriven znatan broj grčkih rukopisa koji nijesu ušli u Lambrosov katalog. G. dr. Anastasijević proveo je katalogiciranje grčkih, a g. dr. Ćorović slovjenskih rukopisa. Bilo bi potrebno da se načini za arhiv od požara osigurana prostorija, jer je lako moguće da bi prigodom te dragocjenosti nestale u vatri. Dakako da se u Hilendaru nalazi ogroman broj skupocjenih starih ikona, plaštanica i relikvija velike kulturnohistorijske i umjetničke vrijednosti. Pirg sv. Save je opravljen, ali se pirg kralja Milutina ruši u morskim talasima, napušten. U manastiru Simono-Petru, što ga je 1364 sagradio Vukašinov brat Jovan Uglješa nalaze se isključivo grčki kaluđeri.

* Vrlo agilno Numizmatičko Društvo u Zagrebu ima svoje sjedište u arheološko-historijskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja (Zrinjski trg 11). Nadležna je vlast odobrila pravila. Iz § 2. razabiramo, da je zadatak društva gajenje numizmatičke znanosti, pobuđivanje interesa za sabiranje starih novaca, kao i za medaljersku umjetnost. Društvo će nastojati da pomogne što življi saobraćaj između znanstvenih istraživača i sabirača te će štititi njihove zajedničke interese.

* U Subotici ima g. dr. Joca Milekić vrijednu privatnu zbirku bačkih umjetničkih djela i starina. Zbirka ima regionalan karakter. Osim slika ima arheoloških objekata. Ovom bismo prilikom napomenuli, da je velika šteta, što se u ministarstvu prosvjete ne vodi točan katastar svih muzeja i zbirki u državi. Nije, naime, uvijek slučaj da privatni sabirači starina i umjetnina iza smrti namjene svoje zbirke javnosti, državi ili autonomnim javnim ustanovama, pa je pogibao da se takve kulturne tekovine nemarnošću ili srebroljubljem nasljednika razaspu ili, šta više, prokrio-čare van državnih granica.

* Mjeseca rujna 1929. upriličena je u Beogradu na univerzitetu fotografska izložba na kojoj su bile izložene i najstarije srpske fotografije: Knez Mihailo, Vuk Karadžić, Kričanin, kapetan Miša Anastasijević, Uzun Mirko i dr. Izradio ih je Anastas Jovanović (1817.—1899.), slikar, litograf, graver i jedan od prvih fotografa u Istočnoj Evropi. Knez Miloš je odmah iza izrade prvog srpskog bukvara 1838. poslao u Beč »na nauke« mladog tipografskog naučnika Anastasa Jovanovića, koji se je priklonio više slikarstvu i tada novom izumu — fotografiji. Beogradska »Politika« donijela je reprodukcije rečenih fotografija u svom 7675. br. a važni su zato, jer po različnim zbornicima i udžbenicima kolaju mnogi sasvim nevjerni prikazi pomenutih historijskih ličnosti, te bi u buduće valjalo ove snimke uzimati za osnovu ilustracija.

* Prošle godine 1929.. u prosincu iskopano je prilikom kopanja terraina nove tržnice u Zagrebu u neposrednoj blizini crkve Sv. Marije nuz mnoštvo predmeta, koji potječu iz starijih vremena još različnih predmeta iz XVII. stoljeća. Predmeti su u vezi s mrtvačkim kultom, jer je prekapani terrain zapravo staro groblje. To su katakombe koje se nalaze ispod crkve sv. Marije a i pod okolišnim zgradama. Šteta što je taj materijal kao fragmentaran izgubljen za povijest grada Zagreba.

* U selu Breza kod Sarajeva prigodom svojih radova otkrili su kustosi bosanskohercegovačkog muzeja gg. dr. Čremošnik i Sergejevski tragove gotske crkve u vezi s prije pronađenim stupovima na oranici obitelji Dervišević na kojima je pronađena gotska »azbuka«. Osim nje pronađena su još dva runska slova, koja su bila uklesana u glavne stupove te su služila majstoru kao oznaka kako će slagati kamenje. Lijevo od oltara rečene, spaljene crkve nađen je i jedan rimski nadgrobni spomenik iz II. stoljeća, koji objašnjava postojbinu ilirskih Deziata u okolini današnje Breze.

* Pod naslovom »Historijski spomenici Primorja« objavila je sušačka »Naša Sloga« (III. 575.) ozbiljan članak u koji bi valjalo da se zamisle oni kojih se tiče: Kaže se za nas Primorce da smo jedan od najkulturnijih dijelova našeg naroda. Kako bilo da bilo, ta naša kulturnost je svakako manjkava, i njezina manjkavost odrazuje se, možda najrelijefnije, na stanju historijskih spomenika na Primorju. Ti su spomenici u prvom redu, građevni: Radi se o sredovječnim feudalnim gradovima, kaštelima i kulama, kao i o starim crkvama na Primorju. Tih još imade dosta, jednih i drugih, dok su ostali historijski spomenici Primorja (obitavališta privatnika, pogotovo trgovaca i pomoraca, pa staro pokućstvo, stara nošnja, ukrasni predmeti, stare povelje i uopće pisani dokumenti itd.) već odavna razvaljeni, porušeni, razgrabljeni i uništeni. Preostadoše nam, dakle, stari kašteli

i stare crkve. Ali u kakvom su oni stanju. Ne ćemo pretjeravati, ako ustvrdimo da je stanje tih starina upravo sramotno po nas, i da je naš odnos prema njima sve prije negu kulturan. Jer mi u njima ne vidimo nešto što bi zasluživalo našu pažnju i našu brigu; mi se ni najmanje ne staramo da se ti za svaki narod dragocjeni historijski spomenici očuvaju i održe u svom prvotnom obliku, a nekmoli da se restauriraju i obnove. U Njemačkoj, u Francuskoj, Italiji, Engleskoj, Belgiji i Holandiji, pa čak i u Magjarskoj, kojoj mi inače ne priznajemo visok stepen kulture — svuda se s iznimnom pažnjom i ljubavlju čuva svaka stara građevina, a pogotovo stari kašteli, mnogostoljetne crkve i kapelice, stare vijećnice itd. Dosta je da se čovjek proveze rijekom Rajnom, pa da vidi, u kakvom su stanju historijski spomenici uz nju! A kod nas? A u našem Primorju? Zaredajmo malo! Počnimo od Trsata i stare trsatske gradine, ili još bolje, počnimo od starog Grobničkog grada, pa si zorno predstavimo stanje svih tih naših povjesnih spomenika, sve tamo do Senja i Nehaj-grada! Zar nije to jedna bruka? Zar ima još koga naroda, osim Arnauta i Turaka, koji bi s tolikim nehajem i takvom pasivnošću posmatrao, kako mu zub vremena razara i ovo malo preostalih spomenika, kao što se u nas dešava? U kakvom li je stanju frankapanski grad na Trsatu, u Bakru, u Kraljevici?! Ne znači li Bogu griješiti, kad se pušta da iz godine u godinu sve većma propada onaj divni grad Drivenik, jedinstven ukras čitavog Vinodola, koji svojim položajem i čitavom svojom pojavom zadivljuje svakog kulturnog stranca, ali ga i vrijeđa svojom zapuštenošću i propadanjem? Nije li bio zločin dopustiti da se u posljednja 3—4 decenija sasvim razvale i razvuku impozantne gradine u Hreljinu, Grižanima (Belgrad), u Ledenicama? I da li je dostatna pažnja, koja se posvećuje očuvanju starog grada-kaštela u Novome i u Senju (pa i obzirom na sam Nehaj-grad)? Krajnje je već vrijeme da se ovom barbarskom odnosu prema tim narodnim starinama učini kraj! Mi se toliko volimo pozivati na hiljadugodišnju svoju kulturu i povijest; ali s kojim pravom to činimo, kad dopuštamo da nam propadaju jedini spomenici, koji govore u prilog našoj povijesti i našoj kulturi u prošlosti! Krajnje je već vrijeme da se na Primorju konstituira neko društvo, koje bi sebi stavilo u zadatak, da od tih historijskih spomenika spase što se još spasiti dade! Jer bi bio zločin, kad bi se dopustilo da se razvale kašteli na Grobniku, Trsatu, Driveniku itd.!«

* U bečkom Heeres-Museumu (Arsenal) pronašao je g. dr. Aleksa Ivić, prof. univ., originalnu sliku Mladena Milovanovića, prvog srpskog ministra vojnog i prvog srpskog ministra pretsjednika. (»Vreme« VIII. br. 2277.)

* Raširenu sarajevski dnevnik »Večernja Pošta«, koja se mnogo zanima i za pitanje narodnih starina donijela je u svom br. 2740 člančić »Sarajevske česme« (Kako se uništavaju objekti, koji su u Sarajevu svojom originalnošću privlačili strance i turiste). M. o. se kaže: »Svi nastojimo da Sarajevu sačuvamo one objekte koji još rječito, bolje od sviju monografija govore, o njegovoj zanimljivoj, šarenoj prošlosti. Pa ipak, kao da neka nemilosrdna ruka sistematski uništava ove dijelove i pitoreskne detalje i predmete. U Sarajevu, koliko nam je poznato, postoje oko 200 starih česama. One se nalaze najvećim dijelom po onim kvartovima i mahalama Sarajeva koje još nije dohvatio pijuk rušenja i zidanja novih, modernih zgrada. One se, dakle, nalaze u onim dijelovima grada koji još rječito govore o istoriji Šehera. Ali dok ove karakteristike još postoje, dotle česama više nema. Namjesto njih danas po mahalama vidimo neke neukusne željezne čunkove ili tučane slavine. Tako da u orijentalnom, pitoresknom okviru nalazi namjernik moderne — rugobe... A na drugim mjestima opet, vidimo kako je nečija »modernistička« ruka porušila česmenski zid, pa na mjesto toga nazidala nešto što nije ni staro ni moderno, nešto što odudara od okoline. Zanimljivo uništenje. na primjer, izvršeno je sa jednom od najljepših i najinteresantnijih sarajevskih česama, sa onom pred džamijom na ulazu u Alifakovac — Toplik. Kroz ploču na kojoj je starinski natpis neko je smatrao »modernim« da probuši željeznu cijev iz koje prska voda. I t. d. Mogli bi da nižemo još primjera sistematskog uništavanja sličnih objekata u Sarajevu, koji pričaju više ne mnoge napisane knjige«.

* G. dr. Jovan Radonić, prof. univ. i pravi član Kr. Srpske Akademije Nauka u Beogradu, objavio je u »Vremenu« (X. 2921). zanimljiv članak pod naslovom »Povelje naših careva, kraljeva i despota, zatvorene u arhivi Akademije nauka, treba da, izložene u vitrinama, postanu pristupačne svima«. Sam naslov kaže sve.

* Tvrđavu Klis nedaleko Splita predale su vojne vlasti u vlasništvo primorskoj banovini pa će ona biti konservirana kao historijski spomenik. Nad vrata glavnog ulaza postavljen je značajan natpis u kojem je lapidarno ocrtana prošlost tvrđave.

* U zagrebačkom arheološkom muzeju pod br. 741. inventara kamenih spomenika upisan je žrtvenik, posvećen Jupitru i svim bogovima i boginjama. Prikazao ga je u svoje vrijeme neki Ulpius Flavius, veteran, bivši dekurijon. 1908. je spomenik prenešen iz Petrovca kod Rume, gdje je ležao pod jednom tablom nasuprot kući seoske straže u muzej, jer je prijetila pogibao, da će ga razbiti ljudi, koji su sebi utuvili, da u spomeniku ima pohranjenih novaca. I doista, na stražnjoj strani je spomenik oštećen od uzaludnihh pokušaja u traženju »skrivenog blaga«. No, iza dvadesetak godina poslije toga prenosa iz Rumskog Petrovca iz kojega muzej ima još i drugih spomenika, jednog je prosinačkog dana 1929. osvanuo u Zagrebu iza akademijske zgrade (u kojoj je muzej) Stevan Petković iz Pećinaca kod Rume sa 2 služnika i kolicima i počeo naređivati da se jedan od tamošnjih spomenika natovari. U razgovor se umiješao postajni redar i začas razabrao da to nijesu »muzejski ljudi«. Tako je pred redarstvo dospio Petković i ispričao da traži u jednom spomeniku 50 oka čista zlata, što su ga Turci sakrili odlazeći iz Srijemskog Petrovca. To da mu je kazao neki beg u Hercegovini, kad se ondje bavio na pečalbi. I sam beg je navodno tražio taj kamen, jer je »pradjed« begov bio u Srijemu u tursko doba. Dolazio je quasi beg u selo, ali ga nije mogao naći, nego eto Stevan iza tolikih pokušaja konačno, iza zagrebačke Akademije. Kad nije krišom mogao da kamen-monolit »otvori«, najmio trhonoše, ali Fortuna mu evo ne dade. Karakterističan primjer našeg prostonarodnog još uvijek aktualnog praznovjerja o — zakopanom blagu.

* Otkriveni su nepoznati rukopisi Tomasea Talijanska štampa iznosi, da se doskora sprema izdanje većeg broja do sada nepoznatih rukopisa Nikole Tommasea. Ova neobjavljena djela, većinom su smatrana izgubljenima, a za neka se od njih uopće nije ni znalo da postoje. Ta djela otkrivena su u Šibeniku. Dalmatinski rođaci pjesnikovi potajice su čuvali rukopise, knjige i neke druge uspomene na njega. Cijeli taj materijal prošao je kroz ruke nekih antikvara, i sada se našao u vlasništvu talijanskog markiza Piera Misciatelli-a. Za sad su potpuno spremljena za štampu tri djela. Prvo: »O brojci«, za koje se držalo da je izgubljeno. Ono obasiže Tommaseova istraživanja o grčkom, ilirskom i talijanskom stihu. Drugo djelo, koje je spremljeno za štampu ima naslov »Francuska u XVI. stoljeću«. Na koricama ovog rukopisa stoji, da je »rađeno 1837.«. Treće djelo je rasprava »O sadašnjosti i budućnosti«. Ono je imalo da bude prvi dio djela »Italija 1848—49.« ali se može smatrati, po napomeni samog Tommasea, kao samostalno djelo. Pronađeni materijal obasiže još i ova djela: »Gradjanske misli«, »Intimni dnevnik« (napisan 1871.), »O oslobadjajućoj književnosti« (kritika talijanskog preporoda), »Dnevnik Katarine i Jeronima« (dnevnik oca, koji u korak prati razvoj djece), »Katekizam«, »Mala kronika« (politički događaji iz god. 1865.—1866.), »Pravila života«, »Razmišljanja o moralu« — i preko dvije stotine neobjavljenih pisama. Među nađenim knjigama nalazi se i izdanje Danteove »Divine komedije« iz god. 1837. sa Tomaseovim komentarom, puno marginalija i autografskih nadodataka.

* Obnavljanje zanimanja za povijest« naslov je članku što ga je g. P. G. napisao u 43. br. II. god. zagrebačkog katoličkog dnevnika »Hrvatska Straža«. M. o. pisac veli:...»Ipak se u prva dva decenija dvadesetoga vijeka činilo, da je zanimanje za povijest barem među mladim svećenicima bilo donekle oslabilo. Broj je pisaca među svećenicima ostao isti kao i prije, ali rijetko se koji od mladih posvećivao povijesti. Uzrok toj pojavi moramo tražiti u općem duhu vremena. Ni liberalni ni katolički književni pokreti nijesu osjećali osobita poštovanja prema povjesnicima. Mjesto starih književnih listova, u kojima su povjesnici sačinjavali gotovo jednu trećinu suradnika, izniknuli su novi listovi, u kojima su povjesnici bili ili samo tolerirani ili čak proskribirani. U novinama se opet i u revijama pojavili diletantski kritici, koji su svu književnost promatrali samo s »estetskoga« gledišta, a nauku su ignorirali ili napadali. Tako smo bili došli dotle, da se više cijenio kakav osrednji pjesnik nego solidan povjesnik. Otkako su pokrenuti svećenički naučni časopisi: Bogoslovska Smotra, Nova Revija, Život i Franjevački Vjesnik, opaža se ponovno velik procvat povjesnih nauka među svećenicima. Svećenici su se prvi oslobodili one pogubne struje, koja nam je htjela utuviti u glavu, da je historizam samo zapreka narodnomu napretku. Danas znademo iz skupa iskustva, da partikularno i ekskluzivističko naglašavanje povijesti može doduše narodu vrlo mnogo škoditi, ali nam je s druge strane poznato i to, da potpuno nepoznavanje povijesti i zabacivanje svake tradicije baca narodni brod na široko more, gdje ga mogu svaki čas progutati bijesni valovi ili barem opljačkati okrutni tuđinski gusari. Pravo na domovinu mora biti osnovano ne samo na sadašnjem socijalnom stanju, nego i na povijesti, jer bez duga povjesnog razvoja nije se mogao iskristalizirati nijedan narod. Zanimanje je za povijest dočekalo renesansu ne samo među svećenicima, nego i među svećeničkim kandidatima. Sve su se rimokatoličke bogoslovije

bacile novim žarom na proučavanje povijesti, a držim, da ne ću biti prema nikomu nepravedan, ako ustvrdim, da prvenstvo u tom studiju pripada bogoslovskom fakultetu na zagrebačkom sveučilištu«.

* Uredništvo »Narodne Starine« bilo je pozvano da sudjeluje u IV. međunarodnom kongresu za arheologiju koji se održao u Barceloni od 23. do 29. IX. 1929. Ovi kongresi bili su do sada u Ateni, u Kairu i u Rimu (1912.). Ovaj četvrti internacionalni arheološki kongres bio je sazvan u Barcelonu naročito poradi toga, što je u to vrijeme bila u Barceloni i međunarodna izložba. Poradi materijalnih neprilika naše se uredništvo dakako nije moglo odazvati ovom pozivu.

* U Moštanici kod Nikšića iskopao je Petko Buturović na svojoj njivi jednu žaru koja je hermetički bila zatvorena kamenim poklopcem. Nadajući se novcu Buturović je razbio žaru, ali se prevario: našao je puno ugljenisanih kostiju i među njima jednu srebrnu žensku naprsnu iglu tešku oko 30 grama. Žara je bila visoka 40 cm, a poprečno 30 cm, od kamena. Razočarani nalazač prosuo je ugljen.

* Etnografskom odjelu Hrvatskog Narodnog Muzeja u Zagrebu darovala je gdja Milka Trnina jednu zbirku predmeta pretežno iz Istočne Azije (Kina i Japan). Tako je vanevropska zbirka nedavno tim važnim poklonom uvelike obogaćena.

* Čitali smo u beogradskoj »Politici« (23. III. 1929.) interesantan članak: »Duklja, grad Rimljana i starih Slovena. Iz iskopanih ruševina stare Duklje, od mramornih kolona i ploča, podižu se privatne zgrade i seoski domovi«. M. o. kaže se:

Međutim, ako bi se neki stranac krenuo da pohodi Duklju i ove divne krajeve u nadi da će tu naći i videti sve znamenitosti o kojima je pisao Stikoti, doživeće veliko razočaranje. Iskopine su zanemarene, obrasle u gustoj travi i korovu, a po njima pase stoka. Kamenje, naslagano nekada do samih iskopina, razneseno je, tako da od mnogobrojnih natpisa, koje nemački arheolog navodi u svome delu, nema više od pet do šest u Duklji. Mramorne skulpture, reljefna dekoracija kolona, pa i sama statua Dijane oštećeni su, i sve zajedno pruža žalosnu sliku opšteg nemara prema ostatcima ovoga nekad znamenitog grada, koji kad bi se sistematski iskopao, ne samo što bi osvetlio život Rimljana po ovim krajevima, nego bi uneo više jasnoće i značajne pojedinosti za prva naselja slovenskih plemena...

Ako čovek sada navrati ovim putem u nameri da poseti Duklju, zatećiće pred sam ulaz u stari grad nekoliko seljaka, koji klešu oveću mramornu ploču i uništavaju joj natpis. Kao i po ostalim krajevima, tako i u Duklji, seljaci iz okolnih mesta upotrebljavaju kamenje, koje leži bez ičijeg nadzora, za podizanje svojih domova. Mnoge zgrade u staroj, kao i u novoj varoši Podgorice, sazidane su iz mramornih kolona i širokih ploča donesenih iz Duklje. Tako je ovo mesto postalo veliki jeftin majdan skupocenog kamena. Čak se javne zgrade podižu kamenom iz Duklje i o tome se piše i govori slobodno. Usred ovog starinskog kamenja, između ruševina iskopanih većinom od stranih arheologa, danas se diže jedna osnovna škola podignuta iz materijala, koji je nađen u starinskim zidinama ovog grada. Ako biste se zainteresovali slučajno i zapitali u okolnim selima, šta će na pustom zemljištu Duklje zgrada za osnovnu školu, udaljena od nastanjenih mesta, svaki seljak ovog kraja reći će vam mirno: »Zato, jer nas ništa nije koštala. Ljudi su radili skoro besplatno, a široke ploče i mramorne kolone nađene su gotove«.

---

* Od početka svoga izlaženja (1922.) »Narodna Starina« dvojako je susretana. Naišla je na pažnju i priznavanje kulturnog javnog mnijenja, u koliko ga već kod nas ima, i na nehaj i zanemarivanje njezine materijalne egzistencije. Cijelo vrijeme svoga izlaženja borila se i bori »Narodna Starina« protiv nedostatka dovoljnog broja pravih pretplatnika i u tome nastojanju nije nailazila na pomaganje svojih čitalaca. Tako iza deset godina punih zastoja i zaostataka nekojih brojeva stoji ovaj časopis pred likvidacijom. Zato, i samo zato.

„NARODNA STARINA" sv. 24., IX. knj., 4. br.

U ZAGREBU, 31. XII. 1930.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ

PROF. UNIV. U SKOPLJU.

TISAK „TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB

»Mjesečnik, glasilo Pravničkoga Društva (LI. 7.): »... Ovaj nepovremeni časopis, što ga već niz godina izdaje i uređuje dr. Josip Matasović, profesor univerziteta u Skoplju, mnogo je manje poznat, nego bi to po svojoj vrijednosti zaslužio. Svaki broj sadržaje vrlo dragocjenih podataka za povijest kulture i etnografije južnih Slovjena. Toplo preporučamo ovo vrijedno djelo«.

»Židov« (Zagreb, XIII. 46.): »Sadržaj je obilat, mnogostran i dobar. Članci su pisani stručno i zanimljivo i ilustrirani lijepim slikama. »Narodnu Starinu« svatko će moći pročitati s užitkom, ali i spoznajom, da je upoznao mnogo vrijedna materijala iz južnoslavenske prošlosti i etnografije«.

»Geografski Vestnik« (Ljubljana) V.—VI. 1. 4.: »...Po daljšem presledku je izišlo zopet nekaj zvezkov revije, ki jo moramo prištevati med najodličnejše naše znanstvene publikacije sploh. Žal se mora tudi »Narodna Starina« boriti z neprestanimi finančnimi težkočami, ki ovirajo redno izhajanje lista«.

»Revue des Études Slaves« (V. 1-2; Paris): »...Le fascicule 6 de l'excellente revue croate »Narodna Starina« contient... Les illustrations sont abondantes. Chaque article est accompagné d'un résumé en français«.

»Južni Pregled« (Skoplje, VI. br. 2.): »Narodna Starina« je važno i zanimljivo svedočanstvo naše kulture i kulturnih nastojanja kod nas. Uzimajući u obzir naročito onaj lep oblik i opremu, u kojima ona izlazi, »Narodna Starina« je relativno veoma jeftino izdanje za pretplatnike. Želeti je da se ti pretplatnici javljaju u što većem broju...«

1 »Srpsko Kosovo« (Skoplje XI. br 9): »Narodnu Starinu« vredno ie imati, jer. je puna lepim i odabranim materijalom od vrlo velike i značajne vrednosti. Sa tih razloga prikazasmo ovu lepu knjigu. . .«

»Kršćanska Škola« (XXXIII.-XXXV): »...Ta prekrasna, izvanredno zanimljiva revija... stekla je opći interes i simpatije, a zaslužuje i naročitu pomoć... Revija donosi svu silu stvari, koje mogu zanimati naročito nas svećenike.« »...Nema gotovo kutića u našoj državi, kamo ta odlična smotra ne zaviri i odakle nam ne bi donijela slika i članaka, što ih s nasladom čita svatko, a napose onaj, koji potječe iz dotičnoga kraja ili ga posebno proučava. I sada najtoplije preporučujemo«.

»Riječ« (XXVI. 32.): »...»Narodna Starina«... jedini list ove struke kod nas, odlično uređivan, zaslužuje punu pažnju svakog Jugoslovena, koji cijeni svoju prošlost i život ovog naroda«.

»Virovitički Hrvatski Glasnik« (VI. br. 31.) »... Ne bi smjelo biti iole inteligentnog čovjeka a da nije pretplatnik ove vanredne smotre...«

»Napredak« (pedagoška i školska smotra, Zagreb, LXXII. 1.—2.): »... Mnoga iznesena pitanja zanimaće i naše učiteljstvo; naći će u njima informacija i za svoj nastavnički rad. Zato reviju preporučujemo«.

»Slovenski Narod« (Ljubljana 11. V. 1931.): »... Ker prof. dr. Matasović pripravlja z našimi zgodovinarji tudi številko o Sloveniji, naj bi list naročali tudi pri nas, zlasti bi pa brez njega ne smele biti javne in društvene, učiteljske in srednješkolske knjižnice, saj je ministarstvo prosvete revijo priporučilo vsem šolam in prosvetnim ustanovama«.

»Koprivnički Hrvat« (V. br. 29.): »... Već po samom naslovu to je jedna od naših najljepših i najzanimljivijih revija. Ne bi smjelo biti ni jednog inteligentnog Hrvata, koji ne bi bio pretplatnikom »Narodne Starine«. Sramota je za nas Hrvate i sve Jugoslavene, da dozvoljavaju, da se ta ugledna revija bori neprestano s financijalnim poteškoćama. Za raznovrsne fundromane (a la Sherlock Holmes) ima naša inteligencija više smisla, nego za ovakove časopise...«

»Požeške Novine« (X. br. 29.) »... »Narodna Starina«... s prekrasnim sadržajem, s mnogim ilustracijama te je milota pogledati. »N. S.« zaslužuje svaku preporuku... ispunja veliku zadaću. Nijedna rodoljubna kuća ne bi smjela ostati bez »Narodne Starine«.

»Vojvodina« (Vršac XIII. br. 29.) »... Ovakav odlični časopis nije lako uređivati... te se zato uredništvu može samo čestitati...«

»Gradski Vjesnik« (Zagreb, II. 16-17): »... »Narodna Starina«, taj naš najbolji kulturno-historijski časopis, uvijek obilat i zanimljiv sadržajem, a vrlo ukusan opremom, zaslužuje potpuno da ga najtoplije preporučimo svima, koji se zanimaju za kulturnu historiju našega naroda, jer nam otkriva nove vidike i neslućene poglede...«

„TIPOGRAFIJA" D. D., ZAGREB